

A MAGYAR BECENEVEK ALAKULÁSMÓDJAIRÓL

*A magyar névkutatás nagy mestere,
Melich János emlékének*

I

1. Azóta, hogy Bod Péter csaknem két évszázada Pápai Páriz Ferenc szótára (1708) bővített kiadásához (1767) csatlakozó *Nomina propria apud Hungaros usitata* című függelékébe (PPBl. 612—3) a régi könyvekből, történeti munkákból, adomány- meg kiváltságlevelekből (ex antiquis Libris, Historiis, Donationum ac Privilegiorum chartis) gyűjtött magyar személynevek közé a régiség és saját kora jó néhány becenevét is felvette, majd azután — egy századdal később — Kriza János egybeállította a székelységben a maga korában használatos keresztnevek mellett ezek beceformáit (Vadr. 386—8) is, a magyar személynévkutatás egyre több gondot fordít a becenevanyag egybegyűjtésére. A becenevek alakulásmódjainak vizsgálatával, valamint az alakulásmódok szerinti csoportosításával azonban a névkutatás csak újabban foglalkozott.

Az eddigi alapvető vélemények és rendszerezések kritikai felhasználásával e tanulmány most kísérletet tesz a magyar becenevek alakulásmódjainak átfogóbb vizsgálatára, illetőleg a becenev- anyagnak egyszempontú csoportosítására és az egyes névcsoportok történeti jelentkezése korának meghatározására. E kísérletet az a feldolgozás-módszerbeli szükségesség kényszerítette ki, hogy mikor e sorok írója a XVI—XIX. századi kolozsvári becenev- anyaggal foglalkozott (l. *NytudÉrt.* 59. sz.), semmiképpen sem tudta beleszorítani a rendelkezésre álló, eléggé gazdagnak mondható történeti becenev- anyagot a magyar beceneveknek azokba a rendszerezési kategóriába, amelyek az addigi kutatás eredményeképpen rendelkezésre állottak. Éppen azért kénytelen volt a tőle ismert történeti becenev- anyag tekintetbe vételével az alakulásmódok eddigi rendszerezéseinél megnyugtatóbb

megoldással kísérletezni. Ehhez bevezetésként legalkalmasabbnak az az eljárás mód kínálkozott, hogy az addig ismert rendszerezések bíráló értékelése után tegyen kísérletet egységes szempontú és az eddigiéknél teljesebb rendszerezés kialakítására.

2. A történeti szemle rendjén elsőként Melich János alakulásmódbeli rendszerezését kell megvizsgálnom. Legelőször összefoglalóan a modern szempontokkal induló magyar névkutatás mestere vizsgálta ugyanis meg a történeti és a jelenkori magyar becenev-anyag alakulásmódjaival kapcsolatos kérdéseket (l. tőle: *Keresztneveinkről*: MNy. X, 97. kk, és MNyTK. 15. sz.). Szerinte a magyarban a becenevek alakulásának következő módjait ismerjük:

a) Rövidítés. Melich fogalmazásában: „A keresztnev egyszerűen megrövidül, s ez a rövidült alak kedveskedést, becézést fejez ki.“ Pl. *Barna* <: *Barnabás*; *Berta* <: *Bertalan*; *Bódi* <: *Boldizsár*, *Juli* <: *Júlia*, *Juliana*; *Kata* <: *Katalin*; *Magda* <: *Magdalena*, *Magdolna*; *Zsófi* <: *Zsófia* stb. — Melich nem választja el egymástól a névvég megrövidülésével keletkezett beceneveket a név eleji csonkulással keletkezettektől. A névtest mindkét irányú csökkenésének, illetőleg csökkentésének folyamatát rövidítésnek nevezi.

b) Keletkeztek ikerítés útján is beceformák. Így alakult például az *Annából* a *Panna* <: *Anna—Panna*, az *Erzsébet* keresztnev *Erzsi* beceformájából az *Erzsi—Perzsi* s belőle a *Perzsi*, az *István* ikerítéses *Ista—Pista* alakjából a *Pista* és így tovább. Ez esetben azonban nem is csak ikerítésről, hanem ikerítésből való kiválásról van szó.

c) A becézgetést — Melich szerint — legtöbbször képzés útján fejezzük ki. Hogy a Melich idézte példánknál maradjunk, képzéssel alakult a *Jánoska*, *Lukácska*, *Péterke*, illetőleg az *Ádánd* (*Ádám*), *Ábránk* (*Ábrán* < *Ábrahám*), *Lack* (*Lácló* < *László*), *Orsika* (*Orsolya*), *Petke*, *Pető* (*Péter*), *Zsiga* (*Zsigmond*) név, valamint még egész sor társa.

Mivel a „legnagyobb változatosságot... a rövidüléssel és képzéssel együtt járó becézgető mód nyújtja“, Melich részletesen is megvizsgálta a rövidült névtövek-

ből egyszerű és összetett képzőkkel keletkezett becenevek alakulásának számára legfontosabbnak tetsző kérdéseit. Ilyen vonatkozásban, valamint a magyarban legközelebbi becenevalakulási módok meghatározásával Melich úttörő munkát végzett. Mutatja ezt már az is, hogy útána a becenevek kérdésével foglalkozó minden kutató lényegében az ő csoportosítását fogadja el, illetőleg ezt bővíti, sőt — néha nem éppen előnyösen — módosítja.

3. Nem egészen másfél évtized múlva — Melich értekezése alapvető jellegének kiemelésével és csoportosítása felhasználásával — tárgyalta a magyar becenevek alakulásának kérdését Tolnai Vilmos (Becézőnevek és a nyelvújítás: MNy. XXIII, 171—5) is. Fejtegetéseivel kapcsolatban ezeket az észrevételeket tehetem:

a) A rövidüléssel való névalakulás lélektani okait keresve Tolnai úgy nyilatkozik, hogy „...gyakran egy szó hangsorának egy kis része is elégséges ahhoz, hogy fölkeltse azt a képzetet, mely eredetileg az egész hangsorhoz tapadt“. Ezért keletkezettek tehát a nevek hangtestének rövidülésével becenevek (i.h. 173).

b) Valamelyes mértékben módosítandó azonban a rövidüléssel keletkezett becenevekkel kapcsolatban Tolnainak az a véleménye, hogy „a megrövidült szórészek, melyekből továbbképzéssel új nevet alkotunk, kivétel nélkül egytagúak“ (i.h. 171). Ez a Tolnai felsorolta feles számú példa esetében így is van, a *Julika*, *Juliska*, *Katácska*, *Magdácska*, *Marika* és sok más társa esetében azonban nyilvánvalóan két szótagra rövidült „becézőtő“-ből (*Juli*, *Kata*, *Magda*, *Mari*) kell kiindulnunk. Ezzel az észrevétellel kapcsolatban Rác Endrének az az ellenvetése (MNy. LXIII, 293), hogy a felsorolt példák közül a *Juliska*, a *Magduska* és a *Marika* nem kétszótagos névrövidüléssel alakult becetőből továbbképzett származék, hanem az egy szótagra rövidült tő (*Júlia* : > *Jul-*, *Magdolna* : > *Magd-*, *Mária* : > *Mar-*) *i* + *ka* : *-is* + *ka*, *-a*, *-i* + *ka* képzőbokkal megtoldott származéka is lehet, föltétlenül számbavehető, de igazában kizárólagosan csak akkor, ha leíró, és nem mint magam teszem, történeti szempontból nézzük a névalakulás kérdését. Lehet-e, jogos-e azonban alakulási, keletkezési kérdé-

s e kben leíró szempontot alkalmazni? Magam erre semmi esetre sem válaszolhatok igenlően (l. még MNy. LXIV, 205—6). Egyébként a Rácztól észrevételezett nevek az összes történeti lehetőségeket figyelembe véve nem is két, hanem három módon is keletkezettek: 1. a *Júlia asszony*, *Mária asszony* < *Juli asszony*, *Mari asszony* szerkezetből való kiválással (l. MNy. LVI, 322—7); 2. rövidült *Jul-*, *Mar-* töből továbbképzéssel; 3. *Júlia*, *Mária*, *Magdalena* névből névvégi rövidüléssel és továbbképzéssel.

c) Nagyon figyelemre méltó Tolnainak a becézőtő (= rövidült tő) magánhangzójának viselkedésére vonatkozó azon észrevétele, hogy ez „néha minőségében és mennyiségében változik“ (i.h. 172). Pl. a) a többeli magánhangzó rövidülése: *Júlia* : *Julcsa*, *Juli*; *Mária* : *Marcsa*, *Mari*; *Dániel* : *Dani*, *Dankó*; *Károly* : *Karcsi*, *Kari* stb. — b) A többeli magánhangzó megnyúlása: *Rebeka* : *Rébék*; *Regina* : *Régi*; *Veronika* : *Véri*; *Benjámín* : *Béni*; *Eduárd*, *Ede* : *Édi* stb. — A többeli magánhangzó ilyen viselkedése okainak vizsgálatára Tolnai — Simonyi Zsigmond magyarázó kísérlete (Nyr. XL, 183) láttán — sem kerített sort.

d) Pontosabbá tette Tolnai az ikerítésre vonatkozó megállapításokat azzal, hogy — ha nem is egészen határozott fogalmazásban — különbséget tett ikerítéses, azaz *Andi—Bandi*, *Anna—Panna*, *Ista—Pista*-féle és az ilyen ikernevekből kivált *Bandi*, *Panna*, *Pista*-féle becenevek között.

e) Addig figyelemre alig méltatott becenév-alakulási módot jelölt meg Tolnai (i.h. 172), mikor — nem egészen szabatos műszó-alakítással — a tőismétlés vagy tőkettőzés útján keletkezett — szerinte —, a gyermeknyelvből származó becéző nevekre vonatkozó fontos észrevételeket tett. Ha példái közül egy — a nyilvánvalóan rövidüléssel és továbbképzéssel, nem pedig tőismétléssel vagy tőkettőzéssel keletkezett (*Piri* < : *Piroska*) — kirekesztendő is, a többi név — *Lulu* < : *Lujza*, *Fefe* < : *Ferenc*, *Lala* < : *Lajos*, *Sasa* < : *Sándor*, *Titi* < : *Tibor*, *Toto* < : *Tódor* — világosan mutatja, hogy Tolnai milyen jellegű neveket sorolt e névalakulás esetei közé.

Mindebből látni való, hogy Tolnai nemcsak részleteiben tette pontosabbá, de ki is bővítette a becenevek ala-

kulásmódjairól való eddigi tudásunkat. Fejtegetései nyomán a magyar becenév-alakulásmódok sora tehát ilyen képet mutat: 1. rövidülés, 2. rövidülés + továbbképzés, 3. ikerítés, 4. ikerítésből való kiválás és 5. töisméltés vagy tökettőzés.

4. Ilyen előzmények ismeretében tárgyalhatta a húszas-harmincas években egyetemi előadásaiban a magyar becenevek alakulásának kérdéseit Horger Antal. Az előadások szövege, sajnos, nyomtatásban nem látott napvilágot, ismeretes azonban, hogy Varga Katalin a „becéző keresztnevek”-ről közzétett doktori értekezésében a becenevek csoportosítását Horger eredményeinek a szokásos módon való felhasználásával és kétségtelenül az ő irányításával végezte (l. tőle: BKn. 3—13). Annak ellenére, hogy a tanítvány — értekezése bevezető soraiban kifejtett célkitűzéseire igazodva — dolgozatában csak a keresztnevekből alakult becenevekkel foglalkozott, bevezető fejtegetéseiben röviden 1) az ún. gügyögő, 2) a gyermeknyelvi és 3) a hasonlító nevek, valamint 4) az alapszavaikban pogánykori neveket rejtő, továbbképzéssel alakult származékok vizsgálatára is sort kerített. — E csoportosítással kapcsolatban a következő észrevételek kívánkoznak a tollra:

a) Varga Katalin csoportosítását szembeeszköken nem egységes szempont szerint alakította ki. Míg ugyanis nála az első két csoportba tartozó nevek a csecsemőnek, illetőleg a gyermeknek és környezetének a névalakulásban játszott szerepe alapján különülnek egymástól el, a harmadik csoport ún. hasonlító neveinek különválasztásában elsősorban stilisztikai-lélektani jellegű megfontolások dönthettek, a negyedik csoport felvételekor pedig az alaktani mozzanatok mellett a keletkezési kor tekintetbe vétele volt a döntő. A Vargától külön és részletesen tárgyalt „becéző keresztnevek” csoportja viszont merőben alaktani mozzanatok számbavételével alkot önálló rendszerezési egységet.

b) A pogánykori alapnevekből képzéssel formálódott és a tulajdonképpeni keresztnevekből ugyanígy keletkezett becenevi származékok csoportjának különválasztása

nem indokolt, hiszen a két csoportba különválasztott nevek között nem alakulásmód és társadalmi szerep, hanem csak a jelentkezési kor és az élettartam szempontjából van különbség.

c) Ha elfogadnók is Varga Katalin csoportosítását, nagyon nehéz, sok esetben éppen lehetetlen volna elhatárolni egymástól az ún. gügyögő és a gyermeknyelvi becéző nevek csoportját. A két csoportba különített nevek között a csecsemő-, illetőleg a gyermekkorban keletkezés mellett Varga Katalin, úgy látszik, lényegbe vágó különbségnek azt tartotta, hogy míg a gügyögő névnek semmi köze sincs a gyermek hivatalos keresztnévnek hangalakjához, a gyermeknyelvi névnek a tulajdonképpeni keresztnév hangalakjával való kapcsolata viszont többnyire világosan felismerhető. A gyermeknyelvi nevek közé sorolt példák ugyan valóban többnyire hangalaki kapcsolatot tartanak az alapnévnek vélhető keresztnévvel, a gügyögő nevek közé soroltak pedig többnyire nem, mégis a felsorolásból olyanféle gügyögő nevek, mint amilyen például a *Gigi*, *Lili*, *Lolo*, *Mimi*, *Titi* lehetnek más módon (*Olga* :> *Olgi* :> *Gigi*; *Tibor* vagy *Krisztina* :> *Tini* :> *Titi*) keletkezettek, illetőleg más nyelvből kölcsönzött jövevénynevek (pl. *Lili*, *Mimi*) is. Éppen ezért például a *Gigi* és a *Titi* beceforma — feltehető keletkezésmódját tekintve — jogosabban volna sorolható az ún. gyermeknyelvi, mintsem az ún. gügyögő nevek közé, a *Lili* és *Mimi* meg aligha vagy legalábbis ritka esetben tekinthető magyarban alakult beceformának.

d) Bár a magyarban valóban lehetnek olyan becejellegű névalakulatok, amelyek hasonlítás útján tapadtak a becézett személyhez, és ezért indokolható volna a hasonlító nevek csoportjának a felvétele is, az e csoportba tartozó és a szerzőtől a gügyögő nevek közé sorolt neveknek ebbe vagy abba a csoportba való tartozása egyes esetekben szintén a nehezen eldönthető kérdések közé tartozik. Az azonban szinte kétségtelen, hogy például a *Baba* név nem gügyögő név, mint Varga Katalin véli, hanem szinte bizonyosan az egyébként csak ugyan gyermeknyelvi és „gügyögő“ eredetű *baba* köznévnek becéző névként való alkalmazásából vált

becenév, tehát ilyen szerepében inkább az ún. hasonlítónévi példák, mintsem a gügyögő nevek közé kívánkoznék. Az *Ibolya* viszont aligha hasonlító név, sőt — érzésem szerint — eredetét tekintve nem is becenév, hanem vagy a francia *Violette* magyarítása, vagy az *ibolya* közszóból közvetlenül önállósult kereszt-, és nem becenév. Becenévnek csak olyan hangulati velejáróját tekintve lehetne venni, mint amilyen vonatkozásban annak tekinthető volna például a *Rózsa*, a *Viola* és a *Virág* keresztnév is.

Végeredményben tehát Varga Katalinnak nem sikerült a magyar beceneveknek nyelvtudományi szempontból kifogástalan csoportosítását kialakítania. Noha ilyenformán az alakulásmódokat illető csoportosítását a továbbiakban teljesen figyelmen kívül kell hagynom, főként egyes csoportjainak részlet-megfigyeléseiben a becenév-alakulás sok addig fel nem ismert mozzanatára terelődött rá a figyelem.

II

1. Az előbbieken felsorakoztatott kritikai megjegyzések után nyilvánvaló, hogy a becenevek alakulásmódjainak meghatározása vonatkozásában csak a történeti alaktani szerkezeti szempont következetes alkalmazása juttathat megnyugtató csoportosításhoz. A vizsgálódás rendjén természetesen kritikailag értékelve fel kell használnom minden eddigi eredményt, és tekintetbe kell vennem minden eddigi csoportosítást, úgy azonban, hogy az eddigi eredmények ne kössék meg az egységes szempont alkalmazása tekintetében kezemet.

2. A magyar történeti becenevek keletkezésében a következő alakulásmódok figyelhetők meg: A) törövidítés (törövidülés), B) töcsonkítás (töcsonkulás), C) együttes törövidítés + töcsonkítás, D) ikerítés, E) ikerítésből való kiválás (ikerítéses kiválás), F) képzés, G) hangcsoport-kettőzés, H) hangcsoport-ikerítés, I) összetétel, J) néveleji hangtoldás és — nagy fenntartással — K) névegybe-

rántásos becenév-alakulás. — Egyelőre főként az utóbbi évszázadok alatt keletkezett beceformák esetében külön kell számon tartanunk nagyon sok olyan névalakulatot, amelynek becejellege ugyan nyilvánvaló, alakulásmódja azonban nem világos. Ezeknek alakulásmódjára a további vizsgálódás eredményeképpen — remélhetőleg — előbb-utóbb fény derülhet, s ezek majd beletagolódhatnak a fentebb felsorolt alakulásmódok valamelyikén vagy valamely eddig még fel nem ismert módon formálódott nevek csoportjába.

Magam ezúttal e bizonytalan alakulásmódú nevek figyelmen kívül hagyásával, csak az A—K csoportba sorolható nevekkel foglalkozom.

A) A törövidítéssel való névalakulás rendjén az eredeti teljes név hangtestéből csak az első egy-két szótag marad meg, és az így megrövidült fő szolgálja a megnevezés és egyben legtöbbször a tovább élő teljes névvel való ellentéttségben a becézés céljait. Pl. *Gáb* <: *Gábor*, *Ják* <: *Jakab*, *Pét* <: *Péter*, *Berta* <: *Bertalan*, *Erzse* <: *Erzsébet*, *Kata* <: *Katalin* stb. A törövidüléssel keletkezett névforma nemcsak a keletkezés idején, hanem jóval később is megtartja az eredeti teljes névvel való kapcsolatát, sőt minden valószínűséggel éppen a teljesebb hangtestű névvel való viszonyításban nyeri a rövidebb névalak a teljesebbel szemben bizalmasabb, gyöngédítő, becejellegű hangulatát. (Az ómagyarkori törövidülés kérdésével részletesen, a törövidüléssel példák felsorolásával és a rövidülési típusok meghatározásával Benkő Loránd foglalkozott: MNy. XLVI, 230—3).

B) A fennebb tárgyalt törövidítéssel szemben *tőcsonkítá*snak nevezem a névalakulásnak azt a módját, amelynek során a névtest néveleji szótagjában, illetőleg szótagjaiban csonkul meg. Míg a törövidítéssel keletkezett rövidült név esetében a megmaradt, egy-két szótagból álló, néveleji törész többnyire kétségtelen bizonyossággal felidézi, illetőleg legalábbis egykor felidézhetette a teljes tövet: a *Barla* a *Barlabás*, a *Ják* a *Jakab*, a *Kata* a *Katalin(a)*, a *Zsófi* a *Zsófia* nevet és így tovább, a *tőcsonkítással* alakult neveknek jóval gyengébb az alapnév-felidéző erejük, sőt az azonos végződésű, egy-két utolsó szótagjára csonkult, azonos hangalakú bece-

származékok — alaki egybeeséssel — több név csonkult változatai is lehetnek. Hogy a névcsonkítás egy-két legjellemzőbb esetét említsem, a *Cia* becenév például az *Emerencia*, a *Kreszcencia*, a *Leticia*, a *Lucia* és a *Lukrécia* név csonkulással alakult beceformájaként is használatos, a *Lia* pedig az *Amália*, *Cecilia*, *Kornélia*, *Ottília*, sőt — bár nincs sem történeti, sem jelenkori adatom rá — a névvég azonossága miatt akár az *Emília* és a *Rozália* név beceformája is lehet. — A tőcsonkítással alakult neveknek e különleges példái mellett már valamivel világosabban tartják az alapnévvel való kapcsolatot az itt következő beceszármazékok: *Attila* ~ *Atilla* :> *Tila* ~ *Tilla*; *Emici* ~ *Em(m)uci* :> *Mici*, *Muci*; *Erika* :> *Rika*; *Erzsike*, *Erzsóka* :> *Zsike*, *Zsóka*; *Évica*, *Évici*, *Évika* :> *Vica*, *Vici*, *Vika*; *Gabriella* :> *Ella* (önállósult); *Hedviga* :> *Viga*; *Hermína* :> *Mina*; *Izabella* :> *Bella* (önállósult); *Margica*, *Margitka* :> *Gica*, *Gitka*; *Olgica*, *Olgici* :> *Gica*, *Gici*; *Ödönci* :> *Dönci*; *Regina*, *Reginka* vagy *Georgina* :> *Gina*, *Ginka*; *Szilveszter* :> *Veszter* stb.

Nyilvánvaló, hogy a néveleji tőcsonkításos jellegű eseteket vizsgálva, az alapul szolgáló név jellegét és az alakulás módját tekintve az ide vonható névalakulatok három csoportba sorolhatók: a) a teljes keresztnévből, b) a beceformákból csonkult és c) a névcsonkításos + beceképzős nevek csoportja. Ilyen szempontból az ide tartozó válogatott példák ilyen csoportosításban sorolhatók fel: a) *Ella* (önállósult) <: *Gabriella* vagy *Izabella*; *Rika* <: *Erika*; *Gina* <: *Georgina* vagy *Regina*; *Mina* <: *Hermína*; *Tila* ~ *Tilla* <: *Attila* ~ *Atilla*; *Veszter* <: *Szilveszter*; *Viga* <: *Hedviga* stb. — b) *Dönci* <: *Ödönci*; *Letke* <: *Életke*; *Mici* <: *Emici*; *Muci* <: *Em(m)uci*; *Gica* <: *Margica* vagy *Olgica*; *Gici* <: *Olgici*; *Ginka* <: *Reginka*; *Gitka* <: *Margitka*; *Vica* <: *Évica*; *Vici* <: *Évici*; *Vika* <: *Évika*; *Vuca* <: *Évuca*; *Tinka* <: *Katinka* vagy *Krisztinka*; *Zsike* <: *Erzsike*; *Zsóka* <: *Erzsóka* stb. c) *Berci*, *Berti* <: *Albert*; *Nusi* <: *Annus*; *Pádi* <: *Árpád* stb. — A c) pontba sorolt esetek azonban már alaki szempontból az F) csoport c) pontjába sorolt beceformák közé sorolandók.

A töcsonkítás kérdésével eddig legrészletesebben foglalkozó Tompa József e névalakítási módot tőlem eltérően a *becéző* szó eleji rövidítés műkifejezéssel illeti (l. tőle: A *becéző* szó eleji névrövidítés a mai szóalkotásmódok rendszerében: MNy. LX, 89—92). E megjelölés azonban nem illik bele az alakulásmódoknak tőlem használt műszó-rendszerébe, és ezért használtam és ajánlom tovább is a használatra alkalmasabbnak ítélt (így Rácz: MNy. LXIII, 294 is) *töcsonkítás* műszót. Tompának az ide tartozó esetekkel alaposan foglalkozó fejtegetéseiből azonban sokat tanulhat a névalakulás kérdéseivel foglalkozó minden kutató.

C) Az együttes törövidítéssel és töcsonkítással alakult becenevek közé viszonylag csak igen kevés példa tartozik. A legismertebb és egyben legrégebből adatolható *Máli* <: *Amália* (l. erre alább a III. 2e) pontját) mellett a következőket emelhetem ki: *Rel(l)i* <: *Aurélia*, *Cili* <: *Cecilia*, *Mili* <: *Emilia*, *Láli* <: *Eulália*, *Tili* <: *Ottília*. — Ezek és itt fel nem sorakoztatott ilyen jellegű társaik között azonban lehetnek idegenből, elsősorban németből bekerült jövevények is.

Itt bizonyos ellenvetésekben megnyilvánuló félreértés eltávoztatására a következő észrevételeket kell tennem:

Egy kissé betű szerinti értelmezést adnak, adhatnak az „együttes törövidítéssel és töcsonkítással alakult becenevek” megjelölésnek azok, akik e megjelölést úgy értelmezik, mintha magam az együttes jelzővel a névalakulás ilyen módját időben együtt jelentkező alakulásmódnak vélném (így Rácz: MNy. LXIII, 294—5). A törövidítés és a töcsonkítás műszónak együttes jelzővel való egybekapcsolása éppen úgy nem jelenti azt, hogy magam leíró szempontból ítélem meg az alakulás kérdését, mint ahogy a törövidítés és a képzés műszó egybekapcsolásával megjelölt, a *Péter*ből *Peti-*, *Petike-*, *Pető-*, *Petőcs-*, *Petők*-féle beceformákat eredményező alakulásmód érvényesülését sem úgy értelmezem, illetőleg értelmezheti bárki is, hogy a *Péter*ből törövidüléssel a *Pet* és belőle *-i*, *-i+ke*, *-ő*, *-őcs*, *-ők* képzővel alakult másod-, illetőleg harmadlagos beceforma keletkezése azonegy időben ment végbe. Nemcsak leíró szemlélettel, de az alakulásmódokat, a végbemenő folyamatokat történetiségükben való

szemlélése esetén is lehet együttes törövidítéssel és töcsonkítással alakulnak minősíteni az Amáliából keletkezett *Máli* beceformát még akkor is, ha „történetileg nyilván több lépcsőben ment is végbe a folyamat“ (i.h.).

Ami aztán azt az állítást illeti, hogy a *Máli* az *Amáliából* inkább törövidítéssel és képzéssel *Amál+i* lett *Amáli* s belőle töcsonkítással *Máli*, ezt a lehetőséget valóban nem lehet teljesen kizárni az alakulási folyamat mentének magyarázatai közül. A többi ide vont esetekben azonban határozottan képtelenség például ilyen alakulás-folyamatbeli sorokat felvenni: *Aurélia* :> *Aurél+i* :> *Relli* | *Cecilia* :> *Cecil+i* :> *Cili* | *Emilia* :> *Emil+i* :> *Mili* | *Eulália* :> *Eulál+i* :> *Láli* | *Ottília* :> *Ottl+i* :> *Tili* és így tovább. Ilyenféle alakulásmódot feltennünk nemcsak azért képtelenség, mert nem mutatható ki sem a régiségből, sem a mai magyarból például *Eulál-*vagy *Ottl-*féle törövidítéses alak, hanem lehetetlen azért is, mert ha *Rácznak* az *Amália* névvel kapcsolatosan megpendített alakulásmeneti lehetőségét ezekre a nevekre alkalmazzuk, az *Aurélia*, *Emilia*, *Cecilia* névnek elsődlegesen *Aurél*, *Emil*, *Cecil* tövé és ezzel férfinévvé kellett volna válnia, hogy aztán -i képzővel belőle a magyarban ugyancsak képtelen *Auréli-*, *Emili-*, *Cecili-*féle elsődleges, majd belőlük töcsonkítással *Rel(l)i-*, *Mili-* és *Cili-*féle másodlagos becezármaalakuljon. E megfontolás alapján az e csoportba vont *Máli* alakulását is természetesebben magyarázhatónak tartom az *Amália* :> *Amáli* :> *Máli* alakulássor felvételével, mint az *Amália* :> *Amál* :> *Amál+i* :> *Máli*-féle alakulásmenet lehetőségére gondolva.

D) Főként gyermek-mondókákban, versikékben gúnyolódó-csúfolódó árnyalatú olyan névalakulatokkal is találkozunk, amelyek egy keresztnévből vagy ennek továbbképzett beceformájából ikerítéssel, azaz úgy keletkeztek, hogy magát az alapnevet a hangalak valamelyes megváltoztatásával megismételték, ikerítették. Az ikerítés útján keletkezett nevek ilyen ikerített formájukban ugyan becenévként aligha voltak bármikor is használatosak, az ikertagok önállósulása és továbbképzése útján (l. erre alább az 5. pontot) azonban az ikerítéses nevek a becenév-alakulásban elég jelentős szerephez jutottak.

Rác Endre (MNy. LII, 48—52) és Kelemen József (Nytud-Ért. 40. sz. 181—6) újabb vizsgálódásainak felhasználásával e névalakulási móddal kapcsolatban a következő néhány észrevételt tehetem:

a) Az ikerítés alapjául szolgáló név alaktani jellegét tekintve, ikerítéses becéző-csúfolódó neveink vagy a teljes keresztnévből, vagy a rövidült névtő továbbképzésével keletkezett beceformákból alakultak. A teljes keresztnévből keletkezett ikerítéses nevek csoportja szegényebb, mint a rövidült névtőből alakultaké. A leggyakoribb teljes névtőves származékok ezek: *Anna—Panna*, *Ernő—Bernő*, *Etel—Petel*, *Gyula—Bula*, *Ilona—Bilona*, *Sándor—Bándor*. — A rövidült töves, beceképzővel formálódott származékok sora jóval gazdagabb; a legközkeletűbbek ezek: *Andi—Bandi*, *Andris—Bandris*, *Erzsi—Perzsi*, *Erzsók—Perzsók*, *Eszti—Peszti*, *Feri—Beri*, *Ica—Vica*, *Ista—Pista*, *Jóska—Bóska*, *Julcsa—Pulcsa*, *Lajkó—Pajkó*, *Örzse—Börzse*, *Zsiga—Biga*, *Zsuzska—Puska* (Az összes adatokra l. Kelemen: i.h.; Rác: i.h.).

b) Az ikerített név az esetek legtöbbszörében úgy alakult, hogy a második, ikerítő tag — az első tag magánhangzós szókezdetére esetén — -p vagy -b hanggal bővült (*Anna—Panna*, *Ernő—Bernő*; *Eszti—Peszti*, *Ista—Pista* stb.), illetőleg — mássalhangzós szókezdet esetén — az első tag mássalhangzója e hangokkal cserélődött fel (*Feri—Beri*, *Jóska—Bóska*, *Julcsa—Pulcsa* stb.). Csak az *Ica—Vica* és *Gibor—Gábor* ikernév esetében találkozunk az ikerített tagban v-vel bővült szókezdettel, illetőleg azal az — eddig az egyetlen esetben megfigyelt — alakulásmóddal, hogy az első tag az ikerítő tag, és ennek első szótagbeli mély magánhangzója magashangúval váltódott fel (erre nézve: i.h.).

c) Az ikerített nevek — a háromszótagos *Ilona—Bilona* ikernevet kivéve — mindig kétszótagos tagokból alakultak.

d) Mivel számottevően népesebb a rövidült tőből továbbképzéssel alakult ikernevek sora, mint a teljes névből keletkezetteké, elfogadhatónak látszik az a vélemény, hogy a beceképzős tagokból álló ikernevek vagy legalábbis e nevek legtöbbször nem úgy keletkezett, hogy előbb minden esetben a teljes névből *Eszter—Beszter*-, illetőleg

Eszter—Peszter-féle ikernevek alakultak, és csak aztán belőlük formálódtak *Eszti—Beszti*- vagy *Eszti—Peszti*-féle beceképzős származékok. Az alakulás valószínűbb menete az lehetett, hogy a széles körben használt, évszázadok óta eleven *Erzsi*-, *Eszti*-, *Jóska*-, *Zsiga*-, *Zsuzska*-féle becenevekből közvetlenül formálódhattak a megfelelő ikerített névpárok (ilyenformán Kelemen: i.h. 184).

E) Általános az a vélemény, hogy ikerítésből való kiválás (ikerítéses kiválás) eredményeként honosodott meg a köznyelvben a *Bandi* <: *Andi-Bandi*, *Panna* <: *Anna-Panna*, *Pista* <: *Ista-Pista* becenév, illetőleg ezeknek sok továbbképzett származéka: *Bandi*, *Bandika*; *Panci*, *Panca*, *Pancsi*, *Pancsó*, *Panka*, *Panóka*, *Panni*, *Pannika*, *Pannus*, *Pannuska*, *Panyi*; *Pistácska*, *Pisti*, *Pistike*, *Pistikó*, *Pistóka*, *Pistú*, *Pistus*, *Pistuka* stb. A régiségben és a nyelvjárásokban még több az ikerítésből való kiválással magyarázott beceszármazék. A leggyakoribbak ezek: *Bandor*, *Bandorkó* <: *Andor*; *Bandri* <: *Andris*, *András*; *Pendzsi*, *Perzsi* <: *Erzsi—Perzsi*, *Endzsi—Pendzsi* és hangalaki változatai: *Pöndzsi*, *Pörzsi*, *Pösze*, *Pöszi* stb.; *Pila* <: *Ila—Pila*.

Amint látható, az ikerítésből való kiválással keletkezett becenevek közül csak a *Panna* alakult olyan ikernevből (*Anna—Panna*), amelynek első tagja teljes név volt, a többi ikerítéses kiválással alakult beceszármazék mind olyan ikernevből szakadt ki, amelynek alaptagja rövidült vagy csonkult névtől továbbképzéssel alakult beceszármazéknak tekinthető.

F) Nyelvünk története folyamán korunkig terjedő, szinte határtalan elevenséggel a legtöbb becenév képzés útján, azaz úgy keletkezett, hogy a teljes keresztnévhez és az ikerítésből való kiválással önállósult becenévhez, illetőleg ezeknek rövidült vagy csonkult tövéhez egyszerű vagy összetett kicsinyítő-becéző képzők járultak.

a) Érdekes jelenség, hogy a teljes tőből képzéssel keletkezett nevek ugyan már a XIV. században jelentkeznek (MNY. LXIII, 296), de azután az ilyen alakulások csaknem teljesen eltűnnek, hogy aztán megint viszonylagos késői jelentkezéssel sokáig a ritkább használatú beceformák közé tartozzanak. A múlt század közepe tájáról a székelységből ismert egyetlen ilyen női becenév

(*Deboracska*) mellett újabban egész sor teljes férfi keresztnévből alakult becenév (*Andráska, Gáspárka, Istvánka, Jakabka, Jánoska, Lajoska, Lukácska, Miklóska, Mózeske, Pali, Palika, Palkó, Pálcska, Sándorka* stb.) mutatható ki. Közülük csak a *Palkó* az, amely becenevű, illetőleg vezetéknevűként már a XVI. század második felétől előfordul (OklSz., Karácsony Sándor Zsigmond: *NytudÉrt.* 28. sz. 50—1; l. még *NytudÉrt.* 59. sz. 90—1). Újabban e becenevű-alakulásmód elevenebbé válásával számolhatunk. Legalábbis az utóbbi egy század magyar becenevű-anyagából jelentős számú ilyen módon keletkezett becenevet ismerünk (Kriza, *Vadr.* 386—8; Varga i.m. 10, 18 kk. és a köznyelvben).

b) A régebbi magyar becenevű-anyag jórészt rövidült, illetőleg csonkult névtöbblől képzéssel alakult. Lehetséges, hogy a rövidült többlől való továbbképzés kedvező lehetőségét éppen az teremtette meg, hogy már az ómagyarban is voltak, és nyelvünk történetének azutáni szakaszaiban — nyelvjárási és köznyelvi szinten korunkig is — keletkeztek névvégi rövidüléssel alakult származékok. Eredetileg az ilyen rövidült nevek alkalmasint közömbös hangulatú, de csak bizalmasabb körben megszólításkor használt névalakulatok lehettek, s ha idővel éppen az ilyen természetű használat miatt a teljes név ellentéttségében becejellegűeknek tekinthették is őket, a mindennapi használatban becejellegűk annyira meggyengülhetett, hogy szükségessé válhatott a gyöngédítő jellegnek a korabeli élő beceképzőkkel való erősítése, fokozása. A bizalmas körben vagy éppen becenevként használt rövidült nevek mellett azonban más nevek rövidítésével is alakíthattak merőben a továbbképzés céljait szolgáló, önállóan tehát soha nem is használatos névtöveket. Olyan rövidült tövek, mint az *Ád-* (*Ádám*), *Ág-* (*Ágnes*), *Ann-* (*Anna*), *Bor-* (*Borbála, Borbára*), *Erzs-* (*Erzsébet*) és társaik — jogosan feltehető — önállóan nem, csak olyan becezármaszékokban élhettek, mint amilyen az *Ádi, Ádika; Ági, Ágica, R. Ágics; Anikó, Annis, Annus, R. Annók; Borcsa, Bori, Borika; Erzi, Erzsike, Erzsóka* becenevű.

c) Néveleji csonkítással, illetőleg együttes néveleji csonkítással és névvégi rövidüléssel alakult beceformák is szolgálhattak a továbbképzés alapnévéül. Így keletkezett

a *Bella* (<: *Izabella*) névből a *Belli*, *Bellika*, *Belluci*, *Bellucika*, *Bellus*, *Belluska*; a *Mina* (<: *Hermina*) beceformából a *Mini*, *Minka*, *Minus*, *Minuska*; a *Vigából* (<: *Hedviga*) a *Vigi*, *Vigike*; a *Cili* (<: *Cecilia*) beceszármazékból pedig a *Cilika*, *Cilike* és így tovább.

Ide tartoznak a B) csoportban már említett névcsonkítással továbbképzett olyan származékok, mint az *Albertből* a *Berci*, *Berti*, az *Annus* (<: *Anna*) beceformából a *Nusi*, az *Árpádból* a *Pádi* meg társai.

d) Természetesen az ikerítéses becenevek is továbbképezhetők. Pl. *Erzse-Perzse* :> *Erzsi-Perzsi*, *Erzsók-Perzsók*; *Ista-Pista* :> *Isti-Pisti*, *Istike-Pistike* stb.

Az ide sorolt példákból megállapítható, hogy a c) és a b) pontban felsorolt esetekben a továbbképzés célját szolgáló alapnév véghangzója helyébe a beceképző kerül.

e) Még ezeknél is gyakoribbak az ikerítéses nevekből kiválással önállósult becenevek továbbképzett alakjai. Pl. *Anna-Panna* :> *Panna* :> *Panca*, *Pancsi*, *Panni*, *Pannica*, *Pannika*, *Pannácska*, *Pannus*, *Pannuska*, *Pany*; *Erzse-Perzse* :> *Perzse* :> *Perzsi*, *Pendzsi* és még nagyon sok hangalaki változat; *Ista-Pista* :> *Pista* :> *Pistika*, *Pistike*, *Pistóka*, *Pistu*, *Pistuka* stb. (A d—e alattiakra nézve l. még a 3—4. pontban előadottakat.)

G) A becenév-alakulás egyik módja az is, hogy a csesemő, illetőleg a gyermek körében levő felnőttek (a szülők, a testvérek, esetleg más rokon, a dajka) a gyermek első gügyögő hangjaiból vagy a keresztnév valamelyik szótagjából kiváló hangcsoport merő kettőzésével, megismétlésével alkotnak becenevet. Ez esetben tehát két, fonetikailag teljesen azonos alakú szótagból formálódik a becenév. Alakulhat ilyenformán becenév a) névelejei, b) névbelseji, c) névvégi vagy d) a keresztnévtől független hangcsoport kettőzésével, megismétlésével is.

a) Néveleji hangcsoport-kettőzéssel alakult beceszármazékok közé tartoznak például ezek a nevek: *Fefe* (*Ferenc*), *Lala* (*Lajos*), *Lulu* (*Lujza*), *Pipi* (*Piroska*), *Titi* (*Tibor*) stb. — Lényegében ide tartozik a becenév-alakulásnak az az esete is, amikor az eredeti keresztnév kezdő mássalhangzójából egy magánhangzó hozzáadásával keletkezett hangcsoport kettőzéséből származik becenév. Ami az alakulásmódot illeti, ilyen módon keletkezettnek tekinthető a

Franciska név *Fifi* beceváltozata (Nyr. XXXIII, 239; id. Varga i.m. 45) és ilyenként sorolható bele például ebbe a csoportba a *Lulu* név is, ha nem a *Lujza*, hanem a *Lajos* név beceformájaként jelentkezik.

b) Valamely keresztnév névbelseji hangcsoportjából is alakulhattak becezármozók. Pl. *Lili* (*Amália*), *Titi* (*Krisztina*), *Zsizi* (? *Erzsike*) stb. — Az ide vonható esetek csekély száma és az alakulásmód bizonytalansága miatt ez alcsoport felvételének jogosultságával szemben magam is fenntartással élek.

c) A keresztnév vagy a belőle alakult beceforma első vagy utolsó szótagjának kettőzésével alakult olyan nevek, mint a *Gigi* (*Olgi*), *Zsazsa* (*Zsuzsa*), *Zsozso* (*Zsófia*), *Zsuzsu* (*Zsuzsanna*) stb. újabban elég gyakoriak. Az utolsó név alakulásában — szóhangulati okokból — gondolhatunk a francia *joujou* > magy. *zsuzsu* 'csecsebecse' szó hangalaki és jelentésbeli indítékára, illetőleg hatására is.

d) A becézett személy keresztnévétől független hangcsoport-kettőzéses névalakulásoknak látszanak az olyan becenevek, mint a *Dodó*, *Gugu*, *Kokó*, *Szizi*, sőt adott esetekben (ha ti. valóban a keresztnévtől függetlenül használt becenévről van szó) ilyen lehet előbb az a—c) csoportban tárgyalt olyan nevek némelyike, mint amilyen például a *Lili*, a *Lulu* és a *Titi* is. — Ezeknek nem egyével kapcsolatban azonban idegen eredettel számolni ajánlatos, sőt kötelező fenntartást jelent.

Az, hogy melyik hangcsoport-kettőzéses név melyik csoportba tartozik, mindig az alakulás alapjául szolgáló név és a valószínű alakulásmenet ismeretében dönthető el. A *Titi* például a *Tibor* beceformájaként az a) alcsoportba, a *Krisztina* keresztnév beceformájaként azonban, aszerint hogy közvetlenül a teljes névből vagy ennek néveleji csonkításával keletkezett *Tini* beceformájából (így a székelységben: Kriza, Vadr. 387) alakult, vagy az a), vagy b) alcsoportba kívánkozik. Bizonytalankodva állhatunk meg a *Zsizi* becenév előtt is, ha ez az *Erzsébet* beceformájaként jelentkezik, hiszen amaz lehet az *Erzsi* becealak néveleji csonkításával keletkezett *Zsike* alakjának néveleji hangcsoport-kettőzéssel formálódott becezármozék; a felvehető névalakulási lehetőségek sorából

azonban nem zárható ki az *Erzsike* beceforma névbelseji *-zsi-* hangcsoportjából kettőzéssel való alakulás sem.

H) Dolgozatom első változatának megfogalmazása óta úgy látom, hogy az előbbi csoportbeli nevektől határozottan el kell különítenem a hangcsoport-ikerítéses neveket. E névalakulás esetében ugyanis a kereszt- vagy becenév szóeleji, szóbelseji vagy szóvégi szótagjának és egy hangalakra hasonló, de nem — mint a szótag-kettőzéssel, illetőleg szótag-ismétléses nevek esetében — azonos alakú szótag hozzákapcsolásával formálódik a becenév. Pl. *Zsizsa* (*Józi* <: *József*), *Szeszi* (*Szeréna*). — A kétesen ide vonható olyan esetekben, mint amilyen a *Zszusa* (*Zszusanna*) név francia *Susanne* alakjának első szótagjából alkotott *Szuszi* beceforma, az idegen nyelvi alak nyílt szótagos *Szu-* rövidüléséből hangcsoport-ikerítéssel alakult becealakra éppen úgy gondolhatunk, mint a zárt szótagos *Szusz-* töből *-i* beceképzővel formálódott származékokra. Nagy a valószínűsége azonban annak, hogy a *Szuszi* vagy valamely más nyelvből való kölcsönvétel, vagy pedig a németből átkerült *Lizi-*, *Tóni-*féle utólagosan *-i* beceképzős származékoknak vélt becenevek mintájára alakított beceforma.

I) Keletkeztek becenevek jelzős szószerkezet két tagjának összetapadásával, azaz összetétel útján is. Az ilyen módon alakuló nevek alapjául szolgáló jelzős szó szerkezetek úgy formálódhattak, hogy egy családon belül a két-három nemzedékhez tartozó azonos nevű személy közül a második vagy a harmadik nemzedékhez tartozó csecsemő- vagy gyermekkorban lévőt a név elé tett *kis* jelzővel különböztették meg az első vagy második nemzedékbeli, azonos keresztnevű anyától, esetleg nagyanyától. A gyakori használatban aztán az ilyen jelzős összetételek tagjai összetapadtak, önálló becenevekké, sőt az idők folyamán közömbös hangulatú keresztnévvé is váltak, válhattak. Ezen a fejlődésen — eddigi tudásunk szerint — csak a *Kisanna* név esett át; ez ti. bizonyos területi elhatároltsággal Kolozsvárt, Kalotaszegen, Aranyosszéken és a moldvai csángók között a tagok egybeforrottságának, illetőleg keresztnévi önállóságának fokáig is eljutott. A kolozsvári régiségben és Kalotaszegen a *Kisanna* (1574) ugyanis az Annával szemben, illetőleg ennek kiszorításá-

val keresztnévvé önállósult (l. a Kisanna-névtípusra: Mikecs László: ETF. 171. sz. 90; Gyallai Domokos: MNy. XLIII, 309; tölem: MNy. XL, 374—7; Nyr. LXXXI, 113—5; Ny tudÉrt. 59. sz. 8—9, 52—6, AÉ. 318 kk.). — Az e típusba tartozó nevek közül a kolozsvári régiségből ismert *Kiskata* (1646) utótagja a *Katalin* keresztnévből rövidüléssel keletkezett beceformával alakult összetétel, az ugyaninnen adathozható *Kiskató* (1643) pedig rövidült többel -ó beceképzővel formálódott beceszármazék (Ny tudÉrt. 59. sz. 55—6). A moldvai csángó régiségből ugyanennek a rövidült tőnek -i beceképzős *Kiskati* (1646) származéka került elő.

A *Kisanna* kívül történeti adatokkal csak a *Kiskata* (1646), *Kiskató* (1643), *Kislaci* (1602), *Kislukács* (1598), *Kismiklós* (1368) név egykori használata igazolható (az adatok az OklSz.-ből és saját gyűjt.-ből valók). A *Kisanna* név elterjedésével és — legalábbis nyelvjárási szinten — napjainkig terjedő életével azonban egyik e típusbeli társa sem vetekedhetik. Kalotaszegen, Kolozsvárt, sőt talán még távolabbi pontokon is az önállósult *Kisanna* névnek rövidítéssel keletkezett *Kis-* tövéből -ó beceképzővel *Kisó* (l. erre: MNy. XL, 376—7, AÉ. 318 kk.), a *Kiskatából* pedig ugyanilyen módon, vagy talán a *Kata* tag névvégi rövidülésével a moldvai csángóban *Kiska* beceforma alakult (Mikecs: i.h.).

J) Egészen újabb keletű névalakulási mód lehet az, mikor úgy formálódik a becenév, hogy a név hangtestének egyik szóbelseji, rendszerint a második szótag elején álló mássalhangzója a becenév elejére kerül (Rác: NévtVizsg. 147, MNy. LIX, 475, LXIII, 297, ActaSzeg. In memoriam Gedeon Mészöly 143). Ezt a névalakulási módot talán *n é v e l e j i h a n g t o l d á s n a k* lehetne nevezni. Ide vonatkozóan eddig ezekre a biztosnak látszó esetekre lehet hivatkozni *Dödi* <: *Ödi* <: *Ödön*; *Lili* <: *Ili* <: *Ilona* (Borsa völgye), *Dandi* <: *Andi* <: *András*. Mássalhangzón kezdődő nevek esetében ez a becézé eljárás — Rác szerint — úgy módosul, hogy a név hangtestében hátrább levő mássalhangzó a névkezdő mássalhangzó helyébe kerül. Például: *Lula* <: *Jula* <: *Júlia* : *Julianna*; *Csecsi* <: *Hecsi* <: *Hestör* (<: *Eszter*; Ormányság); *Tata* <: *Kata* <: *Katalin* (Kalotaszeg).

K) Nagyon bizonytalanul lehet felvenni Rácز fejtegetései nyomán (MNYj. XII, 90, MNY. LXIII, 297) még egy névalakulási módot, az úgynevezett *n é v - e g y b e r á n t á s o s b e c é z é s t* is. Nemcsak azért bizonytalanokodhatni ez alakulásmód elfogadását illetően, mert a tőle idesorolt nevek közül egyik-másik, mint ezt egyébként ő is megjegyzi, jövevény-névalak is lehet, hanem azért is, mert például a *Katalinka* mellett a *Katinka* ilyen: *Katika* × *Katalinka* > *Katinka* fejlődéssel, azaz két becenev alakkeveredésével, vagy esetleg *Katalinka* > *Katlinka* > *Katinka* fejlődéssel keletkezettnek is felfogható. Talán csak az *Irén* név *Inci* beceformája esetében gondolhatunk valóban ilyen: *Irénci* > *Inci* névegyberántásos alakulásmódra.

III

1. Jóllehet a becenevek alakulásmód szerinti csoportosítása mellett még több velük kapcsolatos kérdésről is szót lehetne ejteni, mégis — jórészt a térbeli korlátozottság miatt — ezúttal csak az egyes névalakulási módok történeti jelentkezésére vonatkozólag szándékszom néhány észrevételt tenni. Előre kell bocsátanom, hogy mivel nincs a magyar beceneveket magába foglaló, történeti szempontból rendezett egybeállítás, itt következő megjegyzéseim jobbára csak az egyes névalakulási módok egymáshoz viszonyított időbeli jelentkezésére vonatkoznak, s csak helyel-közzel utalok évszamos adatokra is.

2. a) Az előzőkben első csoportként tárgyalt *t ö r ö v i d í t é s* korai esetei — a kutatók általános vélekedése szerint — minden valószínűséggel a legősibb magyar becenevek közé tartoznak (így pl. Horger: NyK. XXXI, 384—5; MNYj. 120—1; Pais: MNY. XXI, 110). Ez az alakulásmód, úgy látszik, főként az ómagyar és a középmagyar kor századaiban divott. Nem történeti, hanem lélektani összefüggés lehet tehát a korai *Gáb, Ják, Pét*, illetőleg *Barla ~ Balla, Barta ~ Berta, Kata*-féle *t ö r ö v i d í t é s e s* beceformák meg a csak századunk köznyelvéből adatható, egyébként ritka *Il* < : *Ildikó, Krisz* < : *Krisztina, Sa* < : *Sándor, Ti* < : *Tibor, Zó* < : *Zoltán, Zsi* < : *Zsigmond, Zsó* < : *Zsófia, Zsu* < : *Zsuzsanna*-féle *n é v r ö v i d í t é s e s*, illetőleg

elvonásos esetek között (l. erre Rác: MNy. LXII, 410—11). A lélektani-becéző indítékon túl nem lehet figyelmen kívül hagyni azt, hogy az idegen nyelvekben, főként az angolban rendkívül gyakoriak az ilyen egy szótagra rövidült beceformák. Némelyik ilyen magyar beceformának angolított alakváltozata is keletkezett. Ilyen lehet például a *Zsu* < : *Zsuzsa* névnek *Dzsu* változata; ennek keletkezésében kétségtelenül közrejátszhatott az angol *Joe* < : *Joseph* becenév *Dzsó* ejtése is (l. ezekre: i.h.). Alighanem másként kell megítélnünk a moldvai csángóból, valamint a halmágyi és szakadati nyelvjárás anyagából idézhető törövidüléssel alakokat (l. Horger, MNyj. 110, 121). Ezek és a korai magyar névrövidítés esetei között már az alakulásmód lélektani alapjainak azonosságán túl meglehetősen bizonyossággal történeti összefüggéssel is számolhatni.

b) Kétségtelen, hogy a magyar becenevek keletkezésében a képzéssel való alakulásmód már az ősmagyar kor végétől jelentős szerepet játszhatott (vö. D. Bartha, Szóképz. 102 kk.). Minthogy keresztneveinkből ilyen módon alakult korai beceneveinkben szinte kivétel nélkül névvégi rövidítéssel keletkezett tőhöz járul a képző, méltán hihető, hogy a törövidítéses becealakok keletkezése valamivel megelőzhette a belőlük továbbképzéssel alakult beceformákat.

c) Nagyon érdekes a történeti jelentkezés sorrendje tekintetében az ikerítéssel és az ikerítésből való kiválással alakult beceformák egymáshoz való viszonya. Láttuk ugyanis, hogy a *Bancsi*, *Bandi*, *Panna*, *Pista* meg más ilyenféle beceformákat a névkutatók ugyan egyöntetű határozottsággal az ikerítéses beceformákból (**Jancsi-Bancsi* < : *János*; **Andi-Bandi* < : *András*, **Anna-Panna* < : *Anna*; *Ista-Pista* < : *István*) keletkezetteknek tartják, ennek ellenére míg a *Bancsi* névre 1661-ből, sőt továbbképzett *Bancsika* változatára már 1614-ből, a *Bandira* legalább a XIX. század elejéről, a *Pannára* 1615 tájáról, a *Pistára* 1717-ből, sőt nyilván az **Andorkó-Bandorkó* ikerítéses névből kivált *Bandorkó* beceformára is 1623-ból van adatunk (EtSz., OklSz., NytudÉrt. 59. sz. 73, saját tört. gyűjt.), magukra az ikerített nevekre a múlt század második fele előttről ez ideig egyetlen történeti adalék sem került elő (így Kelemen: i.h. is). Minthogy pedig

— a névtörténet általánosan elfogadott megállapítása szerint — e neveket másként, mint ikerítésből való kiválással keletkezetteknek magyarázni nem lehet, fel kell tennünk, hogy a névalakulás alapjául kínálkozó *Anna-Panna*-féle ikerítéses formák csak tréfálkozó-gúnyolódó, azaz szigorú értelemben vett bizalmas jellegük miatt nem kerülhettek bele az egykorú emlékekbe, viszont a belőlük kiválással keletkezett *Panna*-féle beceformák keletkezésük után hamarosan kedveskedő-becézgető jellegű névalakulatokká válhattak, és ilyenekül már jelentkezhetek a korabeli emlékekben is. Ilyenformán tehát az ikerítéses névalakulással keletkezett becenevek születése feltétlenül valamivel előbbre tehető, mint az ikerítésből való kiválással keletkezett beceformáké.

Noha a történeti jelentkezés egymáshoz való viszonyítása tekintetében ilyen történeti adatolásbeli visszassággal találkozunk, ez idő szerint aligha lehet az ikerítéses kiválással magyarázott nevek XVII. század elejétől való jelentkezése miatt magát az ikerítést is a XVI. század második felénél későbbi keletkezésű alakulásmódnak tekinteni.

d) Egyetlen adatban már 1368-ban előforduló *Kismiklós* és a XVI. század második felétől ismert *Kisanna* (1574), *Kislukács* (1598), valamint első előfordulásában a következő századból való *Kislaci* (1602), *Kiskató* (1643) és *Kiskata* (1646) névben (OklSz.; NytudÉrt. 59. sz. 53—5) jelentkező, összetétellel való névalakulási módot a rendelkezésre álló történeti adatok legalábbis a c) alatt tárgyalt alakulásmódokkal egy korban, ha ugyan nem régebben keletkezettnek bizonyítják. Az ilyenformán alakult becenév-származékoknak ugyan a nyelvhasználat minden szintjén való jelentkezésére nincs elégséges adatunk, mégis az efféle nevek alighanem minden nyelvhasználati szinten legalább a középmagyar kor végétől többé-kevésbé közkeletűek lehettek. A becenév-alakulás kínálkozó más lehetőségei miatt persze nem minden *kis Anna*-típusú, laza jelzős szerkezet vált bece-, illetőleg önállósult keresztnévvé, és a *Kisanna* meg a *Kiskata* néven kívül egy sem fejlesztett még továbbképzett származékokat is. Legtöbb megmaradt a becenévnek nem tekintendő laza jelzős szó szerkezet alaktani fokán.

e) A történeti jelentkezés sorrendjét tekintve viszonylag csak későn kerülnek elének a régiségben a tőcsonkítással keletkezett nevek. Legrégebbi adatként egy Sopronból 1681-ben keltezett levélben a *Krisztina* keresztnév beceképzős *Krisztinka* formájából alakult *Tinka* származékot szokás nyilvántartani (TT. 1896. 705—7; Csefkó: MNy. XXV, 369). A következő század közepéről a német eredetű *Hedviga* név *Viga* becealakjával (1747) találkozunk nemcsak kolozsvári helyi keletkezésű iratanyagban (NytudÉrt. 59. sz. 67—8), hanem valamivel később (1767) ugyancsak Erdélyben a szótári számontartás fokán is (PPBl.). Mint-hogy a többi, néveleji csonkítással alakult beceszármazék legtöbbször a XIX. századból, és itt is a század közepe tájáról való, nyilvánvaló, hogy az ilyenféle nevek divatja csak későn és csak főként német hatásra alakulhatott ki úgy, hogy először a németben keletkezett *Lizi*-, *Tóni*-féle nevek jó néhány került át a magyarba, majd ezek mintájára formálódhattak a *Zsóka* < : *Erzsóka* meg a *Tila* ~ *Tilla* < : *Attila* ~ *Atilla*-féle beceszármazékok.

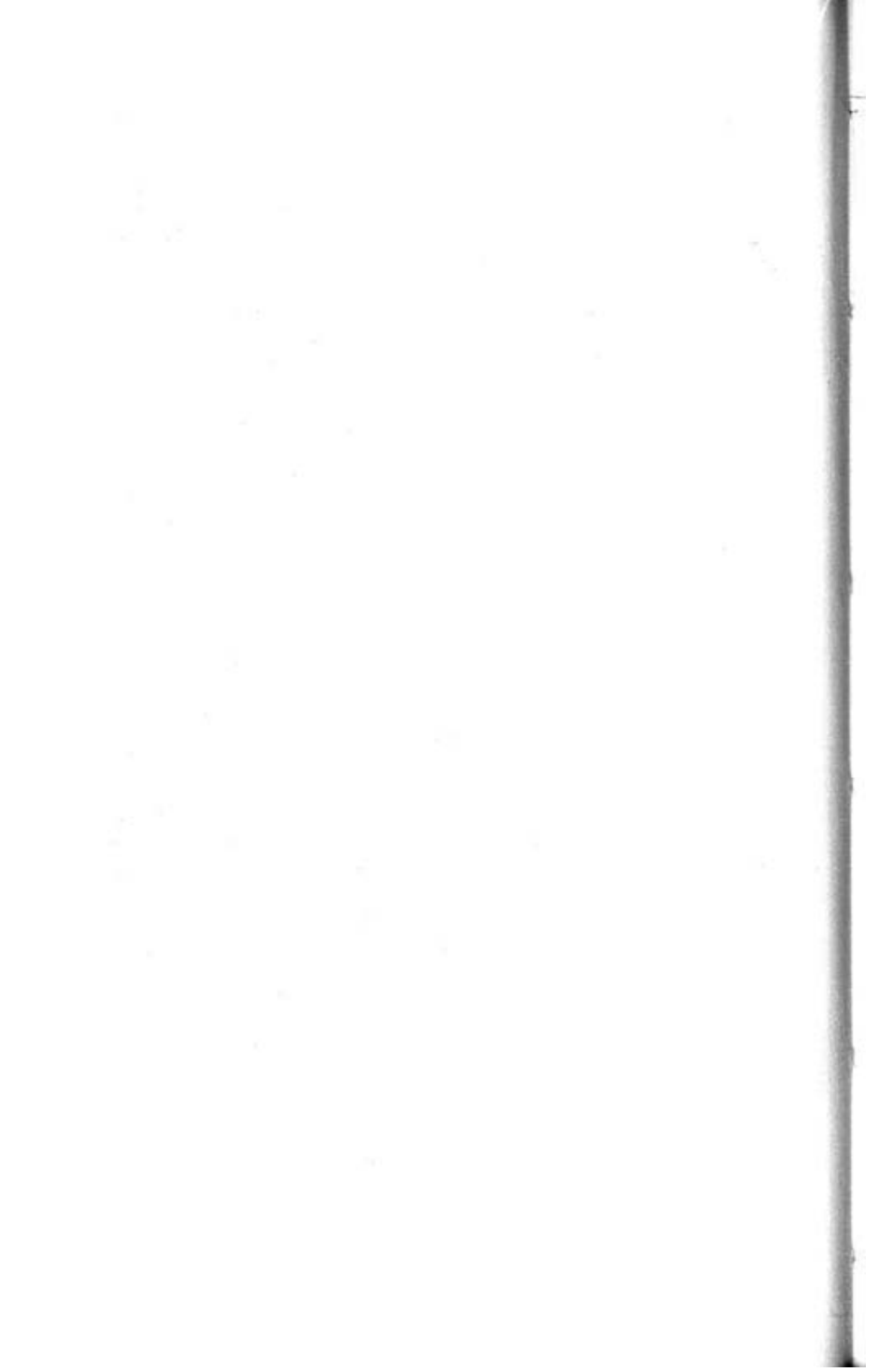
f) Együttes névvégi törövidüléssel és néveleji tőcsonkítással beceszármazékok a XVIII. század eleje előtt aligha keletkeztek. Köztük talán legrégebbi már a PPBl. (1767) névjegyzékében szereplő *Láli* < : *Eulália*, legismertebb az irodalmi nyelv szintjén először Kisfaludy Károlynál *A kérőkben* (első előadása 1819-ben, első kiadása 1820-ból) felbukkanó *Máli* < : *Amália*. A századunk felé haladva egyre szaporodó ilyen jellegű nevek közül sokról azonban nehéz eldönteni, hogy ezek valójában a magyarban keletkezett vagy pedig idegenből átvett, jövevény-beceformák-é.

g) Még későbbben jelentkeznek a hangcsoportkettőzéssel alakult becenevek csoportjába tartozó származékok. Az itt említendő példák közül eddigi tudásunk szerint legrégebbi a Kolozsvárról 1827-ből adatható *Titi* < : *Tina* : *Tini* (< : *Krisztina*) női becenév. Lehet ugyan, hogy csak az ide vonatkozó anyaggyűjtés hiánya az oka, de nem ismerem az előbb említett *Titin* kívül egyetlen ide tartozó olyan adalékot sem, amely először ne csak századunkban tűnik fel.

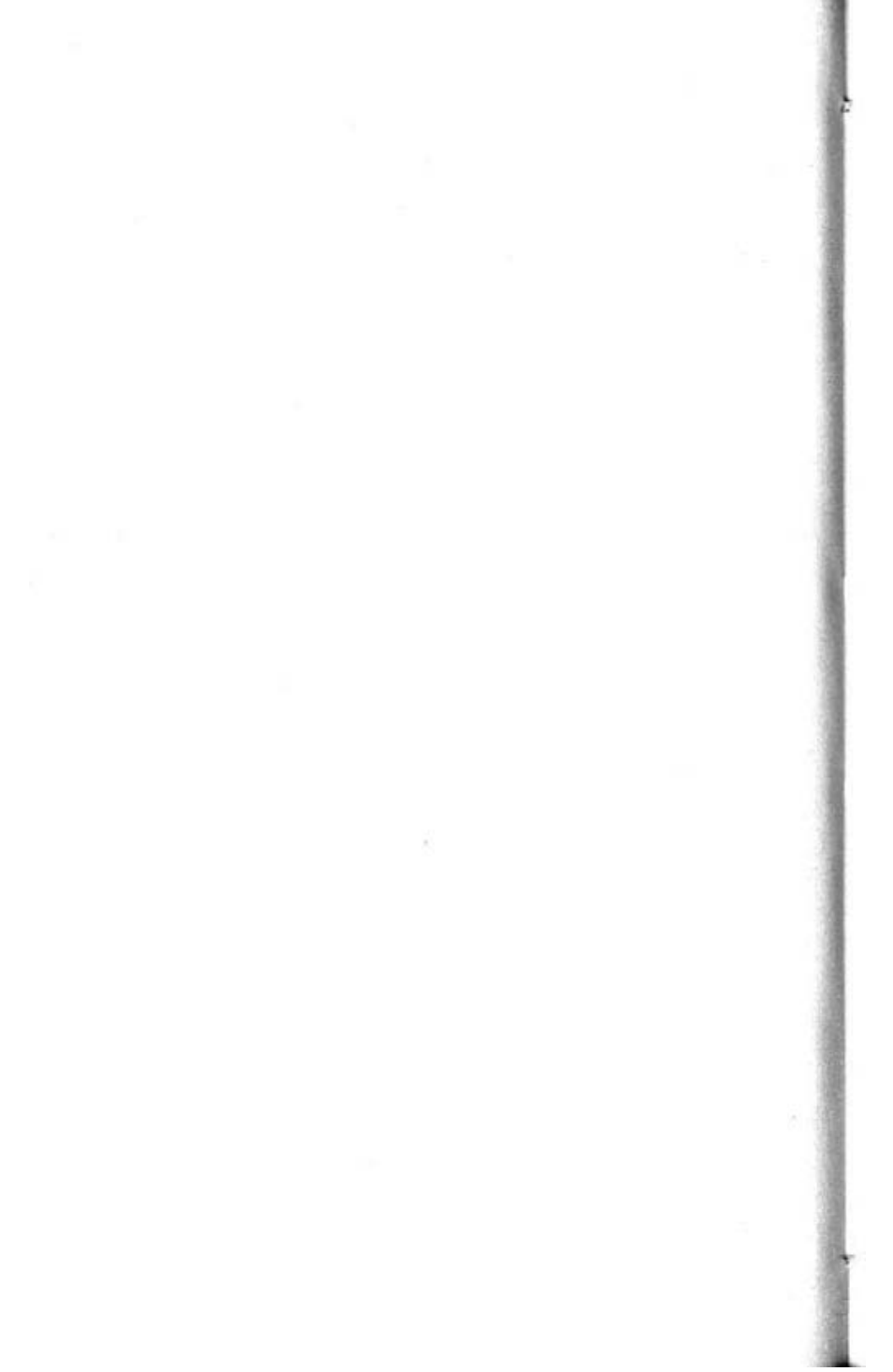
h) Legkésőbb alakulhattak ki a hangcsoport-ikerítéses és néveleji hangtoldásos becenevek. Ezekre már igazán csak az utóbbi évtizedek köznyelvéből ismerek olyan biztosnak látszó példákat, mint amilyen a *Józsiból a Zsizsa*, a *Szerénából a Szeszi*, illetőleg az *Ódiból a Dödi*, az *Iliből a Lili*, az *Andiból* (<: *András*) a *Dandi* és így tovább.

i) Ha valóban külön alakulási módnak bizonyul az úgynevezett névegyberántásos becézés, ennek jelentkezése is csak az utóbbi évtizedekre tehető. Az ide tartozó csak valamennyire is biztos példák láttán azonban ennek az alakulásmódnak felvételében magam a messze menő fenntartást az ide vonható biztos példák szaporodásáig kötelezőnek érzem.

3. Mikor az úttörő elődök és kortársak eredményeinek felhasználásával az alakulásmódokat illetően a mai névtörténeti igényeket az eddigieknél jobban kielégítő csoportosítás kialakítására törekedtem, nem lehettem tekintettel a sokszor kideríthetetlenül szeszélyes becenév-alakulásnak egy-egy kisebb körre, egy-egy családra korlátozó, különleges eseteire, hanem csak a több példával igazolható, illetőleg valamelyes általánossággal jelentkező névalakulási módok egymástól való elkülönítését tekintettem feladatomnak. S noha, gondolom, jogosan hihető, hogy az itt adott csoportosítás magába foglalja a magyar becenév-alakulás legfontosabb módjait, nem kétséges, hogy a becenév-anyag remélhető mentől teljesebb egybegyűjtése esetén bizonynyal lehetőség nyílik majd az alakulásmódokkal kapcsolatban fennebb előadott észrevételek kiegészítésére, módosítására, sőt a csoportosítás bővítésére is. Ezt annál inkább remélhetni, mert hiszen dolgozatomnak ebben az újabb változatában is már három eddig figyelmem körén kívül rekedt alakulásmóddal bővíthetett a becenév-alakulások rendszere.

IV
TERVEZÉS, MÓDSZER ÉS ÉRTÉKEELÉS
A NYELVTÖRTÉNETBEN

A HELYNÉVGYŰJTÉS JELENTŐSÉGE ÉS MÓDSZERE

Nem könnyű dolog egy rövid előadás keretében összefoglaló képet adni egy olyan kérdésről, amelynek jelentősége éppen a részletekben mutatkozik meg a legszembetűnőbben. Ha egyáltalában tudományos értelemben beszélhetnénk magyar helynévgyűjtésről, azaz rendszeresen elgondolt, tervszerűen végrehajtott adatgyűjtő munkáról, egy ilyen feladat vállalója akkor is meglehetősen nehézségekbe ütköznék. De így, helynévgyűjtésünk kezdetlegessége és módszertelensége alig nyújt alapot az ilyenszerű kérdéssel kísérletezőnek. „Mintha a hely- és személynevek a magyar nyelv mostohagyermekai volnának!” — írta Györffy István ezelőtt néhány évvel megjelent kis cikkében (MNY. XXIII, 111), senki sem tesz érdekükben semmit.

I

Az elmúlt száz esztendő a külföldi helynévkutatást^a olyan sokszempontú tudományos munkává fejlesztette, hogy e munka eredményeit nagyon sok tudomány, de természetesen elsősorban a nyelvészet és a történeti jellegű tudományok semmiképpen nem nélkülözhetik (^a L. erre: Mályusz Elemér, *A népiség története: A magyar történetírás új útjai*. Bp. 1931. 237—68). Ugyanakkor azonban az is kitűnt, hogy bármilyen helynévgyűjtemény tudományos szempontból teljes egészében csak egységesen alkalmazott gyűjtési módszerrel hasznosítható.

Minden települési egység, falu, város belső területén és határán sok olyan név van, amely valamilyen területnek vagy helynek külön neve. A falu- vagy városrészek, utcák, terek, közök, szegek, hidak, pallók, bürük, külön építmények, emlékek, erek, patakok, folyók, tavak, források, kutak, hegyek, völgyek, árkok, csatornák, szakadékok, kaszálók, barlangok, szorosok, hágók, szántók, kaszálók,

legelők, szőlők és még nagyon sokféle helyrajzi tényező jelölői mind a helynév eléggé tág fogalomkörébe tartoznak. A helynevek gyakorlati szükségéből keletkeznek: a nevek segítségével különbözteti meg a lakosság a belső terület részeit, illetőleg ezeknek segítségével tájékozódik az ember a határban. Az előadottakból következik a helynév és a határnév közötti műszó-különbség is; ennek értelmében ajánlatosabb a tágabb jelentésű, a külső és belső terület elnevezéseire egyaránt vonatkozó helynév, mint a csak a határ részeire vonatkozó határnév használata.

A helynevek keletkezésekor mindig valamilyen feltűnő helyrajzi jellegzetesség, illetőleg külső: történeti vagy belső: lélektani mozzanat játszik közre. Éppen ezért világos, hogy eredetileg értelmetlen helynév nincs, és csak a nyelv folytonos alakulása, a szemléleti alap elhalványulásával a nép állandóan működő magyarázató készsége, a lakosság népi összetételében beálló változás meg sok más hasonló tényező okozza a helynév mai, esetleges „értelmetlenség“-ét. De mivel számtalan példából tudjuk, hogy a helynevek sokáig fennmaradnak, világos, hogy a régebben keletkezett helynevek az akkori állapotot, a keletkezésük közbejárszó történeti vagy személyi mozzanatot, különböző népi rétegződések oklevelesen nem is bizonyítható emlékét őrzik, és így sok szempontból jelentős adattal szolgálhatnak az irántuk érdeklődőnek.

A legközönségesebb helynevek azok, amelyek az eredeti természeti állapotot, illetőleg az ebben végbemenő természetes vagy mesterséges változásokat mutatják. Hogy a *Sulymostó*, *Csikostó*, *Hódostó*, *Borjumocsára* és az országban ezrével élő hasonló, egykor h a lban, h ó dban és s u l y o mban bővelkedő állóvizek helyén ma búza és széna terem, vagy legelőnek, szántónak, gyümölcsösnek használják a *Vágás*, *Vágvány*, *Újvágás*, *Égés*, *Irtás*, *Irotvány*, *Orotvány*, a számos *Gyertyános*, *Bükkös*, *Csere*, *Pusztaszöllő*, *Bungord*, *Bungur* ~ *Bungor* ~ *Bongor* nevű helyeket, mindez pontosan útbaigazítja a gyűjtőt a kérdéses hely eredeti vízrajzi vagy gazdálkodástörténeti állapotára nézve. Az ilyenszerű helynevek figyelembevételével egy-egy terület gazdálkodásában beálló változások képe elég pontosan felvázolható, mindenesetre pontosab-

ban, mint ha nem vesszük tekintetbe a kérdéses terület múltbeli külső, hogy úgy mondjam, fizikai jellegzetességeit, melyekről pedig csak e korunkig ránk hagyományozódott helynevek tájékoztatnak.

A helynevek másik csoportja még szélesebb körű érdeklődésre tarthat számot, mivel olyan történeti, sokszor egészen az őstörténetig visszanyúló mozzanatokot világíthat meg, melyekre más forrásból alig van adatunk. Pl. Erdélyben a katonai felvonulásokra alkalmas területek, elsősorban a folyóvölgyek mentén levő *Ispánlese*, *Nézőhegy*, *Őrhegy*, *Őrhely*, *Őrkő*, *Őrmező*, *Strázsa*, *Strázsahegy*, *Tekintő*, *Trázsahalom* (< *Strázsaahalom*), *Várhegy*, *Várhely*, *Vigyázó*, *Vigyázóhegy* helynévben meg társaikban máig is megmaradtak e helyeken levő őrállomások, esetleg egész őrhelyvonulatok emlékei, mint ahogy a *Gyepü*, *Gyapal* (< *Gyepüal*?), *Kapud*, *Kapus* és társaik az egykor itt elvonuló falu- vagy éppen országvédő gyepűvonalat, illetőleg ennek kijárait, kapuit jelölő helyeket tüntetik fel. Nemrégiben a bolgár és orosz-szlávság késői emlékeit sikerült kimutatni Háromszéken az oklevelekből gyűjtött helynévi adatok segítségével, sőt a szászok Keletre irányuló kereskedelmi útvonalának bizonyítékai is fennmaradtak a helynevekben (Bogáts, HszHn. 52—3). A magyar *Oroszmező*, *Tótszállás*, *Török útja*, *Szászok rétje*, *Szászok úttya*, *Németgát*, *Németek pallója*, *Tatár úttya*, *Tatár ösvénye*, a román *Valea Ungurilor* 'Magyarok völgye', *Cărarea Tatarilor* 'Tatórok ösvénye', *Ulița Sașilor* 'Szászok sikátora' meg a sok többi ilyenféle helynév egy-egy helység határában feltűnő nép első településhelyére vagy a község életében megrázkódtató szerephez jutott népcsoport vonulási irányára mutat. Bár az ilyen helynevek nem vizsgálhatók a vidék helyrajzának pontos ismerete nélkül, ugyanakkor azonban a belőlük levonható következtetések messze túllépik a helytörténeti jelentőség méreteit, és így olyan adatokat nyújtanak a hazai történelem számára, melyek feleslegessé és lehetetlenné teszik azt, hogy egy-egy terület őstörténeti és főként település- vagy népiségtörténeti részletkérdéseit az ország másik felében élő, helyi ismeretekkel nem rendelkező kutató csak feltevéseken nyugó elmélete intézze el.

A sokszoros népi rétegződésű és átszíneződésű területeken különös fontosságú a helynévgyűjtés a népiségtörténet szempontjából is. A helynevek külső köntöse, nyelvi anyaga beszédes bizonyossága az azt először használó népelem nyelvi hovatartozásának. A népiségtörténeti változásokon átesett területen rendszerint nagyon sok a ma „értelmetlen“-nek, megmagyarázhatatlannak tetsző helynév. Ha azonban a vizsgálatot a koraközépkori vagy legalábbis a XVI—XVII. századig visszamenő okleveles anyagra is kiterjesztjük, a helynevek közül igen soknak a származása megvilágosodik. Mennyiségileg minél nagyobb és történeti egymásutánban minél bőségebb helynévanyag áll a kutató rendelkezésére, annál pontosabban nyomon követhető a helynevek nyelvi elváltozásából a népiségtörténeti változás menetének, sokszor a népi rétegződések egymásutánjának egyébként homályban maradó képe. A helyneveknek a jobbagynevekkel kapcsolatos vizsgálata olyan kézzelfogható és ugyanakkor tárgyilagosan ellenőrizhető eredményekre vezet, hogy az ezután végzendő népiségtörténeti kutatás számára az eddig fel nem használt helynévanyag értékesége eléggé nem hangsúlyozható.

Településtörténeti változások emlékeit őrzik sokszor az olyan helynevek, amelyek elpusztult emberi települések helyét jelölik. Az ilyen esetek országszerte közönségesek. Désakna határában a *Pusztatemplom* helynév legnagyobb valószínűséggel egy, a XIV. században már „praedium“-ként (puszta falu) említett község helyét határozza meg. Magának a községnek neve e hely felett fekvő és részben már a dési határhoz tartozó *Szentpéterhegy* nevében maradt fenn máig is; a *Kövesd*, *Alsó*-, *Felső*-, *Nagy*- és *Kiskövesd* névben pedig a Szentpéterrel együtt említett, elpusztult *Cuesd* (olv. *Küesd* : *Kövesd*) helység több mint hat évszázadon át fennmaradt nevét használja Désakna lakossága.

Nagyon sok más történeti segédtudomány számára is útmutató adatokat szolgáltathat a helynévkutatás. A megfigyelések szerint a régészt a *Palota*, *Várhegy*, *Óriás*, *Kincses*, *Kincsesdomb*, *Pogányvár* és általában a vár-féle helynevek ősi településhelyek nyomaira vezethetik rá. A hadtörténetíró a katonai felvonulások emlékeit őrző vár-, mező-, és hegynevekben talál a terep ismeretére vonat-

kozó tájékoztató adatokat. Aki művelődés- és társadalom-történettel foglalkozik, egyebek között a különböző társadalmi rétegek jelentőségének megállapítását végezheti el például utcanevek alapján. Így Désen a főutcát okleveles adataink szerint a XVI. század végétől a XVIII. század végéig *Varga* (1575), illetőleg később *Nagyvarga utca*-nak (1676), a főteret vagy legalábbis egy részét *Varga-piacnak* (1618) nevezték; 1674-től már *Varga-temető*t is emlegetnek. Egy másik utca *Timár utca* nevet visel máig is. Volt ugyanitt *Halász* (1591), másként *Nagyhalász* (1722), *Szekeres-* (1578) és *Fazekas utca* is. Mind olyan adatok ezek, amelyek e kis erdélyi várost eleve is kisiparos és ősfoglalkozást űző városnak mutatják. Désnek egykor fejlett csizmadiaipara ma csak pang. A szekeresek jelentősége a dési sóbányászatnak a XVIII. század folyamán beálló hanyatlásával megcsappant, és a cellérek (sószállítók) céhe 1719-ben megszűnt. Emlékük fennmaradt a máig használt *Szekeres* (1788), másként *Kis- és Nagy-szekeres* (1760) *utca* és az 1748-ban még említett *Cellérek futtatója* helynévben. Viszont az a körülmény, hogy a XVIII. század végén a főutca neve *Nagykirály utca* lesz, a *Varga-piac* neve *Piaccá* rövidül, a *Varga-temető* elnevezést pedig a *Kistemető* elnevezés váltja fel, a varga (csizmadia) osztály napjainkig tartó hanyatlására, tehát alapjában véve társadalom- és közvetve művelődéstörténeti tényre mutat (Minderre nézve l. részletesen ETF. 101 és 147. sz.). Némelyütt ilyenszerű nyomok alapján következtethetünk a népiségtörténeti szempontból például egy-egy város életében szerepet játszó népnek első jelentkezésére, első településhelyére. Még szellemi irányzatok hatása is tükröződik helyneveinkben. A középkori vallássság magyarázza meg nemcsak a település-, de általában a helynevekben is szereplő *szent* szó gyakoriságát. Pl. 1674: *Szentpéterhegy* (Dés), 1700: *Szent-János* (Petőfalva Hsz.), 1631: *Szentegyházmezejeverőfele* (Lemhény), 1732: *Szenterzsébet* (Nagyenyed), 1732: *Szentivánhegye* (uo.), 1708: *Szentpéterpataka* (Szemerja) stb. Ugyancsak a középkori és kora-újkori egyházi élettel kapcsolatos a sok *Remete*, *Klastrom mezeje*, *Barátok szege*, *Barátok szigete* helynév. Az ilyen helynévképződmények száma a szentek tiszteletét eltörlő reformáció térhódításával egyre jobban

megcsappan, sőt például Háromszéknek a reformáció által érintett részein az oklevelekből még az is kimutatható, hogy a reformációval nemcsak az egyházi vagy, de nagyon sok szenttel összetett helynév elvilágiasodott (Bogáts, HszHn. 52). Eddigi ismereteink szerint ritka jelenség az, amely egy újabb helynévgyűjteményben (1932) áll előttünk (MNY. XXX, 165). E helységben a szőlők a *Báthori, Bethlen, Csokonai, Hunyadi, Kis- és Nagybocksai, Kossuth, Lorántfi, Petőfi, Rákóczi, Zrinyi* nevet viselik. Akár hivatalos, akár népi elnevezések ezek a helynevek, kétségtelenül egy kor politikai szemléletének, a századvégi szabadságeszmék hódításának visszfénye tükröződik bennük.

A helynevek nemcsak ilyen helyrajzi és történeti tényekre mutatnak rá, hanem nagyon sok értékes adatot nyújtanak a nyelv közelebbi, különösen történeti ismeretéhez is. Hogy számos, ma már kihalt vagy jelentésváltozáson átment (*áj, aszó, elve, ügy, jó, ravasz, mál, rez, séd, vápa* stb.) vagy alakját változtatott (*eperje, körtély, karuly, orotvány, ördöng, sólyom < sulyom, szederje*), meg sok más ilyenféle változáson átesett szó rejtezik helyneveinkben, az köztudomású dolog. De ki tudja, hány olyan is, melynek jelentése és etimológiája csakis helyneveink ismerete alapján oldható meg. Mint már Györffy István is megjegyezte (MNY. XXIII, 111 kk.), helyneveink tekintélyes része olyan, amely csak egy helyen fordul elő, kevés ember ismeri, és ha ott feledésbe merül, örökre elveszett a nyelvtudományra nézve. A helynevek közül számtalan olyan van, amely egyetlen útmutatónk bizonyos nyelvészeti kérdésekben. Csak legújabban is az eddig bizonytalan jelentésű *erge* köznevünk 'alveolus, patak' jelentése és eredete tisztázódott a helynévgyűjtés közben előkerült feles számú helynévi adat alapján (TESz.). Az erdélyi *bongor* tájszó, amelyre eddig mindössze három (!) bizonytalanságban hagyó adatot ismertünk, kéziratoss helynévgyűjteményem fölös számú adaléka alapján véglegesen az erdélyi szász *bångert* ~ *bongert*-ből származónak bizonyult (TESz.; SzE. 179 kk.), hiszen elsődleges 'gyümölcsös' jelentéssel csak olyan vidékeken fordul elő, ahol eredetileg szász település-színeződés kétségtelenül kimutatható, vagy legalábbis szász hatás feltéte-

lehető. A gyakori *Solymos*-, *Solyomtó*-, *Solymostó*-féle helynevek a nép etimologizáló hajlamának érdekes bizonyítékai. Az okleveles adatok az ilyen helynevek közül sokat *sulyom* előtagúnak mutatnak, és így kétségtelen, hogy ezeknek semmi közük a *s ó l y o m m a d á r h o z*, hanem egy arról a vidékről már kipusztult *sulyom* 'trapanatans' vízinvény emlékét őrzik. A *sulyom* > *solyom* esetében tehát a népetimológia hatására keletkezett hangtest-átalakulásról van szó (MNY. XXX, 53., ETF. 58. sz. 28, 101. sz. 53., AÉ. 440). A népetimológia egyébként a legkülönlegesebb hangtani változásokat okozhatja. Hatására néha az értelmetlennek tetsző helynévből értelemmel bíró áll elő: *Miriszlóbükk* > *Merészlóbükk*, *Varcegás* > *Várszeg*, *Keresztáj* : *Krestáj* < *Krestály* stb. Nem ritka azonban a népetimológia értelemrontó hatása sem: az *Erge* helynévből *Zerge*, az *Északból Észeg*, a *Vargaöltsből Vargalis*, a *Gál Jánosból Gályános* lesz (AÉ. 384, 389, 444) és így tovább. A ma „értelmetlen“ helynevek különböző okok hatására végbement elértelmetlenedési folyamatok végső eredményeként keletkeztek.

Leggyakoribb azonban a helynévanyagban beálló olyan hangtani változás, amely nem egy nyelv keretein belül folyik le. Az olyan vidékeken, ahol egymásba folyó idő- és térbeli határok között különböző nyelvű népelemek éltek, a népek egymás mellett való élete természetszerűleg nem történhetett meg többek között a kérdéses népelemek nyelvi kölcsönhatása nélkül. Ebből pedig önként következik, hogy a különböző népelemek tartósabb érintkezése vagy éppenséggel egy települési egységben való élése a helynévanyagban is nyomot hagy. A helynevek átkölcsönzése nagyon gyakori tünet, de ez az átkölcsönzés a különböző nyelvek elütő hangrendszere folytán a helynevek külső alakjának olyan hangtani átalakulására vezet, hogy az átalakulás előtti helynévanyag sokszor csak feltevésekkel rekonstruálható. A helynévanyag újabkori változása az okleveles adatok ismerete mellett már sokkal jobban nyomon követhető, különösen az olyan esetekben, mikor a kérdéses helyen végbemenő népiségtörténeti változás lassú menetű, azaz mikor valamely népiségtörténeti elem térfoglalása a régebbi lakosság faji és nyelvi összetételét hosszabb idő, esetleg évszázadok alatt változtatja

meg szembetűnő módon. Ilyenféle esetekre a nemzetiségi vidékeken számos példa kínálkozik. Néha a visszaköltöcsonzással kapcsolatban kivételes alakok is állanak elő. A kétharmadában román lakosságú Marosdécse (1932), magyarsága például a határ egyik részét *Malombának* nevezi. E helynév a magyar *malom* szónak helyhatározóragos *Malomba* alakban a románba átkerült és onnan a magyarba visszavett formája. Mivel ugyanis az egykor e helyen állott *malom* már régóta eltűnt, a román nyelvi hatás alatt álló magyar lakosság az eredeti jelentés elhomályosulásával *Malomba* alakban vette vissza e helynevet úgy, hogy ma az e terület felé igyekvő magyar nem a *Malomba*, hanem a *Malombába* megy. Ugyanekkor persze a román lakosság is így beszél: *Mă duc la Malomba* 'megyek a Malombába'. (E kérdésre vonatkozólag részletesen l. MNyj. VII, 3—22.)

De nemcsak a szókincsbeli és a hangtani tanulságok gyarapodásának szempontjából várhatunk értékes adatokat a helynévanyag számbavételétől. Helyneveink számtalan példáját őrzik az egyik legősibb helynévadási formának, ti. annak, hogy a személynév pusztá nominativusa válik helynévvé. Az ilyenféle helynévadás általánosságban, de különösen a Székelyföldön gyakori. Ilyen például *Sándor* (1932; Kozárvár SzD.), *Kis Jakabas* (1838; Páncélcseh uo.), *Bence* (1932; Domokos uo.), *Domokos* (1765; Kisborosnyó Hsz.), *Jankó* (1819; Köpec uo.), *Móric* (1752; Közéapajta uo.), *Zoltánka* (1698; Sepsikőrispatak uo.), *Egyed* (1609; Szárazajta uo.), *Birtalan* (1805; Szörcse uo.), *Péterke* (1607; Étfalva-Zoltán uo.), *Dósa* (1761; Alsó- és Felsővolál uo.), *Bódika* (1750; Karatna uo.) stb. Néha meg a személy- vagy vezetéknev többes nominativusa válik helynévvé: *Miklóskáék* (1932; Domokos uo.), *Becők* (1767; Bálványosvárálja SzD.), *Kovácsok* (1668; Bonyha KK.), *Vargák* (1864; Csíkmindszent). Nem ritka a vezeték- és keresztnév együttes alkalmazása sem: *Bara Máté* (én.; Kézdiszentlélek Hsz.), *Gál Péter* (1744; Haraly uo.), *Nagy Mátyás* (1683; Miklósvár uo.), *Balog Mária* (1693; Alsó- és Felsőtorja uo.), *Pál Mátyásék*, *Birta Ferencék* (1932; Domokos) stb. (Később erről részletesen: MNnyv. II, 81—123, DDolg. 9. sz.).

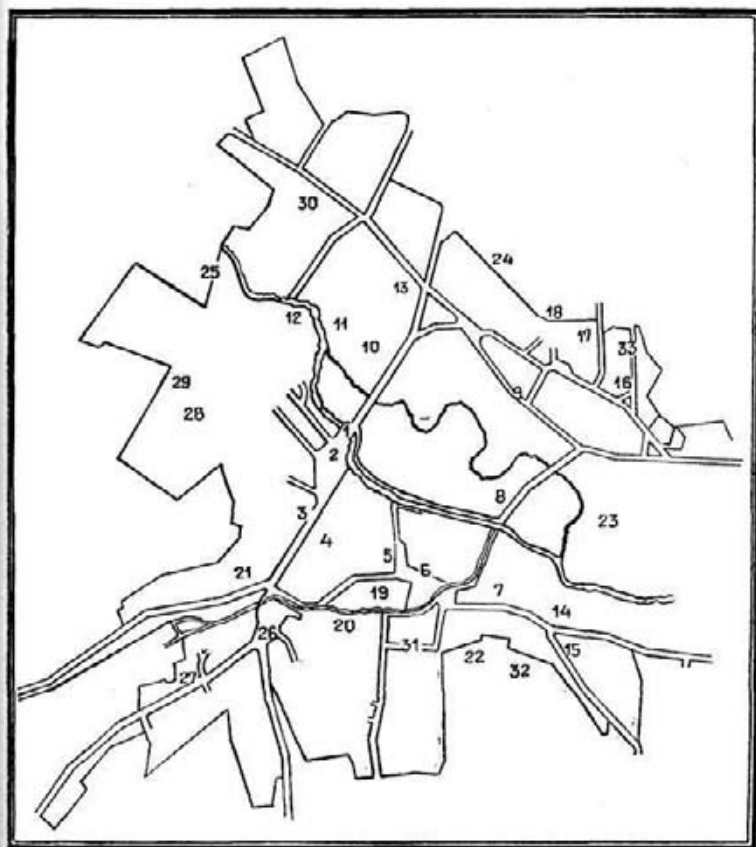
Talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy az ilyen, nyelvtörténeti szempontból értékes tanulságok száma megolvashatatlan. Helyneveink nyelvészeti jelentősége azonban ezzel semmi esetre sem tekinthető kimerítettnek.

Köztudomású ugyanis, hogy nyelvjáráskutatásunk még nagyon távol áll attól, hogy csak nagyjában is ismerje az egyes községek nyelvjárási sajátosságait. Ha valamiképpen a helynévgyűjtés a kívánt mértékben és elvárható alapos-sággal megindulna, a fonetikus lejegyzett *Csantaskú, Imező (Éhmező), Csankarom (Csonkaorom), Ökersi patak (Ökresi-), Alsága (Alsó ága; ti. a pataknak), Szakadák (Szakadék), Borzik (< Borzlik), Bozzás (< Bodzás), Verebhegy, Meggyes, Küespad (Kövespad), Fehérföven, Bálvánkú, Ballang (< Barlang), Pallag (< Parlag), Talló (< Tarló), Bujjános (< Burjános)* és sok ezer meg ezer más adatból egy-egy község, azután meg talán egy-egy vidék nyelvjárásának legalább alapvető hangtani sajátosságait állapíthatnók meg, és ezzel helyyel-közzel nemcsak nyelvjárástani ismereteinknek tátongó hézagait tölthetnők ki, de egyben nyelvjárástörténeti megállapításokat is tehetnénk, hiszen az oklevelekben előforduló, sőt sokszor a népnyelvben ma élő helyneveket a közsőkben végbemenő változások gyakran egyáltalában nem, illetőleg csekélyebb mértékben vagy éppen más vonatkozásban érintették.

Már előbb is rámutattam arra, hogy a helynevek nagy része a határ eredeti természeti sajátosságait, domborzati, vízrajzi és gazdaságföldrajzi jellegzetességeit tünteti fel, illetőleg az ezekben beálló változások emlékét őrzi. A domborzati viszonyok jelzésére szolgáló köznévi elemek (*domb, fok, hegy, halom, lápa, lapos, pad, vápa* stb.) vidékenként való jelentésbeli, esetleg csak bizonyos domborzati viszonyok között való élete egész külön tanulmány tárgya lehet (l. erre: Hefty Gyula Andor, Térszíni formák a magyar népnyelvben; Nyr. XL, 155 kk.; Györffy István: Föld és Ember 1921. 1. sz.; MNy. XVIII, 66—7). A domborzati viszonyok a legkevésbé vannak kitéve a változásoknak; az ezekre vonatkozó helynevek képezik tehát egy-egy települési egység helyneveinek legállandóbb rétegét. Sokkal inkább változás alá vetettek, mint már előbb is jeleztem, a vízrajzi tényezők, és így az ezekre vonatkozó helynevek sokszor nagyon érdekes vízrajztörténeti válto-

zásokról tesznek tanúvallomást. A helynévként használatos folyó- és állóvíz-nevek, valamint az ilyen vízrajzi tényezőket feltételező szigetnevek, ha még megmaradtak, ma már az esetek nagy többségében nem vízrajzi tényezőkre vonatkoznak. A helynévanyag ilyen szempontból való vizsgálata már a vízrajztörténet művelője számára is sok használható adatot vehet fel, de emellett egy-egy települési egység helytörténetének megírásakor sok gazdálkodás-, gazdaság- és társadalomtörténeti mozzanatot is megmagyaráz. Désnek a XIV. század elejétől nyomon követhető vízrajztörténeti képébe mintegy 10 tó-, 5—6 sziget-, 10—15 olyan folyó- és állóvíz-név rajzolandó be, melyek közül a legtöbbnek ma már a neve sem él. Hogy e körülmény ismerete a gazdálkodási terület nagysága és minősége szempontjából sem jelentéktelen, az különösebb részletezés nélkül is nyilvánvaló.

A vízrajztörténeti változások vizsgálatából nyerhető adatok mellett nem kis jelentőségűek azok az adalékok sem, amelyek a geológus számára nyújtanak útbaigazítást. A sok *Fejérvő*, *Kövecses*, *Köveshágó*, *Kövespad*, *Büdöspatak*, *Büdösbarlang*, *Borvízliget* stb. helynév mind a kérdéses terület földtani viszonyait tükrözi. Ezek közül például a több helyről ismert *Büdöskút* helynév általában kénes-iszapos talajjellegre mutat. Ha az ilyen kút napjainkig fennmaradt, vizét a népi gyógyításban köszvény és csúsz orvoslására használják (pl. Domokoson SzD.). A torjai *Büdösbarlang* (Hsz.) is átható szagú, kénes párolgásától kapta nevét. Az egy határban előforduló *Édestó* és *Kénestó* helynév (1932; Torda) is kétségtelenül a tavak vizének összetételére vonatkozik. Mint Györffy István szíves szóbeli közléséből tudom, valahol az Alföldön levő *Keserves* sem nehezen megközelíthető helyet jelöl, mint azt ma a népi magyarázat tartja, hanem a talajnak ásvány-, illetőleg földtani jellegzetességére mutat. A gyakran előforduló *Keserűpatak*, *Sóspatak* (pl. Dés — Désakna), *Sós*, *Sósos*, *Sóstó* néha önmagában is eleget árul el. Az egyes vidékeken előforduló sok kútnév alapján gyakran éppen nem vízben bő talajra kell gondolnunk; a víz a vízben szegény helyeken becses jószág: helyi értékelését éppen a sok, rendszeren dülönévvé váló kútnév is mutatja. Példának okáért a sós talaja miatt természetszerűleg víz-

Minta a belsőség helyneveinek térképelésére

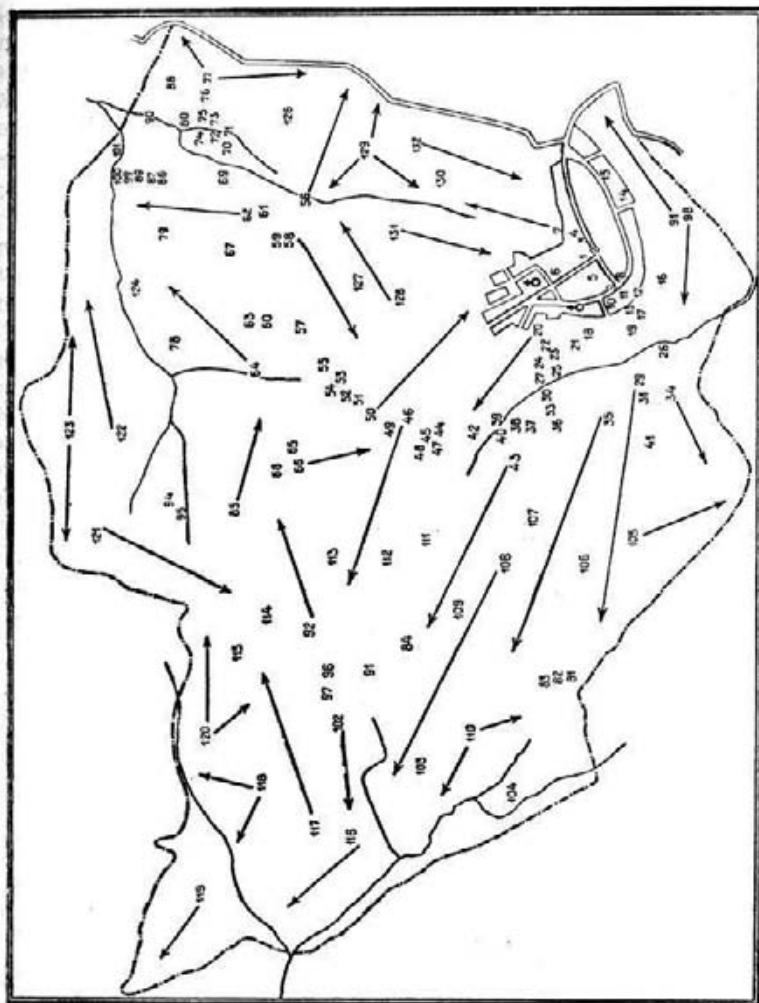
ben szegény Désakna határának dűlőnevei között legalább tíz ilyen kúttal összetett dűlőnevet ismerünk (MNy. XXVIII, 123—5).

Nem jelentéktelenek azok a helynévi adalékok sem, amelyekből a kérdéses terület növény- és állatvilágában beálló változások olvashatók ki. A dési *Kádbükke* (MNy. XXX, 317—8) ma kopáros legelő, habár neve és középkori okleveleink tanúsága szerint e hegyoldalon hajdan éppen úgy erdő ringott, mint ahogy ugyanebben a

határban ma szőlő, gyümölcs, búza és széna terem a *Gyertyánoson*. Domokoson van *Nagynyíres* nevű tölgyerdő, a nagyenyedi *Bükkösben* pedig a tölgy között csak imitt-amott lézeng egy-egy bükkfa. A sok *Sulyomtó*- vagy *Solymostó*-féle helynév a *sulyom* egykori előfordulására mutat. Nemcsak növénytani, hanem éghajlati változásra figyelmeztet például Háromszéken az a körülmény, hogy sok olyan helyen található *Szőlőhegy* elnevezés, ahol ma alig tudjuk elképzelni, hogy valamikor ott szőlőt termeltek volna (Bogáts, HszHn. 54; Boros Ádám: Debreceni Szemle 1931: 438 kk.).

Hasonlóképpen a vidék egykori állatvilágának képe rajzolódik elénk a *Hódotó*, *Hódospatak*, *Csikostó*, *Halastó*, *Kárásztó*, *Csukástó*, *Pisztrangos*, *Gémes*, *Fácános* helynevekből és társaikból. Erdélyben még a bölény emléke is fennmaradt többek közt egyik Cibles környéki román község *Poiana Zimbrului* 'Bölénytisztása' helynevében, habár az utolsó erdélyi bölényt talán másfél-kétszáz éve ejtették el. Egészen közönséges helynévadás, hogy ma is élő állatokról (*mókus*, *farkas*, *medve*, *eb*, *ló*, *holló*, *karvaly*, *ölyv* stb.) neveznek el egy-egy helyet. Csak a szamárral nemigen találkozunk helyneveinkben.

Az ilyenféle helynevek sok mással együtt már a néprajz és néplélektan érdekkörébe tartoznak. Nem egy különlegesebb helynév eredetét meglehetősen bizonytalanul legfeljebb a népi lélektan segítségével oldhatnók meg. Hogy miképpen került *Jerikó* vagy *Jérikó* neve Dés, Désakna és bizonytalán még sok más település helynevei közé, ennek pontos okát ma már alig tudjuk adni. Az itt-ott jelentkező *Burgundia*, *Burga*, *Osztria* (Ausztria), *Tótország*, *Szibéria*, *Szicília*, *Amerika* országnév és a *Róma*, *Amszterdám*, *Csikágó*, *Bécs*, *Babilon*, *Jérikó*, *Kandia* (Kréta), *Zsodoma* ~ *Sodoma*, *Jeruzsálem*, *Párizs* meg más külföldi földrajzi nevek határ- és városrész-névként való jelentkezését legtöbb esetben csak elkönyveljük, de keletkezésüket magyarázni nem tudjuk. Csak ritkán akadunk olyan magyarázatra, mint a marosújvári *Bosznia* és *Hercegovina* városrész-név vagy a többfelől, többek között Kolozsvárról, Szamosújvárról és környékükről ismert *Kandia* határ-, városrész- vagy utcanév esetében, ahol az első esetben a boszniai okkupáció nyomán keletkezett névről

Minta a külső terület helyneveinek térképelésére

(MNy. XXIX, 52, AÉ. 464—5), az utóbbiban pedig a városból kiinduló olyanszerű névadási divatról lehet szó, amilyent a Szamosújvár környéki példákából határozottan

megfigyelhetni (MNY. XXXVII, 119, AÉ. 466—70). Némelyik esetben a *Tótország* helynév jelölheti a szóban forgó népelem településhelyét is, de az ilyenféle helynév adásával a lakosság nemegyszer körülbelül csak ugyanazt akarta kifejezni, mint a székely a *Világvége* (1829; Laborfalva Hsz.) helynévvel. (Az ilyen jellegű nevekre l. Friedrich Geschwendt, *Wie sammle ich Flurnamen?* Breslau 1925).

Sokszor a nép erkölcsi felfogása, a népkedély hullámmozgó élete fejeződik ki helyneveinkben. Pesty Frigyes szerint a múlt század második felében volt egy *Misemulasztó* nevű csárda; ez nevét onnan nyerte, hogy a misére járó cselédnépség a csárdában időzve sokszor elmulasztotta a misét. Az egyik erdélyi faluban a szépelgő, magukat kendőző, újmódos leányok utcáját *Pudéros utcának* (1932) nevezik világos célzással és — úgy lehet — rosszallással a falun is térhódító szokásra. Egyik bihari községben azt az utcát, ahol a sokgyerekes, szapora családok laknak, *Gyerekgyár utcának* nevezik (MNY. XXX, 170). E kissé cinikusnak tetsző elnevezés mellett tréfálkozó, jó humorú Magyarlápóson a fazakasok utcájára alkalmazott *Sárgyilkosok utcája* (1932) név. Van *Tetűfészek tanya* (1932), *Tetvespatak* (1740; Kézdikőváron Hsz.) folyóvíznév, sőt a „fiatalabb nemzedéket“ is képviseli a *Serkevár* nevű falurész (1932; i.h. 171). Ezeket a helyneveket és az olyanokat, mint *Szegényszer* (1698: Hilib Hsz.), *Tetvestó* (1741; Kézdizsentkereszt Hsz.), *Szerelem padja* (é.n.; Bikafalva uo.), *Hatrongyos utca* (1932), *Kutyaszorító zug* (1932), *Gyilkostó* (Gyergyószentmiklós) beszélő helynevek is nevezhetnők. Az *Édenkert* falurész, a *Paradicsom* és társaik sokszor azonban éppen nem édeni vagy paradicsomi gyönyöröket jelentő helyre vonatkoznak. A népi hitvilágról bizonyodik a sok *Boszorkánysziget*, *Tátos rétje*, *Tündérjuk* (1933; Dés), *Ördög temploma* (1932; Magyarlápó SzD.), *Ördögöstó* (1787; Telek Hsz.), *Sátánkút* (1898; Magyarköblös SzD.), *Bálvány* (1864; Gidófalva Hsz.) és még sok hasonló helynév. E részben pogány, talán a magyarság ősi hitvilágával kapcsolatos helynevek mellett a katolikus vidékeken gyakori keresztrel összetett helynevek meg a *Jézus forrás* (1706; Esztelnek Hsz.), *Sionteje* (1801; Kisborosnyó uo.), *Kálvária-domb* (Kolozsvár),

Abrahámmezeje (Hilib Hsz.), *Ádám és Éva sírja* (1931; Torda), *Jérikó* (1932; Dés, Désakna), *Jeruzsálem* (1915; Bethlen SzD.) és a hasonlók már a keresztyén képzetkörből származnak.

Ugyancsak a néplélektan iránt érdeklődőt lephetik meg azok a helynevek, amelyekben a népnek a környezetet megelevenítő, emberi tulajdonságokkal felruházó hajlama nyilvánul meg. Ilyen például az *Égerkebele* (1825; Szo-tyor Hsz.), *Pál homloka* (1744; Zágon uo.), *Félszemű szu-goly* (1744; Nagyrozsa Szt.), *Nyalakodó* (uo.), *Kódustó* (1932), *Jámborka*, *Mosolygó* és sok más helynév.

A néprajz számára érdekes helynevekhez csatlakoznak az olyan helyeket jelölő nevek, amelyekhez valamilyen népi szokás is fűződik. Magyarláposon (1932) például a *Hóttembernél* nevű határrészben állítólag egy ember felakasztotta magát; a holttestet a helyszínén temették el, és ma a sírra minden arra menő egy galylyat dob. Ugyanezt a szokást teljesen román vidékről (1898; Rózsapatak), sőt Németországból is ismerem (Geschwendt. i.m. 13). Nem ritkán hosszabb-rövidebb magyarázatot fűz a nép egy-egy helynévhez. Nagyenyeden a *Kosárdomb* név (1932) a helyi magyarázat szerint az elfáradt óriásleány lett kosaraiból keletkezett két dombocsákára vonatkozik (EM. XXXVIII, 230—1, ETF. 59. sz. 21—2). A szomszédos Magyargombáson azt tartják, hogy az óriás is egyik lábát a gombási Magulicsa nevű hegyre, a másikat a szemközt levő miriszlóira teszi, és úgy iszik alatt a völgyben elfolyó Marosból. Ez az óriás-vonatkozás azon kívül, hogy az e vidékre jellemző mitológiai képzetcsoporthoz tartozik bele, azért is érdekes, mert Marosgombás és környéke népvándorláskori lelőhely; így ez az egyszerű magyarázat talán ősrégi hagyományt tartott fenn. Csaknem minden helység határában van egy-két, esetleg több olyan helynév, amely tündér, ördög, sárkány stb. meseelemet őriz; ezeknek lejegyzésétől amúgy is szegényes mitológiai képzetkincsünk gazdagodását, esetleg új elemekkel való bővülését várhatjuk. Nem kell lebecsülnünk a múlt e kis tükördarabjait, amelyek ki tudja milyen régi adatokat őrizhetnek. Az ilyen apró, egyszerű adalékokból, mesés magyarázatokból, bármennyire jelentékteleneknek is látszanak, nagyon tekintélyes

néprajzi anyag gyűjthető. Ezért a helynevek lejegyzésekor erre is vigyáznunk kell.

II

Mikor így futólag vázoltam a helynévgyűjtésnek a különböző tudományok számára való jelentőségét, részben már arra is rámutattam, hogy a gyűjtés a módszer szempontjából milyen követelményeket támaszt a gyűjtővel szemben. A gyűjtés tehát csak akkor nevezhető módszeresnek, ha a gyűjtő a lehetőségekhez képest mindazokra a szempontokra vigyáz, melyeket az imént nagy vonalakban ismertettem. Most még csak a módszer gyakorlati keresztülviteléről szólok néhány szót.

A helynévgyűjtés mindig egy települési egységre (falu, város) vonatkozik, azaz sohasem helyneveket gyűjtünk, hanem egy bizonyos települési egység helyneveinek lehető összességét. — A gyűjtés megkezdése előtt elkészítjük a kérdéses helység belső területének és határának vázlatos térképét. Még a gyűjtés elején lejegyezzük a településnek a hivatalos néven kívül használatos nemzetiségi névváltozatait is.

Első lépés a belső terület helyneveinek, az utcák, közők, szerek, terek, szegek, az átmenő folyóvizek, szóval a belsőség területén található összes neveknek összeírása. Nem maradhatnak ki a nevezetesebb építmények (*Óvár-torony, Csonkatorony, Nagyhid, Németek pallója*), sőt emlékek (*Honvédemlék, Dónát-szobor* stb.) sem gyűjteményünkben.

A belső terület helynevei után a tulajdonképpeni hátranevekre kerül a sor. Feljegyezzük minden útnak, ösvénynek, hegynek, erdőnek és általában minden kis területrésznek a nevét, hozzáfűzve mindazokat az észrevételeket, amelyeket az előbb említett vagy bármilyen az előbbieken meg nem említett szempontból jelentősnek tarthatunk. A lejegyzés során a következőkre kell vigyáznunk:

1. Fonetikusan, azaz úgy kell leírni a helyneveket, ahogy a helybeli lakosság kiejti: *Küjepad, Bükkes, Dellő, Küsvögy, Aómahatár, Sziépdomb, Tekéntő, Tatár úttya*

stb. Az olyan helyen, ahol a lakosság többnyelvű, az egyes helynevek mindenik nép nyelvén lejegyzendők, lehetőleg még akkor is, ha a helynév nyilvánvalóan az egyik vagy másik nyelvből való kölcsönvétel.

2. Lehetőleg minden helynevet számmal kell ellátnunk, és ezt a számot a már előbb említett térképvázlathoz arra a helyére kell írunk, amelyekre a kérdéses helynév vonatkozik. Ha valamiképp a helynév helye a térképen nem jelezhető, legalább a jelzett legközelebbi helyhez való viszonyítás elengedhetetlen.

3. Rövidített alakban jelezzük a hely gazdálkodási minőségére vonatkozó megjegyzéseinket is. Pl. *e* = erdő, *f* = folyóvíz, *k* = kaszáló, *r* = rét stb. Az erdőirtások, folyóvízszabályozások, állóvízlecsapolások stb. nyomra vezető emlékei a helynevek. Mivel az ilyenféle műveletek napjainkig tartanak, az idősebb emberek ellenőrzött helyszíni közlései sok változásra nézve útmutatást nyújtanak.

4. Ha a kérdéses területen ásatások folytak, az erre vonatkozó jegyzetek sem mellőzhetők. Feljegyzendő tehát: Milyen tudományos szerv, intézmény és kinek a vezetésével végzett ásatásokat? Feldolgozták-e annak eredményeit? Hol (folyóirat, önálló munka)? A kiásott tárgyak kinek vagy milyen intézménynek a tulajdonában vannak? És így tovább.

5. Megörökítjük az egyes helyekre vonatkozó legjelentéktelenebb mondát és esetleg a monda valóságos alapját, de ugyanakkor jelezzük, hogy általánosan elterjedt vagy csak a lakosság egy részétől vagy esetleg csak egyetlen személytől ismert mondáról, hiedelemről van-e szó. Ha a mondának irodalmi feldolgozása vagy nyomtatásban megjelent formája van, a lelőhely itt is jelzendő.

6. Ismertetnünk kell a helyhez fűződő népi szokást, és ha erre van lehetőség, azt is, hogy e szokás milyen viszonyban van a nép babonakincsével.

7. A népnek a helynév származtatására (etimológia) vonatkozó magyarázata mellett megkíséreljük a helynév eredeti jelentésének megállapítását.

8. Végül a gyűjtemény előtt egybefoglaljuk a belső területre és a határra vonatkozó általános megjegyzéseinket. Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy feljegyezzük azoknak nevét, foglalkozását és életkorát, akik gyűj-

teményünk összeállításában segítettek. A gyűjtés hitelesítéséhez ez is hozzátartozik.

Az anyagot mentől több személytől való kérdezgetés útján ellenőriznünk kell és ki kell egészítenünk. Minél több foglalkozási körben dolgozó embertől kell felvilágosítást kérnünk. Nemcsak faluhelyen, városon is elengedhetetlen a szántóvető, mezőgazdasági munkával foglalkozók kikérdezése. Munkánkban különösen a mező- és erdőőröket, kerülőket, vadászokat, a tagosítási munkálatokban részt vett embereket használhatjuk fel. A térképelés alkalmával azonban már ezekre alig támaszkodhatunk, ellenben a falusi jegyző, gazdamérnök, tisztviselő, pap meg más értelmiségi foglalkozásban forgolódo ember szolgálhat a térképelés esetében és a munka sok más részében olyan felvilágosítással, melyet hasznosíthatunk.

A gyűjtés technikai kivitelében legjobb, ha minden helynevet külön egy negyed ívnyi papírlap egyik felére írunk. A gyűjtés bevégeztével ezeket a papírlapokat ábécé-sorba rendezzük, és települési egységenként külön kezeljük.

Amint látjuk, maga a gyűjtés inkább lelkiismeretes ügyszeretetet kíván, mintsem különösebb előképzettséget. Jó megfigyelőképesség, egy kis ítélőkészség és pontosság azok a kellékek, amelyek a gyűjtőnél elengedhetetlenek. A megfigyelőképességet a minél tágabb körű helynévanyag-ismeret, azaz a helyszínen való gondos, beható tájékozódás, a pontosságot az odaadás komolysága erősíti. A gyűjtés rendjén be kell járni az egész határt, és a helyneveket a határjárás rendjén kell térképre vetítenünk.

III

A helynévgyűjtésben a legnehezebb és legkönnyebben tévedésekre vezető mozzanat a helynevek magyarázatának kérdése. Ez azonban már nem is tartozik a tulajdonképpeni helynévgyűjtő munkához.

Ha az 1817 tájáról ismert kolozsborsai *Krestályhidat* (BHn. 122) valaki *Kristályhídnak* értelmezi és mitológiai

vagy legalábbis mese-vonatkozásokat keres a név mögött, téved. A helynév eredetibb alakja tudniillik *Keresztájhíd* volt és benne az *áj* tagban egy kihalt szó rejtőzködik. A helynév tehát *Keresztvölgyhídnak* értelmezendő. Látnivaló, hogy a helynevek magyarozatához nem elégséges ezek jelenkori vagy egyetlen múltbeli alakjának ismerete. Hogy a *Solymostó* (1765) valamikor *Sulymostó* (1578; Marosszentkirály AF.), az értelmetlennek tetsző *Bortosom* vagy *Bardasom* (1823; Magyarbecseuo.) eredetileg a *Barta* vezetéknevből és a *som* gyümölcsnévből formálódva *Bartasom* alakú volt, a *Várszeg utca* (1932; Nagyenyed) előbb *Varcagás*, *Varcegás* és régebben *Schwarzgasse* volt, ezt véglegesen csak a történeti alakok ismeretén nyugvó következtetések dönthetik el. Nem lehet tehát megelégednünk csak a jelenkori gyűjtéssel, elsősorban nyelvészeti, de nem más szempontból sem. Fel kell tehát kutatnunk a megközelíthető történeti forrásokat is. Az aránylag legkönnyebben megszerezhető adatokat a telekkönyvi vázlatrajzok és részletlajstromok szolgáltatják; azután a családi birtokívek, föld-adásvételi szerződések, még régebben a cserelevelek, birtokösszeírások (conscriptio, urbarium, inventarium), földbirtokpek iratai, záloglevelek, határjárások nem ritkán a koraközépkorig visszanyúlva csodálatos bőséggel szolgáltatnak adalékokat.

Mondanom sem kell, hogy levéltári meg más történeti adatok összegyűjtését csak az végezheti el, aki kellő írástörténeti ismeretekkel és olvasási gyakorlattal rendelkezik. De bárki is legyen e feladatra vállalkozó, arra feltétlenül ügyelnie kell, hogy az adatokat betű szerint, lehetőleg a szöveg összefüggésében, a kérdéses helyre vonatkozó esetleges a helyszíni kérdésekben tájékoztató adatok, határolások feltüntetésével írja ki, és minél több egymásutáni évből származó adatot gyűjtsön. Mindez elsősorban nyelvtörténeti, de aztán a többi tudományok számára szolgáltatott adatok történeti megbízhatósága szempontjából elengedhetetlenül fontos.

A történeti gyűjtés módszere egyébként csak annyiban tér el a jelenkori, a helyszíni gyűjtésétől, hogy amott az adatok évszerinti kijegyzésére és helyrajzi egymás-

utánjára ügyelünk, itt pedig betűsorba rendezzük az egy településpontra lejegyzett adatainkat.

A fennebb előadottakból látható, hogy végeredményben a helynévgyűjtés a nyelvészethez áll legközelebb: a gyűjtés alkalmával a helyszínen gyűjtőnek a helynévi alakok lehető pontos fonetikus rögzítésével tulajdonképpen a nyelvjárástanulmányozás módszereit kell követnie, a történeti gyűjtést végző pedig az anyaggyűjtésben alkalmazkodik a nyelvtörténeti szempontokhoz igazodó módszerei követelményekhez, nem is beszélve arról, hogy a feldolgozás, az egyes helynevek magyarázata nyelvészeti képzettség nélkül aligha lehetséges. Nem feltűnő jelenség tehát az, hogy nálunk a helynévgyűjtésnek a gyakorlatban csaknem napjainkig szinte kizárólag nyelvészeti szempontból tulajdonítottak jelentőséget, holott mint láttuk, a helyneveknek sokkal tágabb körű vonatkozásaik vannak.

**AZ »ERDÉLYI HELYNEVTÖRTÉNETI ADATTÁR«
ÉS AZ ERDÉLYI HELYNEVKUTATÁS Néhány kérdése**

*A történeti helynévkutatás erdélyi kezdeményezője,
Kelemen Lajos emlékének*

1. Ma (1958) már valamivel több is három évtizedénél annak, hogy még levéltári kutatómunkám korakezdetén Kelemen Lajos személyes hatása és helynévközléseinek sok-sok tanulsága nyomán ráterelődött figyelmem a helynévkutatás tudományos jelentőségére. (Erre nézve l.: Kelemen Lajos, Marosszéki határnevek a XVI. és XVII. századból: SzékOkl. VI, 404—12., Uő., A régi Marosszék határneveihez: Nyr. XXVIII, 382—4. — L. még ugyancsak tőle Ajton, Ádámos és Désfalva korabeli helyneveinek gyűjteményét: Erdély és Népei IV, 26—8, valamint a Kelemen Lajos történeti gyűjtésének úttörő voltára vonatkozó észrevételeket tőlem: A magyar helynévkutatás a XIX. században: ETIÉvk. 1943/I, 239—40 és külön 61—2.) Jóllehet azóta a levéltári kutatásra szentelt munkaerőm és munkaidőm nagy részét a történeti anyag összegyűjtésére fordítottam, sőt munkatársaimmal együtt a jelenkori helynévadatok egybehordására, illetőleg egybehordatására is jelentős munkaidőt áldoztam, minthogy különösen a történeti anyag gyűjtésében szinte csaknem teljesen a magam erejére támaszkodtam, hosszú időbe telt, míg olyan adat- és tapasztalat-anyag gyűlt össze, amelynek birtokában már nem üres tervkovácsolás az, ha a címben jelzett kérdésekre vonatkozó észrevételeimet közzéteszem. A helynévkutatás érdekein kívül az egyéni ok is arra késztet, hogy magyarázatot adjak a kérdésre: miért láttam és látom ma is változatlanul elsődlegesen fontosnak az erdélyi helynévkutatás vonatkozásában az anyaggyűjtés és az anyagközlés feladatát.

Mikor helynévkutató munkám kezdetén (1925 táján) számba vettem az addigi gyűjtők jóvoltából a különféle

közlésekben rendelkezésre álló anyagot, mind a jelenkori, mind a történeti helynévanyag rendkívül csekélynek tet-
szett ahhoz a feltehetőleg hatalmas helynévkincshez ké-
pest, amely ugyanakkor az egyes települések, vidékek la-
kosságának ajkán lejegyzetlenül él, illetőleg a levéltári
forrásokban kibányászatlanul szunnyad. Bár magam elmé-
leti és gyakorlati meggondolás alapján a történeti for-
rásokból való gyűjtésnél sürgetőbb feladatnak tartottam
a pusztulás, illetőleg állandó változás veszélyének kitett
jelenkori anyag lejegyzését, külső okokból és életrsorsom
bizonyos irányú alakulása folytán a szaktudományi szem-
pontból szintén rendkívül fontos történeti anyag kibányá-
zására vettem rá magam. Éppen ezért az eddig gyűj-
tött anyagból időközben közzétett adattárakra és részlet-
feldolgozásokra csak utalva, most az eddig kiadottnál jó-
val tetemesebb mennyiségű kiadatlan helynévkincs bir-
tokában e nyersanyag közzétételére, a gyűjtés folytatá-
sára és az anyag feldolgozására vonatkozó gondolataimat
már csak azért is rögzítenem kell, mert — érzésem sze-
rint — e gondolatok megvalósítása jóval nagyobb és hu-
zamosabb erőfeszítést kíván meg, mint amennyi egyetlen,
több irányban is elfoglalt kutatótól kitelhetik. Nyilván-
való, hogy az itt felvázolandó feladatok elvégzése csak
közösségi munka keretében, az erre illetékes szervek
megértő támogatásával és csak olyan távlati terv kereté-
ben történhetik meg, amelynek időtartama messze túl
utal egy emberi élet szűkre szabott időbeli keretein.

2. Nincs szándékomban azt a látszatot kelteni, hogy
már helynév-kutató munkám megkezdésekor olyan tisztán
láttam a megvalósítandó feladatokat, mint a gyűjtőmunka
céljának és módszereinek későbbi, véglegesen kialakult-
nak mondható szakaszában. Ilyen irányú munkám meg-
indulásakor még a gyűjtés földrajzi határainak rögzített
voltáról sem beszélhettem. Eleinte csak legközvetlenebb
gyermekkori környezetem, Dés és vidéke történeti és je-
lenkori helyneveinek minél teljesebb összegyűjtése lebe-
gett előttem bizonytalanul kialakult célként. A gyűjtés-
nek az a legegyszerűbb, de — véleményem szerint —
legcélszerűbb módja is, mely — gondolom — eddigi
közléseimből eléggé ismeretes, csak lassan alakult ki vég-

legesen, de lényeges vonásokban első közléseim óta nem sokat változott.

Sokat változtak azonban célkitűzésemben a gyűjtőterület földrajzi határai. Mivel ugyanis a levéltári források közül főként a legtöbb helynévanyaggal kecsegtető darabok, a birtok- és szolgáltatás-összeírások (conscriptio, inventarium, urbarium) nemegyszer egy-egy birtokos Erdély különböző pontjain fekvő egész és részjórészei leltározásának rendjén Erdély legkülönbözőbb vidékeinek helynévanyagát tárták szemem elé, minél gyakrabban kerültek kezembe az ilyen források, a szűkebb környezettől távoli vidékeknek érdekes, az addig megismerttől többé-kevésbé elűtő helynévanyaga az újság ingerével mindinkább arra csábított, hogy e források engem érdeklő anyagát az eredeti, szűkre szabott gyűjtőterület határain túl eső pontokról is jegyezgessem ki. E nem éppen helytelen útra csalogató szempont érvényesítésének azonban a gyűjtés gyakorlatában az volt az elmaradhatatlan következménye, hogy érdeklődési köröm földrajzi határai rövidesen egész Erdélyre, sőt még a hajdani Partium egy részére, az egykori Arad, Bihar, Máramaros és Szatmár megyére is kiterjedtek. Hamarosan be kellett azonban látnom, hogy az egész Erdélyre, sőt a rajta túl eső területekre vonatkozó gazdag levéltári anyaggal egyetlen kutató megbirkózni nem tud.

Mikor ez a belátás véglegessé vált bennem, szakítottam az egész Erdélyre kiterjedő gyűjtés gondolatával, s inkább egy-egy vidék, sőt egy-egy különálló település helynévanyagának összegyűjtésére és feldolgozására összpontosítottam erőmet. Erdély egész történeti helynévanyaga összegyűjtésének terve hovatovább a Székelyföldre, a régi közép-erdélyi megyékre meg a Szilágyságra, de még így is egyetlen kutató számára túlméretezett területre zsugorodott össze. Közép-Erdélyt és a Szilágyságot egészében egyebek mellett a magyar—román együttélés helynévanyagban tükröződő nyelvi hatásának kecsegtető tanulságai miatt nem lehetett a további gyűjtésből kihagynom; a Székelyföld ilyen szempontból ugyan jóval kevesebbet ígért, viszont a székely történeti helynévkincs megismerésének és feldolgozásának lehetőségeivel kecsegtetett a további gyűjtésre.

Mindennek előlegezése után érthető, hogy az ilyen megfontolások alapján földrajzilag ingadozó határok között mozgó gyűjtésem eredményeképpen ma rendelkezésemre álló helynévkincs Erdély egy részére ugyan gazdag anyagot nyújt, e terület más részére azonban csak az ezutáni gyűjtőmunka egészítheti ki a gyűjteményemben természetszerűen jelentkező hiányokat. Másfelől azonban nyilvánvaló az is, hogy még az érdeklődésemet állandóan foglalkoztató terület történeti helynévkincsének összegyűjtésében is voltak magából a levéltári anyag hiányosságából és földrajzi egyenetlenségéből, valamint a munkaidő viszonylagos csekélységéből adódó korlátaim.

3. Jóllehet a történeti helynévadatok gyűjtésében évtizedeken át csaknem teljesen a magam erejére voltam utalva, minden rendelkezésemre álló időt felhasználó munkával máig elég tekintélyesnek mondható helynévanyag került össze gyűjteményemben. Ez a történeti jellege miatt a régi megyék szerint, ezen belül pedig települési egységenként csoportosított adatanyag ma 65 dobozba elrendezve, sajnos, még a magam számára is nehezen használható, más számára meg szinte hozzáférhetetlen, nem azért, mert nem bocsátanám bárkinek készségesen rendelkezésére, hanem azért, mert a települési egységeken belül a felhasznált források évrendjében elrendezett, egyébként azonban a forrásbeli előfordulás sorrendjében kiírt adatanyagban a keresgélés — még számomra is, más számára meg éppen — rendkívül körülményes és időrabló. Véleményem szerint tehát nem csupán a magam személyes érdeke, hogy ez a kutatók számára is — gondolom — használható anyag tervszerű közzététellel közkinccsé, tudományosan felhasználhatóvá váljék. E cél elérése érdekében az alábbiakban először is a fennebb jelzett elrendezésben ma rendelkezésre álló anyag arányait szemléltető következő kimutatást közlöm: Alsó-Fehér 4, Csík 4, Háromszék 4, Kisküküllő 3, Kolozs 14, Maros-Torda 12, Nagyüküllő 1, Szatmár meg Szilágy 3—3, Szolnok-Doboka 8, Torda-Aranyos 5 és Udvarhely 4 doboz.

Az itt felsorolt 65 doboz mellett körülbelül egy-két doboznyi anyagom van Arad, Bihar, Beszterce-Naszód, Brassó, Fogaras, Hunyad, Szeben és Máramaros megye

területéről még gyűjtőmunkámnak abból a kezdeti szakaszból, mikor a földrajzi terület határait — kénytelen-ségből — nem szorítottam jelentősen össze. Az itt közölt kimutatásból, az egyes megyékre eső dobozsámok összevetéséből világosan látható, hogy részben érdeklődésem Közép-Erdélyre irányuló volta, részben pedig az eddig feldolgozott levéltári anyag földrajzi eloszlása miatt a gyűjtemény legjelentékenyebb anyagot az egykori Kolozs, Maros-Torda, Szolnok-Doboka és Torda-Aranyos megyére vonatkozóan foglal magában; a többi megye — beleértve a székelyföldieket is — együttesen sem teszi ki az előbbi négy megyéből származó anyag mennyiségét.

Nyilvánvaló, hogy pusztán dobozsámok közlése nem nyújthat fogalmat magáról az anyag mennyiségéről, csak az egyes közigazgatási egységek anyagának egymáshoz viszonyított arányait jelzi valamennyire. Éppen ezért tájékoztatásul közölhetem, hogy minden doboz hozzávetőlegesen 10 000 helynévadatot foglal magába. Ilyenformán a máig összegyűjtött anyag száma megközelíti a 650 000 helynévadatot. Amennyire magam a magyar és a román történeti helynévgyűjtés eddigi eredményeit ismerem, úgy gondolom, hogy ez a már számszerűségében sem csekély anyag aligha nélkülözhető egyebek mellett a magyar—román nyelvi kölcsönhatásra vonatkozó vizsgáldásban.

4. Ezek után talán nem szerénytelenség, ha e felhasználatlanul heverő helynévanyag mielőbbi tervszerű közzétételére nézve az alábbi javaslattal hozakodom elő:

Tekintettel arra, hogy a fenti kimutatás szerint Kolozsnak négy-öt, Maros-Tordának négy, Szolnok-Dobokának három, Torda-Aranyosnak két, sőt Alsó-Fehér, Csík, Háromszék, Kisküküllő, Szilágy és Udvarhelynek is egy-egy jó kötetnyi, sőt a többi itt fel nem sorolt megyének is egy-egy kisebb kötetnyi történeti helynévanyaga a sajtó alá rendezés céljából gyűjteményemben rendelkezésre áll, Erdélyi Helynévtörténeti Adattár címmel (a dobozokon is ilyen címke áll) meg lehetne indítani egy olyan kiadványsorozatot, amely a kutatás számára korszerű formában hozzáférhetővé és felhasználhatóvá tenné az eddig összegyűjtött anyagot. Tájékoztatásul megjegyzem, hogy különösen a legjelentősebb anyaggal képviselt

megyék helynévadatai legalábbis felerészben teljesen román vagy túlnyomó részben román lakosságú települések helynévkincséből valók. Az ilyen településponatok helynévanyaga természetesen egészben vagy túlnyomó részben román. Így ez az anyag a román nyelvtudomány szempontjából is különlegesen figyelemre méltó.

Gyűjteményem előbb érintett hiányainak kiegészítése után magam vagy más kutatók aztán az adattárat újabb pótkötetekkel egészíthetik majd ki. Természetesen mind az eddigi anyag közzététele, mind pedig a további anyaggyűjtés elvégzése csak úgy lehetséges, ha megszűnik a munka egyetlen kutató egyéni tervfeladata lenni, azaz kertelés nélkül: a további adatgyűjtő munka olyan közösségi munkává alakul át, mely nemcsak az anyag közzétételét teszi lehetségessé, hanem éppen a kiadásra való előkészítő és kiegészítő munka műhelyitkaival való megismerkedés elősegíti néhány ezután induló fiatal tudománykedvelőnek a helynévtörténeti kutatómunkába való belenövekedést, a módszeres munkára való komoly felkészülést is. Az a tapasztalat ugyanis, hogy a kezdő tudománykedvelők számára legelőnyösebb fejlődési lehetőséget a közösségi keretben, gyakorlott tudománykedvelő irányításával végzett olyan távlati tervmunkába való bekapcsolódás jelent, amely a bizonytalankodva induló fiatal kutató munkájának rendszerességét biztosítja, a konkrét anyagon alapuló valóságglátását kifejleszti, növeli, s így előbb-utóbb (vagy talán inkább: közben) a tudomány önálló művelésére képesíti.

5. Bár magam jó ideje munkaerőm és munkaidőm java részét a történeti helynévanyag gyűjtésének szenteltem, s most ez anyag kiadásának szükségességét hangsúlyozom, egy pillanatig se ejtsen ez senkit abba a tévhitbe, mintha egyrészt magam a már összegyűjtött történeti anyag birtokában lezártan tekinteném a levéltári és más forrásokból való történeti adatgyűjtést, másrészt meg, hogy magam nem tartom a történeti anyag feltárásával egyenlő fontosságúnak a jelenkori helynévanyag feldolgozásának munkáját. Az ilyen téves feltevések megelőzése céljából hangsúlyozom, hogy a továbbiakban a következő feladatok megvalósítását tartom elengedhetetlenül szükségesnek:

a) Kívánatos volna minél előbb megindítani a már rendelkezésünkre álló történeti helynévanyag nyersanyagként való közzétételét. Ezt legalkalmasabb módon az előbb jelzett kiadványsorozatban úgy lehetne végrehajtani, hogy minden közigazgatási egység, egykori megye, szék, külön római számos kötetjelzést kapjon, s az azon-egy egységre vonatkozó több kötetre terjedő anyag arab számos alkötetekben jelenjék meg. Tehát például így: Erdélyi Helynévtörténeti Adattár I/1., I/2., I/3., I/4. stb. Ilyen módon ugyanis a kiadvány külső szerkezetébe nemcsak a már rendelkezésre álló történeti anyagot lehetne a kutatás számára könnyen idézhető és fellelhető formában beleilleszteni, hanem ilyen arab számos alkötetekben könnyen közzé lehetne tenni az ezután gyűjtendő történeti és jelenkori helynévanyagot is.

b) Nem kétséges ugyanis, hogy bár viszonylag már számszerűségében is eléggé jelentős az eddig összegyűjtött helynévanyag, a dolog természetéből folyik, hogy a magam egyéni munkájával a forrásul kínálkozó levéltári anyagnak csak egy töredékét dolgozhattam eddig fel. A most már kiadásra érdemesnek ítélt történeti helynévkincset tehát magam is csak olyan alapanyagként tekintem, amely ugyan a helynévtörténeti feldolgozás céljaira így, ahogy ma rendelkezésre áll, magában jól felhasználható, igazában azonban csak akkor válik teljes értékűvé, ha további kutató-, illetőleg gyűjtőmunkával gondoskodás történik a levéltárakban rejtekező végeláthatatlan történeti helynévkincs minél hiánytalanabb összegyűjtéséről és természetesen közzétételéről is.

c) Pusztán a rendelkezésünkre álló történeti anyagnak további gyűjtéssel való kiegészítése és az így gyűlt újabb anyag közzététele, illetőleg a kettő együttes feldolgozása még korántsem elégíti ki korunknak fejlett, és az elkövetkezendő koroknak hihetőleg a miénknél még sokkal fejlettebb helynévtörténeti igényeit. A helynévanyag történeti életfolyamata tökéletes szemléltetésének szempontja feltétlenül megkívánja a jelenkori helynévanyag mielőbbi összegyűjtését és közzétételét is. Ha tekintetbe vesszük a jelenkori helynévanyag feltartóztathatatlan pusztulásának, helyesebben átalakulásának a gazdasági és társadalmi változások nyomán jelentkező veszé-

lyét, a ma még élő helynévanyag összegyűjtését tudományos szempontból halaszthatatlanabb feladatnak kell tartanunk, mint a levéltári forrásokban egykor már rögzített és így bármikor kibányászható helynévanyag gyűjtésének ügyét. Legajánlatosabb volna természetesen a történeti és a jelenkori helynévanyag egyidőbeli párhuzamos feltárását tervfeladattá tenni. A kiadás vonatkozásában pedig legszerencsésebb megoldásnak azt tarthatnók, ha az eddigi közlésmódszeri tapasztalatok alapján kialakult gyakorlathoz igazodva a jelenkori anyagot a történeti helynévadatok sorába beleillesztve tennők közé. Minthogy azonban a jelenkori helynévgyűjtés a történeti szempontú gyűjtőmunkától különböző, itt nem részletezhető okokból jócskán elmaradt, úgy látom, a jelenkori anyagra vonatkozó gyűjtés eredményeit a terepmunka lassú volta miatt csak jó néhány év múlva lehetne a történeti helynévanyaggal együtt közzétenni. A történeti adatok kiadásának halogatása éppen ezért — véleményem szerint — tudományos érdekből nem kívánatos, hiszen a nyelvtudományon kívül még több tudományág fontos igénye volna, hogy a történeti helynévadatok minél előbb és minél nagyobb mennyiségben kerüljenek bele a szaktudományi élet vérkeringésébe s tanulságaikkal segítsék elő a helynévkutatás további fejlődését egyebek mellett a helynévgyűjtés meg a helynévfeldolgozás minél korszerűbb módszerének végleges kialakítása vonatkozásában is.

d) Nehogy valaki is tehát abban a tévhitben ringatózzék, mintha magam a helynévgyűjtés végzésével és e gyűjtés bármilyen gazdag eredményeinek cél- és korszerű közzétételével az erdélyi vagy bármely más területre vonatkozó helynévkutatás munkáját lezárandónak ítélném. Az erdélyi helynévkutatás ma, néhány anyagközlő kiadvány megjelenése óta ugyan már nem küzd olyan nyersanyaghiánnyal, mint ezelőtt másfél-két évtizeddel, de még távol van attól, hogy akár csak a történeti anyag vonatkozásában is feltárható gazdag anyag egy csekély töredékénél többel rendelkezzen. Érthető tehát, hogy az anyagfeltárás ugyan a továbbiakban is elsőrangú feladatnak számít, de ennek ismételt hangsúlyozása korántsem jelenti azt, hogy a puszta anyag feltárása és közlése öncél-

ként lebegne előttem, illetőleg bárki előtt is. Hogy ilyen vonatkozásban a munkámmal máris szárnyra kapott téves vélekedések erőre kapásának lehetőségét eltávoztassam, elodázhatatlan feladatnak érzem az erdélyi helynévkutatásnak az anyaggyűjtésen túlterjedő célkitűzéseit körvonalazni, helyesebben a magam e kérdéssel kapcsolatban felöltő, bizonytalán hiányos gondolatait itt papírra vetni.

6. Az eddig közzétett és ezután kiadandó anyag feldolgozása szempontjából jelentkező feladatok természetéhez igazodva — véleményem szerint — a következő távolabbi célkitűzések jelölhetők ki:

a) A továbbiakban is elsőrangú szükségesség volna az anyagnak települési egységenként és vidékenként való monografikus feldolgozása. Bizonyos tervszerűsége és gazdaságosságra való törekvés már a feldolgozandó pontok, illetőleg kisebb-nagyobb tájegységek kiválasztásában is ajánlatos. Véleményem szerint jóval sürgetőbb feladat egyes, egymástól távolabbi, jellegzetes pontok és vidékek helynévadatainak ilyenszerű feldolgozása, mint az, hogy népi és nyelvi szempontból nagyjából azonos jellegű pontok és tájak egymás melletti vagy egymáshoz közel eső sorát jelöljük ki a feldolgozás földrajzi területeként. A magyar—román—szász együttélés legjellegzetesebb területei, illetőleg ezeknek egyes pontjai tehát éppen úgy a mielőbbi feldolgozás körébe vonandók, mint a Székelyföld másszerű tanulságokkal is biztató települései, illetőleg tájegységei.

b) A kisebb-nagyobb földrajzi egységek teljes helynévanyagából kielemezhető tanulságok összefoglalása mellett a helynévanyag jelenségcsoportok szerint való feldolgozását is előbb tájegységekre korlátozva kellene monografikusan elvégezni, hogy az így nyert biztos eredmények alapján átfogóbb jellegű, végső fokon az egész erdélyi helynévanyagot felölelő monográfiák megírására is sor kerülhessen. Kívánatos tehát szerintem, hogy az egyes települések belső területén előforduló település-részeket (utcák, szorosok, szegek, végek, kutak, építmények stb.), egyes vidékek vízrajzi és térszíni formáit jelölő, alak- és jelentéstani szempontból rendezett helynevek

egy csoprtjai kisebb-nagyobb tájegységeken belül minél előbb feldolgozójukra találjanak.

c) Az ilyenféle feldolgozásoknak már önmagukban megvolna a nyelvtudomány, sőt bizonyos más tudományágak számára is a jelentőségük. Ha aztán az ilyen jellegű feldolgozások rendjén a munkába vett tájak földrajzi határai a távoli jövőben összeérnének, sor kerülhetne összefoglaló helynév-földrajzi térképlapok szerkesztésére is. E térképlap-sorozatok világosan, térképre vetítetten szemléltetnék az egyes helynévi jelenségek, helynévtípusok, a helynévalkotásban felhasznált köz- és tulajdonnévi elemek meg más jelenségek elterjedésének földrajzi határait, vagy mutatnák az egyes népek egymásra való nyelvi kölcsönhatásának a helynévanyagban jelentkező érdekesebbnél érdekesebb eseteit, illetőleg típusait és a kölcsönhatás határvonalait.

d) A nagy területre, lehetőleg egész Erdélyre kiterjedő nyelvföldrajzi jellegű szemléltetéssel tulajdonképpen már megtennők az első és nem éppen lényegtelen lépéseket az egész erdélyi helynévanyag összefoglaló feldolgozására, szemléltetésére és értékelésére. A c) pont alatt jelzett feldolgozás tulajdonképpen a szemléltetőanyagot nyújtaná ahhoz a minden szempontra kiterjedő összefoglaló feldolgozáshoz, amely végeredményben minden előkészítő, illetőleg részletmunkának célt és jelentőséget ad.

e) Már a magyar helynévkutatás számára is, más népek helynévkutatása számára meg éppen igazában akkor használható az eddig összegyűjtött, részleteiben vagy nagyobb összefüggéseiben feldolgozott helynévanyag, ha a helynévkincs egésze a szükséges szófejtési és névélettani megjegyzések kíséretében szótárszerű feldolgozásban áll a kutatók rendelkezésére. Bár erre nézve is vannak elképzeléseim, az ilyenszerű feldolgozás módszerének részletezése már kívül esik e fejtegetések keretein.

7. Szűkre szabott lehetőségeink ismeretében meglehetősen hosszú ideig vonakodtam attól, hogy a bennem megvillanó gondolatokat legalább ilyen vázlatosan formába öntsem, illetőleg bár terv alakjában feltárjam. Ettől egyrészt az tartott vissza, hogy minden elvégzett csekély munkát többre becsültem bármilyen ragyogó, de a torzóban maradás veszélyében fogant nagyarányú terv-

nél, másrészt meg amint az évek során a magyar helynévkutatás mások és a magam munkája nyomán módszerben, célkitűzésben és szempontokban határozottan előrehaladt, minden újabb eredmény kisebb-nagyobb változást okozott már a harmincas évek elején nagyjában kialakított tervemen. Így előrelátható volt, hogy a várható újabb lépések is további változtatásokra kényszerítenek majd rá. Mikor most — egy nagy betegségből éppen csak lábadozva — különböző okokból a feladatok körvonalazására mégis rászánom magam, egy pillanatig sem gondolok arra, hogy az itt kifejtett észrevételek bármelyike is akár magam, akár mások számára kényszerű nyűg legyen a terv keretei és a felvázolt feladatok elvégzésének, illetőleg elvégeztetésének sorrendje tekintetében. Nem halogathattam azonban tovább a terv és benne a feladatok felvázolását még akkor sem, ha látom is azt, hogy a feladatok megvalósítására sem egyéni, sem munkaközösségi vonatkozásban legalábbis pillanatnyilag nem rendelkezünk az elvégzendő munka nagyságához és sokrétűségéhez mért nekiszánással, szellemi erővel, a terv végrehajtásához nélkülözhetetlen anyagi eszközökkel és kiadási lehetőségekkel. A tervekészítésre ezúttal azonban az a tudománytörténeti tapasztalatokon alapuló meggondolás ösztökélt, hogy a nagy feladatok, célok felvázolása és a kínálkozó lehetőségek felvillantása nemegyszer indított már el a tudomány addig meghódítatlan területein új, pezsgő életet, és készítette elő a kedvező személyi meg anyagi feltételek megteremtése esetén új, jelentős eredmények megszületését.

1955/1968

AZ ERDÉLYI MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI ÉS NYELVJÁRÁSTÖRTÉNETI KUTATÁS FELADATAI

1. A nyelvtudomány alapvető feladata, a nyelvfejlődés belső törvényszerűségeinek megismerése csak a nyelv történeti szempontú vizsgálata útján valósítható meg. A nyelv ugyanis a korszakok egész sorának terméke, éppen ezért igazi megértése csak történetének beható ismerete alapján lehetséges. A köz- és irodalmi nyelv mellett a tájanként külön fejlődő, változó nyelvi alakulatok, a nyelvjárások mai jelenségeinek megismerésében és magyarázatában sem nélkülözhető a történeti szempontú vizsgálódás, hiszen a nyelvjárási jelenségek java része megőrzött régiség, elmúlt korok megkövesedett maradványa. Ezeknek magyarázatát meg igazán csak a nyelvtörténettől várhatni.

Ilyen meggondolás után nem lehet feltűnő, hogy az erdélyi magyar nyelvtudományi munkásság egyik sajnálatos hiányosságát, a nyelvtörténeti kutatás szinte teljes elhanyagolását látva ezúttal éppen az erdélyi magyar nyelvtörténeti kutatás helyzetéből folyó különleges feladatokra igyekszem ráirányítani a figyelmet.

2. E feladatokat külsőleg az a tény határozza meg, hogy az erdélyi magyar nyelvtörténet kutatója Románia Szocialista Köztársaság határai között él, tehát elsősorban az itt élő magyarság nyelvével kell foglalkoznia. Minthogy pedig az összes magyar nyelvjárások közül kettő teljes egészében, egy jelentős részében, kettő meg töredékeiben Románia határai között éli a maga életét, az erdélyi köz- és irodalmi nyelv kérdésének nyelvtörténeti vizsgálata mellett az erdélyi magyar nyelvjárások történetének kutatása is az itteni nyelvtörténeti vizsgálódás feladatkörébe tartozik. Ezért kell az általánosabb nyelvtörténeti vizsgálódás szükségessége mellett a különlegesebb nyelvjárástörténeti kutatás elmaradhatatlanságára is felhívnom a figyelmet.

Az erdélyi magyar nyelvtörténeti szempontú vizsgálatnak az erdélyi magyar nyelv és nyelvjárások kérdéseinek vizsgálata során — történeti okokból — a magyar nyelv történetének csak arra a három korára kell kiterjednie, amelyet régebben általánosan használt ómagyar, középmagyar és újmagyar korszak névvel szoktunk megjelölni.

Mint hogy a nyelvtörténet vizsgálódásai során a jövővényszók, a más nyelvekbe behatolt magyar szók és a mai nyelvjárások vallomása mellett mint forrásra, elsősorban a nyelvemlékekre támaszkodik, az erdélyi nyelvtörténeti kérdések közül mindenekelőtt a kutatás számára rendelkezésre álló nyelvemlékanyag problémáját kell szemügyre vennünk.

Az erdélyi magyar nyelv ó- és középmagyar korának nyelvemlékei a XV. század végéig a latin nyelvű okleveles anyag és néhány más, korai latin nyelvű történeti forrás magyar nyelvű szórányaiból állanak. Az erdélyi magyar nyelvtörténeti kutatásnak ezekből a szét-szórt adatokból kell összeállítania az ó- és középmagyar korszak erdélyi magyar nyelvének, illetőleg nyelvjárásainak történeti képét. A szórványok a maguk elszigeteltségében, töredezettségében természetesen elsősorban hangtörténeti, kisebb mértékben történeti alaktani és szótani vizsgálódást tesznek lehetővé. De ezekben a szórványokban nagyon bőséges forrásanyag áll a névtörténeti, közelebbről a személy- és helynévtörténeti kutatás rendelkezésére is. Mivel pedig az erdélyi magyar köz- és irodalmi nyelv kialakult voltáról a XVII. század fordulója előtti időben nem beszélhetünk, a XVI. század elejéig rendelkezésünkre álló szórványanyag hang-, alak- és szótani jelenségeit vizsgálva tulajdonképpen az erdélyi magyar nyelvjárások nyelvi jellegzetességeit ismerjük meg.

Az eddig feltárt szórványemlékanyag a közlés megbízhatósága szempontjából nagyon különböző értékű. Éppen ezért mielőtt az erdélyi magyar nyelv szórványemlékeinek feldolgozásához hozzákezdhetnénk, a történettudomány művelőinek a segítségére van szükség, hogy az eddig kiadott anyag kritikai megrostálásával és az újabb anyagnak a nyelvtörténet igényeit is kielégítő,

gondos feltárásával valóban megbízható forrásanyag áll-hasson az erdélyi nyelvtörténeti kutatás rendelkezésére. Szerencsére ezen a téren az újabb történeti forráskiadás előkészítése vonatkozásában, különösképpen Jakó Zsigmondnak középkori forráskutató munkássága révén, az előkészítő lépések már jelentősen előrehaladtak. Jakó már egy évtizede dolgozik az erdélyi középkori forrásanyag kritikai kiadásának előkészítésén. Minthogy pedig ő korszakzáró évül az erdélyi fejedelemség megalakulásának évét (1541) veszi, ez az időpont nagyszerűen egybeesik az erdélyi magyar nyelvű oklevél-termelés fellendülésének időpontjával.

A XVI. század elejétől kezdve az erdélyi magyar nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti kutatás elé különleges gazdag forrásanyag tárul. Ródi Cheh István 1507-i magyar nyelvű végrendeletével és egy ugyancsak tőle magyar nyelven fennmaradt „menedéklevél“-lel (nyugtával) megkezdődik az erdélyi magyar szövegelemek sora. (Az 1533-ig bezárólag keletkezett magyar nyelvű okiratok, akták és missilis levelek rövid, kritikai jegyzékét l. Istványi, MÍr. 105—11.) Innentől a század közepe tájáig egyre gazdagodó szövegelemek a nyelvtörténeti kutató számára összehasonlíthatatlanul kedvezőbb vizsgálódási lehetőséget biztosítanak, mint amilyent a megelőző korok szórványemlékei nyújtanak. A missilisek, a különböző jogügyletek okleveles emlékei, a városigazgatási és céhjegyzőkönyvek magyar nyelvű szövegei mellett már e század első feléből két terjedelmes erdélyi kódexünk is van. Az 1525—1539 között Marosvásárhelyt leírt Teleki-kódex *í-ző* és *ő-ző* anyagában alkalmasint egy erdélyi magyar nyelvjárásban felnőtt leíró nyelvi sajátosságait, tehát az erdélyi nyelvjárások valamelyikének nyelvi jelenségeit kell látnunk. Másik erdélyi keletkezésű kódexünk, a Székelyudvarhelyi kódex (1526—1528) egyik név szerint ismert leírója, Nyujtódi András székely ferencrendi szerzetes és más két, név szerint ismeretlen íródeák-társa szövegének nyelvjárási sajátosságai is minden valószínűséggel hiteles bizonyoságként felhasználhatók erdélyi nyelvjárásaink középkor végi állapotának megrajzolásakor. De bármennyire értékeljük is e két erdélyi viszonylatban korai kódexet, nem szabad elfelej-

tenünk, hogy a számunkra ezekben megőrződő nyelvi anyagot az egykorú erdélyi magyar nyelv vizsgálata során csak nagyon óvatosan használhatjuk fel. E kódexe-
ket ugyanis másolhatták távoli vidéken keletkezett, te-
hát más magyar nyelvjárás jellegzetességeit őrző kódex-
ről, illetőleg kódexekről is; ebben az esetben pedig a le-
írók kétségtelenül befolyásolhatták az előtte fekvő szö-
vegnek saját anyanyelvjárásától eltérő nyelvjárási saját-
ságai.

Szerencsére azonban a XVI. század közepe felé egyre
növekvő számban, a század második felétől pedig igazán
rendkívüli gazdagságban kínálkoznak olyan szövegelemek,
amelyek az erdélyi nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti
kutatás számára biztos alapot teremthetnek. A XVI. század
negyvenes éveitől kezdve az erdélyi fejedelmi kancellária
oklevéladó működésének és ezzel párhuzamosan a hivatali
meg a magánéletben a magyar nyelvű írásbeliség erőre
kapásának eredményeképpen a magyar nyelvű írásbeli-
ségnek központja s bizonyos tekintetben irányt adó helye
Erdély lett, habár itt néhány évtizeddel későbbben jelentek
meg az első magyar nyelvű oklevelek, illetőleg missilisok,
mint a központibb részekben (Istványi, Mír. 64). Jellemző
például, hogy míg az 1485—1533 közötti időből ismeretes
141 magyar nyelvű missilis, oklevél és más levéltári darab
(l. Istványi, Mír. 105—11; Iványi Béla: MNy. XXXVII,
200 kk.) közül kétségtelenül hitelesen erdélyi keletkezésű
mindössze hét-nyolc darab van, a század második fele
Erdélyének írásbeliségéből több ezer lap számra maradtak
fenn magyar nyelvű levéltári darabok, számadás- és jegy-
zőkönyvek is. Ehhez járul a könyvnyomtatás elterjedésé-
vel egyre szaporodó erdélyi magyar nyelvű nyomtatvá-
nyok bőséges szöveganyaga. E nyomtatványanyagnak
egyetemes magyar viszonylatban való jelentőségét már
maga az is mutatja, hogy a Szabó Károlytól a XVI. szá-
zadból nyilvántartott 371 magyar nyomtatvány közül 127,
tehát az egész anyagnak valamivel több mint egyharmada
erdélyi nyomdából került ki: legtöbbit, 115-öt Kolozsvárt
nyomtattak, ehhez viszonyítva elenyészően keveset Nagy-
váradon (5), Gyulafehérvárt (4), Nagyszebenben (2) és
Abrudbányán (1). Ha e nyomtatványoknak az erdélyi
nyelvtörténeti kutatást érdeklő anyagából kirekesztjük is,

mert ki kell rekesztenünk más magyar nyelvjárások területéről származó írók, mint például a debreceni Melius Péter, a dunántúli Tinódi Sebestyén meg mások erdélyi nyomdákából kikerült munkáit, a nyomtatásban rendelkezésünkre álló nyelvtörténeti forrásanyag mennyisége alkalmasint megközelíti az ugyanaz időszakból származó kéziratos nyelvemlék-anyagot.

Nyilvánvaló azonban, hogy főként a nyelvjárástörténeti vizsgálatokban a kéziratos anyag a nyomtatott szövegeknél sokkal megbízhatóbb, használhatóbb, hiszen az író és írásműve közé nem iktatódik be olyan zavaró, megváltoztató, a nyelvi egységesítést munkáló tényező, mint amilyen a könyvnyomtató személyében a nyomtatványok esetében számolnunk kell. A köz- és irodalmi nyelv történetének vizsgálata során viszont a XVI. századi nyomtatvány-anyagnak jelentősége nő és emelkedik bizonyos mértékig a kéziratos források jelentősége fölé, és a köz- és irodalmi nyelv egységének jelei sokkal hamarabb kimutathatók a nyomtatott, irodalmi igényű szövegekben, mint a hagyományörzőbb kancelláriai oklevelezésben, illetőleg a nyelvjárási sajátságokat természetszerűen inkább tükrözőtető, tűrő testületi meg magánjogi oklevelezésben és jegyzőkönyvezésben. Ennek az óvatosságra intő észrevételnek ellenére egy pillanatig sem lehet azonban kétséges, hogy a XVI. század itt szóban forgó hat-hét évtizedét mind az anyag gazdagsága, mind pedig a nyelvemlék-anyag sokrétű volta az erdélyi magyar nyelvtörténeti kutatás rendkívül eredményes vizsgálódási lehetőségekkel kecsegtető időszakává avatja.

A XVI. század második felének e nyelvemlékekben való gazdagsága már magában véve is örvendetes tény. Különleges jelentőséget ennek akkor tulajdoníthatunk, ha számításba vesszük a szóban forgó időszakasznak a magyar nyelvtörténetben való kiemelkedő fontosságát. A XVI. század második felében záródik le ugyanis a magyar nyelv történetének középkora, az úgynevezett középmagyar kor, és e korszak végén gazdasági, társadalmi és művelődési tényezők eredményeképpen kialakul valamelyes formában a többé-kevésbé egységesnek mondható magyar köz- és irodalmi nyelv (Bárczi, Hangt. 106.) A XVI. század második fele szövegemlékeinek vizsgálata során tehát a megszű-

letőben levő nyelvi egységet megelőző kavargó, gomolygó nyelvi világba pillanthatunk bele. A középmagyar és újmagyar nyelv határmezsgyéjén állva láthatjuk, rögzíthetjük a XVI. század nyelvében jelentkező régebbi, a középmagyar, sőt ómagyar korszak felé mutató nyelvi jelenségeket, és elkülöníthetjük tőlük az újmagyar korszak nyelvi irányzatai felé mutató változásokat. Ha tehát a XVI. század második felének erdélyi magyar nyelvét sikerül megismernünk, ezzel lehetőség nyílik egyrészt arra, hogy a szórványemlékek támogatásával visszafelé, a közép- és ómagyar korszak felé haladva eredményesebben nyomozhassuk a nyelvi előzményeket, másrészt pedig arra is, hogy a XVI. századi szövegemlékek alapján bensőségesen megismert középmagyar kor végi nyelvállapot talaján állva vizsgálhassuk az újmagyar korszak bonyolult, szövevényes nyelvi világát: azt a nyelvi valóságot, amelyet sajnos, talán még a megelőző korok világánál is kevésbé ismerünk.

A kifejtettek alapján nyilvánvaló, hogy az erdélyi nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti vizsgálat számára időrendben első feladatként a XVI. század nyelvemlékeinek lehető teljességben való feltárása és ez időszakasz nyelvének minél bensőségesebb megismerése kínálkozik. Természetesen korántsem jelenti ez azt, hogy magunk e néhány évtized nyelvét a nyelvi fejlődés folyamatából kiszakítva akarnók vizsgálni. Ennek éppen az ellenkezője igaz, hiszen az előbbiekből láthatóan éppen az ez időszakot megelőző és az ezt követő korszak nyelve megismerési lehetőségeinek előkészítése, illetőleg biztosítása szempontjából tartjuk fontosnak e korszakzáró, a középmagyar kor nyelvi fejlődésének eredményeit visszatükröztető, viszonylag rövid időszakasz nyelvének vizsgálatát.

Bármennyire fontos is tehát a XVI. század nyelvemlékeinek feltárási munkája, nem hanyagolható el az ez időszakot megelőző szórványemlékek és az ezt követő újmagyar kori szövegemlékek számbavétele, illetőleg közzététele sem. Az eszményi természetesen az volna, ha e különböző korszakokra vonatkozó forrásfeltáró munkálatok egyidőben és egységes alapelvek szerint, nagyobb távlati terv keretében folyhatnának.

3. Amint az eddigi előadottakból látható, a forrásfeltáró

munka mindenesetre a hazai magyar nyelvtörténeti kutatásnak időrendben is első feladata. De míg az ómagyar és középmagyar korszak szórványemlékei a történészek forrásközlő munkájának eredményeképpen jórészt máris rendelkezésünkre állanak, illetőleg a kritikai megrostálás és kiegészítés után belátható időn belül rendelkezésünkre állhatnak, a XVI. századi erdélyi szövegemlékekből a kutatás mind ez ideig a gazdag anyag egészéhez viszonyítva csak elenyészően kevés számú darabot tárt fel, sőt még a forrásanyag mennyiségére nézve is csak hozzávetőleges becslésekre vagyunk utálva.

E szövegemlékek számbavétele során az eddig kiadott XVI. századi anyagról megállapítható, hogy ez nyelvtörténeti, főként történeti hang- és alaktani vizsgáldás céljaira java részben egyáltalában nem használható fel, mert csak nagyon kevés eddig kiadott XVI. századi szövegemlék áll megbízható közlésben rendelkezésünkre. E megbízható szövegek legnagyobb részét Kelemen Lajos, illetőleg az ő ösztönzésére és az ő segítségével dolgozó történészek és nyelvészek kutatómunkája tárta fel, tette közkinccsé. (Kelemen Lajos, Az Erdélyi Múzeum legrégebb magyar nyelvű oklevele: a Szilasi-féle Nyelvészeti Tanulmányok egyetlen megjelent füzetének 101—3. lapján, l. még MNy. XLV, 334—5; Csúry Bálint: MNy. XXIV, 215—7, 289—92, 357—60, XXV, 150—2, XXVIII, 319—20; Veress Endre, Báthori István levelezése I—II. Kolozsvár, 1943; Istványi, MÍr. 102—4; Jakó, GyU. 1—27, NyÍrK. VI, 184—7. A MNy. XXXII. évfolyamától kezdve magam is több XVI. századi erdélyi magyar nyelvű emléket tettem közzé.) Mindez azonban elenyészően csekély a még fel nem kutatott, illetőleg közzé nem tett XVI. századi magyar szövegemlékek hatalmas tömegéhez képest. Az erdélyi és külföldi levéltárakban több ezer darab XVI. századi magyar nyelvű oklevél meg missilis és jegyzőkönyvekben, számadáskönyvekben legalábbis még ennyi lapnyi magyar nyelvű szöveg várja az erdélyi magyar nyelvtörténeti kutatás feltáró és feldolgozó munkáját. — Látni való tehát, hogy ha komolyan vesszük a magyar nyelvtörténeti kutatás alapvetésének kérdését, olyan nagyarányú munkálatokra van szükség, amely pontos munkatervet, céltudatos irányítást és a munkára különösképpen felkészült

kutatókból álló, fegyelmezett, kitartó és — bizony — önfeláldozó munkaközösséget feltételez. Nyilvánvaló azonban, hogy csak a XVI. századi magyar nyelvű szövegemlékek feltárásának munkája is kellő számú kutató évtizedes kitartó erőfeszítését követeli meg. Az újmagyar korszak, azaz a XVI—XVII. század fordulójával kezdődő és a XIX. század közepe tájáig terjedő időszakasz szövegemlékekben való gazdagsága a feltáró és feldolgozó munkában a megelőző korszak szöveganyagához viszonyítva mérhetetlenül nagyobb anyagot számba vevő távlati tervet és természetesen ugyancsak huzamos, kitartó munkát igényel.

4. A szövegemlékek számbavételének és feltárásának munkálatával kapcsolatban felvetődik a források nyelvi anyagának a nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti vizsgáldásban való felhasználásának kérdése is. Maguknak a forrásoknak a kutatás rendelkezésére bocsátásával ugyanis csak a kezdő lépést tennők meg, a nyelvtörténeti értékesítés igénye a nyelvi anyag feldolgozását, rendszerezését kívánja meg.

Az előadás kötött terjedelme meg a forrásanyagnak csak részleges ismerete miatt számomra lehetetlen, hogy akár csak fel is vázoljam mindazokat a feladatokat, amelyek a remélhető forrásanyag feldolgozása során a nyelvtörténeti kutatás előtt állanak. Így tehát — anélkül hogy a teljességet igényelném — csak a feldolgozó munkával kapcsolatos néhány fontosabb kérdésre, illetőleg feladatra szeretném felhívni a figyelmet.

Amennyire a már kiadott, valamint a kutatás számára rendelkezésre álló, de egyelőre még a levéltárakban rejtelkedő anyag természetét ismerem, a feldolgozó munka előtt más lehetőségek és feladatok állanak az ómagyar korszaktól a középmagyar kor végéig terjedő néhány századot, a középmagyar korszak utolsó hat-hét évtizedét és az újmagyar korszak három évszázadát felölelő időszakaszban.

A XVI. század húszas-harmincas éveikig, az erdélyi magyar szövegemlékek tömegesebb megjelenése koráig a feldolgozó munka számára szinte kizárólag csak a szórványemlékek anyaga áll rendelkezésre. Ez — amint ezt egyébként már előbb is jeleztem — elsősorban az erdélyi

magyar nyelvjárások ó- és középmagyar kori hangtani, kisebb mértékben alak- és szótani kérdései egy részének tisztázását teszi lehetővé. E nagyjelentőségű munka eredményeképpen — történeti nyelvjárásföldrajzi munkamódszerrel — alkalmasint majd térképre vetíthetjük az erdélyi magyar nyelvjárások néhány jellegzetes hang-, alak- és szókinccstani jelenségét, és kellő számú adat esetén megállapíthatjuk az egyes jelenségek valószínű elterjedési területét is. De annál jóval jelentősebb eredménnyel kecsegtetnek a névtörténeti vizsgálatok. Az erdélyi személy- és helynévanyag vizsgálata már nemcsak mint e kérdéskörben folyó magyar tudományos kutatás fontos, de a magyarsággal együtt lakó népek nyelvi kölcsönhatásának vizsgálata szempontjából is. Az erdélyi nyelvtörténeti kutatásnak a névtörténeti, főként a helynévtörténeti vizsgálódásban tisztultabb szempontokkal, a nacionalista nyugóket levetve kell a vizsgálat körébe vonnia az ó- és középmagyar kori szórványok sok-sok nyelvtörténeti és történeti tanulsággal kecsegtető, gazdag hely- és személynévi anyagát. A sok szempontból becses történeti hely- és személynévi anyagnak települési egységeként és kisebb-nagyobb tájegységeként való feldolgozásával, sőt végső fokon az egész anyagot átfogó munkák megírásával a nyelvtörténet határára túl más tudománysszakok, így elsősorban a történettudomány érdekeit is szolgálják.

Amint az előzőkben is láttuk, a XVI. század húsz-harmincas éveitől kezdve a monografikus nyelvtörténeti kutatás számára magyar szövegemlékekben különösen sokrétű és gazdag forrásanyag áll rendelkezésre. A szövegemlékek nagy száma, jó részüknek egyéniségekhez, helyhez vagy legalábbis bizonyos vidékekhez köthető volta különösen kedvez a forrásszerkesztő egyéniségekként, földrajzi egységekként vagy jelenségkörökként végzendő monografikus feldolgozásnak.

Ha majd az ez időből feltárt anyag egészéről az egyes darabok keletkezési helye szerinti térképet, illetőleg bizonyos időszakaszokra bontott térképeket készíthetünk, és szerét ejthetjük az egyes pontokon keletkezett források mennyiségi jelzésének is, e térképek a magyar nyelvű írásbeliség jelentkezésében és erőre kapásában előreláthatólag és érthetően a városok szerepét majd kiemelkedő

fontosságúnak mutatják. Gazdasági, társadalmi és művelődési okokból ugyanis egyaránt érthető, hogy a városi polgárság jutott el hamarabb a magyar nyelvű írásbeliség igényléséhez, és hogy a városok főként kézműves-őstermelő lakossága között nő, fokozódik a mindenki számára érthető nemzeti nyelven való oklevelezés, jegyzőkönyvezés igénye, illetőleg gyakorlata. Mindebből azonban nyilvánvaló, hogy a települési egységenként való monografikus nyelvtörténeti feldolgozás céljaira ebben az időszakaszban már gazdag forrásanyaga miatt is elsősorban egyes városok nyelve kínálkozik. Amennyire magam — részben Kelemen Lajos, Jakó Zsigmond és Árvay József szíves tájékoztatása, részben meg saját, több évtizede folytatott levéltári kutatómunkám alapján — a szövegemlék-anyagot ismerem, elsősorban Kolozsvárnak, Besztercének, Désnek, Kézdivásárhelynek, Marosvásárhelynek, Máramarosszigetnek, Nagybányának és Nagyszebennek van e korból gazdag és becses magyar nyelvű anyaga. A rendelkezésre álló szövegemlék-anyag lehetővé teszi, hogy egy-egy erdélyi város XVI. századi magyar lakosságának nyelvét megismerjük, a legfontosabb nyelvi jelenségeket rögzítsük, és az azután következő korokban gazdagabban feltárulkozó emléktanyag alapján nyomon követhessük a szóban forgó város magyar lakossága nyelvének változásait. E vizsgálat természetesen akkor válik teljessé, ha a jelenségek nyomon követésében a mai nyelvállapot részletes vizsgálatáig is eljutunk. Ezen a ponton tehát a nyelvjárástörténeti kutatás a nyelvföldrajzi kutatásba torkollik bele, illetőleg benne folytatódik.

Az egyes városok XVI. századi nyelvének monografikus feldolgozása mellett történeti jelenség-monográfiák szerkesztése is jelentős és nem elhanyagolható feladat. Az erdélyi magyar nyelvjárások néhány jellemző hang- és alaktani sajátosságának (*a*-zás, *e*-zés, *i*-zés, *á*-zás, *o*-zás), az ige- és névragozás, a szóképzés sok-sok kérdésének a rendelkezésre álló anyag alapján való vizsgálata szép eredménnyel kecsegtet. Összefoglaló, teljes szótári feldolgozásnak kellene aztán a nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti kutatás számára könnyen kezelhetővé és minden irányú, de főként a szótörténeti vizsgálat szempontjából használ-

hatóvá tennie a XVI. századi kéziratos és nyomtatott forrásokban rejtőzködő gazdag szókincsanyagot.

Bármennyire bőséges is azonban ez a XVI. századi erdélyi magyar nyelvű emlékanyag, viszonylag mégis olyan terjedelmű, hogy ezt jól szervezett kutató és feldolgozó munkával a kutatóknak viszonylag kis csoportja a maga teljes egészében belátható időn belül közzétételre előkészíthetné, illetőleg feldolgozhatná. Az anyag nagy mennyisége miatt jóval nehezebb a helyzet a XVII. század elejével kezdődő újmagyar korszak forrásanyaga esetében. Az erdélyi magyar nyelvű írásbeliség kifejlődésével a XVII. század elejétől azonban a kutatásnak olyan végtelen mennyiségű forrásanyaggal kell számot vetnie, hogy ennek teljes egészében való feltárása — mai sokszorosító műszaki eszközeinkkel — már terjedelme miatt is lehetetlen. E korszakból tehát csak alaposan megfontolt, határozott szempontokkal induló kutatás válogathatja ki és teheti közzé a legjellemzőbb anyagot. Míg például az egyes városok vagy egyes forrásszerkesztő egyéniségek nyelvének monografikus feldolgozása alkalmával a XVI. századi források mindenikét vagy csaknem mindenikét közzétehetnők, illetőleg a szöveganyag viszonylagos koaisága és a XVII. századiénál korlátozottabb terjedelme miatt közzé is kellene tennünk, a XVII. század elejétől fennmaradt szöveganyagból azonban csak gondos válogatással kellene belekerülnie a legjellemzőbbnek az ilyen monográfiákba. Az egy település nyelvével foglalkozó monográfiáknak tehát a nyelvet fejlődésében bemutató nyelvtani és a XVI. századi teljes nyelvemlékanyagot tartalmazó forrásközlő része mellett csak válogatott XVII—XIX. századi szöveganyagot kellene tartalmaznia, kárpótlásként azonban a monográfiákat az egész oklevéles anyag szótári szókészletét felölelő olyanszerű szójegyzéknek vagy még igényesebb szótári résznek kellene kiegészítenie, mint amilyent Cs. Bogáts Dénes szerkesztett a XVI—XIX. századi háromszéki és Lőrincze Lajos a Veszprém megyei Szentgál XVIII—XIX. századi levéltári anyagából (Bogáts, HszSzj.; Lőrincze: MNy. XLV—XLIX. köt.). Az ilyen gazdag történeti szójegyzékek, illetőleg szótárak szerkesztésekor nagy gondot kellene fordítani a forrásanyagban jelentkező jövevény- és kölcsönelemek fel-

dolgozására is, mert a nyelvi kölcsönhatások jelentkezésének sok-sok nyelvföldrajzi jellegű kérdése kellő óvatossággal csak ilyen, minél több monografikus történeti tájszótár elkészülte esetén tisztázható.

Nemcsak a magyar nyelvtudomány, de több más tudomány szak, elsősorban a történetírás, irodalomtörténet és néprajz érdekeit szolgálná egy nagy erdélyi magyar nyelvtörténeti szótár. Ennek az időben a XV. század végétől a XIX. század harmadik harmadának vége tájáig terjedő források nyelvi anyagát feldolgozó szótárnak anyaggyűjtő munkálatai már évtizedek óta folynak, töredékes közlések jelentek is meg belőle, de az ilyenféle munkálat nagysága és a munka jelentős volta miatt itt lenne az ideje annak, hogy ez az egy ember teljesítőképességét messze felülmúló feladat ne egyetlen, más irányban többszörösen elfoglalt kutató „szórakozása” legyen, hanem kapja meg azt a munka jelentőségéhez mért támogatást, amelyet a tervszerű tudományos kutatásnak ebben a szakaszában méltán elvárhatni. Véleményem szerint a magyar nyelvnek a távoli jövőben megszerkesztendő nyelvtörténeti szótára is csak több ilyen terjedelmes részletszótár tanulságainak figyelembe vétele esetén elégítheti ki majd korunk fejlett, illetőleg az eljövendő koroknak várhatólag még fejlettebb nyelvtörténeti igényeit.

5. Az erdélyi magyar nyelvtörténeti kutatás legfontosabb kérdéseinek és feladatainak ilyen futó és hiányos felvázolásából is szembe tűnik az elvégzendő munkálatok nagysága. A kérdések és feladatok e tömegével csak akkor lehet megbirkózni, ha megteremtődnek az elvégzendő kutatás és a nyomában járó feldolgozó munka személyi, anyagi és kiadási feltételei. A személyi feltételek megteremtése érdekében fontos volna, hogy a Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája Nyelvtudományi Intézete, valamint az egyetemi oktatás és aspiránsképzés is legyen tekintettel a magyar nyelvtörténeti kutatás különleges személyi igényeire.

Nem kétséges azonban az, hogy a személyi, anyagi és kiadási feltételek biztosítása esetén is az erdélyi magyar nyelvtörténeti kutatás eredményessége a helyes munkaszervezéstől függ. Ez a nagyarányú munkálat nem lehet egyetlen kutató vagy egymástól függetlenül dolgozó né-

hány kutató magánügye, e feladatokat kielégítő módon csak munkaközösségben és csak úgy lehet megoldani, ha a közösség tagjai az erdélyi magyar nyelvtörténet nagy összefoglalásának távlatában látják maguk és társaik részletmunkájának jelentőségét.

Most, hogy előadásom befejezéséhez értem, ismételten vissza kell térnem a bevezetőben mondottakra. Az előadottakból — gondolom — annyi kiviláglik, hogy a nyelvfejlődés belső törvényszerűségeinek vizsgálatát az erdélyi magyar nyelvtudomány viszonylatában csak nagyarányú nyelvtörténeti kutató- és feldolgozó munka elvégzése esetén lehet megoldani, akkor, ha a nyelvtörténeti kutatást nem szakítjuk el a ma köz- és irodalmi nyelvénél és a mai nyelvjárásoknak a vizsgálatától sem. Nem nehéz tehát belátni, hogy csak a nyelvtörténeti kutatás feltételeinek megteremtése biztosíthatja az erdélyi magyar nyelvtudományi munkásság szilárd alapokon való elindulását, illetőleg folytatását.

AZ ERDÉLYI MAGYAR OKLEVÉL-SZÓTÁR MŰHELYKÉRDÉSEI

1. Nem elméleti meggondolás eredményeképpen és nem is hirtelenjében vagy egy szűkebb időszakaszra korlátozódóan született meg bennem egy erdélyi magyar oklevél-szótár gondolata. A történeti helynévanyag feltárása érdekében folytatott levéltári kutatás gyakorlatában lassan, észrevétlenül alakulgatott, csaknem két évtizedig érlelődött és ért végül is bennem elodázhatatlan feladattá az a terv, hogy a levéltári munka során szemem elé kerülő gazdag és színes anyagot ne csak az előttem lebegő távoli cél, az erdélyi történeti helynévkincs minél teljesebb összegyűjtése célzatával nézzem át, hanem bányásszak ki belőle minden más, elsősorban a nyelvtörténeti kutatás szempontjából jelentősnek látszó adalékot. Ilyenformán most, mikor e szótár eddigi és ezutáni munkálataira vonatkozó gondolataimat papírra vetem, korántsem hivatkozhatom ugyan arra, hogy a levéltári kutatásban eltöltött három évtized első időszakában is olyan éles határozottsággal állott előttem e magam elé tűzött feladat, mint most, mikor e terv bennem már jó ideje véglegesen kialakult, mégis érthető, hogy a levéltári kutatómunka kezdetétől a kezemen megforduló forrásokból a helynévanyaggal együtt gazdag bőségben írtam ki olyan adatokat is, amelyek ma, az erdélyi magyar oklevél-szótár tervének valóra váltása érdekében tervszerűen folyó kutatásaim idején is mind-mind használható, illetőleg felhasználható adaléknak bizonyulnak. Egyébként ilyenszerű munkám műhelyforgácsaiból már 1933-tól kezdve több kisebb szövmagyarázat, adat-összeállítás és szójegyzékszerű közlés jelent meg részint a Magyar Nyelv, részint meg az Erdélyi Múzeum lapjain. Anyaggyűjtő munkám során főként Pais Dezső óvatos, fenntartásos szótörténeti fejtegetései vezettek rá annak világos meglátására, hogy a szótörténet terén, elsősorban a rendelkezésre álló megbízható nyelvtörténeti forrásanyag csekélysége és hézagossága miatt,

mennyi a megoldatlan és mindaddig megoldhatatlan kérdés, míg újabb adatfeltáró munkával közkinccsé nem tesszük azt a nagy, az eddig kibányászottnál mérhetetlenül gazdagabb anyagot, amely levéltáraink polcain alussza évszázados álmát. Mikor tehát a következőkben egy erdélyi magyar oklevél-szótár néhány „műhelykérdés“-ét vetem fel, olyan ügyet tárgyalok, amelynek jelentőségét Pais személyes hatása nélkül hihetőleg sohasem láttam volna meg, és amelynek megoldásához többnyire nehéz, elcsüggesztő munkakörülményeim közepette az ő értékelő buzdítása (vö. pl. MNy. XXXVI, 63—6) nélkül nem lett volna bennem elég erő.

2. Azt, hogy levéltárainkban az OklSz. megjelenése után is milyen hatalmas, végeláthatatlan nyelvtörténeti kincs rejtekezik, nemcsak a számba jöhető levéltári források arányait ismerő tudja, de több-kevesebb bizonyossággal sejtí a nyelvtörténeti kutatásban anyagiánnyal vesződő minden kutató. Zolnai Gyula már az OklSz. előszavában rámutatott arra, hogy bár a Szamota gyűjtötte anyagból neki szerkesztés céljából átadott kijegyzések száma ezrekre megy, mégis mindez „csak parányi csöpp a levéltárainkban lappangó adatok tengeréből, amelynek kimerítéséhez nem egy, de száz Szamotának nem rövid ifjúsága, de hosszú élete volna szükséges“ (OklSz. V. 1.).

Mínthogy magam legalább az erdélyi vonatkozású levéltári anyag arányaira nézve meglehetősen tájékozottsággal rendelkeztem már akkor, mikor egy erdélyi magyar oklevél-szótár gyűjtőmunkájába fogtam, ezért, meg a munkatársak teljes hiánya miatt a szótár gyűjtési területét és a gyűjtés körébe vonható adatok időbeli határait a források és munkalehetőségeim józan számbavételével kellett megállapítanom. A térbeli korlátok már eleve is arra utaltak, hogy a gyűjtés körébe csak az Erdélyben számomra megközelíthető levéltári anyagot vonjam be. Mivel pedig ez a forrásanyag legnagyobb részében nemcsak hogy Erdélyre vonatkozik, de itt is keletkezett, térbelileg a gyűjtést már eleve is csak a történeti Erdélyre vonatkozó és ma itt található forrásokra kellett korlátoznom. A történeti Erdély a Részek (Partium) nélkül, de Kraszna és Közép-Szolnok vármegyét beleszámítva értendő. Ez a célkitűzés azonban ezzel az elhatárolással is olyan hatalmas anyag

számbavételét jelentette volna, hogy erre egy magamfajta, más irányban is többszörösen elfoglalt kutató ereje, munkaképessége bármilyen odaadás ellenére sem látszott elégségesnek. Kutatási köröm további elhatárolását tehát időben kellett megejtenem. Adataim alsó időhatárának megállapításakor abból indultam ki, hogy mivel az OklSz. elsősorban középkori adatokban gazdag, viszont a XVI. század harmincas éveitől a XVIII. század végéig terjedő időszakaszból való anyaga a szerkesztő utólagos gyűjtése ellenére is rendkívül csekély, szótáramban elsősorban e hiányosság kiegészítésére kell különleges gondot fordítanom. Éppen ezért, ha anyaggyűjtésem már földrajzilag a történeti Erdély területére korlátoztam, adataim alsó időhatárául is az Erdély történelme szempontjából döntő időpontot, az erdélyi fejedelemség megalakulási évét kellett vennem. Ez az 1541. év tudniillik nemcsak Erdély politikai történelme szempontjából jelentős, de az erdélyi magyar nyelvű írásbeliség kialakulása szempontjából is. Istványi Géza e kérdésre vonatkozó megállapítását (Mír. 64 kk.) tovább vive, magam nemrégiben kimutattam, hogy az erdélyi fejedelemség megalakulása egyben az erdélyi magyar nyelvű oklevelezés fejlődési, megerősödési lehetőségét is jelentette. Hogy e jelentős fejlődés valóban be is következett, arra jellemző számként említhetem, hogy míg Istványi felsorolásában 1533 előtről mindössze 6—7 erdélyi keltezésű magyar irat szerepel, és az 1534—1541. időszakaszból magam is alig ismerek 14—15-nél többet, 1541 utántól a század végéig az erdélyi vonatkozású magyar nyelvű levelek és oklevelek száma csak az Erdélyben levő levéltárakban több ezer darabra tehető, és legalább ugyanennyi lapnyi a jegyző-, illetőleg számadáskönyvekben rendelkezésünkre álló magyar szöveg.

Az alsó időhatárnak ilyen módon való megállapítása után is sokáig ingadoztam a felső időhatár tekintetében. Ismeretes, hogy Szamota anyaggyűjtése főként a mohácsi vész előtti időkre vonatkozott, bár jegyzetei között voltak nem csekély számmal a XVI. század közepéről és végéről, sőt a XVII. századból való, pontosabban ez utóbbi század utolsó előtti évtizedéig terjedő adatok is (vö. OklSz. V. 1.). Ezt az időpontot a szerkesztő ugyan további anyaggyűjtéssel 1799-ig tolta ki, de az OklSz. anyaga így is a

XVIII. század végével lezáródik. A XVIII—XIX. század fordulójának mint felső időpontnak elfogadása számomra mindenképpen lehetetlennek látszott. Erdélyi vonatkozásban ezt az időpontot semmilyen megfontolás nem javallotta, hiszen ez időhatár elfogadása esetén a XVIII. század második felében jelentkező gazdasági és művelődési változások nyomán csak a következő században véglegeződő nyelvi eredményeket figyelmen kívül kellett volna hagynom. De emellett a régi alakok továbbélése, a halódó szók mécsének utolsó lobbanása sokszor csak a XIX. század második feléből való anyaggal adható, és eddig az időtájjig követhető a helyi keletkezésű okleveles anyagban a nyelvújítás szavainak térfoglalása, győzelme, illetőleg kihalása, eltűnése is. Az erdélyi magyar szókincs életében megfigyelhető folyamatok megszakítatlan szemléltetésének célzatával szótáram felső időbeli határát éppen ezért 1870 tájáig, tehát annyira ki kell tolnom, amennyire eddig még egyetlen nyelvtörténeti jellegű szótár vagy szójegyzék sem merészelt elmenni. Úgy hiszem azonban, hogy az előbb kifejtett okok miatt a szókincs-változás életszerűségének bemutatása, a jelentés-változások időpontjának közelebbi meghatározása szempontjából ez előnyt és nem hátrányt jelent. Szótáram adatainak felső korhatárául éppen ezért választottam, hosszas töprengés után, azt az időpontot, melyet újabban a nyelvújítás felső határául, illetőleg az újortológia jelentkezésének időpontjául szoktunk megjelölni. Végeredményében a NySz.-nak a múlt század utolsó előtti évtizedében gyűjtött anyaga éppen úgy egy századdal előbb zárta le a gyűjtés időbeli határát, mint ahogy egy századdal előbbi időpontban, az 1870 körüli időtájban szabtam meg magam a levéltári anyag számbavételének lezárását.

3. Az időbeli határok megváltoztatásán kívül a szótár anyagának már a tervezett címben kifejeződő területi korlátozásából is adódik olyan különbség e szótár és a NySz., valamint az OklSz. között, amelyre futólag rá kell mutatnom. Ismeretes, hogy a NySz. egyáltalában nem, az OklSz. is csak ritka esetben jelzi azt, hogy a kérdéses oklevélbeli adat milyen vidéken keletkezett forrásból került ki, illetőleg milyen vidékre vonatkozik. Az OklSz. bevezetésében erre nézve ezeket olvashatni: „Némely idé-

zetek magyar szavai mellett vagy forrásjelzete után Szamota jegyzeteként (Szam. jegyz.) egy-egy helynevet is talál az olvasó. Ezek nyilván vagy azt teszik, hogy az illető oklevél szövege melyik helységekre vonatkozik, vagy azt, hogy hol készült, honnan való a kézirat. Ily megjegyzéseket csak szükség esetén tett Szamota, s ahol a szó divatja vidékére, vagy elterjedésére nézve fontosak voltak, közlöm is ez észrevételeket. Hasonló okokból a magam gyűjtötte adatoknál is gyakran megjegyzem az irat készülni helyét" (OklSz. XVII—XVIII.). Ebből látnivaló, hogy a helymegjelölés tekintetében Szamotának a helymegjelölés alkalmazására vonatkozó álláspontján Zolnai sem jutott túl. A szótár forgatója számára ebből persze az a sajnálatos hátrány származik, hogy az OklSz. adatai csak sok utánjárással, legtöbbször az oklevél-kiadásokban való körülményes keresgélexsel, illetőleg ilyenek híján az eredeti oklevelek tanulmányozásával használhatók fel nyelvjárástörténeti megállapítások céljaira. Ilyenféle utánjárásra azonban kinek van ideje és — lehetősége?!

Nem kétséges, hogy legtöbbször az oklevelezett helytől távol eső központokban, illetőleg más helyeken keltezett középkori oklevelek adataival szemben mindig a legnagyobb óvatosságot kell a nyelvjárástörténeti kutatás során tanúsítanunk, mégis a középkori adatok mindenike mellett az oklevelezett hely és az oklevél keletkezési helyének feltüntetése az esetek többségében az OklSz. adatait jóval használhatóbbá tenné, mint emígy. E meggondolás logikus következményeképpen magam természetesen változott célkitűzésemnek megfelelően szakítottam ezzel a helyjelzést illető negatív eljárásmóddal. Minthogy a gyűjtési körömbé vont időszakaszból eddig átvizsgált és várhatólag az ezután átvizsgálendő anyag is túlnyomó részében helyi természetű ügyekre vonatkozó, tehát helyi keletkezésű forrásokból került, illetőleg kerül ki, a helyi keletkezésű okleveles források szerkesztőiről pedig az esetek többségében kétségtelen bizonyossággal vagy igen nagy valószínűséggel megállapítható, hogy az oklevelezett helyről vagy ennek közvetlen környékéről valók, feltehető az is, hogy a szerkesztők maguk is többnyire a kérdéses hely, illetőleg vidék tájnyelvi szinten mozgó vagy legalábbis tájnyelvi elemekben többé-kevésbé gazdag köz-

nyelvét beszélték. Így a tőlük származó nyelvi adatok természetesen egyben nyelvjárás-, illetőleg köznyelvtörténeti adatoknak is tekinthetők. Bár ez a belátás bennem az anyaggyűjtés gyakorlata közben adódó konkrét esetek kapcsán született meg, tehát mindez nem előzetes, elharmarkodott feltevés, mégiscsak olyan általánosítás, amely nem mentesíthet sem engem, sem mást a legmesszebb menő óvatosság követelményének érvényesítésétől. Éppen ezért minden egyes forrás esetében körültekintő mérlegeléssel kellett és kell ezután is eldöntennem a kezemen megforduló forrás nyelvi adatainak földrajzi elhelyezését, és a mérlegelés eredményét rá kell céduláimra jegyezni. Az ilyenszerű vizsgálódás korántsem könnyű dolog, mert hiszen ha minden esetben csak a forrás keletkezési helyét veszem számba, illetőleg vezetem rá a cédulára, és — kétes esetekben — nem a szerkesztő vagy szerkesztők, sőt a leírók személyére vonatkozó megjegyzést is, az adat felhasználóját nagyon könnyen tévútra vezetem; a kezemben levő forrás szerkesztője tudniillik lehetett egészen távoli helyről odakerült személy is. Az egészen kirívó esetekben az efféle tévedéstől könnyen megóvhatjuk magunkat. Ha például az összes többi nyelvtörténeti adatok egyöntetű vallomása szerint nem ő-ző dési magyar nyelv XVI. századi okleveles emlékei között a 80-as években hirtelenjében néhány erősen ő-ző jellegű, valóságos nyelvjárási szöveg kerül előm, az ő-ző adatok kiírásában és felhasználásában akkor is nagyon óvatosnak kell lennem, ha az oklevelek szerkesztőjének, illetőleg leírójának, Temesvári János deáknak, később dési főbírónak és históriás énekszerzőnek már a neve is nem árulná el, hogy a forrásszerkesztő esetében a dési nyelv vonatkozásában „jövénnyel“ lehet dolgunk (l. erre: NyIrK. II, 97—120, MNy. LVII, 98—103 és külön e kötet 250 kk.). A szótár céduláira természetesen minden ilyen esetben minden félrevezetésre alkalmas jelenség iránti kételyt rá kellett és rá kell ezután is vezetnem, hogy a szerkesztés során észrevétele beiktatásával a szerkesztő figyelmeztethesse majd az adalék felhasználóját a nyelvföldrajzi értékelés tekintetében ajánlatos, sőt kötelező óvatosságra. Az ilyen kételkedő, tartózkodó magatartás megóv ugyan az esetek többségében

attól, hogy a szótári anyag félrevezessen, de persze a források legkörültekintőbb, legóvatosabb felhasználása esetén sem ringatózhatom egy pillanatig sem abban a tévhiedelemben, hogy az adatok helyes rögzítésekor a szótár anyagába minden esetben az egykorú nyelvöldrajzi állapotnak megfelelő adalékot sikerül majd besorolnom. A mai nyelvöldrajzi, szerencsésebb, de persze ritkább esetben az egykori nyelvjárástörténeti kép ismerete nagyon sok esetben segíthetett és segíthet ezután is abban, hogy őrizkedjem bizonyos régiségbeli nyelvjárási pontoknak olyan nyelvi jellegzetességeket tulajdonítani, amelyek a szóban forgó pontot a régiségben sem jellemezték, sőt nyelvöldrajzi helyzeténél fogva sohasem is jellemezhetők. Ha például egy háromszéki vagy udvarhelyszéki forrásban *a*-zó adattal, tehát olyan hangtani jelenséggel találkozom, amely — eddigi ismereteink szerint — a háromszéki, illetőleg az udvarhelyszéki nyelvjárásnak sohasem volt, sőt nyelvjárástörténeti ismereteink tanúsága szerint sohasem is lehetett jellemzője, az adat felbukkanásakor a forrás szerkesztőjének vagy leírójának személyére vonatkozólag kiderített minden felvilágosító adatot rá kell a szócédulára jegyeznem. Így aztán ha majd a szerkesztés során az adatnak például szótörténeti okból esetleg be is kell kerülnie a szótárba, az adalékra vonatkozó figyelmeztető megjegyzés megóvjá majd a kutatót a téves nyelvjárástörténeti következtetésektől.

4. Magára az anyaggyűjtésre nézve meg kell jegyez-nem, hogy a gyűjtésben ugyan magam is az OklSz. szerkesztőjétől szorgalmazott „fogalomszó-gyűjtés” szempont-jait követem, de ugyanakkor a szótárt a nyelvjárástör-téneti kutatás számára a hang-, alak-, jelentés-, sőt bizo-nyos mértékig mondattani jelenségek vizsgálata céljaira is használható segédeszközzé szeretném tenni. Érthető tehát, hogy éppen e szótárba kerülő adatok területi elha-tárolásának, illetőleg bizonyos tájhoz vagy ponthoz rögzí-tésének célkitűzése miatt az anyaggyűjtésben és a szer-kesztés folyamán sokkal éberebben kellett és kell figyel-nem a forrásokban jelentkező mindennemű nyelvjárási és köznyelvi jelenségre, mint amennyire erre a NySz. és az OklSz. anyaggyűjtői figyeltek. Így noha e szótár is elsősorban a szótörténeti kutatás szempontjából nyújt

majd eddig bizonnal nélkülözött adatokat, emellett azonban a XVI—XIX. századi erdélyi nyelvjárási sajátosságoknak, illetőleg ez időszakaszbeli erdélyi köznyelv állapotának, változásainak ismeretéhez is előreláthatólag figyelemreméltó adalékokat szolgáltat. Általában, szakítva az eddigi „takarékosági“ törekvésekkel, minden erőmmel azon vagyok, hogy az egyes nyelvi jelenségekre mentől több adalékot gyűjtsék, hogy így minél több adat kerülhessen majd bele a szótárba. E munka történeti tájszótár jellege, adatainak tájakhoz, vidékekhez, sőt települési egységekhez való rögzítettsége miatt a szótári adalékok legnagyobb része különböző földrajzi pontokról s még hozzá különböző időpontokból származik, és így — legalább elvben — már eleve is feleslegesnek, kihagyandónak egyetlen adat sem tekinthető.

A szótár történeti tájszótár-jellege miatt más irányban is tágabbra kellett nyitnom a szótárba belekerülő adatok előtt a kapukat, tudniillik a kölcsönszók irányában is. Minthogy a szótár anyagát a magyar, román és szász együttélésnek évszázadok óta klasszikus földje, Erdély magyarságának XVI—XIX. századi nyelvéből gyűjtöttem, természetesen különleges figyelemmel kellett lennem azokra a nyelvi, szókincsbeli hatásokra, amelyek az erdélyi magyar nép- és köznyelvet az erdélyi román és az erdélyi szász nyelv részéről századok folyamán érték. E hatás tudvalevően elsősorban a szókincs terén jelentkezhetik; ritkábban bár, de megfigyelhetni a nyelvi élet más vonatkozásában is. A levéltári anyag böngészgetése közben éppen ezért éberem ügyeltem az oklevelekben és más levéltári forrásokban jelentkező román és szász eredetű szókra, és minél bőségesebb adatanyagot gyűjtöttem az ilyen szók földrajzi és időbeli feltűnédezésére, elterjedésére nézve. Meggyőződésemmel ugyanis, hogy csak ilyen adatgyűjtés alapján lehet majd az erdélyi magyar nyelvet ért hatásoknak különböző időpontokban való fokát felmérni, illetőleg e hatások jelentkezésének földrajzi határait, elterjedésének izoglosszáit megvonni.

S ha már a közvetlen népi érintkezés eredményeként bekerülő szókincsanyaggal kapcsolatban a kölcsönelemek kérdése felmerült, a továbbiakban szót kell ejtenem arról is, hogy az anyaggyűjtés során ebben a vonatkozásban

általában milyen álláspontot foglaltam és foglalok el. Bár magam a jelenre nézve a józanul mérsékelt purizmus, azaz minden felesleges idegen szó használatától való tartózkodás híve vagyok, a történeti nyelv vizsgálata során nem látok lehetségesnek más adatgyűjtő magatartást, mint azt, hogy a múlt nyelvállapotának pontos felvételezése céljából gyűjtsünk össze a történeti forrásokban jelentkező minden nyelvi elemet, tehát minden olyan idegen szót is, amely magyar szövegbe ágyazottan szó- és mondattani szempontból magyar szó módjára viselkedik. Az anyaggyűjtés előrehaladása során mindinkább, mind szélsőségesebben ilyen szellemben dolgoztam, habár eleinte — bevallom — hajlottam a jelenlegi nyelvhasználat tekintetében kialakított mérsékelt purista magatartás felé. Eredeti álláspontom megváltoztatásának helyességét illetően számomra rendkívül megnyugtató, hogy az idegen szavakra nézve a Nyelvtudományi Bizottságnak az akadémiai Nagyszótárral kapcsolatos határozata is a régebbi nyelvtörténeti adatgyűjtés e tekintetben való hiányainak kiegészítését a további adatgyűjtés elengedhetetlen követelményének tartja (vö. MNy. XLIX, 258). — L. még Loványi Gyulának a XVII. század szókészletének szótározási hiányaira és az akár csak időlegesen is meghonosult szók szótári számbavételének szükségességére vonatkozó figyelemreméltó észrevételeit (MNy. XLIX, 170—1).

5. Ha az anyaggyűjtésnek a fennebb érintett kérdések mellett még számos, nem jelentéktelen részletkérdését ez alkalommal megtárgyalatlanul is kell hagynom, egy fontos dologról, az adatok kiírásában követett gyakorlat kérdéséről még meg kell emlékezniem. A szótár megbízhatósága és használhatósága elsősorban a forrás adatainak miként való kijegyzésétől és közlésétől függ. Minden félreértés elkerülése végett előre kell bocsátanom, hogy magam is a nyelvemlékek egészben való közlése tekintetében elméletben és gyakorlatban egyaránt a betű szerinti, sőt — amennyire csak lehetséges — a grafikai hűségű közlés híve vagyok. Az egyes jelek (betűk) vagy jelcsoportok (betűcsoportok), illetőleg mellékjelek alkalmazása, az e téren jelentkező következetesség vagy következtelenség, illetőleg zavaros összevisszaság jellemző lehet egy-egy forrás szerkesztőjére, egy-egy ugyanattól a forrásszer-

kesztő közösségtől származó iratcsoportra, egy bizonyos körre vagy korra, s így az emlékek egységükben való egybevetetőségének lehetővé tétele a nyelvemlék közéletét már eleve is a nyelvemlékek eredeti grafikai képének a nyomdai jelekkel való minél hűségesebb visszaadására kötelezi.

Másként vetődik azonban fel a kérdés a szótári adalékok gyűjtésekor. Az egyes, szótárba szánt, illetőleg belé kerülő adatok: szók, kifejezések vagy hosszabb-rövidebb szövegek különböző egyénektől sokszor évszázados távolságban szerkesztett, egymástól tehát nemcsak helyesírási, de grafikai szempontból is elütő írásban maradtak ránk. Ha tehát egy oklevél-szótár anyagának gyűjtője e szövegekből egyenként a szövegek grafikai képének minél pontosabb visszaadására törekvő kiírási elvekkel gyűjti adatait, az adalékok használhatóságát nemhogy növelné, de a sokszor semmi hangkülönbséget nem jelentő grafikai jelek nagy változatosságban való alkalmazásával a szótár használójában könnyen a zavar és bizonytalanság érzetét keltheti fel. Ha ehhez még hozzávesszük a grafikailag nagyon következtelen írású szövegek nyomdai sokszorosításának hallatlan nehézségeit és az ezúttal — érzésem szerint — csak túlzó pontoskodás ellenére eshető hibákból származható káros következményeket (sajtóhibák, mellékjel-letörések), az ilyen szótár esetében, mint amilyen a magamé, elejétől fogva elégségesnek tarthatjuk a betű szerinti közléshez, azaz a betűjelek mértéktartó átirásának ama elvéhez ragaszkodni, amelyet — amint látom — újabban Kniezsa István még a helyesírástörténeti kutatásokban is elfogadhatónak tart és alkalmaz (HírTört.). E megfontolás alapján az anyaggyűjtésben ilyenféle, szigorúan mértéktartó és következetes átirással éltem: Nem voltam tekintettel a betűk grafikai képére, azaz minden betűre csak egy jelet alkalmaztam. Ezért például az *í* átirásomban csak *s*, az *β* csak *sz*, a *β* csak *z* és így tovább. Ezek után azonban nem felesleges megjegyezmem, hogy a helyesírási sajátságként jelentkező, bizonyos korra, helyesírási irányzatra, illetőleg egy-egy egyénre jellemző *ch*, *cz*, *ts* = *cs* | *cz*, *tz* = *c* | *gi*, *g*, *gj*, *dgy*, *dj* stb. — *gy* | *l'*, *li*, *lj*, *llj* = *ly* | *n*, *ni*, *nj* = *ny* | *'s* = *s* vagy *zs* | *sch* = *s* | *t'*, *ti*, *tj*, *ttj* stb. — *ty* meg más betűk, illetőleg

betűcsoportok, valamint a mellékjeles magánhangzók grafikailag minél pontosabb kiírására nagy gondot fordítottam. Ez utóbbi esetekben minden átírás és egyszerűsítés az eddigi nyelvészeti szempontból kielégítő átírási gyakorlattal való szakítást és a szélsőséges átírási elvekhez érthetetlenül ragaszkodó történeti és irodalomtörténeti kiadványok eléggé és elégszer nem hibáztatható „átírása” felé való közeledést jelentett volna. Erre az útra pedig még akkor sem léphetek, ha kitűzött céloom értelmében szótáramat nemcsak a nyelvtudomány, de a történelem, irodalomtörténet, a történeti nép- és földrajz meg más tudománysszakok munkásainak használatára is szánom.

6. A szótár legalább e néhány elméleti és gyakorlati kérdésének felvetése után méltán feltehető ez a kérdés is: Mennyire jutott el a szótár anyaggyűjtése, és mikor kezdődhetik meg a szerkesztés munkája?

Mint már a bevezetőből láthatni, a szótár anyaggyűjtését a levéltári kutatómunkával való megismerkedés első idejétől megkezdtem ugyan, a kezem alá kerülő levéltári anyag szótári szempontból való bensőséges kiaknázására azonban teljes erőmmel hozzávetőlegesen csak 1944 ősze óta adtam rá a fejem. Az elmúlt tizenegy év alatt az 1944 őszeig tallózásszerűen gyűjtött anyagot a különböző fajta iratcsoportokból felhasznált forrásanyagból tervszerűen, a szembeötlő hiányokra ügyelve kiegészítettem ugyan, de éppen a rendelkezésre álló forrásanyag arányai miatt az ilyen kutató-anyaggyűjtő munka befejezettségéről beszélni nem lehet. A legutóbbi megéjtett számvetés alkalmával a gyűjtésnek nemcsak bizonyos időbeli hiányosságaira jöttem rá, de észre kellett vennem számottevő területi hiányokat is. E hiányok mielőbbi eltüntetése csak attól függ, mennyire tudok időt szakítani az adatgyűjtés, illetőleg a kiegészítés sok idővel járó, de egyben sok érdekességgel csábító munkájára; mert hiszen — ami az anyagot illeti — már itt, a kolozsvári levéltárakban is számomra bőséges aratás kínálkozik. Csak a legutóbbi számbavétel alkalmával vettem észre azt is, hogy cédulaanyagomban nagyon nagy hiányok vannak az egyházi élet nyelvi adatai tekintetében. Régebbi, ilyen irányú kezdeményezéseim tervszerű

folytatásaképpen közelebből hozzáfogtam anyaggyűjtésem ilyen szempontból való pótlásához is, hiszen az egyházaknak a múlt életében való elsőrangú szerepe és nagy irattermelése miatt megokolatlan volna éppen e gazdag forrásanyag-csoportot kiaknázatlanul hagynom. A legutóbb ilyen irányban tett kezdő lépések nyomán jelentkező és az egyházi szókinccs mellett világi szóanyagot is hozó bőséges eredmény megerősített abban a meggyőződésben, hogy e téren még fokozott és tervszerűen átgondolt erőfeszítésekre lesz szükség.

A már eddig elvégzett kiegészítő gyűjtés után a szótár anyaga számára számszerűen legkevesebb 100 000 szóadat áll ma (1955) rendelkezésemre. Ehhez számítandó viszonylag gazdag történeti helynévgyűjteményem anyagából a közszói helynév-elemek földrajzi elterjedésének bizonyosságára felhasználható és feltétlenül fel is használható 30—40 000 cédula. A rendelkezésre álló szóadatok száma tehát egyáltalában nem túlzó számítással megközelíti a másfélszáztezret. Ilyenformán cédulaanyagom így mai állapotában is egy jóval terjedelmesebb szótár szerkesztését teszi lehetővé, mint amilyen az OklSz. Ezek után talán nem szerénytelen túlzás, ha a szerkesztés munkájának mielőbbi megkezdését és a szótár anyagának kiadvány formájában való közzétételét a szótörténeti kutatás szempontjából meg más tekintetben is ajánlatosnak tartom.

Az e megjegyzésből adódó, illetőleg ehhez kapcsolódó másik kérdésre, hogy tudniillik mikor kezdődhetik meg a szerkesztés munkája, feleletet adnom rendkívül könnyű és egyben felette nehéz. Az elmondottakból, gondolom, nyilvánvaló, hogy bizonyos feltétlenül szükségesnek látszó kiegészítés után a gyűjtés bármely időpontban lezárható. A rendelkezésre álló, de még át nem kutatott anyag arányait ismerve azonban azt is felelhetném, hogy a gyűjtés, illetőleg kiegészítés munkája még beláthatatlan ideig nem tekinthető befejezettnak. Természetesen ez utóbbi, szélsőségesen aggályoskodó feleletre már csak azért sem vetemedhetem, mert magam látom talán legjobban, hogy a szótár az eszményi teljességet még az enyémnél sokkal kedvezőbb munkafeltételek között sem érheti el. Az anyaggyűjtést tehát az én véle-

ményem szerint is belátható időn belül le kell zárni, a szerkesztés munkáját pedig meg kell kezdeni és minél hamarabb be kell fejezni.

Noha az anyaggyűjtés elvégzésére nem tudtam munkatársakat szerezni, a szerkesztés munkájára azonban anélkül egymagamban nem vállalkozhatnám, hogy ezzel a már amúgy is hosszú idő óta folyó szótári munka befejezését ki ne tolnám a távoli jövőbe. Ha tehát majd a szótár szerkesztéséhez az anyagi feltételek biztosítása után hozzá lehet kezdeni, feltétlenül néhány munkatárs bevonásával kellene a szerkesztés munkáját végezni úgy, hogy a szerkesztők munkaközösségben, sőt — ha erre lehetőség nyílik — a magyar nyelvtudomány nagy nyilvánossága előtt megvitatott szerkesztési elvek szerint végezzék munkájukat. A szótár szerkesztésének egységes voltát — a román—magyar szótár szerkesztése során szerzett tapasztalataim értelmében — csak úgy lehet biztosítani, ha a szerkesztők kézírata egységes ellenőrzésen, sőt az ellenőrzések egész során megy át. E tekintetben természetesen mások mellett elsősorban rám, az anyag összegyűjtőjére és a gyűjtés közben óhatatlanul elkövetett hibák felelősére hárul az a kötelezettség, hogy a kéziratvizsgáló munka során részint az adatok helyes felhasználását, részint meg a kéziratok szerkesztési egységességét ellenőrizzem.

7. Befejezésképpen szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az erdélyi magyar oklevél-szótár anyaggyűjtésére és szerkesztésére vonatkozó fennebbi töredékes gondolatokat hosszas habozás után nemcsak azért tartottam szükségesnek papírra vetni, hogy a magyar tudományos élet ilyenformán tudomást szerezzen egy egyéni tervmunkáról, hanem azért is, hogy a sok nehézség között folyó anyaggyűjtés tanulságai és kilátásai valamelyes ösztönzésül szolgáljanak egy olyan arányú közösségi tervmunka elvégzésére, amelyet az erdélyi levéltáraknál mérhetetlenül gazdagabb magyarországi levéltárak kiaknázatlan anyaga ma, az OklSz. megjelenése óta eltelt félszázad végén, már valóban parancsolóan sürget.

1. Az érdekkeltés sok-sok nemleges tapasztalatán okulva, nem hiszem, hogy valaki is emlékszik azokra az észrevételekre, amelyeket egy évtizeddel ezelőtt Pais Dezső ünneplésére készülve az erdélyi oklevél-szótár műhelykérdéseit illetően papírra vetettem (Pais-Eml. 69—77). Éppen azért, mikor most, több mint egy évtizeddel később az akkor előadott szótári terv továbbfejlesztésére, illetőleg a megvalósítás egy következő döntő lépésére, a szerkesztés „műhelykérdései“-re vonatkozó tájékoztatás céljából néhány újabb észrevétel előadására vállalkozom, úgy hiszem, nem fölösleges régi tervemmel kapcsolatban az előbb adott tájékoztatóból néhány megállapítást legalább sommásan már csak azért is elismételnem, hogy aztán régebbi észrevételeimhez kapcsolódva szót ejthessek célkitűzéseim bizonyos tekintetben való módosulásáról, illetőleg az azóta elsuhandt évtized alatt megvalósított eredményekről, sőt a tervmunka kilátásairól is.

2. Egy évtizeddel ezelőtt a következő kialakult célkitűzésekről, illetőleg ezeknek valóra váltására végzett munka ilyen eredményeiről számolhattam be:

a) Szótörténeti anyaggyűjtésem célja egy erdélyi magyar oklevél-szótár anyagának egybehordása.

b) A szótár időbelileg a XVI. század közepe tájától, azaz az erdélyi magyar nyelvű írásbeliség izmosodásának kezdeti időpontjától az erdélyi hivatali és magánírásbeliségnek a XIX. század utolsó negyede körül bekövetkező modernizálódási szakasza közötti időköz nyelvi anyagát öleli fel.

c) Ami a földrajzi határokat illeti, a Részek (Partium) nélküli történeti Erdély területén keletkezett írásos emlékek szövegéből kibányászott történeti adalékok kerülének bele e szótárba.

d) A levéltári anyagnak ilyen tér- és időbeli határok között történő kiaknázása rendjén egyre határozottabban

az OklSz. szerkesztőjétől is követett „fogalomszó-gyűjtés” szempontjához igazodtam.

e) Különleges gondot fordítottam azonban az erdélyi magyar szókincs kölcsönelemeinek gyűjtögetésére. Az erdélyi magyar szókincsben jelentős számú román és német (szász) kölcsönszó időbeli, valamint területi jelentkezésének rögzíthetősége céljából éber szemmel ügyeltem a levéltári anyagban meg más forrásokban feltűnedező román és szász eredetű kölcsönelemekre, de ugyanakkor megkülönböztetett figyelmet fordítottam az erdélyi magyar írásbeliségben garmadával élénk kerülő latin kölcsönszavakra, tehát azokra a kölcsön-, illetőleg jövevény-elemekre is, amelyekkel mind a NySz., mind pedig az OklSz. annak idején meglehetősen mostohán bánt (l. erre mások mellett Loványi Gyula: MNY. XLIX, 170—1).

f) Lényegében a magyar szótörténeti gyűjtés két nagy alkotásának, a NySz.-nak és az OklSz.-nak gyűjtési módszerét követtem, mikor a szótörténeti adalékok kijegyzésében a betű szerinti, de nem a grafikai hűségű anyaggyűjtés szempontjára ügyelve dolgoztam.

g) Az 1956 táján rendelkezésemre álló szótári adalékok számát annak idején hozzávetőlegesen másfélszáz-ezerre tettem.

h) A szerkesztés megkezdésére nézve már akkor úgy nyilatkoztam, hogy a rendelkezésre álló, jelentősnek mondható nyersanyag birtokában a szerkesztés munkájához bármely időpontban hozzá lehetne kezdeni.

3. Ennek ellenére már a mostani beszámoló címe is mindenképpen sejteti, hogy a szerkesztés irányában a szerkesztési elvek teljes kialakításán túl alig-alig tettem jelentős lépést. A halogatás azonban azzal az előnnyel járt, hogy két másik tervmunkán: a román—magyar szótár szerkesztésén dolgozva, illetőleg a magyar nyelv román eredetű feudalizmuskori kölcsönszavainak feldolgozásával foglalkozva olyan szerkesztési tapasztalatokra tettem szert, amelyeknek birtokában most már határozottabban nyilatkozhatom nemcsak az elmúlt 12—13 év alatt végzett további gyűjtőmunka eredményeiről, hanem a szerkesztésben követendőnek ítélt szempontok, elvek tekintetében is. Érthető, hogy az eltelt idő további

folyamatos anyaggyűjtése és a kölcsönszó-vizsgálat számára a gyűjtött szótári anyagból ilyen célra kiválogatott adalékok külön való feldolgozása rendjén szerzett tapasztalatok a csaknem másfél évtizeddel ezelőtt kifejtett észrevételek némi — bár a lényegét egyáltalában nem érintő — módosítására készettek. A következőkben éppen ilyen természetű észrevételeim közlésére kerítek most sort.

a) A szótörténeti adatgyűjtés céljának változatlan megtartása mellett némiképpen módosult álláspontom első sorban a szótár alsó időbeli határának kijelölése tekintetében. Minthogy ugyanis a magyar nyelvű írásbeliségnek az erdélyi fejedelemség egykori területéről már a XV. század utolsó évtizedéből is van néhány szövegemléke, a következő század első évtizedeiből, az erdélyi fejedelemség megalakulásáig terjedő időszakaszról meg éppen számos terjedelmesebb magyar nyelvű szövegemléket tart nyilván a kutatás^a, ma már jóval indokoltabbnak tartom a szótári anyaggyűjtés alsó időbeli határaként a XV. század végét, mint az erdélyi fejedelemség megalakulása időpontját felvenni még akkor is, ha látván látom és a továbbiakban is kiemelten hangsúlyozom e közjogi-politikai ténynek, a fejedelemség megalakulásának az erdélyi írásbeliség erőre kapatásában természetesen játszott tagadhatatlanul jelentős szerepét. (^a L. erre: Kelemen Lajos—Pálfi Márton: EM. XXIX, 257—64; Jakó Zsigmond: NyIrK. VI, 184—7; Istványi: MÍr. 64 kk., 105 kk.). Noha ilyenformán ajánlatosnak látszik számomra, hogy az anyaggyűjtés, illetőleg a szótörténeti adatolás időbeli határát lefelé mintegy félszázaddal korábbra vigyem, a felső időhatár tekintetében nem látok szükségesnek semmilyen módosítást sem. Ebben a vonatkozásban tehát változatlanul az egy évtizeddel ezelőtti gondolatot kell elismételnem: „Az erdélyi magyar szókinccs életében megfigyelhető folyamatok szemléltetésének célzatával szótörténeti gyűjtésem felső időbeli határát . . . 1870 tájáig, tehát annyira ki kell tolnom, amennyire eddig még egyetlen nyelvtörténeti jellegű szótári vagy szójegyzékszerű egybeállítás szerkesztője sem merészelt elmenni“ (Pais-Eml. 71).

b) Az anyaggyűjtés földrajzi határai tekintetében cél-

kitűzésemben lényeges változás nem történt. Mégis főként a román, a szlovák és a kisorosz eredetű jövevényszó-anyag területi jelentkezésének adatolhatósága céljából szükségesnek látszott az ide tartozó szóanyag vonatkozásában adott esetekben a történeti Erdélyen kívüli elterjedésre utaló adatok tekintetbevételére is. (Ilyen esetekre nézve l. mások mellett a *berbécs*, *brindza*, *kalugyer*, *karajnik* ~ *krajnik*, *orda*, *pópa* és *zsenticze* szóval kapcsolatban való eljárást, illetőleg az e szavakra tett megjegyzéseket: Nyr. LXXXIX, 105—8, XC, 86—9; NyIrK. IX, 61—77; AÉ. 236—58; StUBB. 1964/2. 121—5, 1966/1. 127—39; SzE. 193—8, 198—218.)

c) Amellett, hogy a továbbiakban is változatlanul a „fogalomszó-gyűjtés” elvéhez igazodtam, a lazább szó-szerkezetekből a szóösszetétel felé irányuló természetes fejlődés lassú menetének szótörténeti adatolhatósága célkitűzésével egyre több és több levéltári kijegyzésem címszavaként kerültek bele szótári nyersanyagomba legalábbis a régiségben gyakrabban előforduló olyan szó-szerkezetek, amelyeket az eddigi szótörténeti anyaggyűjtés az önálló szótári szócikk rangjára nem vagy csak ritka esetben emelt. Pedig különösen a jövevény-, illetőleg kölcsönszók vonatkozásában az ilyen lazább szó-szerkezetek számbavételének éppen különleges jelentősége van, hiszen mutatja ez azt, hogy a jövevény-alapszó begyökerezése és további szókincsbeli szerepe milyen mérvű volt: hány származékot fejlesztett, illetőleg hány szó-szerkezet vagy szóösszetétel tagjaként szerepelt a régiségben. Éppen ezért érthető, hogy előbb a jövevény-, illetőleg kölcsönszavakkal kapcsolatos célkitűzések vonatkozásában mondottakat nemcsak az anyaggyűjtés további egy évtizedes szakaszában tartottam szem előtt, hanem teljes mértékben érvényesíteni szándékozom a szerkesztés gyakorlatában is.

d) Noha az anyaggyűjtésben továbbra is a betű szerinti, de nem a grafikai hűségű kijegyzés szempontjára ügyeltem, és természetesen az ilyenképpen kijegyzett adalékokat így is kell felhasználnom, különböző, itt nem részletezhető írástörténeti megfontolásból utólag valamennyire sajnálom, hogy legalább néhány jel kijegyzé-

sében nem követtem a grafikai hűségű anyaggyűjtés elvét.

e) A megszakítatlanul folytatott levéltári gyűjtőmunka eredményeként jelentősen módosultak a szerkesztés számára ma rendelkezésre álló szótári adalékokra vonatkozó számadatok is. Míg ugyanis előbbi tájékoztatómban hozzávetőlegesen másfélszázezerre tettem a cédulákra kijegyzett szótári adalékok számát, ma már több mint egy évtizedes további gyűjtőmunka eredményeként e szám megháromszorozódására hivatkozhatom. Ez pedig azt jelenti, hogy a szerkesztésnek hozzávetőlegesen félmilliónyi szótári adalékkal kell a szótárra alakítás rendjén számolnia. Az elkövetkezőkben tehát nem az a kérdés, hogy a levéltári kutató miként szaporítsa tovább anyagát, hanem az, hogy a szerkesztő miként válogasson a rendelkezésre álló adattömegből úgy, hogy a szótárba ezeknek az adalékoknak legfeljebb egyötöde kerüljön bele. Valamiképpen azonban a szótár egyes címszavai esetében a szerkesztéskor rendelkezésre álló összes adatokból levonható tanulságokra is utalni kell.

f) Ezzel kapcsolatban csak éppen futólag, de külön kiemelten jelzem azt a tervemet, hogy mivel egy-egy szóra vonatkozólag nem ritkán az adalékok százait írtam ki (gyűjtés közben pazarlók vagyunk, ilyenek kell óhatatlanul lennünk!), természetesen — célkitűzésszerűen — úgy, hogy nemcsak az időbeli, de a földrajzi előfordulást is rájegyeztem céduláimra, a fölös számú adattal bővelkedő szók esetében önként kínálkozik az összes adatok történeti szóföldrajzi módszerrel való szemléltetésének eljárása. (Erre való kísérletként néhány szótörténeti térképlapot l. BBKözl. I/1—2. sz. 235 kk. térképmell.; StUBB. Phil. 1962/2, térképmell.; Nyr. LXXXVI, 444; AÉ. 84—5; SzE. 109, 186, 211, 229, 247, 255, 281, 291, 307, 400.)

g) Ha már egy évtizeddel ezelőtt a szótár szerkesztésének megkezdését lehetőnek tartottam, most életem hetedik évtizedében valóban halaszthatatlanul sürget a szerkesztés azonnali megkezdésének és lankadatlan folytatásának parancsoló kötelezettsége. Mint előbb erre utaltam, lényegében a szerkesztési munka már meg is kezdődött azzal, hogy a szótár számára gyűjtött cédula-

anyagból a megfelelő adalékokat kiemelve egy másik tervmunkában munkatársaim^a megszerkesztettek eddig nyolcszáz-egynéhány címszót (^a B. Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Szabó Zoltán, Vámszer Márta és Zsemlyei János). — A szerkesztési elvek és gyakorlat tekintetében követett szempontokra nézve l. B. Gergely, Kósa és Zsemlyei, »*A magyar nyelv feudalizmuskori román kölcsönszavai*« című szótörténeti monográfia szerkesztése (NyIrK. X, 93—110). — E szerkesztmények ugyanis az előbb jelzett gazdaságos átalakítással beletagolhatók az ezután elkészülő szótörténeti tár címszó-anyagába is.

4. E beszámoló címében egy szótörténeti tár szerkesztésének műhelykérdéseire utaltam, mégis — amint ez az eddigiekből is látszik — a régi tervvel, az erdélyi magyar oklevél-szótár tervével azonos tervmunkáról van itten szó. A címbeli bizonytalankodás magyarázatára nézve ezeket mondhatom:

Mint hogy a szótári gyűjtés céljának kezdeti meghatározása értelmében a szótár a Szamota—Zolnai-féle OklSz.-nak úgyszólván csak az erdélyi levéltári anyag felhasználásával készült pótléka szándékozott lenni, természetesen kínálkozott az először megadott oklevél-szótár cím. Ma már azonban, mikor csak számbelileg is a tölem gyűjtött anyag az OklSz.-ban feldolgozott adalékoknak körülbelül a tíz-tizenkétszerese, sőt maga a célkitűzés meg a feldolgozás módszere is az OklSz.-hoz viszonyítva — érthetően — jelentős mértékben módosult, nem látom célszerűnek az eredeti címhez való ragaszkodást. Egyébként is, míg az OklSz.-ban felhasznált szótári adalékok legtöbbje csakugyan oklevelekből való, és az okleveles adalékok számához viszonyítva a szótári adatoknak csak viszonylag csekély hányada került rá más, nem oklevéljellegű levéltári darabokból az OklSz. anyagának céduláira, a magam szótörténeti gyűjtésével, illetőleg a gyűjtés alapjául szolgáló levéltári anyag jellegével kapcsolatban éppen fordított a viszony: gyűjtésemben csak elenyészően csekély számú adalék származik oklevelekből, legtöbb szótörténeti adatot vallo másokból, ingóság-leltárakból, összeírásokból, számadásokból, bizonyosság-levelekből, missilisekből, a hivatali és a magánírásbeliség változatos iratféleségeinek szinte vég-

telen sorából böngészgettem ki és rovogattam rá cédu-
láimra. Magam éppen ezért úgy látom, nem fölösleges
tanácsot kérnem abban a kérdésben, hogy — e megoko-
lás miatt az oklevél-szótári megjelölés feltétlen figyel-
men kívül hagyásával — a készülő szótár címében a
szótörténeti tár vagy esetleg általánosabban a
nyelvtörténeti adattár jelleget domborítsam-e
ki. A cím persze nem egyszerűen címke-kérdés, mert
hiszen a pusztán szótörténeti szempontú szerkesztés je-
lentősen más feldolgozásmódot sugalmaz, mint az álta-
lánosabb nyelvtörténeti adattár szerkesztésének célkitű-
zése. Ez utóbbi esetben ugyanis a szerkesztőnek nemcsak
merő szótörténeti mozzanatokra, hanem az alak- és mon-
dattan körébe vágókra is kiemelten tekintettel kell len-
nie. Másfelől a szótörténeti feldolgozás rendjén jóval ke-
vesebb adalék felhasználása is elégséges, míg az alak- és
mondattani jelenségekre is ügyelő nyelvtörténeti jellegű
szerkesztésnek az alak- és mondattani jelenségek egymás-
sal való félezer éves küzdelme szemléltetésére is mentől
több adalékot kell az adattárba besorolnia.

5. Mikor most a rendelkezésre álló szó-, illetőleg
nyelvtörténeti anyag adattárrá való szerkesztésének né-
hány bennem felöltő kérdésére feleletet igyekeztem ke-
resni, illetőleg adni, válaszolnom kell arra a bennem, sőt
talán az olvasóban is felvillanó kettős kérdésre is: Mikor
kezdődik hát meg a szerkesztés, és mikorra várható a
munka befejezése? Sajnos, e kérdésekre — saját erőm
és életem végességére gondolva — csak meglehetősen bi-
zonytalankodva és borúlatoan válaszolhatok. Minthogy
legalább három évtizedes anyaggyűjtő munka után a
szerkesztésnek a magam erejét messze túlhaladó tervét
is, munkatársak hiányában, teljesen egyedül vállaltam,
csak ennyit ígérhetek: mindent megteszek, hogy a szer-
kesztésnek máris megkezdett munkáját még hátralevő
éveimben folytassam.

Mindezek alapján talán nem vaskos szerénység
azt hinnem, hogy ez ígéret valóra váltása nem merőben
magánügy, hanem legalább egy kissé a romániai magyar
nyelvtörténeti kutatás közügye is.

JEGYZETEK A SZÓTÖRTÉNETI TÁR AKI SZÓCIKKÉHEZ

Az aki-kérdés első író-harcosa,
Arany János emlékének,
születése másfél százados évfordulójára

1. Ha a magyar mondattan történeti vonatkozású kérdései iránt érdeklődő az *aki* vonatkozó névmás régiségbeli adalékait történeti jellegű szótárainkban keresgéli, először is az a meglepetés éri, hogy — ahol mindezekelőtt keresné — a NySz. mutatójában nem is található e szóval. Mintha a XVIII. század végéig (tudvalevőleg e szótár időbeli érdeklődése addig terjed!) nem is lett volna ilyen vonatkozó névmásunk! A tájékozottabb böngészkedő aztán körültekinthető keresgélés után — e szótárbeli hiány egyik belső önellentmondásaként — fellelheti azonban 'qui, quae, quod; wer, die, welcher, welche' jelentéssel a *ki*, a *ki* és az *ki* névmásalakot a *ki* szócikk 3. pontja alatt. Itt aztán található is egy feltűnően korai *aki* formát a VirgK.-ből (1529 előtt), vele egy társaságban azonban mindössze négy, egy-két századdal későbbi forrásból származó *az ki* és *a ki* alakban olvasható írásváltozat kerül elé, egészen gyanússá téve a VirgK.-beli *aki* formát. Az OklSz. — a NySz. jelentéseivel — már önálló szóegyedként veszi fel az *aki*, *azki* címszót. Sietek megjegyezni: rendkívül gyenge adatolással, hiszen mindössze egy 1544-ből származó *az ki* és két, 1613/1696-, illetőleg 1643-ből felhasznált *azki* formát tartalmazó idézet szerénykedik e címszó alatt, annak ellenére, hogy e szótár más címszóiban fölös számú, e címszó alá vonható adalék lappang — az engem most közelebbről érdeklő címszót illetően — felhasználhatatlanul. Minthogy e szó külön címszóként nincsen meg Cs. Bogáts Dénes Háromszéki oklevél-szójegyzékében sem (l. ETF. 163. sz.), a két szótörténeti kincsestárban a megfelelő címszó alatt az *akire* tehát mindössze hét, meglehetősen semmitmondó adalékot lelhetünk. Persze más címszók összetett mon-

datokat is tartalmazó szövegidézeteiben sok ide vonható adalék lappang.

2. Minthogy az *aki* vonatkozó névmás története mind alakváltozatai, mind világosan elkülöníthető jelentései tekintetében jóval bonyolultabb képet kínál, mint amilyen a rendelkezésünkre álló csekély számú adalékokból élénk rajzolódik, ajánlatos volna az egész magyar régiségre kiterjedő, széles körű adatgyűjtéssel mentől több adalék ismeretében foglalkozni e kérdéssel. Addig is, amíg ez valakinek jóvoltából megtörténhetik, magam a szerkesztés alatt lévő Erdélyi Szótörténeti Tárnak (ESzT.) kizárólag erdélyi keletkezésű forrásokból gyűjtött anyagából a már megszerkesztett *aki* címszavát szükségesnek tartom teljes egészében ide iktatni, majd pedig a felsorakozó elég gazdagnak mondható és rendezett történeti anyag alapján néhány észrevételt tenni. Íme tehát az ESzT. hivatkozott címszava:

aki 1. személyre von. 'wer; qui, quae'. — 1569: Baldi Rezeth... Jztrigy Janosnak Awagy... valamely Attya fyaýnak az *kýkre* Nezendeo wolna Annak meg valtasa... tartozik... megh bochyataný (Mányik SzD; IB. VI. 295/131). 1570: kery azon hogy elý Mennenek az Albert zeýbertnehez, Az *kýtwl* az zo lewt (Kv; TJK. III/2. 170). 1571: az adot három vasarnap ely Jariak es az *ky* Megh nem akarýa Adný Negedýk vasarnap megh fognak (Kv. TanJk. V/3. 29b). 1572: az *ki* meg nem allanaia ket Rizi lygien az perese (Gerend TA; BK.). 1573: vgy attak *ký* annak *ã ky* kerte (Kv; TJK. III/2. 77). 1576: az *kyket* eleónkban hywanak My azokat Meg eskeótók (Jobbágyfalva MT; Bál. 78). 1577: mý býrak igazat vehesswnk a' *ký* megh nem allana^a (Uzon Hsz; B.7. — ^a Ti. az egyezséget) | A *ky* penigh nappal zankazýk... annak eo kegmek semmý bwntetest ne(m) zabnak (Kv; TanJk. V/3. 141b—142a). 1581: egy Nemetnek a *ký* predýkalt wolt az zaz vraýmnak... atta(m) d. 50 (Kv; Szám. 3/IV. 16). 1582: Kiczioda az a' *ký* az embert meg Sebesitette | jobban tuggia az *aki* ki Asta | Mýert hog eo kmeK warosul eg nehaniat tudnak Coloszvarý fiatak, kik elegnek latatnak az Notariussagnak tiztire Tetczet... hog *aký* Jobnak es Alkalmatosbnak versatusbnak tecczik affele vocatioban lennye, eo kegk aggiak a' varos elýbe (Kv; TJK.

4/1. 98, 102, IV/3. 253b). 1583: azzal az emberrel *azkj* Az kis Aito kolczat tartia megh zerzeodeot (Kv; TJK. 4/1. 157, 157a) | Aggyöwk thwtara mýndeneknek az *kýknek* illýk (Oroszfája K; W.). 1584: *Aký* mith erdemel, vgy bewntettesek | Hallottam vala hogy *akikheoz* gianosag volna az bozorkansagbol a laba Niomaba kellene lepný es meg zolalna (Kv; TanJk. V/3. 286a, TJK. 4/1. 278). 1585: Attunk Nemes Gergely ala az *ký* az borok Mellett be Jöt vala 3 louat | *Akinek* annj diznaia vagion... ti-zedett veznek beleole | voltanak *a kik*, a karot farag-tak | vontak az ora harangot az Chiszar Peter attiafianak *a ky* nalla megh holt | *Aký* azert magat be Akaria Iratny legien kezen vgy, Amint az vegezes tarthia (Kv; Szám. 3/XVI. 48, 3/XVII. 14, 3/XIX. 12, 3/XXII. 22. TanJk. I/1. 14). 1588: mond ký volna az *a ký* ezt az vramnak meg mondana (Zsákfalva Sz; WLt.) | *aszkj* violallia asz Compositioth asz meg Allo feel meg vehesse rayta (Nagyenyed; Berz. 7. LXV/3). 1589: Attam az Garabantoknak (!) hogi *á kik* az varosbol ganeýal ki iottenek oda a Malom gatra vitettek (Kv; Szám. 4/XI. 3). 1591: az Instructiot oluassak el eleotteok, *akkik* melle allanak, vyologh eskessek megh eoket | emberetis adhatia *akkiteol* zaz 25 pinzen veotte | en vagiok az *akki* meg czufoltalak | Ne fellie(n) bar *Akj* hozza megien(n) (Kv; TJK. V/1. 115, 169, 179, TanJk. I/1. 167). 1592: az *kjk* twtorok habor-gattiak az arwakat mi legyeon Jwta (UszT) | az vrak keozwl talallianak megh *akkiket* gondolnak (Kv; TanJk. I/1. 181). 1593: akarki, *az ki* bort hozot korczomara... lato pohart adot az porkolabnak kostolasra (UszT.). 1594: *Akki* abban vit attul ell veottik az Varos eorszeok (Dés; DLt. 246. sz.) | poronchiol hogy *az kiket* eleonkbe (hív) azokat meg esketneok (Kézdiszék; Törzs) | Zenth Georgi Napban az *kinek* tiz Jha vagion egi Ihot es egi barant ad (Baksa Sz; UC. 113/5. 42). 1595 után: ne(m) vagiok en az *a' ki* te (UszT.). 1595: az Chaplarok... zeme-li valogatua az *kinek* akarnak korchomarolnak (Kv; TanJk. I/1. 262). 1597: latam hogý Sardý Janos az zol-galoýahoz *akki* akkor nalla lakik wala kapdos wala mind alol fellýewl (Kv; TJK. VI/1. 100). 1599: Mý keoz birak Nemes zemeljek Aranios szekben Jnakfalaun lakok Teczi Tamas es Bako Istuan. Aggiuk Emlekezetire mindeneknek

az kiknek Illik... (EHAd.). 1600: Nem Jambor azzony az *A' kŷ* mas Jambor azzonyaltnak konthjat zabad vthaban le vonza (Kv; TJK. VI/1.392) | egy keues vartattúa azokis el Jutanak az *kikót* Bizonsagra hittak vala (Füle U; UszT. 15/16). 1604: meg fogtatok volna azt *aki* az louat Jde hozta (Újfalú U; i.h. 18/145) | zŷksegh megh tartany az lowasokat de ollŷanokat *a' kik* az zolgalatra elegsegesek lehessenek ne az korchŷomakat eorizzek (Kv; TanJk. I/2. 442). 1606: mind ezŷk az *kikót* meg neueztem keczetben^a (UszT. 20/47. — ^a Kecset U). 1607: elmenneonk es Pal Deaknak Nagj Borosniaj^a Schola mesternek es az *kiket* mi eleonkbe hinanak azoknak hŷt zerent valo vallasokat be uottŷk (B. 3. — ^a Nagyborosnyó Hsz.). 1610: senki addeg az megh neuezet Jozagokat... kezebeol kŷ ne vehesse... , Meglen az az *ki* kezebeol ky akarna veni... Ket ezer forintot tegien le (Balavására Kk; Ks. 19/III. 22). 1619: nem hogy mind es eppen megh nem attam volna az *ki* tegeted concernalt, szeŷt megh Brasoban deponalt ezŷst... javaidat nagy sum(m)a pinzen váltotta(m) ki (Fog.; Szád.). 1620: Ezek pedig az zemeljek mind fejenkent az *kiknek* vallasokat be vettŷk lagnak... Huniad Varmegjeben, Allgiŷgjon (KvLt. RDL. I. 109). 1622: Fat hordanak elegett a *ki* kell (Gŷc SzD; SzVJk. 6). 1623: a kolosvari áros emberek, az *kik* egész terhet vittenek (Bfhunyad K; BfN.) | az *kiknek* suplicatioiokra illien valazt téottunk (Szereda Cs; Tŷrzs) | mingiart Egŷ igen Jo Rationistatt keresse(n) olliat az *kŷ* ige(n) teŷkelletes es igaz okos tudos legŷen (Tŷrzs., Bethlen G. gazd. ut.). 1626: szabad ŷtt uala, mastis az *kŷ* ott akart iarnj szabadon iarhatott (Szentmárton Cs; B. 3) | Az *ki* az en Testamentom tetelemnek meg masoloia uagi fel bontoia lenne akarki Atok legien rajta (Kv; RDL. I. 129). 1632: az Atŷfiak az *kiket* az Ioszagh illet azt hagjtak... (Zágon Hsz; Borb. I.). 1633: en nekem vala egy Lakom, az *ky* az szomszedom Leaniaval, ell zŷkek (A. komána F; Szád.). 1635: parontsiol N. mi nekŷnk... hogy *akkiket*... More Lazlo, mi eleonkbe hywand... azoknak hŷteŷk uta(n) való vallasokat N. megh Irnok (Abrudbánya AF; Tŷrzs). 1641: nem volna oli pap *ā ki* ŷtet velle meg eskŷtne (SzJk. 54—5). 1642: hiszem nagj dolog Vram, hogj az *kiuel* en iott czielekeottem most az Jar Ellenem (Ab-

rudbánya AF; Törzs). 1643: Ez az Martonis az ki feleől tudakoznak eő Naga Jobbagya (Sárpatak MT; L. Fasc. 70). 1644: Addom tuttura mindenek(ne)k az kik(ne)k illik... (Aranyosrákos TA; Borb. I.). 1645: Torma vra(m) ... Jobbagjis felesebbe(n) az kik az dologhban fáradoznak (Kisbudak BN.; BLt. 1645/20). 1648: semmi oly de-rekas gond uiseleő en mellettem nintsen, az kire valami dolgot bizhatnak (Alvinc AF.; Szád.). 1651: Hallottam enis, Vataj Giörgiteöl, Tordan, az ki az Borbely Gergeliteöl marat házat megh ueőtte (Aranyosrákos TA; Borb. I.). 1655: Hallottam Fekete Balintol az ki az vizbol ki vőtte az pénzt (Ky; ChartTrans. II.). 1662: En... Monoba(n) Lakozó Ianos Deak Adom emlekezetül mindenek(ne)k az kiknek illik... (Monó Sz; BK.). 1622/1673: Adgyuk tudtura mindenek(ne)k azkiknek illik... (Csókfalva MT; Törzs). 1683 k.: penna bor ket ket ejtel minden embertől a' ki dezmat ad (Somlyó Sz.; SzVJk. 65). 1684: Nagod... paranczol, hogy az kiket az D(omi)na Exponens előnkbe statualtat, meg vallatnok hűt szerint (Csíksztmiklós; Borb. II.). 1695: az Obest Lejtmantyok (!) az ki nekiek parancsol... (Fog.; BK.). 1697: az palotának volt egy nagy magas kiminye, hogy az várat el igetik... ezen kiminy reá dült... az ki el igette annak kel megh ipíteni (Szilágycseh; BK, Kúmvives Gergely Bethlen G.-hez) | azon kivölis akkik adversarius vadloi lehettek volna... ellene juris ordine nem procedaltanak sem egjszer sem masszor (SzJK. 306) | Pinterk regen pusza falu hely leven az akkori Possessor szabadságot kiáltatot, es ugy ültete volt meg az helyet, az ki ot akart lakni, ellenben az ki onnét el akart menni, Szabadságában állott (Teke K; L. Fasc. 140) | azonn Polgárt, a ki azonn alkalmatossággal jelen volt, bé hivatván... az dolognak voltaképpen végére mentünk (Brassó; B. 9). 1711: égy Oláh Todor nevü idegen ember, az ki mostan ugjan itt Belefalvan (!) lakik (Bélaftva Hsz.; Borb. I.). 1722: Hallottam annak az szájából, az ki látta az szemivel (Sövényfva. Kk; BfN. X. 2/113). 1722 k.: az Olasz kut mellett valo füvet le kaszálljak, de... azok takarják fel akik kaszálni nem voltak (Sáromberke MT; GörgJk. 137). 1727: Szüntelen volt... egj Makai István nevü halassza, aki is nyarban ott Lakat az To közöt egj Csupan (Mezősámsond MT; Berz. 14. XVIII/19). 1730: az

kik áll korcsomákat tartanak... büntettetnek meg (Dés; DLt.Jk.). 1732: az Urának *akki* magájenak mondotta kezehez adtam^a (uo.; i.h. —^a ti. a bárányt). 1733: első *akki* mindenkor annotállya (uo.; i.h.). 1734: *Akki* pedig gaszt viszen az embert adni nem tartozik (uo.; i.h.) | az Nemes ember az öklivel fenyegette ... mondván, te vagy az a rossz ember az *ki* aszt mondad nekünk hogy Huncz futok (!) vadgjunk (Györgyfalva SzD; TKl.). 1736: vesztete volna az Isten, az *ki* Csinálta^a (Szentegyed SzD; i.h. —^a ti. a törvénytelen gyermeket). 1738: Minthogy ezen csicsei^a határ régen pusztában hever ... csak jövevények lakják, az *ki* hol irtogathat helyet, ott lakik (BfN. Bánffy Farkas conscr. —^a Csucsá K.). 1753: ... hirt hallottaé itt Szereda Szent Annán lakott Néhai Molnár Gergelynek, a *kit* mesterségéről Szabó Gergelynek is hivatnak...? (Msz; IB., vk-ből). 1757: Nevek szerint kik azok *akki* oda bé irtottak ...? (Kük.; BK., vk-ből). 1766: gyere vigy oda *aki* meg kergetett engemet (Szilágycseh; BfR. 101/2). 1767: el mentünk ... a korcsomára az hovais oda jöve Kis Vasszilia s Telyegucza Juon, az *kikis* erővel el akarván vinni a Hegedüseinket ... (Bethlensztmiklós Kk.; BK.). 1779: az *kitől* az Sessiót vetik ... adatta Volna kézben (Girólt SzD; GyL.). 1833: elmentem ... Pétki Sámuel Uramhoz *akittis*... meg találtam (Asz; Borb. I.). 1841: adgyunk tudtára és örök emlékezetire mindeneknek *akiket* ezen dolog Ilet (Bözöd U.; i.h. II.). 1842: jelen valának... egy részről ide való Bözödi Ifjab Jakab János..., más részről tsak ugyan Bözödi K Vas János ... az *kikis* mind enyen (!) Job job Kezeket beadva minket meg bírálának (uo.; i.h.). * 2. 'amely, amelyik.' a) állatra von. 1585: Az felejk Gilkosoknak Juhayba(n) *akj* meg marat ... vagion Nro 19. Meljek az Zagorian Ianosne Iuhay keozeot vadnak (Kv; Szám. 3/XVI. 46). 1587: Az Tehen Barom keozzwl az *kijk* el holtak ... holt megh 1 zeoke Tehen (Kv; i.h. 3/XXXIV. 26). 1592: hoztak el Johaynkot ugy mýnt ket falýkat Jde ala olafaluba, a *kit* akartak meg Njwztak benne (UszT.). 1597: mondta az azzonj hogi egi hitwan tehenet arol, *aki* az hidrol le esett volt (Kv; Tjk. VI/1. 6.). 1600: az Juhokat az maior haztol el wzte mas helre, es a mint akarta el hanta, az *ki* wolt

Bethlen faluy Jo (!)..., az teöbbit *a kit* akart benne azt wizza űzet le az maior hazhoz (UszT. 15/252). 1606: Akkor ne(m) vala njaúaliaya annak az menes lonak, *az kit* mo(n)dnak hogy megh holt (i.h. 20/96). 1712: k.: Boldisar Vajda ... én töllem ... vont el egy kövér Disznót, *az ki* meg ért volna négy forintot (T; Törzs). 1731: Amely lovak már joban tanulhatnák (!) meg probalja őket az ugrato fa közé köttetvén ..., de *a ki(ne)k* semi inclinatioját nem latya az ugráshoz nem kell erőltetni őket | rendre fogatván meg az kanczákat nékik, kézen kell hágatni őket, ugy más mén lovakkatis, *az kikkel* kézen szoktana)k hágatni (JF., lovászmest. instr.-ból). 1736: en kínál tam Elteto Vramot, hogy meg fordítottam a Tinot *az kit* az Aposa adot a Szőlőirt, a mint hogy eő keglme igrte voltis nekem hogy vissza agygya ... azt felelte Elteto Ura(m), hogy tegyem az hijjuban azt az kapat *akkivel* azt a szőlőt akarom kapálni, hadd egye meg a rosda (Szentegyed SzD; Wass 13). — b) tárgyra és földrajzi fogalomra von. 1568: ez Nagy Andras adoth az koszegő Andras hazatol, *a kÿ* felöl most perelnek... az adoba ... f. 6 d. 24 | az a föld *a ky* felöl perlenek Kaytar Jstwane | az zanto föld *akÿt* owenek mond Nyro Simon wiceÿ Janose (Kv; TJK. 191, 211—3). 1572: k.: az ovarbelÿ haztol es *a'kibe* lakam menÿe vonast edig fizetem vgian Io som(m)at Teöt (Kv; i.h. III/3. 30d). 1573: valami karot ... az kiss zeöleöbe vittem *az kÿ* az gilien Jmre Saitoiahoz keözel vagion (Kv; i.h. 162). 1581: vigie fel a pÿnzt *akjwel* galaczy Istwan kynalya meg (Fűzkút K; W.). 1582: Az kenÿerrel kinem Ertem *a kÿ* az hat keobeolbeol sÿlt | Thimar Mihaly... vÿ Regstrum zerent adot exitust arrol Aki Nalla maradot volt | Az Borral *akit* az Qartas Vraimtol weottem ki nem Erhettem | Ki wewen az perceptio Summaibol azt *akith* keolteot | meg Nitotta Almariamot *akiben* a' por Allot (Kv; Szám. 3/V. 21, 23, 3/VI. 10, 3/VII. 66, 4/1. 51). 1584: kewana(m) az en penzemet *akit* en Bokor Casparnak Attam vala | veottem egy Nagy eoreg Talp fath az Kwthoz *az kyre* az heyazatot Chinaltak (Kv; i.h. 4/1. 319, Szám. 3/XV. 10). 1585: faragtünk Keomiwes Balasal az waras hazanak *a kybe* az harangozo lakot ... egy kizebet | vettem keotelet *a kÿwel* az temetew kertnek hatarat kÿ mertek | vettünk egy fat

az nagy harangnak zarnianak *a kire* az zýat keottek | Az Achoknak ... Zarú Zeget attunk tizen eotet, *akýwel* az gerendakat az zarú faban be zegeztek (Kv; i.h. 3/XVII. 14, 3/XIX. 35, 38—9). 1588: Cedulara haylot *kj buza akj penzwl* tt. f. 19/37 (Kv; i.h. 4/II. 13.). 1591: nem ez a bor *akkít* eddig arultunk | ezt az leuelet, *az kit* p(ro)ducaltanak, eok Irattak | Tiuadar ... el meccette erzeniemet *akkibe* vala az mit arultam vala | Theolczeres Georgi ... deoite aztolat Leorincznek, *akkin* arul vala (Kv; TJK. V/1. 65, 104, 138, 176) | az penigh az *kit* mutata az a peres nyl feold vala (UszT.). 1592: azt az niolc f(ori)ntotis vizza adna neki *akkít* akkor eleobe neki adott (Kv; TJK. V/1. 194). 1594: niolcz penznel fellieb senki czegeren borat ne kezgie ...: *akki* penig alab valo lezen, aztis arra zerent kezgiek ammint az bornak iob es alab valo volta mutattia (Kv; TanJk. I/1. 235). 1595: Egy mosdo korso ... Araniazot az *kj* niom ... M. 13 p. 11 (Zsombor K; SombL.). 1597: Pestesy Janos ... Az Jozagrul valo leweleketis, *az ky* ew keziben volt ... megh ada (Galac BN; W.). 1599: Egy altalogat vettünk, azert *a kit* ... el loptak volt (Kv; Szám. 8/XVI, 49). 1600: Jo Chiwr es istallok ... Neweztessenek az *kikett* el hantal | Az belseö war sorkarol, *a ki* eösweny be megye(n) (UszT. 15/103, 125). 1602: vagon valami lewel keozteok *az kj* eoketh Jilleti (Kv; DRL. I. 73) | Az feold feleol tudom hogi *akin* most az zenafw wagon fodor marton feýzejewel orotata (Szentábrahám U; UszT. 17/37). 1605: az var meget egj erdeó *az ki* falura szallot (Várfva TA; EHAd.). 1606: *Az kit* pedigh András az vilag(on) leteben Irtott ... (Oroszhegy U; UszT. 20/308) | az peres öröksegh *akiben* nagi mihaly lakik werre, gükerre Ezeket Jilley (Keresztúrfva U; i.h. 20/3). 1631: elein Vayda Martone volt az az eoreoksegh *az kit* mosta(n) Valaszutj Jstua(n) bir (Abrudbánya AF; Törzs). 1634: verre Illeti az az Eoroksegh Biro Andrast *akiben* lakik mostan (Recsenyéd U; TSb. 21). 1639: Cegen alol az padnak *azkit* hinak az felseo ket reze (Cege SzD; Wass 18). 1640: Feólseó Buni hataro(n) vagio(n) az falu is *az kit* most Bunnak hinak (MNMúz. Bethlen 5465). 1645: az szeker Szin melet felivl *az ki* oslop uagio(n) az az határ (Bács K; B. 4) | uagio(n) ... ennekem Nyuztal bellet ... Subam, *az kj* meg nem uolt Gyergyoban (Gysz; L.). 1667:

Udvarbiro Uram 400 majorsagh Kalongja buzat ... cze-
peltetet el ... az ki attol meg maradot ... Fel Tisztit-
tatám (Bonyha Kk; UtI.). 1675: sütő haz egi vas Lancz
föl kötve egi az kin vizet melegitenek (Mezőmadaras MT;
Borb. II.). 1690: marad meg Qartelynak város falu negy-
vennél több az kik eleb le irattak (Törzs, fej. instr.). 1701:
A Lok az Pálfi István kertire a ki veggel jő (Tarcsafva
U; EHAd.). 1711: a kik imitt amott meg maradtanak volt
azon marhák feliben (igy!) Lázár Ferencz vr(am) fel gju-
teté (Újfalu Gysz; W.). 1720: Borsótis olljant küldöttek,
az ki nem el vehető (Bögöz U; BfR.). 1730: azt sem lát-
tám, hogy Dánné kezihez adták volna Szakács Mátyás-
sék ... a pénzt a' kit letek (Altorja Hsz; Borb. I.). 1744:
vittünk egj Kevés szénát az Kin nyugodnak (Záh TA;
Told. 28). 1755: az Vrad részén annji Sincsen a kin az
magad marhádót legéltéthétnéd (Nagydevecser SzD; W.).
1769: Tudok ... egy darab Puszta Tseresnyes helyett a ki
Regen szölő volt (Vadad MT; EHAd.). 1769: minden Falu,
a ki fel állította volt^a el bontani ne bátorkodgyék | a
melly rész utakat meg csináltak volt, hanem azután bom-
ladoxott, azokkal a Falukkal, akik(ne)k Határain vadnak
igazittassák meg (UszLt. XIII. 97. — ^a ti. a háromfordulós
határt). 1770: 80 veder igen jó bort az meljet magam Elöt
szüretem el ... szeker volt aki el vigye (Somlyó Sz;
Borb. II.). 1774: az Udvarban lévő Sütőben vagyan egy
Úst, a kivel Szoktak Seprőből Pálinkát főzni (Mocs K;
KS. Conscr. 50). 1790: a' széna pedig mind jo a' kit tsinál-
tunk (Sztrézakercesora F; TL). 1796: Itten Kopándon
két Hordónál jo több nintsen akiben Bort lehessen Szüre-
tezni (Koppánd TA; LGy.). 1796 k.: A Dextradi és Batosi
born(a)k vedret aki jotska három Márjás alol nem adják
(Banyica K; IB.). 1797: A Fejér és azon apro fekete Szilvá-
nak a szedését ma és holnap el fogjuk végezni a kit
pedig addig szedtünk 272 véka (Szilágycseh; i.h.). — c) e l-
vont jell. fogalomra von. 1547: Iewwe My hozank
Segesvarÿ Sokadalomban Az ky zenth Janos Napp Elewth
Essÿk (Segesvár; MNY. XXXVI, 53). 1550: Az Eghez reznek
Az kyt Az Reghi (?) chÿetny gabriel Bÿrt volna berenden
hasonfelet eztrigj Myhálnak megh<e>reztettem (Berend
K; BfR. VI. 28/2.). 1568: Zöchy görg az azonÿ hazbelÿ Re-
zeÿert atta a zöló Rezt, a ky öteth Illette volna (Kv;

TJk. 170). 1584: Az Malom Jeowedelme azert, az *kj* az keoltsegteol meg maratt tt in Su(mm)a f 62/10 | Az Selle-rek Adaya ... az eot fertaljbán *akit* zedhettenek teot, Summaba f 536/50 (Kv; Szám 3/XIV. 8, 13). 1628: En azon hitre mondo(m) az *kire* megh esküttem hogi en nem tudom ha zalogh uolte Bojer Peternel auagi eörökös az a peres öröksegh (Récse F; Szád.). 1795: Edes Nagos Asszonyom a jo Remenység a *ki* az egeszsz világot táplálni szokta és a *ki* engemet is egyik fejr fársángrol a másik zöld fársángra mindenkor egy forma állapotb(an) által viszsen nem engedi nékem el tsüggednem (Szilágyke-resztúr; IB.). * 3. 'ami'. 1547: Es ha walaky Ez zewrzest megý Bonthana, ket Annÿn Maragion Mynth Az *Kýth* hozzaya Adnanak (Segesvár; MNy. XXXVI, 53). 1568: monda seres Anna ne(m) menek mert nagy dolog az a *kyt* eo keuan (Kv; TJk. 227). 1590: Az miben az waros min-keth el bochatotth mý azban Jartunk el, es azokert keö-nyeörgeötthwñk vrunknak..., nem keönieörheötthwñk azokert kikiről valazúnk wolt, hanem azert Jlleth keo-nieörgenwñk az *kireöl* tellyessegel walo walazunk nem wolt (Szu.; UszT.). 1596 után: tizenkét forint keotel alatt hattak vala az oztozast hogy az *kj* kinek iutott azzal maraddgion megh (Uszt. 13/51). 1600: Az hatar tulaidon-sagha felól semmit a *ki* bizonyos wolna ne(m) tud (Úlke U; UszT. 15/112). 1628: Rettegen mulatozo ^a Füz<i> Ga-bor ... Az mikor masunnatt valamit hoz<ott> affele Ragadomani uti emberektol el vötte es <nem> Isten sze-rent valo kereseti volt; az *kiert* velle sokat haborgotta(m)^b (SzJk. 19. — ^a Elötte a *lakozo* szó kihúzva. ^b Válóperes keresetben az asszony a férjéről). 1633: Pall Deak Vram ... olliakat is iratatot en szommal, hogy az *kib(en)* se hirem se tanacsom ninczen (F.venice F; Szád.). 1641: Földvárát ^a lako Kadar Anna Jöve eleónkben jelentven hogi az ura Syro Istua(n) ötet ok nelkul el hatta, az *kinek* maid ha-rom eztendeie lezen (SzJk. 54 — ^a Melegföldvár SzD.). 1651: Az Schola Mester Jövedelmehez az varbeliek az Nemethiekkal ^a egiut azt kiuanniak hogi az Malombol az gabonakbol valo tertiais *ki* adassek az Ministertol *á ki* annak eleötte nem volt (i.h. 69. — ^a Szamosújvár és Sza-

mosújvárnémeti SzD). 1654: el hiszem az szegénység más ideghen nemes emberekteol fogh must fejében magának venni költséghet, az *ki* nektek ne(m) hasznatokra, hanem karatokra fogh keövetkezni (Bükkös AF; Ált. Kemény lev. 1425. sz.).

3. Mielőtt még az adalékokból adódó tanulságokra térnék rá, a fenti felsorolással kapcsolatban szükségesnek látszik a következő előzetes megjegyzéseket tennem: Az ESzT. e címszavába foglalt adalékokat a fentebb szerkesztettnél jóval gazdagabb adatolású szótörténeti gyűjteményem anyagából az időbeli, földrajzi és jelentésbeli előfordulás lehető egyenletes, illetőleg arányos elosztódására ügyelve körültekintő mérlegelés után soroltam be az itt közölt szócikkbe. Ez így is gazdagnak mondható anyag felhasználásával megnyugtató módon elvégezhető feladat volt a jelentések és ehhez kapcsolódva a használati körök elkülönítése. Mivel pedig ezt a jelentés- és ezen belül — részben — a használati köri elkülönítést a tár szótári jellege miatt feltétlenül meg kellett tennem, ezt csak az alakváltozatok történeti egymásutániségének az egyes jelentések, illetőleg használati körök alá való széttördelésével tehettem meg. Ugyanilyen okból az adatok történeti nyelvföldrajzi jelentkezéséről is csak az összes jelentések alá elkülönített adalékok mindnyájának felhasználásával rajzolhatunk magunk elé megbízható képet.

Az alábbiakban az *aki* névmás eredetére, utána elsősorban a hangalaki változatok idő- és térbeli jelentkezése, aztán a jelentés, használati kör és nyelvföldrajzi előfordulás vonatkozásában szándékszom néhány észrevételt tenni.

4. Az *aki* vonatkozó névmás eredetét az eddigi történeti mondattani vizsgálatok megnyugtató módon tisztázták. Ezek szerint nyelvünkben eredetileg csak *ki* és persze csak *mely*, *mi* vonatkozó névmás volt. Ez a *ki*, *mely*, *mi* névmás olyan mellékmondatokat vezetett be, amelyek előtt a főmondatban az rámutató szó (mutató névmás) állott. Az ilyen rendkívül gyakori mondathelyzetekben aztán mondathatár-eltolódással az *az* rámutató szó a főmondatból a mellékmondat névmási *ki* tagja elé tolódott át,

majd a beszédben és azt követően az írásban is összekapcsolódott a *ki* névmási taggal. Az egybekapcsolódás az évszázadok során — érthető hangalaki változások révén — végül is az *aki* névmási formát eredményezte. A mondattani fejlődés menete egy példán így szemléltethető: *Egye meg az, | ki akarja > Egye meg, | az ki akarja > Egye meg, akki akarja > Egye meg, aki akarja* (Az előadottakra nézve l. Klemm, TörtMondt. 466 és az ott id. ir.; egészen röviden ugyanígy: Berrár, TörtMondt. 65.). A csonkán maradt EtSz. a címszóalakítás természetéből kifolyóan a megjelent két kötetben nem keríthetett sort az *aki* eredetének megvilágítására, de a SzófSz. válogatott szóanyagába sem került bele az *aki*, sőt nem vele együtt az *amely, ami*, hanem csak a *ki, mely, mi* névmási alak.

5. Az *aki* névmás kialakulási menetének tisztázottsága ellenére nyitva hagyott kérdésként maradt ránk a hangalaki, illetőleg mondataktani fejlődés időbeli lefolyásának problémája. A fejlődés megindulására sem a NySz. és az OklSz., sem az előbbieken felsorolt gazdag adattár alapján nem tudunk feleletet adni. Újabb adalékaink alapján azonban a fejlődés megindulására nézve legalább a *terminus ante quem* megállapítható. Az 1547-től jelentkező összes levéltári adatok ugyanis feltétlenül azt bizonyítják, hogy eddig az időpontig a mondathatár eltolódása megtörtént, tehát az erdélyi régiségben, és itt is elsősorban a kolozsvári hivatali írásbeliségben a névmás fejlődése a második szakaszba jutott, azaz a főmondatbeli az rámutató szó már átkerült a mellékmondat élére, a *ki* vonatkozó névmás elé. A fejlődés további menetét a bemutatott levéltári anyag a nyelvi tények adatszerűségével olyannak mutatja Erdélyben is, mint ahogyan azt az eddigi kutatók is megrajzolták. Az itt közölt adalékok legfeljebb a fejlődés különböző szakaszát képviselő alakok kavargó küzdelmével, az alakok közötti harc évszázados szemléltetésével jelentenek újat.

6. Ami az itt vizsgált névmás hangalaki fejlődését illeti, az előbbieken kételyemet fejeztem ki az 1529 előtt, a század első negyedében keletkezett VirgK.-nek korai *aki* adatát illetően. Noha teljességgel egyáltalán nem zárható ki az a lehetőség, hogy e névmás vonatkozásában is a fejlődés nyelvföldrajzi szempontból nem volt egyenletes,

és így a kódex írójának kezétől eredhetett a fejlődés legutolsó fokát képviselő *aki* alak is, amíg ennek meg erősítésére több egykorú adalék nem kerül elő, az egyetlen, feltűnően korai adalékkal szemben kötelező kétely aligha osztható el.

Az ESztT. itt fennebb felsorakoztatott adatai határozot tan ellentmondanak az *aki* alak ilyen korai meglétének. Az *aki* ugyan a felhasznált kolozsvári levéltári anyagban először 1568-ban egyszer jelentkezik, adattáramban ugyan azon évből kijegyzett más két *a ki* (*a kij*) adalék társaságában 'amely, amelyik' jelentéssel, utána azonban csak szórványosan fordul elő még a XVII. század elején is *akinek* olvasható írásváltozat. A feltehető összes ejtésváltozatok sora az egyes jelentések alá foglalt adalékok első jelentkezésének feltüntetésével így alakul (Az első jelentkezés évszáma után álló szám az adattárnak jelentés, illetőleg a használati kör szerint elkülönített számával azonos):

<i>az ki</i>	<i>a ki</i>	<i>akki</i>	<i>aki</i>
1547 : 2c	1568 : 2b, 3	1591 : 1, 2b	1568 : 2b
1569 : 1	1573 : 1		1584 : 1
1584 : 2b	1592 : 2a		1585 : 2a
1587 : 2a			
1590 : 3			

A felsorakoztatott levéltári adalékok tanúsága szerint ezeknek az alakoknak a küzdelme az erdélyi hivatali és magán írásbeliségben a XVI. század második felétől az ejtésben jó ideje nyilvánvalóan egyetlen ejtett változatot (*aki*) jelölő két írásforma (*a ki* és *aki*) javára szinte a múlt század közepéig tart.

7. Egyébként az írásváltozatokkal kapcsolatban a következő kérdések vetődnek fel:

a) Vajon valóban volt-e a múlt század közepéig ejtett *azki* (o : *aszki*) alakváltozat?

b) Az *a' ki*, *ā ki* és *ǎ ki*, sőt talán még a korai *aki* írásváltozat mögött is, milyen egykori ejtést kell feltételeznünk?

c) Volt-e a régiségben ikerítéses *akki* ejtés, és ez el-tűnt-é olyan hamar, mint adataimból sejlik?

E kérdésekre csak a következő hozzátvetőleges, bizonytalankodó feleletet adhatom:

a) Minden valószínűséggel a XVIII—XIX. században is divatozó az *ki* ~ *azki*, ritkán *aszki* írásformát csak a szószármaztató írásmód tarthatta az esetek legtöbbszörében fenn. Minthogy azonban a hagyományörző népdalokban (esetleg ritmikai okokból) még a múlt században is találkozunk a névmás ilyen alakjával (erre Klemm, i.h. idéz példát), nem lehet kizárni még a későbbi előfordulások esetében sem az *azki* (∅ : *aszki*) ejtést.

b) Az *a' ki*, *ā ki* és *ǎ ki* írásváltozat mögött lappangó *aki* ejtést éppen úgy feltehetünk, mint *akki* ejtést. Még maga Arany János is, ki egyébként az *a ki* írásmód és az *ak ki* ejtésforma mellett kardoskodott — a szerinte széles körű népi „pattanó“ *akki* ejtés és ezen alapuló saját ejtése miatt is az *a ki* írásforma mögött, úgy látszik, egykorú ikerítéses *k-s* ejtést tett fel (l. tőle: Az „aki“ az Akadémiában: Koszorú 1865. 21. sz.; újraközölve: Arany János hátrahagyott prózai dolgozatai. Bp. 1889. 343—50). Maga Klemm is a *Zalán futásának* egy *a kijét* — nyilván ritmikai okokból is — egyenlőségjellel *akki*nek olvassa (i.h.).

c) Az előbbi válasz tulajdonképpen már magába rejti a c) pont alatt feltett kérdésre is a feleletet. Mivel az *aki* csak ilyen fejlődéssel keletkezhetett: ... *az, ki* ... > ... | *az ki* > *akki* > *aki*, feltétlenül kellett lennie az erdélyi köznyelvben és még inkább nyelvjárási szinten előbb általános *akki* ejtésnek. Ilyen frott és kétségtelenül ejtett változatra a felsorakoztatott szótörténeti anyagban csak Kolozsvár (1588 1591, 1592), Abrudbánya (1625), Szék (1697), Dés (1730, 1733, 1734, 1735) és Szilágycseh (1757) vidékének írásbeliségéből van jó néhány adatunk, ez az ejtés azonban az *az ki* egybeforrott *aki* formájának megszületése rendjén jóval gyakoribb és sokáig földrajzilag is jóval szélesebb körben dívó lehetett, mint ahogy ezt az egykorú ejtést tökéletlenül tükröző írásváltozatok sejtethetik. Nagyon sok *a' ki*, *ū ki*, *ǎ ki*, sőt *a ki* írásváltozat mögött is *akki* ejtés állhatott. Ugyanígy a sokáig nagyon gyakori *az ki* írásváltozat is takarhatott *akki* ejtést olyan iratszerkesztők tollán, akik hajlottak e felé a régies, illetőleg az etimologizáló írásmód felé.

8. Az ESzT. szerkesztése rendjén nem követhetem a NySz.-t abban, hogy már legalább a XVIII. századtól önállóan *aki* névmást önállóságától megfosztva a *ki* névmási alak alá soroljam, és ezen belül egy jelentésegység alá foglaljam olyan jelentésbeli és használatköri elkülönítetlenséggel, mint azt a NySz. teszi. Nem követhetem azonban az OklSz. szerkesztőjét sem, ki ugyan önálló címszóvá léptette elő az *aki* névmást, de a jelentésbeli és szerepköri elkülönítés szükségessége figyelme körén kívül rekedt. Az ESzT. egyik címszavának régiségbeli adalékai tekintetbevételével az *aki* névmásnak a mai irodalmi nyelvi kizárólagos 'wer; qui, quae' jelentése mellett a régiségben rendkívül gyakori volt az állatvilágra, tárgyra és földrajzi, sőt elvont fogalmakra is vonatkozó 'amely, amelyik' jelentése mellett az a jelentése és mondattani szerepe is, amelyet mai irodalmi és igényesebb köznyelvünk az *ami* vonatkozó névmás alkalmazásával fejez ki.

Már fennebb a három jelentés (1. wer; qui, quae; 2. amely[ik]; 3. ami) elkülönítése is egyben szerep-, illetőleg használati körbeli elkülönítést jelent, hiszen az 1. jelentésben csak személyre, 2. jelentésben csak állatokra, tárgyakra, elvont fogalmakra, 3. jelentésben pedig csak bizonyos mondattani helyzetekben volt használatos az itt tárgyalt névmás. A 2. jelentés alatt azonban még ezen túlmenően feltétlenül elkülönítendőnek éreztem az a—c) alatt jelzett használati körbeli árnyalatokat, hiszen a szót nemcsak a jelentés, hanem az is meghatározza, hogy maga milyen körben, milyen fogalmakkal kapcsolatban használatos.

9. A névmások élettörténete szempontjából ez éppen fontos. A fentebb elmondottakból ugyanis, gondolom, eléggé kiviláglik, hogy az *aki* vonatkozó névmás története a hosszas alakváltozás és a párhuzamosan egymás mellett élő alakváltozatok kíméletlen küzdelme után végül is a hangalak szempontjából „leggazdaságosabb“ *aki* formában állapodott meg, ugyanakkor azonban, ami a jelentés- és használati körbeli fejlődést illeti, jelentéseinek, használati körbeli alkalmazhatóságának élettere jócskán leszűkült. Mai irodalmi nyelvünkben már csak a fennebb adott 1. jelentésben használatos, többi jelentései, illetőleg az életnek azokban a vonatkozásaiban való használata.

amelyekre a 2. és 3. jelentés alatt annyi adalékunk sorakozik fel, mindaz jó ideje feledésbe merült. Nem kétséges, hogy a nyelvi és nyelvtani pontosságra való törekvés tette egyeduralkodóvá az 1., ma egyetlen jelentést, és ez a célratörés avította el, illetőleg utalta más alaki eszközök körébe a névmásnak azt a 2. és 3. jelentését, amely pedig a bemutatott szótörténeti adalékok tanúsága szerint egykor igazán divatozó volt.

10. Az itt közölt észrevételek bevezetéseként elmondottak, gondolom, elég határozottan mutatják azt, hogy a történeti szó-, alak- és mondattani kutatások számára mennyire hiányos és korszerűtlen az a szótörténeti anyag, amely a NySz. és az OklSz.-ban rendelkezésünkre áll. Talán nem éri a módfeletti szerénytelenség vádja az ESzT. szerkesztőjét, ha a régebbi tervfelvető-beszámoló műhelytanulmány (l. Pais-Eml. 69—77) után most e dolgozattal igyekszik ráterelni a figyelmet azokra a nyelvtörténeti lehetőségekre, amelyek az ESzT. cédulaanyagában, illetőleg eddig megszerkesztett címszavainak kéziratos anyagában rejtekezve szunnyadnak.

A MAGYAR SZÓKÉSZLET FINNUGOR ELEMEI

1. Noha a magyar szókincs eredet szerinti vizsgálata a XVIII. század végén és a rákövetkező század elején Sajnovics János *Demonstratioja* (1770) és Gyarmathi Sámuel *Affinitása* (1799), illetőleg *Vocabulariuma* (1816) közzétételével megkezdődött, az első ilyen kísérletezéseknek — úttörő voltak ellenére — a jóval fejlettebb elvekkel és módszerekkel dolgozó modern szófejtő kutatás eredményeinek fényében ma már jórészt csak tudománytörténeti jelentősége van. A mai etimológiai munka a másfél-százados finnugor összehasonlító nyelvtudomány hang-, alak- és jelentéstani eredményeinek ismeretében természetesen jelentős mértékben haladottabb módszerekkel, körültekintőbb, szélesebb körű művelődéstörténeti és nyelvföldrajzi szempontokkal dolgozik, mint ahogy azt a XVIII. század vége és az azt követő évtizedek magyar úttörőitől elvárhatnók. A XIX. század közepe tájáig, Hunfalvy Pál nyelvhasznító munkásságának kibontakozásáig a magyar nyelvtudományban még uralomra sem juthatott a magyar nyelv finnugor eredetének gondolata, a rokonságnak modern értelemben vehető, átfogó és végleges bebizonyítása időtájjául meg éppen csak a múlt század nyolcadik—kilencedik évtizede tekinthető: az a két évtized, amikor Budenz József alapvető *Magyar—ugor összehasonlító szótára* (1873—1881) és *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana* című nagy munkája (1884—1887; III. része halála után, 1894-ben) elkészült, illetőleg napvilágot látott. Csak a magyar nyelv finnugor eredetű alapszókincese kereteinek kijelölése után vehetett lendületet a magyar szókészlet eredet szerinti feldolgozása: a finnugor alapréteg mellett a belső keletkezésű szóanyag, valamint a jövevényelemek meghatározása. Magától értetődő dolog, hogy e munkálatok végzése rendjén a magyar szófejtés módszerekben gazdagodott, finomodott, és így hamarosan túljutott a múlt század vége úttörő, alapvető kutatóinak

módszerein és eredményein. Ennek ellenére a legújabb időkig Szinnyi Józsefnek a *Magyar nyelvhasználat*ban (I. kiad. 1896, utolsó, VII. kiad. 1927) rendelkezésünkre álló, csak válogatott szóanyagot magába foglaló szójegyzékén kívül a csonka EtSz. és az ugyancsak válogatott szóanyagot felölelő SzófSz. alapján még a szakember is fáradságos munka árán és csak bizonytalanul tájékozódhatott a magyar nyelv finnugor és ugor elemeit illetően. Véglegesen a magyar szókincs finnugor elemeinek teljességét illetően nem segített a helyzetben Collinder Björn *Fenno-ugric vocabulary*jának megjelenése (1955) sem, mert ez nem öleli fel a magyar szókincs teljes finnugor eredetű szóanyagát, és célkitűzésszerűen a figyelem körén kívül hagyja nyelvünk ugor eredetű elemeit. A magyar szókészlet finnugor és ugor elemei tekintetében való tájékozódás tehát még az említett modern szótárak és a finn nyelvnek 1949-től megjelenőben lévő nagy etimológiai szótára (Suomen kielen etymologinen sanakirja) birtokában is napjainkig rendkívül nehéz és bizonytalan vállalkozás volt. Éppen ezért az MTA nagy tervmunkálatának kijelölése időpontjában, 1949-ben Budenz idézett művei és Donner Ottónak a Budenzével szinte egyidőben megjelenő német nyelvű összehasonlító szótára (Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen. 1874—1888) közzététele óta eltelt idő alatt elszórtan jelentkező újabb szófejtő eredmények tekintetében a tájékozódás legfeljebb néhány kizárólag a finnugor szófejtéssel foglalkozó szakember számára volt lehetséges. „A kutatók — írja Lakó György — érthető okokból már rég nem voltak képesek a beláthatatlanul elterebélyesedett szófejtő irodalom eredményeit számon tartani.“ Ezért sokszor találkozunk ennek a helyzetnek azzal a következményével, hogy olyan „új“, helyesebben csak újnak vélt szófejtések láttak napvilágot, amelyek már régen megfogalmazott eredményeket ismételték, illetőleg amelyek az addigi irodalomban való tájékozódás nehézségei miatt anélkül készültek, hogy egyiknek-másiknak írója a szavak addigi irodalmának tanulságait értékesítette volna. Mindez persze a szófejtésekben forgolódók sok fölösleges erőlködése ellenére sem vitte, vihette lényegesen előbbre a magyar nyelv finnugor és ugor eredetű alapszórétege vizsgálatának ügyét.

2. Mikor aztán — mint már említettem — 1949 táján megindultak a Magyar Tudományos Akadémia nagy nyelvtudományi termv munkálatai, érthető, hogy az egyébként rendkívül gazdag magyar szófajtó irodalom finnugor vonatkozású anyagának összefoglaló feldolgozása is a mentől sürgősebben elvégzendő feladatok sorába iktatódtott. E munkára teljes erejével és egész munkaideje ráfordításával vállalkozó kellő számú szakember hiányában e fontos szótári munkálat feltűnően lassan haladt előre: nemcsak az első ötéves terv, hanem a rá következő más kettő időbeli határán túl csak a negyedik ötéves terv keretében jutott el addig, hogy az 1967-ben megjelent első kötettel legalább a magyar nyelv finnugor és ugor eredetű szóanyaga kérdéseiben most már játszva tájékozódhassék a kutató.

A *magyar szókészlet finnugor elemei* című három kötetre tervezett etimológiai szótárnak (a továbbiakban rövidítve: MSzFE) az Akadémiai Kiadó jóvoltából 1967-ben megjelent I. kötete a magyar szókészlet finnugor és ugor elemeinek mintegy harmadát: az *a-gy* betűs szavak feldolgozását tartalmazza.

Az Előszóban részletes tájékoztatást olvasunk a szótár munkálatainak történetéről, és ugyancsak gondos, alapos felvilágosítást kapunk a szótárba felvett anyag, a munka célja és jellege bonyolult kérdéseiről. Ami az utóbbi két kérdést illeti, egyáltalában nem csökkenti a főszerkesztő, Lakó György érdemeit annak megemlítése, hogy a finnugor etimológiai munkálat célját és jellegét az induláskor lényegében a Magyar Tudományos Akadémia Finnugor Bizottsága határozta meg. A Bizottság megszabta és a szótár szerkesztésében valóságosan érvényesített irányelvek szerint a szótár feladata az eddigi finnugor szófajtések tudományos igényű kritikai összeállítása. A szerkesztőségnek nem lehet ugyan feladata mentől több új etimológia teremtése, de ha erre lehetőség kínálkozik, nem is térhet ki új szófajtések kialakítása elől. Nemcsak a biztosan finnugornak bizonyuló szavakra, hanem a kétesen, illetőleg vitatottan finnugor és ugor eredetűekre is figyelemmel kell lennie a szótári munkaközösségnek, sőt a szótárhoz csatlakozó függelékben még a határozottan tévesnek bizonyult etimológiákat is számon kell tartania.

3. Az I. kötetében most már előttünk fekvő MSzFE előszavának elvi fejtegetéseiből és szótárírói gyakorlatából megállapíthatóan a nyelvünk finnugor elemeit feldolgozó etimológiai szótár korszerű elméleti célkitűzésekkel, következetesen alkalmazott szószármaztató elvekkel és határozott szerkesztésbeli módszerekkel a magyar szófejtő vizsgálódások számára a vele egyidőben megjelent *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárával* (a továbbiakban: TESz) egy szinten álló, habár tárgyánál és jellegénél fogva sokkal inkább csak a szaktudomány céljait szolgáló jelentős kézikönyvet szolgáltat a magyar szókincsvizsgálódás munkásai számára.

Az MSzFE azoknak a magyar szavaknak az etimológiáját foglalja magába, amelyeknek biztos vagy lehetséges (vitatott) megfelelőik vannak a finnugor és a szamojéd nyelvekben (esetleg csupán a szamojéd nyelvekben), illetőleg a finnugor nyelvek közül legalábbis a magyarral együtt a keleti ághoz tartozó obi-ugor nyelvekben: a vogul (manysi) meg az osztják (hanti) nyelvben. Azokat a magyar szavakat, amelyeknek csak a szamojédból mutathatók ki megfelelői, urali eredetű szavaknak, azokat pedig, amelyeknek megfelelői a legtöbb finnugor nyelvben fellelhetők, finnugor eredetűeknek tekintjük. Azokat a magyar szavakat, amelyeknek rokonait csak az ugor nyelvek más kettejében, a vogulban és az osztjákban fedezhetjük fel, ugor eredetűeknek minősítjük. Minthogy ilyenformán a szótár az urali, finnugor és ugor eredetű szavakat egyaránt felöleli, tulajdonképpen jóval szélesebb körben tájékoztat, mint azt címéből gondolhatnók.

A magyar szókincsnek urali, finnugor és ugor eredet gyanújába kerített elemei — e szótár eredményeit véve számba — három nagy csoportba sorolhatók. Az első csoportba azok a finnugor szavak tartoznak, amelyeknek urali, finnugor, illetőleg ugor származtatása kétségtelen. Az e csoportba tartozó szavak száma ugyan nem nagy, de közéjük éppen az ősrakonság bizonyítására legalkalmasabb szóképzleti elemek: a legkezdetlegesebb művelődési élet szavai tartoznak. A második csoportot azok a szavak alkotják, amelyeknek etimológiája többé-kevésbé bizonytalan. Az e csoportba tartozó szavakat éppen azért kétes vagy vitatott eredetű szavaknak tekintjük. Az eddig finn-

ugor eredetűnek magyarított szavak legtöbbje abba a harmadik csoportba tartozik, amelybe az alaptalanul finnugornak tartott szavak szorúlnak. Az MSzFE. részletezőn csak az első két csoportba vonható szóanyagot foglalja, tudományos szempontból azonban nem minden haszon nélküli a harmadik csoportba tartozó szavaknak legalább a függelékben való tárgyalása, már csak azért sem, hogy nyilvántartásuk segítségével a további kutatók óvakodhassanak e szavakat illetően az urali, finnugor és ugor etimonok keresésétől.

Mivel az MSzFE tervmunkálataival egyidőben folyt és folyik a TESz szerkesztése is, mindkét szótár munkaközössége mentesül olyan munkarészletektől, amelyeket egyébként mindenkinek külön-külön feltétlenül el kellene végeznie. Ilyen tekintetben a szótári munkálatoknak már az anyaggyűjtő szakaszában is jelentős erő és idő takarítható meg azzal, hogy az MSzFE munkásainak nem kell törődniük a finnugor vagy kétesen finnugor eredetű magyar szavak első előfordulásának és alakváltozatainak egybegyűjtésével, hiszen ezek a TESz anyaggyűjtésében rendelkezésre állanak, viszont a TESz anyaggyűjtő munkálatait is jelentős mértékben tehermentesítette és a továbbiakban is tehermentesíti az, hogy úgyszólván dúskálhat és kritikailag szemelgethet a munkaközösség a testvérmunkálat anyaggyűjtőitől egybehordott rendkívül gazdag urali, finnugor és ugor szótári anyagban és etimológiákban.

Ami aztán a szerkesztésbeli könnyítéseket illeti, itt is viszonyos előnyökről beszélhetünk. Az MSzFE-nek szerkesztői egy eszményi etimológiai szótár ideálját bátran feladhatják olyan értelemben, hogy csak az urali, finnugor és ugor származtatások alapos tárgyalására szorítkozhatnak, a kétes vagy éppen téves finnugor származtatások esetében nem kényszerülnek részletesebben a más nyelvekkel kapcsolatos szószármaztatási lehetőségeket is számba venni, hiszen e munka a magyar szókészlet bármilyen eredetű szavainak vizsgálatára vállalkozó TESz feladatkörébe tartozik. — Mind az anyaggyűjtés, mind pedig a szerkesztésbeli könnyítések az MSzFE-nek kutatói számára azonban csak a TESz munkálatainak megindulása (1960) óta jelentkeznek, az utóbbi szótár

munkásai azonban kezdettől fogva élvezik a jelzett előnyöket.

4. Az MSzFE-nek szószármaztató elvei is a korszerűség szintjén mozognak. Szerencsére gyökeresen szakítottak a szótár szerkesztői az újgrammatikusoknak a „hangtörvények“ kivételtelenségét erőszakoló merev álláspontjával, sőt szakítottak egyáltalában azzal az eljárás móddal is, hogy a rokonság megcáfolhatatlan bizonyítékát csak a szabályos hangtani megfelelések kimutatásával keressék. A hangtani ismérvek merev erőszakolásának kerülésére készítette a szerkesztőket az a megfontolás, hogy nemcsak szabad, hanem kell is a magyarságnak az ugróságtól való elválásától a honfoglalás tájáig terjedő időszakban, azaz a szinte kétezer évet felölelő ősmagyar korban olyan szabályos és szórványos hangváltozásokat feltennünk, amelyek csak a magyar nyelv e kétezer éves időbeli keretei között jelentkeztek, de nem érvényesültek sem az elszakítottságban maradt többi finnugor nyelvben, sem a magyar nyelvtörténetnek az ősmagyar kort követő újabb korszakaiban. Ezt az alapjában véve helyes felismerést természetesen nagyon csínján kellett érvényesíteniük a szerkesztőknek, nehogy a feltételezett ősmagyar kori hangváltozások könnyed elfogadása nyomán nagyon sok kétes etimológiával szaporodjék meg az amúgy is népes második, a kétes, illetőleg vitatott eredetű szavak csoportjába tartozó szóanyag. Ha térszűke miatt itt nem is térünk ki rá részletesen, mindenben helyeselnünk kell a főszerkesztőnek ilyen vonatkozásban kifejtett és a szerkesztés rendjén érvényesített, s a továbbiakban érvényesítendő fenntartásait, illetőleg kritikai szempontjait.

A szófejtő munka során a finnugor eredetű szóanyag vizsgálóinak is jelentős nehézséget okozott egyebek mellett a hangutánzó-hangulatfestő szavak közös finnugor eredetének megállapítása. Ismeretes szótörténeti-etimológiai tény ugyanis az, hogy nemcsak a rokon nyelveken belül, hanem az egymással semmilyen közös származásbeli kapcsolatban nem lévő nyelvek szóanyagában is elég jelentős számú olyan, hangalakjában többé-kevésbé hasonló szó van, amelyet nem a közös származás, hanem a hangutánzás-, illetőleg a hangulatazonosságból fakadó

hangfestés rokonos volta fűz egybe. Csakhogy míg a származás szempontjából nem rokon, egymással soha földrajzilag kapcsolatba sem került nyelvek ilyenemű szóanyagi egyezései esetében könnyű az elutasítás, illetőleg a külön-külön keletkezés álláspontjára helyezkednünk, jóval nehezebb döntenünk a rokon nyelvek, és így persze a finnugor nyelvek körén belül jelentkező ilyen jellegű szóanyag esetében. Például a magyar részint köznyelvi, részint nyelvjárási *tapod, tapog, tapos, tapot, tapsog, tapsol, tapsikol, tapicskol, tapicskál, topog, toppan, toppant, toporzékol, toborzó, tepsel, tipeg, tipereg, tipor, tiporcol* szóban jelentkező *tap-, tep-, tip-, top-* fő kétségtelenül hangutánzó eredetű szónak bizonyítja az itt felsorolt szavakat, de hogy e szavakat a közös eredet vagy csak az azonos, illetőleg rokon hangutánzó indíték köti-é össze a szintén kétségtelenül hangutánzó eredetű zürjén *tapjéd* 'tapos', a cseremis *tapt-* 'kalapál', a mordvin *tapa- 'üt, ver'*, a finn *tappa-* 'csépel; agyonüt' igével, amint azt Wichmann György, Pais Dezső és legutóbb Bárczi Géza (Szók.² 21—2) is kérdés formájában felvetette, az megnyugtató módon még akkor sem dönthető el, ha — mint például ez esetben — a szabályos hangtani megfelelés a közös származás elfogadására is ösztökél. Olyan szilárd ismérvek, amelyek ebben a kérdésben csatlakozhatatlanul eligazítanak, nincsenek. Éppen ezért helyeselnünk kell az MSzFE szerkesztőinek azt az óvatos, de nem hitetlenkedően túlzó álláspontját, hogy a hangutánzó-hangulatfestő szavakat nem zárják ki eleve is a szótárba felveendő szóanyagból, viszont a felvett ilyen jellegű szóanyag feltehetően, illetőleg vitathatóan finnugor eredetűre mindig utalnak.

5. Az MSzFE-vel kapcsolatban a főszerkesztőtől alaposan megtárgyalt többi elvi szempont- és szerkesztésbeli kérdést figyelmen kívül hagyva, most a szótár tárgyalásmódjával kapcsolatos észrevételekre keríték röviden sort. A szerkesztői munkaközösség azt a TESz által is kitűzött célt, hogy a szótár nemcsak a szakemberek számára nyújtsa használható munkaeszközt, hanem a szakkörökön kívül is érthető legyen, a sikernek sokkal kisebb valószínűségével tarthatta szem előtt, mint a TESz szerkesztői munkaközössége. A főszerkesztővel együtt

magunk is rámutathatunk arra az akadályozó körülményre, hogy egy finnugor etimológiai szótárnak, amely egyebek mellett szókincsünk elavult finnugor elemeit is magába foglalja, jóval inkább alapítania kell arra, hogy a szótár forgatója kellő jártassággal rendelkezik a finnugor összehasonlító nyelvtudomány alapvető elvi kérdéseiben, és mindenekelőtt nem titkosírás számára a finnugor nyelvészetnek bizony eléggé bonyolult hangjelölése sem. A szerkesztői munkaközösség helyesen járt el, hogy a népszerűsítő jelleg erőszakolásában nem esett túlzásba, hiszen bármilyen engedményeket tett volna is a körülményes, nem szakembereknek szóló magyarázatok szaporításának irányában, még a terjengősség veszélyének vállalása esetén sem tehetné volna a szótárt mássá, mint amire fogantatásánál és jellegénél fogva elsősorban való: a magyar nyelv finnugor szóanyaga kutatóinak sokat forgatott, megbízhatóan tájékoztató kézikönyvévé. Örvendetes, hogy a szerkesztőség az Előszó elvi részének párhuzamos német nyelvű változatával a szókincs-monográfiát a nemzetközi tudományos világ számára is hozzáférhetővé tette. Az elvi részt követő Tájékoztató esetében a szócikkek felépítéséről szóló rész német nyelvű közlésének elmaradása azzal indokolható, hogy lényegében az egyes szócikkekben következetesen alkalmazott felépítés már magában is éppen eléggé tájékoztatja a külföldi szakembert a szótár szófejtő gyakorlatát illetően.

6. A főszerkesztő, Lakó György 1968-ban úgy lépett át élete hatvanadik esztendejébe, hogy a megelőző évben letette élete főművének első kötetét a magyar nyelvtudomány asztalára. A tőle szervezett munkaközösség odaadó munkáján kívül elsősorban az ő érdeme, hogy a két tervmunkálatnak, az MSzFE-nek és a TESz-nek ugyanazon betűk (a—gy) címszóanyagát tartalmazó első kötete 1967-ben egyidőben hagyta el a sajtót. Rajta kívül a szerkesztő, Rédei Károly és közvetlen munkatársai: Erdélyi István, Gulya János, K. Sal Éva és Vértes Edit érdemei emelendők ki; mellettük azonban az előmunkálatokban és a szerkesztésben az időközben tragikus fiatalon meghalt Cs. Faludi Ágota, valamint Hajdu Péter, Fabricius-Kovács Ferenc, F. Mészáros Henrietta és Vértes O. András játszott jelentős szerepet. Az etimológiai

irodalom feldolgozásában részt vett húsz-egynéhány szakember neve között a magyar és a finnugor nyelvtudomány olyan kiváló munkásainak nevére bukkanunk, mint amilyen Sz. Kispál Magdolna, A. Kövesi Magda, Lavotha Ödön, Mikesey Sándor és az eltávozottak között Loványi Gyula neve. Az I. kötet gondos lektori munkájáért a főszerkesztő Benkő Lorándnak és Kálmán Bélának mond az előszóban köszönetet. Eléggé nem fájlalható tény, hogy a nagy, világviszonylatban is számottevő szakemberekből álló munkaközösség ellenére a főszerkesztő egészségi állapotának kedvezőtlen volta, az állandóan foglalkoztatható szakérők hiánya és — talán — szervezésbeli fogyatékoságok is olyan mértékig elnyújtották az egész munkát és éppen az I. kötet előkészületi idejét, hogy 17 év alatt csak egyetlen, viszonylag kis terjedelmű kötet jelent meg. Kívánatos volna, hogy részint a munkaközösség, részint meg a munkálatok gazdája, az akadémiai Nyelvtudományi Intézet mindent tegyen meg a munkálatok meggyorsítása és a további két kötet mielőbbi elkészülése, illetőleg megjelentetése érdekében.

E kíváncsi és kegyes óhaj egyidejű megemlékezésével üdvözlö — a régi barátság jogán is — e sorok írója életútja jelentős állomásán a finnugor összehasonlító nyelvtudománynak ezt a világviszonylatban is jelentős művét életre hívó főszerkesztőt és a magyarországi finnugrisztikának a szótár munkaközösségébe tartozó többi tagját. A kötetnek nyomdaműszaki szempontból való igényes kiállításáért az Akadémiai Kiadó vezetőségének is őszinte elismeréssel tartozik a kézikönyv minden forgatója.

A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETI-ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRA A MÚLT ÉS A JÖVŐ TAVLATÁBAN

1. Nyelvünk vonatkozásában a modern értelemben vett, tudományosnak nevezhető szóeredeztető vizsgálódás alig egy-másfél százados szakaszát több évszázadra visszanyúló, a fejlett módszerei eljárásokat, a nyelvi összefüggéseket nem ismerő korok fellelő nyelvhasználat-szószármaztató kísérletezgetései előzték meg. A bibliai vagy más „napkeleti“ nyelvektől való származtatásnak olyan igézettjei, mint amilyenek a XVII—XVIII. században mások mellett az egyébként nagy tudású Geleji Katona István, Otrókocsi Foris Ferenc, Komáromi Csipkés György meg a Debreceni Grammatika szerzői sorában előttünk állanak, az akkor „legelőkelőbb“-nek tartott bibliai és más nyelvekkel való rokonság bizonyítgatásán buzgólkodtak. A nyelvi anyagot semmibe vagy legfeljebb engedékeny játékszernek vevő, gyermekien hiszékeny vélekedéseknek persze szinte a múlt század közepéig jóval nagyobb keletje volt, mint Sajnovics János, Gyarmathi Sámuel, Pray György és Révai Miklós finnugor rokonságot hirdető, az egészséges fejlődés irányvonalába eső állásfoglalásának. A „halszagú“ rokonság népszerűtlen, de a nyelvi valóság számbavételén alapuló nyelveredeztetés figyelmen kívül hagyása tette a képtelen szófejtések halmazává az első magyar etimológizáló „szókönyv“ írójának, Kassai Józsefnek munkáját (1833, 1835) éppen úgy, mint nyelvünk első nagy, más vonatkozásban egyébként nagyszerű értelmező szótára két szerzőjének, Czuczor Gergelynek és Fogarasi Jánosnak korszakos jelentőségű művét (A magyar nyelv szótára. Pest 1862—1874. I—V. köt.).

2. Csak a múlt század közepe tájától, a Magyar Nyelvészet és a Nyelvtudományi Közlemények megjelenésétől kezd előretörni a magyar nyelvtudomány a felé az európai szint felé, amelynek elérése hamarosan megbiz-

ható szótörténeti-etimológiai eredmények kikristályosodását tette lehetővé. A századforduló nagy történeti és nyelvjárási szótárainak: a Magyar Nyelvtörténeti Szótárnak (1890—1893), a második Magyar Tájszótárnak (1893—1901), valamint a Magyar Oklevélszótárnak (1902—1906) közreadásával teremtette meg a Magyar Tudományos Akadémia egy etimológiai-történeti szótár szilárd alapjait. Egészen érthető tehát, hogy — a megvalósíthatóság reményével — csak az 1904-ben meghirdetett akadémiai pályázatban fejezhették ki a magyar nyelvtudomány akkori munkásai egy korszerű, teljes magyar etimológiai szótár megszerkesztésének szükségességét hangoztató igényüket. A két pályadíjnyertes szerző, Gombocz Zoltán és Melich János a hatalmas arányúra tervezett és a munkálatok közben még szertelenebb arányúvá duzzadt Magyar Etimológiai Szótárban szinte minden nyelvtudományi igényt kielégítő szótár megalakítását tűzte ki célul. Míg a kezdeti terv a két szerző egyéni teljesítőképességének határain belül maradt, az 1914-től füzetenként megjelenő szótár anyagának rohamos bővülésével és a tárgyalásmód aránybeli eltolódásával a munkálat már meghaladta az egyéni teljesítőképesség határait. Mivel azonban legalább egy kis terjedelmű etimológiai szótár megteremtése egyre halaszthatatlanabb feladatnak látszott, mielőtt még a nagyszerű EtSz. a II. csonka kötettel, az egész mű XVII. füzetével végleg a torzóban maradás sorsára jutott, Bárcki Géza céltudatos, saját munkaképességét józanul számbavevő munkával megteremtette a magyar szókészlet legközkeletűbb elemeit magába foglaló Magyar SzófSz.-át (1941), ezt a már harmadfél évtized óta — avatott és avatatlan kezekben egyaránt — máig nélkülözhetetlen kézikönyvet.

3. Egy hatalmas arányú, de torzóban maradt, a nyelvtudomány igényeit semmiképpen ki nem elégítő, csonka etimológiai szótár és egy szűkre szabott szókincsre korlátozódó, de a maga nemében elsőrangú, jól használható szövegtől szótár egyen-egyen még a maga korában elérhető etimológiai eredményeket is csak részben foglalhatta, foglalta magába, természetszerűen nem tartalmazhatja azonban a megjelenés után fellendülő etimológiai kutatások gazdag eredményeit. Minthogy a magyar szókincs

történetének kutatása századunk legtöbb nyelvtörténész munkásának állandóan érdeklődése körében állt és áll, ilyenformán a SzófSz. egy kötetének (1941), illetőleg az EtSz. utolsó füzetének megjelenése (1944) óta eltelt harminchárom év tized szótörténeti-etimológiai munkásságában olyan új, gazdag eredmények éltek szétszóródottságukban a maguk lappangó életét, hogy 1960 táján már halaszthatatlannak látszott ezeknek az eredményeknek és általában a magyar szótörténeti-szófejtő kutatások egy százada eredményeinek egy minden igényt kielégítő új, összefoglaló szótári műben való egybedolgozása. Az időközben nyelvtudományi mozgóerővé tekintélyesedett fiatal és közép-rendű nyelvészek egy jelentős csoportjának szívós céltudattal 1961-ig sikerült is elérnie azt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete és az Eötvös Loránd Tudományegyetem 1. számú magyar nyelvészeti tanszékének tervmunkájaként tervfeladattá váljék a régóta követelődő igény: A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára (TESz) megteremtésének feladata.

4. A múlt távlatában nézve nyilvánvaló, hogy ez az új történeti-etimológiai szótárvállalkozás csak a magyar szókincskutatások szerves folytatásaként, de a változó, fejlődő igények és szükségletek kielégítésének célkitűzésével indulhatott útnak. Éppen ezért érthető, hogy bár a munkálatok kezdetétől a megteremtésén fáradozók a múlt örökségének felhasználását kötelezőnek érzik, egyzersmind ezen túl néző feladatvállalással az új igényeket korszerű munkaszervezéssel akarják mielőbb kielégíteni. Elsősorban éppen az újszerű munkaszervezés az, ami bennünket külön kiemelésre kötelez. A megelőző két nagy etimológiai szótárvállalkozás, a Gomboczé és a Meliché, illetőleg a Bárczié egyéni kezdeményezésből fakadt, és egyéni munkára alapított. Mikor azonban egy új magyar etimológiai szótár terve évtizedünk elején felvetődött, az első pillanattól kétségtelen volt, hogy ennek az új, arányaiban az EtSz. és a SzófSz. között álló, de így is hatalmas szótár munkálatainak a sorsát nem lehet és nem szabad egy-két nyelvész egyéni munkájára alapítani. A tudomány mai haladásának egyre gyorsuló ütemében ugyanis az egyéni munkabírás nem tud megküz-

deni az idő kérdésével, hiszen a fejlődés sodrában az egyéni munka nem képes egy ilyen vállalkozást viszonylag rövid idő, legfeljebb egy-másfél évtized alatt megvalósítani, az ennél hosszabb időre elnyúló munkálat pedig azt a veszélyt rejt magában, hogy mire az utolsó kötet megjelenik, az előző kötetek már részben (még jó, ha nem teljesen!) el is avultak. Különben is a magyar szókészlet történeti-etimológiai vizsgálata ma már olyan, sokszor a nyelvtudomány határain is túllépő — mondhatnók — komplex tudást követel meg, hogy ilyen tudást néhány kivételes tájékozottságú, etimológiával foglalkozó nyelvész kivéve alig sejthetünk valakiben is. Ilyenképpen eléggé nem helyeselhető, hogy az új vállalkozás munkaközösségben indult meg, és így nincs kitéve az egyéni életsorsban beálló kedvezőtlen változások, váratlan egyéni tragédiák szeszélyeinek.

5. A szótári munkálatok megindításának egyik kezdeményezője és legbuzgóbb harcosa, Benkő Loránd, az Eötvös Loránd Tudományegyetem I. sz. magyar nyelvészeti tanszékének vezető professzora szervezőképességét dicséri az, hogy — mint főszerkesztő — csaknem negyven nyelvész együttes munkáját tudta a szótárszerkesztés keretében biztosítani úgy, hogy a munkálatokban olyan nagy munkásságra visszatekintő nyelvészek, mint Czeglédi Károly, Gáldi László, Hadrovics László, Ligeti Lajos, Mollay Károly, Tompa József és a tragikus hírrelenséggel elhunyt Kniezsa István mellett az ifjabb nyelvészemzedék komoly etimológiai érdeklődésről tanúszkodó tagjai csaknem mind részt vesznek. Az általános lektori tiszt betöltésére kétségtelenül leghivatottabb Bárcki Géza közreműködésével és a főszerkesztő irányításával — a munkaközösség két szerkesztője, Kiss Lajos és Papp László mellett — Farkas Vilmos, B. Hámori Antónia, Hexendorf Edit, P. Hidvégi Andrea, Kubinyi László és Pusztai Ferenc végzi a szótári munka derekas részét; rajtuk kívül azonban még Bakos Ferenc, Bíró Izabella, Erdélyi István, Imre Samu, N. Kakukk Zsuzsa, Fehértói Katalin, Károly Sándor, Kiss Gabriella, Kiss Jenő, Kozma Magdolna, O. Nagy Gábor, Cz. Papp Katalin, Rédei Károly, Simon Györgyi, Vértes Edit, Faludi Ferencné, Megai Béláné, Solt Ferenc és Szentgróti Ár-

pádné működik közre az egyes szócikkek megírásában, lektorálásban, illetőleg a munkálatok német nyelvű részének végzésében.

A szócikkek kialakításában a közösségi munkajelleget a szerkesztőség úgy biztosítja, hogy noha az egyes szócikkeket első fogalmazásban rendszerint egy, bizonyos típusú szavak esetében két munkatárs készíti elő, a szerkesztési munka további rendjén az így előkészített szócikk annyi kézen megy át, és nem egy esetben olyan mértékig változik, módosul, hogy az egyéni munkával készült első szócikk-változathoz képest egy-egy személy munkájának már nem tekinthető. A munkálat ilyenformán biztosított közösségi jellegét tekintetbe véve nyilvánvaló, hogy „a szótár tartalmának nemcsak egésze, hanem az egyes szavakig menő részletei is a szótár szerkesztőségének, egész munkaközösségének álláspontját tükrözik“ (15. l.). A munkatársi gárdában uralkodó baráti, közösségi szellem — a szerkesztőség véleménye szerint — nagy mértékben megkönnyíti az egységes álláspont kialakítását, esetleges véleménykülönbség jelentkezőkor az ellentétes vélemények megnyugtató egybehangolását (i.h.).

6. Egyébképpen a nagyarányú szótári munkálat előzményeiről, célkitűzéseiről, munkaszervezéséről, a munkálatok ütemezéséről — az 1962-ben közzétett előzetes tájékoztató (MNy, LVIII, 261—304) után — a Szótár most megjelent I. kötetének előszavából további részletes felvilágosításokat is kaphatunk.

Ami a célkitűzést illeti, az első kötetében most már előttünk fekvő munka: a magyar szókészlet történetének és eredetének első nagyarányú szintézise, a teljes megjelenés után az EtSz.-től befejezettségében és a szóanyag arányosságában, a SzófSz.-től pedig szóanyaga mennyiségében és tárgyalásmódjában különbözik. Míg ugyanis az EtSz. a szinte befejezett második kötetel csak a G betűs szavak első harmadáig a *gubernus* 'pálinkafajta' címszó tárgyalásáig jutott el, ennek az új szótárnak már az I. kötete magába foglalja a Gy-vel kezdődő szócikkeket is, viszont a SzófSz.-nak az A—Gy betűs szavakat magába foglaló mintegy 1500 címszavával szemben a TESz. I. kötetében 3517 az önálló és 1173 az alcímszók

száma. Tehát a SzófSz. és a TESz. szóanyaga egymáshoz való viszonyát hozzávetőlegesen az 1:3 arányszámmal fejezhetnők ki. A három kötetre tervezett szótár teljes megjelenése után majd körülbelül 12 000 önálló szócikket tartalmaz, a szócikkeken belül tárgyalt és adatolt szógyedek száma azonban ezt a számot sokszorosán felülmúlja.

Ez az új, nagyszerű munkaeszköz természetesen első-sorban tudományos célokat szolgál. Célkitűzésszerűen összegezi és kritikailag értékeli, legtöbbször azonban bővíti is az egyes szókra vonatkozólag azt a hatalmas szótörténeti és etimológiai ismeretanyagot, amelyben ma már még a magyar nyelvtudomány művelői is csak bájosan tudnak tájékozódni, a külföldi kutató meg éppen bizonytalankodva, elkedvetlenedve tévedez. Nemcsak a nyelvész szakember igényeit akarja azonban kielégíteni a Szótár. Ezen túlmenően „Arra törekszünk — írja az Előszó —, hogy mindazok a különféle szakterületeken dolgozó kutatók, akik a magyar nép anyagi és szellemi művelődésének folyamatát, ennek egészét vagy egyes részleteit vizsgálják, forrásanyagot találhassanak benne, tanulságokat meríthessenek belőle, segítséget kaphassanak tőle“ (8. l.). Ezt a célt szolgálja a Szótárnak széles körből válogatott szókincse mellett az egyes címszókba foglalt szótörténeti-etimológiai fejtegetések közérthetőségre törekvő „olvasmányos“ előadásmódja is. A szócikkek ilyen természetű részében a közérthetőség célkitűzésével rendszerint bővebb magyarázattal szolgálnak a szerkesztők, mint amilyenre feltétlenül szükség volna abban az esetben, ha csak nyelvészek számára készült szótár megteremtése lenne a cél.

7. Magának a szótárban foglalt szóanyagnak jellemzésére térve, az EtSz. és a TESz. között a számba vett szóanyag kereteit illetően az a további különbség mutatkozik, hogy míg az EtSz. a magyar szókészlet egészét fel akarta ölelni, azaz a közszó szógyedek mellett a tulajdonneveket is, a TESz. — nagyon helyesen — csak a közszó elemek feldolgozására vállalkozik. A tulajdonneveknek a Szótárból való kirekesztése persze úgy érten-dő, hogy külön cím-, illetőleg alcímszóként nem szerepel a szóanyagban tulajdonnév, az adalékokban azonban —

elmaradhatatlanul — hatalmas ilyenemű anyag kerül elénk. A közszói eredetű tulajdonnevek, illetőleg a tulajdonnévi összetételek ugyanis nagyon sok esetben egy-egy címszóra vonatkozólag az egykorú forrásokban a legrégebbi előfordulást vagy a szó fontos alakváltozatát jelentik, és így az ilyeneket a szerkesztőknek szótörténeti adalékként föltétlenül fel kell használniuk.

A magyar szókészletnek ilyen értelemben csak közszói elemeire korlátozott szóanyagból gondos válogatással kellett kijelölnie a szerkesztőknek a TESz.-be belekerülő címszóanyagot. A tárgyalandó szóanyag kijelölésében — az Előszó tájékoztatása szerint — az ÉrtSz. címszóanyaga volt bizonyos módosításokkal irányadó. A válogatás alapjául szolgáló szótár címszóanyagával szemben a TESz.-é elsősorban az etimológiai és a szótörténeti szempontból jelentős elavult szavak és tájszók tekintetében gazdagabb. A válogatási szempontokra vonatkozó kritikai észrevételként megemlíthető, hogy talán túlon túl bőségesen kerültek bele a Szótár címszóanyagába olyan nemzetközi műveltségyszavak, amelyeket inkább idegen szavak szótárában keresnénk.

8. Maguknak a szócikkeknek már külső szerkezete is világosan tükrözteti a szerkesztőknek azt az elvi állásfoglalását, amely egyebekben a szótár történeti-etimológiai jellegének címbeli minősítésében is kifejeződik: a szó története és származtatása közötti szoros szétszakíthatatlan kapcsolat következetes hangoztatását. Ez a mindenképpen helyeselhető állásfoglalás, melyet egyik szerkesztő, Papp László újabban külön is kifejtett (l. Nytud-Ért. 58. sz. 164—7), arra kötelezi a szócikkeket kialakító munkaközösség minden tagját, hogy egyensúlyt teremtsen az egyes szócikkek történeti és etimológiai része között. Ezt az egyensúlyt és egyben a szótörténeti meg az etimológiai rész egymástól való elkülönítését, illetőleg a két rész kapcsolatának megteremtését külsőlegesen úgy oldották meg, hogy minden szócikket három részre bontottak. Az első, történeti részben a szóra vonatkozó legfontosabb nyelvemlékes adalékokat és a jelentéseket sorolják fel. Jóllehet ettől a résztől grafikailag is elkülönítik a második, etimológiát tartalmazó részt, belőle azonban nem rekesztik ki, illetőleg vele

összefonódva adják elő a szó élettörténetére, a jelentések alakulására vonatkozó, merőben szótörténeti jellegű észrevételeket. A szófejtő-szótörténeti észrevételek megfogalmazásakor körültekintő kritikával a szerkesztők mindig a megítélésük szerint legelfogadhatóbb etimológiai, szó- és jelentéstörténeti nézethez csatlakoznak, illetőleg több nézet esetén az egyes nézetekből legelfogadhatóbbnak látszó mozzanatok ötvözésével alakítják ki a számukra pillanatnyilag legvalószínűbbnek tekinthető etimológiai állásfoglalást annak biztos tudatában, hogy a tudomány haladásának természetes következményeként, a tőlük elfogadott, illetőleg lehetségesnek tudott számos régebbi vélemény mellett a maguk új megoldásai közül is több fog majd az idők folyamán a kritika rostjában kihullani, illetőleg a még újabb eredmények elérésével avulttá minősülni (12—3. l.). Álláspontjuk kialakításakor nemegyszer az alternatív lehetőségek megfogalmazásának módszeréhez folyamodnak. Nem ritka azonban e részben az eredet teljes bizonytalanságára vagy éppen ismeretlen voltára való utalás sem.

Álláspontjuk ellenőrizhetősége céljából az egyes szócikkek harmadik részeként a munkaközösség tagjai a lehetőségig gazdag, de persze mégiscsak válogatott etimológiai-szótörténeti irodalmat sorakoztatnak fel. Noha az ilyen jellegű forrásutalások minden értékelés nélkül a megjelenés időrendjében kerülnek bele a szótár e részébe, mégiscsak értékelő tájékoztatást jelent az, hogy külön grafikai jellel emelik ki a legfontosabbnak ítélt irodalmi utalásokat. A könyvészeti adatok számbavételének első időbeli határaként a munkaközösség a Nyelvtudományi Közlemények megindulásának évét (1862) jelöli meg. Bármilyen jelentőséget tulajdonítunk is a modern értelemben vett magyar etimológiai kutatások megindulásában a Közlemények első szerkesztőjének, Hunfalvy Pálnak, tudománytörténeti megfontolásból méltánytalannak tarthatjuk az 1862 előtti etimológiai irodalomnak a szócikkek e részéből való elvszerű kirekesztését, hiszen ez például a finnugor etimológiák esetében olyan korai etimológiai eredmények figyelmen kívül hagyását jelenti, amelyek pedig — a vitathatatlan elsőség címén — Sajnovics, Gyarmathi vagy más tudo-

mánytörténeti szempontból jelentős vagy kevésbé jelentős személyiség tudományos tulajdonának tekinthetők. Ilyen vonatkozásban az EtSz. két szerkesztőjének magatartását a régebbi etimológiákra is kötelező hivatkozást illetően méltányosabbnak, tudományos szempontból megokoltabbnak és egyben megnyugtatóbbnak is ítéelhetjük.

9. E fenntartás hangoztatása után kiemelten helyeselnünk kell a szótári munkaközösségnek azt az eljárás-módját, hogy az etimológiai és a szótörténeti fejtegetésekben különleges gondot fordít a magyar szókincs más nyelvek szókincsével való összefüggéseire, a nyelvi kölcsönhatások vizsgálatára. Erre egyébként minden ilyen jellegű szótár munkáit már a Debreceni Grammatika íróinak és Gyarmathi Sámuelnek a nyelvi kölcsönhatások megítélésében feltűnően józan magatartásától kezdve máig eléggé gazdag magyar jövevényszó-irodalom „haladó hagyománya” is kötelezi. A kölcsönhatás kérdésének vizsgálatában a Szótár munkaközössége nemcsak más nyelvekkel való vonatkozásban szentel különleges figyelmet. Mivel ugyanis „a szavak és szócsaládok... nem elszigetelten, önmagukban élnek nyelvi életüket, hanem kölcsönhatásban fejlődnek a hozzájuk alaki vagy jelentéstani tekintetben hasonló, azonos vagy eltérő etimológiai gyökerekből fakadó más szavakkal és szócsaládokkal, az így érintkező nyelvi elemek közt végbemenő nagymértékű keveredési, analógiás kiegyenlítődései és összekuszálódási folyamatokra szintén erős figyelemmel voltunk” — tájékoztat az Előszó (11. l.). A jövevény, illetőleg nemzetközi szóanyag etimologizálásában főként a közép- és délkelet-európai szókincsbeli háttér földérítését tekintik célkitűzésszerűen legfontosabb feladatnak a munkaközösség dolgozói (12. l.). Hogy a nyelvi kölcsönhatás vizsgálatában milyen arányokat biztosít a szótár az egyes nyelvekből magyarba átkerült jövevényszavaknak, tanulságos lenne részletesen is szemügyre venni. A rendelkezésre álló keretek között azonban csak gyors tájékoztatásképpen arra utalhatok, hogy a bennünket legközelebből érdeklő román kölcsönshavak vonatkozásában a TESz. címszóanyagának első három betűje alá bekerült szavak között már futó ellenőrzéssel is az *áfonya, alakor,*

ardéj, ármás, arnót, bács, bálmos, baraboly, berbécs, berbence, beszerika ~ biszerika, bojár ~ bojér, biszjok ~ buszujok, bordély, bordó ~ burdó, bosztán, bráha, brindza, bulándra, cáp, cigája, cigány, cimborá, cinemintye és cujka szóra bukkanunk, mint olyanokra, amelyeknek a szótár megállapítása szerint vagy közvetlenül vagy közvetett úton románból való átkerülésével, illetőleg a román szókinccsel összefüggő problémáival számolni kell. Az előbbi sorozat az irodalmi nyelvbe is átkerült két-három román eredetű kölcsönszón (*áfonya, cigány, cimborá*) kívül valóban magába foglalja az erdélyi magyar köz- és tájnyelv leggyakoribb használatú román eredetű kölcsönszavait is. A kölcsönhatások megjelölése tekintetében a TESz. az EtSz. hagyományait követi abban, hogy hivatkozik a magyar szavaknak a környező nyelvekbe való átkerülésével is legalább olyan esetekben, amikor a szóátvétel és esetleges visszavétel irányának megállapítása szempontjából erre vonatkozó észrevételeket tenni etimológiai-szótörténeti megfontolásból ajánlatosnak látszik.

10. A munkának az egyetemes nyelvtudomány vérkeringésébe való bekerülését jelentős mértékben elősegíti az, hogy mind a TESz. célkitűzései, elvi alapjai, munkamódszere és szerkesztési szervezettsége tekintetében jól tájékoztató Előszó, mind a szótár használatát megkönnyítő tömör, de minden lényeges kérdésben útmutatással szolgáló Tájékoztató teljes szövegében német fordításban is rendelkezésre áll. Az egyes szócikkekben a magyar értelmezés után beiktatott német nyelvű jelentés legalább a szavak szemantikai jellege tekintetében tájékoztatja az idegen nyelvű kutatót. Az egyes szócikkekkel kapcsolatban a más nyelvű érdeklődőben felmerülő etimológiai-szótörténeti érdeklődésnek német nyelvű szövegváltozat párhuzamos közlésével való kielégítésére a szerkesztőség — hihetőleg elsősorban a szótár-terjedelmének lényeges növelésének veszélye miatt — nem vállalkozhatik. A magyar szótörténet és etimológia iránt érdeklődő külföldi szakemberről egyébként is jogosan feltehető a magyar nyelvben való legalább olyan mérvű jártasság, amely a magyar szöveg megértését számára lehetővé teszi.

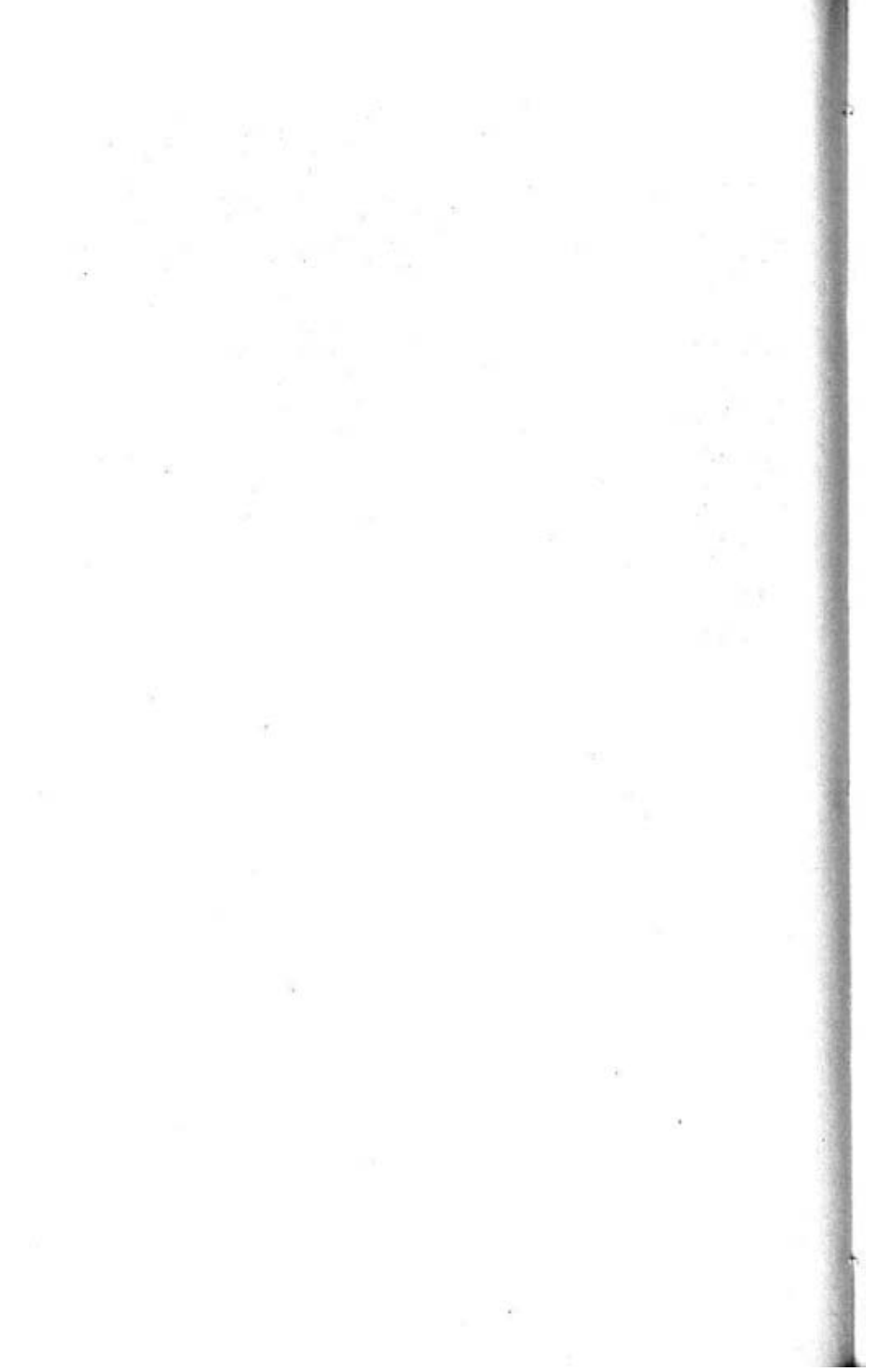
11. A tudománytörténeti előzmények ismeretében a TESz. megjelenése a gazdag magyar szótörténeti, szókincsrétegződési és etimológiai kutatások eddigi eredményei után valóban elengedhetetlenül szükséges újabb, korszakos jelentőségű lépésnek számít. A magyar nyelvtudomány és az egyetemes finnugorisztika eredményei, a magyar nyelv idegen eredetű elemeinek kutatásában tett hatalmas lépések, a magyar szókészlet történeti, irodalmi, köz- és tájnyelvi elemeit egybefoglaló olyan szótári munkák, mint amilyenekkel a NySz., OklSz., Bogátsnak Háromszéki Oklevél-szójegyzéke, CzF., MTSz. és ÉrtSz. megjelenése óta rendelkezünk, mondom, e mozzanatok után a megvalósíthatóság körén belül került egy méreteiben-arányaiban minden eddigi szófejtő-szótári vállalkozásnál teljesebb tudományos munkaeszköz megteremtése: a TESz. munkálatainak megkezdése, és az első kötetben e nagyjelentőségű munkálat eredményeinek egy harmadában való közkinccsé tétele.

Már előzetes hatását tekintve is rendkívüli jelentőségű e nagyarányú tudományos szintézis, hiszen a terv felvetődése pillanatától kezdve különleges ösztönző hatást gyakorolt a magyar szótörténeti-etimológiai munkálkodás fellendülésére. Jóllehet az ilyen irányú magyar nyelvtudományi érdeklődés amúgy is szinte egy század óta állandóan erős, sőt egyre erősödő volt, újabban a TESz. munkálatainak megindulása óta ugrásszerűen emelkedett. Azóta a nyelvészeti folyóiratok és más időszakos kiadványok munkatársainak tollából megjelenő szófejtő, a szavak történetét vizsgáló cikkeknek, a szótörténeti adatolás szempontjából oly jelentős történeti adat- és tájzó-közléseknek se szeri, se száma. S ha ez már a Szótár megjelenése előtt így volt, jogosan remélhető, hogy a Szótár I. kötetének közzététele s még inkább a teljes megjelenése után a magyar szókészlet etimológiai-szótörténeti kutatása bizonyos hatalmas lendületet vesz.

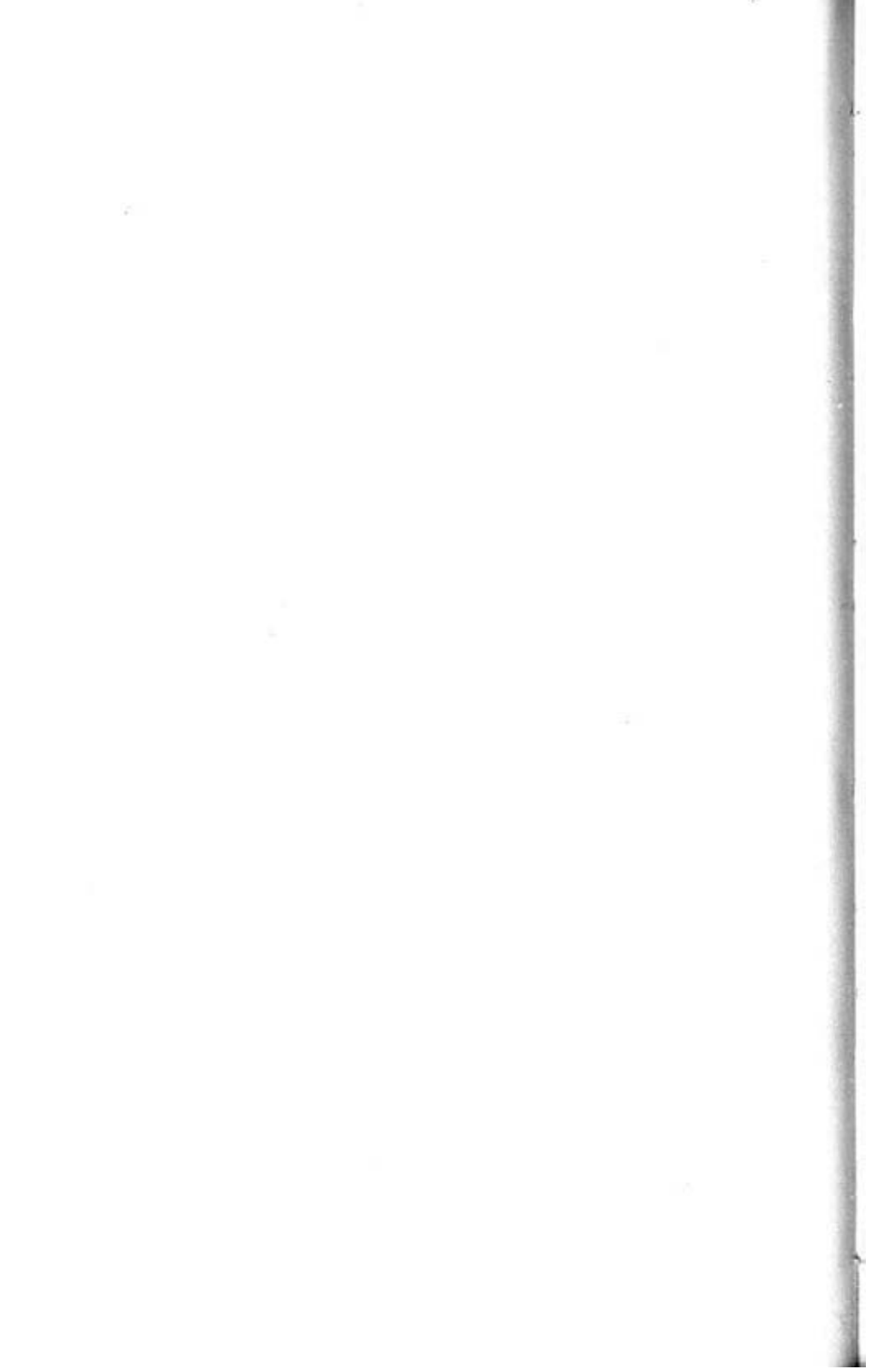
Így, a jelenre gyakorolt ösztönző hatás jelentkezésekor e nagy munkálat irányítója és végzői iránti őszinte elismerés kifejezésével egyidejűleg a jövő távlatába nézve már most felsejlenek egy viszonylagos teljességre törő, nagy magyar történeti-etimológiai szótár munkálatainak körvonalai. Látván látnunk kell azonban azt, hogy

ilyen jellegű munkálatok megindulását elmaradhatatlanul meg kell előznie a magyar történeti szóanyag jóval korszerűbb és teljesebb egybegyűjtésére irányuló törekvéseknek, mint amilyen törekvéseknek eredménye — a hiányosságok, fogyatkozások ellenére is nélkülözhetetlen — történeti jellegű szótárakban, szójegyzékekben előtünk áll. A felsejló nagy terv valóra váltásának és a felpezsdülő igény kielégítésének másik nagy elengedhetetlen előfeltétele: az Akadémiának szinte egy százada tervbe vett Nagyszótára mielőbbi megteremtése.

A mostan jelentkező, számunkra valóban nélkülözhetetlen munkaeszköz, a TESz. jelentőségét legjobban éppen az mutatja, hogy miközben — előreláthatólag — évtizedekre minden eddiginél használhatóbb, megbízhatóbb munkaeszközzül kínálkozik, s a jelenben azonnal további munkára ösztökél, ugyanakkor a jövő távlatában még nagyobb arányú tervezésre készíti a magyar szótörténet és szófejtés végtelen mezejének minden dolgozóját.

V
AZ EMLÉKEZÉS FÉNYÉBEN

AZ ÉVSZÁZADOS VADRÓZSÁK ÉS A NYELVJÁRÁSKUTATÓ KRIZA JÁNOS

1. Unneplés nélkül és úgy múlt el az 1963. esztendő, sőt már-már elhanyagoltan a rákövetkező év is, hogy a magyar nyelvtudomány a *Vadrózsák* megjelenésének százados évfordulója alkalmával sem méltatta e nagy jelentőségű munkának és életre hívójának, Kriza Jánosnak a magyar nyelvjáráskutatás történetében játszott szerepét. Így aztán míg a *Vadrózsák*nak és Krizának a magyar folklorisztika történetében elfoglalt helyét az első jelentkezéstől eltelt egy század alatt közzétett három új kiadás és a folklorisztikai jellegű értékelések egész sora kellően mutatja, a magyar nyelvtudomány maradt Szűts Józsefnek azzal a közelesen három évtizede közzétett tíz-egynéhány soros, futó észrevételével, amely pedig Kriza nyelvjáráskutató munkásságából mindössze a tájszógyűjtést tartja kiemelendőnek. Szűts észrevételei a Krizával kortárs Fogarasi János és Hunfalvy Pál értékelésének (NyK. II, 146—51, IV, 23—47) ismeretében fogantak ugyan, de e két méltatásnál jóval szűkebb körben mozgottak. *A népnyelvi kutatás története* írójának figyelmét elkerülte még az a nyelvjáráskutató Kriza jelentőségéről, illetőleg a *Vadrózsák* anyagának nyelvjárástani használhatóságáról szóló értékelés is, amellyel Horger Antal az úgynevezett új Vadrózsa-pör rövid ideig tartó, de annál hevesebb tudományos irodalmi csatározását kirobantotta. Horger kritikái, de lényegében Kriza szövegeinek nyelvjárástani értékeségét kiemelő fejtegetése és a nyomában keletkező parázs vita, úgy látszik, korunkig annyira feledésbe merült, hogy ez meg a százados évforduló alkalma sem késztetett egyetlen nyelvészt sem arra, hogy a székelység csodálatos nyelvi értékei megmentőjének, Krizának a magyar nyelvjáráskutatás történetében betöltött szerepét a maga igazi jelentőségében újra elénk idézze. Most, némi késétt jóvátételként e so-

rok is mindössze arra vállalkozhatnak, hogy — a rendelkezésre álló tér keretei között — éppen csak rávilágítsanak a nyelvjáráskutató Krizának egy évszázad távlatában is jelentős érdemeire.

2. Mikor Kriza János 1863. január 13-án Kolozsvárról keltezett levelében Gyulai Pált a *Vadrózsák* első példányainak Pestre indításáról tájékoztatta, húsz esztendei fáradozás és az anyagiakkal való csüggesztő vesződés körülményei között folytatott hosszú harc nagyszerű eredményét jelentette be. Igazában akkor már el is múlt két évtizede annak, hogy abban az évben (1842), mikor Erdélyi János a Magyar Tudós Társaság (Akadémia) újonnan választott tagjaként a népköltészetről tartott székfoglaló előadásával megindította a magyar folklórkincs gyűjtését, éppen az évben meg a következő esztendő legelején elhagyták a sajtót Krizának a székely népköltészet vadrózsáinak gyűjtésére serkentő első, de eredménytelen felhívásai is. A Háromszéken, Udvarhelyen és Aranyosszéken nevelkedett Kriza bizonytalannal gyermek- és ifjúkori környezetében ismerhette meg a székely folklórkincs sok darabját, de ezek értékének felismerésében, tudatosításában kétségtelenül része lehetett a berlini egyetemen 1835—1837 között folytatott tanulmányainak, és nagy hatással lehettek Erdélyinek egy magyar népköltési gyűjtemény megteremtésére irányuló erőfeszítései is. Csakhogy míg Erdélyi vállalkozását a Tudós Társaság meg a Kisfaludy Társaság tekintélyén kívül saját írói és tudományos súlya, valamint az erdélyinél jóval pezsgőbb, elevenebb magyarországi szellemi élet megvalósuláshoz segítette, az akkor országos viszonylatban még eléggé ismeretlen Kriza első felhívásai pusztába kiáltó szóként hatástalanul hangzottak el az erdélyi környezet értetlenségében. Mikor azonban 1859-ben hosszas előkészület után gr. Mikó Imre fáradozásának eredményeként az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakult, az egyesület megszületése körül lefolyt harc tehette fogékonyabbá a lelkeket a múzeumi értékek mellett a nemzeti művelődésnek élő, de halódásra, kallódásra ítélt kincsei: a népköltészet termékei iránt is. Jellemzően éppen maga a múzeumalapító Mikó volt az, aki jelentős anyagi támogatásával végül is napvilágra segítette Kriza székely nép-

költési gyűjteményét, a *Vadrózsák*at is. (L. a *Vadrózsák* ajánlását és az Előszót).

3. Eléggé ismeretes, hogy Kriza a reformokért, társadalmi és művelődési megújulásért harcoló erdélyi ifjúság egyik lelkes képviselőjeként az irodalom területén a kolozsvári unitárius diákok irodalmi körében, a *Remény* című zsebkönyv egyik legtehetségesebb költő-munkatársaként jelentkezett. Szépen induló költői munkássága arról tanúskodik, hogy talán nemcsak a koráramlat, hanem a gyermek- és ifjúkori népi környezetének közvetlen hatása alatt is igyekezett a népdal könnyedségét, üdeségét belevinni költészetébe. Hamarosan azonban olyan mértékig megbabonázhatta a székely népköltészet világa, hogy mint költő elhallgatott, és 1841 tájától — egyházi foglalatossága és újságírói munkássága mellett — minden idejét a székelység folklórértékeinek gyűjtögetésére fordította. 1842 végén és 1843 elején a gyűjtés érdekében közzétett felhívása után püspöki tekintélyét arra használta fel, hogy híveket szerezzen, munkatársakat toborozzon egy székely népköltési gyűjtemény anyagának egybehordásához. A nagy feladat érdekében kiadott első, sikertelen felhívása után el nem csüggedve, személyes szóbeli biztatással, kiterjedt levelezéssel két évtizedig fáradozott, míg végre 1862 utóján, de címlapján az 1863 évvel kikerült a sajtó alól a *Vadrózsák*.

Egészen érthető, hogy ebből az Erdélyi János gyűjteményénél jóval több színű, nemcsak népköltészeti, hanem nyelvi, nyelvjárási anyagot is tartalmazó gyűjteményből a kor, sőt a későbbi korok embere rendkívüli értékűnek elsősorban a pazar szépségű székely népbaladákat, dalokat és népmeséket tekintette, hiszen a komor hangulatú székely balladák, az üde hangú dalok és a remek elbeszélő készségről tanúskodó mesék felfedezése a maga korában valóságos kinyilatkoztatásként hatott a magyar irodalmi életre. E remek darabok mellett — érthetően — úgyszólván teljesen a közfigyelem körén kívül maradt az, hogy a *Vadrózsák* nemcsak a költészet szépséges virágait, de a székely nyelvjárások más nyelvi értékeit is magába foglalta, sőt — a korabeli tudományos igények alacsony szintjéhez mérten meglepően szépen — rendszerezte is.

4. A *Vadrózsák* nyelvjárástani értékeinek vizsgálatakor elengedhetetlenül szükséges a munka egész anyagát kialakulásában és a végső formát megadó szerkezeti tagoltságában szemügyre venni.

Az anyaggyűjtés kezdeti tervét, magának az anyagnak gyűjtését és egybeállítását, sőt a munka szerkezeti tagoltságát is alapvetően meghatározta az, hogy Kriza költőként, nem nyelvjáráskutatóként fogott hozzá az anyag egybehordásának hosszú munkájához. Mint kora minden íróját, őt is a népköltészet és a népnyelv kincsei kezdetben szinte kizárólag az irodalmi nyelv gazdagítási lehetőségei szempontjából érdekelték. Úgy látszik azonban, a gyűjtés folyamán mindinkább túljutott ezen az anyagot egyoldalúan irodalmi céloknak alárendelő gyűjtő-állásponton és mindinkább tudatosodott benne az, hogy a tőle közlésre egybegyűjtött anyag nemcsak tartalmi és műfaji szempontból, tehát nemcsak irodalmi értékeit tekintve fontos, hanem nyelvi tekintetben is. Noha ez a felismerés lassan-lassan ébredezett, rendre-rendre erősödött, tudatosodott, uralkodó célkitűzéssé azonban sohasem vált benne. A Székelyföldön szétszórta élő gyűjtőtársaival folytatott levelezése tanúsága szerint igazában csak akkor látta meg, hogy anyagát nyelvi szempontból is mentől kifogástalanabb formában kell olvasói elé vinnie, amikor már 1860—1862 között a *Vadrózsák* addig összegyűjtött anyagának kötetté szerkesztésén fáradozott.

A magyar nyelvjáráskutatás történetének ismeretében nem lehet csodálkozni, hogy Kriza anyagának alakulásában és műve szerkezeti tagolásában csak rendre érvényesültek az irodalmi és folklór-szemponatok mellett a nyelvjáráskutatás különleges szempontjai is. Mikor Krizában a gyűjtés terve megfogalmazott, még magyar nyelvjáráskutatásról mint határozott gyűjtési és vizsgálódási szempontokkal, célkitűzésekkel folytatott tevékenységről beszélni nem lehetett. Csak az 50-es években, az *Új Magyar Múzeum* (1850—1861), a *Magyar Nyelvészet* (1856—1861), majd a *Nyelvtudományi Közlemények* (1862-től) és — valamivel később — a *Magyar Nyelvőr* munkássága rendjén vett lendületet és fejlődött lépésről lépésre egyre tudatosabb, határozottabb gyűjtési követelmények-

hez, feldolgozás- és szerkesztésbeli eljárásokhoz igazodó tevékenységgé a kezdetben tervszerűtlen, önálló szempontok nélküli népnyelvi gyűjtőmozgalom. Kétségtelen tehát, hogy Kriza is az 50-es évek újszerű magyar nyelvtudományi szemléletmódjától meggazdagodva fordított egyre több gondot a népköltészeti anyag mellett a nyelvjárási sajtóságok gyűjtésére is. Egyik gyűjtőjéhez, Péterfi Sándorhoz 1853-ban írt levelében az anyag lejegyzését illetően még eléggé általánosságokban mozgó követelményeket hangoztat. Bármit gyűjthet — írja. — „Lehetnek népdalok, bármily együgyűek, mondák, mesék, tánc-rigmusok, szóval akármilyen sajátosság teljes eredeti szójárásban és hangjában, mi a népéletből felkapható.“ A *Vadrózsák* szerkesztésével és nyomdai munkájával vesződve, 1862 márciusában azonban már éppen maga Kriza hivatkozik a saját látásmódjában és a tudományos igényekben egy évtized óta beállott változásra: „Annyi idők óta — írja — elveim is változtak a kiállításra nézve, de a tudós világ követelése is mások. Most úgy kívánják, hogy minden vidéknek saját kiejtésével adjuk, amit adunk: népdalt, népmesét, mondát, minden aprólékos sajtóságot is.“ A továbbiakban aztán biztatja Péterfit: úgy gyűjtsön, „hogy a legkisebb jele se legyen a leíráson annak, hogy a leíró ismeretes az irodalmi nyelvvel, csupán a népnyelv legyen használva, tehát passzivumok stb. nélkül“. S hogy ne legyen kétségünk afelől, mennyire igényesen igyekezik érvényesíteni a benne kialakult, illetőleg a szaktudomány követelte új szempontokat, ugyanabban a levélben már kisebb tájegységekre különíttetten érdeklődik a székelység tájnyelvi sajátosságai iránt, sőt nyelvjáráskutató érdeklődése túlcsap a szorosabb értelemben vett székely nyelvjárások határán is. Eddigi ismereteink szerint például elsőként fordul a nyelvjáráskutató szemével a barcasági Hétfalu csángó nyelvjárása, a szászság közé ékelt lutheránus faluk (talán Krizba, Szakadát, Apáca meg mások), továbbá Hévíz, Datk „nyelvi különbségei“ felé. Ugyane levél további részében olyan aprólékos nyelvi megfigyelések elvégzésére szólítja fel Péterfit, hogy ez azt mutatja: Krizát akkor már a székely nyelvjárásoknak nemcsak a kor embere számára legfeltűnőbb tájszavai, hanem

hangképzés-, illetőleg hangállománybeli sajátosságai, sőt alak- és mondattani jellegzetességei is egyaránt érdekelték.

5. Éppen az a körülmény, hogy Krizában csak rendre, belső éréssel és a külső „modern“ nyelvtudományi követelmények lassú hatására viszonylag későn tudatosodott az újabb nyelvjáráskutató igények szükségessége, ez az oka annak, hogy a *Vadrózsák* anyaga kialakulásában és az anyag szerkezeti tagolódásában a folklórigények csak lassú hátrálással engedtek tért a nyelvjárási szempontoknak is. Ezt már a kötetbe foglalt kétféle anyag mennyiségének aránybeli megoszlása is mutatja. Elég ugyanis csak egy pillantást vetni a *Vadrózsák* tartalomjegyzékére, hogy lássuk: a kötetbe foglalt anyagnak csak kis része kerülhetett bele kizárólag nyelvjáráskutató érdeklődésből a gyűjteménybe, a túlnyomó rész a folklórkincs iránt érdeklődő Krizát állítja elének. A munka mintegy hatodfélszáz lapjáról az I. résznek háromszáz-va-mennyi lapja „népdalok, balladák és rokonneműek“ együttese, valamint az V. résznek csaknem száz lapja a táncszókkal meg találós mesékkal (II—III. rész) együtt különlegesen a folklór érdekkörébe tartozó anyagot tartalmaz; így legfeljebb a gyűjteménynek egynegyed része az, amely a nyelvjáráskutató érdeklődésére tarthat első-sorban számot.

Persze ez az első pillanatra szembeötlő aránybeli eltolódás jócskán csökken, ha verses és prózai (mese)szövegek nyelvjárástani használhatóságát illetőleg úgy vélekedünk, hogy mivel Kriza vers- és meseszövegeinek lejegyzésében a kor fonetikai igényei viszonylag magas szinten jelentkeztek, e szövegek tulajdonképpen a nyelvjárástani vizsgálódásnak is megbízható anyagot nyújtottak, sőt nyújtanak ma is. Noha a fonetikai igények szintje tekintetében Kriza korától századunk elejéig a magyar nyelvjáráskutatásban jelentős fejlődés mutatkozik, mégis egy félszázaddal előttünk, 1913-ban az új Vadrózsá-pör felidézője méltán vélekedhetett úgy, hogy a Kriza közölte mesék szövege bátran felhasználható székely nyelvjárástanulmányok céljaira, mert „száz és ezer bizonyítékunk van arra, hogy Kriza tőle telhetően azon

igyekezett, hogy mentől tökéletesebb székelységgel“ szólnon bennük (Horger: MNy. IX, 191).

Ezen túlmenően kétségtelen az is, hogy a *Vadrózsák* különlegesen nyelvjárástani érdekességű részei a maguk korában sok új, sajnos, jórészt hamvába holt kezdeményezésről tesznek tanúságot. A százados népköltési gyűjtemény IV. része (Népsajátságok), a tájszavakat tartalmazó VI. rész, valamint a kötethez függelékként csatolt székely nyelvjárástanulmány közelebbi vizsgálata egy évszázad távlatában is sok újszerűt tartalmaz.

a) A négy kisebb egységre tagolt *Népsajátságok* című adatközlő résznek mindjárt az első, *Szó-lásmondások. Közmondások* című fejezete egészen újszerű nyelvjárási anyagot foglal magába. E rész ugyanis jobbra nem mai értelemben vett szólásmódokat és közmondásokat, hanem a népi életből ellesztett kötetlen beszélgetésrészleteket, mondókákat, kifejezéseket, szóval olyan nyelvi alakulatokat tartalmaz, amelyekre a magyar nyelvjárási sajtóságok megfigyelői közül elsőként éppen Krizának és gyűjtőtársainak terelődött rá a figyelme. A szavak életének a mindennapok nyelvében, tehát a maga természetes környezetében való bemutatása Krizának úttörő kezdeményezései közé tartozik.

b) Ugyancsak újszerű kezdeményezésnek minősíthető a *Népsajátságok* második fejezetében a személynév- és a harmadikban az állatnévanyag közlése. A Nyr. gyűjtőmozgalmának rendszeres megindulásáig a magyar nyelvjáráskutató figyelemkörén kívül rekedt személynévanyag először Krizánál jelentkezik. A *Vadrózsák*ban ránk hagyományozott személynévanyag egyes csoportjai között azonban jelentős értékbeli különbségek mutatkoznak. A családneveknek csak válogatós, szemelgető módszerrel gyűjtött, viszonylag éppen ezért mennyiségre nézve is csekély anyagával (384—5) szemben a korabeli székelységi keresztnemeknek jóval teljesebbnek látszó gyűjteménye azért is értékes, mert Kriza minden keresztnévnek, ha volt, becenevi származékát is közölte. Noha a tőle számon tartott becenevek alakulásmódjának és típusonként való rendszerezésének elvégzését Kriza nem tekintette feladatának, a közölt nyersanyag felhasznál-

nálásával mindez ma is elvégezhető. Minthogy pedig ma már ez az anyag az egy-másfél századdal ezelőtti székely névadás és becenévhasználat állapotát tükrözteti vissza, immár nem is a jelenkori, hanem a történeti nyelvjárás-tan számára szolgáltat adatokat, hiszen az egykori meg a mai személynévadási állapot egybevetése lehetővé teszi az egy század alatt végbement változások megállapítását is.

c) Már maga az, hogy Kriza a nyelvsajátságok egyik fejezetecskéjében a székely gúnynevek kis gyűjteményét adja (388—9), az addig figyelem körén kívül maradt ilyenemű anyag nyelvjárás-tani értékességének felismerését jelenti. Nemcsak Krizánál, de a jóval későbbi, még a magunk századában megjelent gyűjtésekben is kifogásolható azonban az a gyűjtési, illetőleg közlési mód, amely elégségesnek tartja pontosan helyhez nem kötött, magyarázatokkal el nem látott gúnynévanyag közlését. Kriza gyűjteményének ez a része tehát az újabban kialakult gyűjtési követelmények világánál módszer szempontjából jóval inkább elavult, mint a megelőző rész.

d) Az állatnevek gyűjtésének szükségességét is, úgy látszik, elsőként Kriza ismerte fel. A *Vadrózsák*ban tőle látszik a gyűjtés (389—91) érthetően a ló-, bivaly-, ökör-, tehén- és kutyanévek sokkal gazdagabb sorozata került belé, mint amilyent a kisebb háziállatok (kos, kan, macska) tulajdonnévanyagából állíthatott egybe. Mindenesetre Kriza e gyűjteménye nyitja meg a magyar állatnévanyag számbavételét, s bár ezt a kezdeményezést — lehet, hogy Krizától független felismeréssel — a Nyr. folytatta, a magyar állatnevek nagy feldolgozójának, Herman Ottónak egy jó félszázaddal később is sok magyar állatnév esetében mint időben első, nemegyszer egyetlen forrásra éppen a *Vadrózsák*ra kellett hivatkoznia (l. tőle: MPászt. 18. kk).

e) A *Vadrózsák* sajtó alá készítésének idejéig a magyar helynévkutatás főként Révész Imre, Balkányi Szabó Lajos, Szabó Károly meg mások helynévgyűjtő és rendszerező munkássága nyomán már olyan szintet ért el, hogy e szinthez viszonyítva jelentéktelen gyűjteménynek kell minősítenünk a *Vadrózsák* székely erdő-, mező- és hegynéveket tartalmazó részét (392). Krizának a magyar

helynévkutatásban játszott szerepét azonban nem is ennek a figyelmünkre alig-alig méltó, jelentéktelen gyűjteménynek alapján kell értékelnünk, hanem a *Vadrózsák* megjelenése után egy évtizeddel, a Nyr. első köteteiben napvilágot látott közleményei tekintetbevételével. Míg ugyanis a *Vadrózsák* gyűjtője a korabeli gyűjtési követelményektől is messze elmaradt, a Nyr.-ben jelentkező Kriza helynévközlései már a folyóirat legjobb ilyenmű anyagához tartoznak. A települési egészenként való gyűjtés gyakorlata, valamint a kutatási területül szolgáló települések száma tekintetében a maga századában Krizát egyetlen Nyr.-gyűjtő sem előzte meg.

7. Látni való tehát, hogy a *Vadrózsáknak* már a *Népsajátságok* című része is milyen értékes székely nyelv-járási anyagot tartalmaz. Gazdagságban és értékben azonban ezt is messze felülmúlja az a *Tájszótár* címen egybeállított tájszójegyzék, amely a *Vadrózsáknak* nyelv-járástani vonatkozásban a legmaradandóbb részét teszi. E gazdag szójegyzékhez fűzött jegyzeteinek tanúsága szerint Kriza ismerte a magyar tájszógyűjtő kezdeményezések legfontosabb eredményeit; Baróti Szabó Dávidnak a *Kisded Szótár* két kiadásában (1784, 1792) közölt székely tájszóanyagát, és ismerte, használta a Tudós Társaság első, 1838-ban megjelent *Magyar Tájszótárának* székely szókincsét, valamint a *Magyar Nyelvészetben* közzétett tájszóanyagot is (I. Vadr. 546). Gyűjteményét Kriza éppen az addig megjelent közleményeket kiegészítő, helyesbítő közlésnek szánta. Ami Kriza gyűjtésmódjának alaposságát illeti, bátran állítható, hogy a maga koráig nem volt gyűjtő, aki körültekintőbben járt volna utána a székely tájszók hangalakjának, pontos jelentésének, mint éppen ő. A jelentés-megállapítás pontosságára való törekvésre nézve a *Vadrózsák* gyűjtője maga tájékoztat arról, hogy „több szó valódi értelmének kitudhatása végett” „ügybarátai“-val hosszas levelezést folytatott. „Egy-egy ritkább tájszó, mint valamely kiveszésnek indult nemes vad tanyájának kifürkészése végett úgyszólván hajtóvadászatot rendeztem — írja megjegyzései során —, míg végre hatalmunkba kerítettük“ (i.h.). Noha — kora általános felfogásához igazodva — a tájszógyűjtést még maga is elsősorban az irodalmi nyelv gazdagítása céljá-

ból tartotta fontosnak, a *Vadrózsák* mintegy 32 lapját elfoglaló gyűjteményének több mint kétezer szava a székely tájszóknek olyan gazdag sorát mentette meg számkra, hogy a két Tájszótár közötti időszakaszából eddig ismert gyűjtemények között mind a tájszók száma, mind a hangalak- és jelentés-megállapítás gondossága tekintetében kétségtelenül Kriza gyűjteménye a legkiemelkedőbb.

8. Szinte érthetetlen, hogy miért nem részesült kellő figyelemben Krizának a székely nyelvjárásokról írt és a *Vadrózsák*hoz csatolt vázlata.

Ha nem akarunk Krizával szemben igaztalanok lenni, a *Vadrózsák* értékét nem mai nyelvtudományi igényeinkhez mérve, hanem a székely nyelvjárások kutatásának korabeli helyzetét tekintetbe véve kell megállapítanunk. Márpedig a *Vadrózsák*ban közzétett Kriza-tanulmányig a székely nyelvjárásokról ilyen összefoglaló ismertetés még nem jelent meg. Így méltán fogadta a nyelvjárások vizsgálatát a várható nyelvtörténeti tanulságok miatt sürgető Hunfalvy Pál és a CzF. tájszóanyagának gyarapításán buzgólkodó Fogarasi János a legnagyobb elismeréssel Krizának *Néhány szó a Székely Nyelvjárásokról* címmel közzétett tanulmányát (547—65).

Jóllehet a *Vadrózsák* megjelenése előtti időből ismerünk, és — a Jegyzetek tanúsága szerint — maga Kriza is ismert megelőző nyelvjárás-leíró kezdeményezéseket, sőt éppen egy-egy székely nyelvjárásról vagy bizonyos székely nyelvjárási sajátságokról szólókat is, a székely nyelvjáróterület egészét áttekintő nyelvjárásismertetés megírására addig nem került sor. Hihetőleg kezdeti kizárólagos folklorisztikai célkitűzései miatt Krizában népköltési gyűjteménye tervének kialakításakor még csak fel sem derenghetett e hiányosság pótlására nézve az a gondolat, hogy a *Vadrózsák*at a székely nyelvjárásokról írt tájékoztatóval zárja. Krizának a munka sajtó alá rendezése rendjén Gyulai Pállal váltott leveleiből világosan kitűnik, hogy bár a *Vadrózsák* egybeszerkesztője már 1862 elején hozzákezdett a nyomdai munkálatokhoz, még az év november 7-én, tehát közvetlenül a munka teljes kizsédetésének befejezése előtt sem határozta el magát egy nyelvjárási tájékoztató megírására. Csak közvetlenül a

Vadrózsák nyomdai munkálatainak befejezése előtt egy hónappal, 1862. december 9-én írja először Kriza a népköltési gyűjtemény megjelenésének ügyét tanácsaival támogató Gyulainak, hogy belévägott egy székely nyelvjárásokról írandó dolgozat elkészítésébe. Alig hihető azonban, hogy Kriza ne gyűjtögette volna már ez időpontot megelőzően is hosszabb idő óta a tanulmány anyagát, hiszen másként aligha vállalkozott volna a nehéz feladat megvalósítására. Minden valószínűséggel állítható tehát, hogy Kriza éppen azért adta rá magát a *Vadrózsák* nyomdai munkája közben ilyen feladat elvégzésére, mert e munkához a nyersanyag már rendelkezésére állott, s a kefelenyomatok javíthatása közben a szeme előtt elvillanó nyelvjárási jellegzetességekkel addig gyűjtött megfigyelései még egyre gazdagodtak. — Hogy valóban ekkor, a *Vadrózsák* sajtó alól való kikerülésének utolsó heteiben készült el a tanulmány, ezt a Gyulaival folytatott levelezésén kívül mutatja az a szerkezetbeli tény is, hogy ez a tanulmány a *Vadrózsák*ban az egész műre vonatkozó Jegyzetek után mintegy függelékként csatlakozik, és rá vonatkozólag a jegyzetek között Krizának egyetlen észrevétele sincs. Nyilvánvaló tehát, hogy a Jegyzetek része már ki is volt szedve, mikor a nyelvjárastanulmány nyomdába került.

Egyébként Kriza e tanulmányának korabeli jelentősége elsősorban abban állt, hogy a gazdag nyelvi anyag birtokában igyekszik egymástól elhatárolni két nagy székely nyelvjárást: a háromszékit és a keresztúrfiszékit, illetőleg az előbbihez „legközelebb simuló“ csfk-gyergyóit és erdővidékit, a tőle távolabb álló Homoród-vidékit, valamint a keresztúrfiszékihez „közelebb álló“ sóvidéki és havasalji vagy felvidéki nyelvjárást. Ma is helytállóan elkülöníti Kriza a székely nyelvjárásoktól a „megyék közé ékelt“ Aranyosszék és Marossszék székelységének „ösi szövejtését“ elvesztett nyelvjárását. A nyelvjárási részlegek egymástól való elhatárolását mindig az egész nyelvi anyag: a hang-, alak- és mondattani, valamint szókészletbeli sajátságok tekintetbevételével végzi. Noha megállapításai közül nem egy, főként az „ügybarátok“ szó- vagy levélbeli tájékoztatásainak fogyatékosága, téves volta miatt már a maga korában sem állotta meg a helyét, sok észrevétel és meg-

állapítás ma is éles megfigyelőnek, a székely nyelvjárások bensőséges ismerőjének bizonyítja Krizát.

9. Ha a *Vadrózsák* megjelenése százados évfordulójának megünneplése a múlt évben — érthetetlenül — elmaradt is, most legalább a nyelvjárás kutató Kriza jelentőségéből sikerült talán annyit megmutatni, amennyi elég ahhoz, hogy kijelölje a *Vadrózsák* gyűjtőjének helyét a magyar nyelvjárások kutatásának történetében. Az elmondottak alapján ugyanis a továbbiakban úgy kell számon tartanunk Krizát, mint aki mind verses, mind prózai szövegközléseivel viszonylag megbízható nyersanyagot szolgáltatott és szolgáltat már egy század óta a székely nyelvjárások kutatói számára; emellett a tulajdonnévgyűjtés egyes ágainak körébe tartozó korabeli anyag gyűjtésével, gazdag tájszójegyzéke egybeállításával és nem utolsósorban a székely nyelvjárások első, összefoglaló jellemzésével rendíthetetlenül helyet biztosított magának a magyar nyelvjárás kutatás történetében.

A NYELVÉSZ GÁSPÁR JÁNOS ÉS ROMÁN EREDETŰ KÜLCSÖNSZAVAINK GYŰJTÉSE

1. Még 1952 tavaszán Engel Károly, akkor a nagyenyedi Bethlen Dokumentációs Könyvtár könyvtárosa kutató- és rendezőmunkája során a kezelése alatt levő könyv- és kéziratári anyagban több, nyelv- és irodalomtörténeti szempontból figyelemre méltó felfedezést tett. E felfedezésekről szíves volt engem előbb szóbelileg tájékoztatni, majd mikor a szóban forgó anyag értékes voltát illetően véleményében megerősítettem, azt is felajánlotta, hogy az előkerült és engem különösebben is érdeklő nyelv- és nyelvjárástörténeti vonatkozású kéziratokat megnyomatványokat tanulmányozás céljából hozzám, Kolozsvárra felhozza, és így átvizsgálásukat számomra lehetővé teszi. Minthogy ez meg is történt, Engelnek és az említett könyvtár vezetőségének segítőkészségéből alkalmam nyílt a felhozott anyag huzamosabb ideig való beható tanulmányozására, sőt részben feldolgozására is. A tanulmányozás más irányú eredményeinek itt még a megemlítését is mellőzve, ezúttal csak Gáspár János személyével és nyelvészeti tárgyú kézírataival, ezek közül is a viszonylag gazdag egykorú tájszóanyagot tartalmazó darabokkal foglalkozom.

2. A Gáspár lejegyzésében megőrződött tájszógyűjtemények összeállítójának neve a magyar nyelvtudományi irodalomban mindmáig teljesen ismeretlen, de nem az a magyar, különösképpen nem az erdélyi magyar oktatásügy történetében. Oktatói munkásságát és kora haladó neveléstudományi mozgalmaiban való részvételét a tudománytörténet tartja nyilván, a maga korában újszerűségük, nyelvi frissességük és gyakorlati anyaguk miatt kiváló elemi iskolai olvasókönyveit pedig a század végén iskolázott idősebb rendűek még nemrégiben is emlegették.

A múlt századi oktatás- és nevelésügy haladó szellemű képviselőjéről Arany Jánossal és Kemény Zsigmonddal

való szoros kapcsolatai ellenére is vajmi keveset tudunk. Életrajzi lexikonainkban rá vonatkozólag vagy semmi, vagy a semminél alig valamivel több olvasható. Nem árt ezért bennünket itt közelebbről érdeklő nyelvészeti munkássága vázlatos tárgyalása előtt életéről és működéséről már csak azért is néhány adalékot egybehordanunk, hogy az ilyen természetű hiányokat valamelyes mértékben csökkentjük.

Gáspár János 1816. október 17-én Torockószentgyörgyön született. Mivel atyja itten iskolamester volt, az elemi iskolát valószínűleg Torockószentgyörgyön végezhette el, majd 1827-től a nagyenyedi református kollégiumban folytatta tanulmányait. A fejedelmi alapítványok gazdag jövedelméből, nagyon sok szegénysorsú társához hasonlóan, Gáspár is ingyenes ellátásban részesült, azután meg szolgadiákként az író Kemény Zsigmond mellé került. Ilyenformán bejutott a Nagyenyeddel tőzsomszédos Csombordon birtokos br. Kemény Simonné házához, és itt a gazdag családi könyvtárban a tanulmányozásnak szentelhette életét. 1835-ben befejezte tanulmányait, és mint tógás diák magántanítványokból, nevelősködésből élt. Nevelői minőségben került Zeyk Dániel erdélyi kormányzó tanácsos fia, Miklós mellé, s vele együtt a tanulási időben a kollégium akkor egyik leghíresebb tanára, Szász Károly házában, a szünidőkön pedig a Zeyk családnak az Alsó-Fehér megyei Diódon levő birtokán lakott. Nevelői pályájára való előkészületként a nevelősködések során megtakarított pénzből meg a Zeyk család anyagi támogatásával Gáspár 1841-ben tanulmányai folytatása és külföldi tapasztalatszerzés végett Németországba indult.

Mindaz, amit Gáspárról a külföldi útját megelőző időből tudunk, azt mutatja, hogy az 1848-i forradalmi mozgalmakat előkészítő erdélyi ifjúságnak egyik nagy látókörrrel, jelentős ismeretekkel rendelkező, haladó szellemű tagja volt. Egy volt ugyan a korabeli ifjúsággal abban, hogy erős hazafias érzés hevítette, de túlnőtt legtöbbször vele egykorú társán abban, hogy komolyan kereste a kapcsolatot az együttlakó népek, elsősorban a románság felé. Gáspár már diákkorától fogva jól beszélt és olvasott románul, rendszeresen járatta és társai előtt ismertette a *Gazeta Transilvaniei* című lapot és mellékletét, a *Foia pentru*

minte, inimă și literatură-t. Gáspár és köre így közvetlenül értesült a román élet eseményeiről és kérdéseiről. Emellett a balászfalvi román tanárok némelyikével folytatott, ma lappangó vagy talán el is kallódott levelezése is a románsággal való komoly kapcsolatról tanúskodik. Mielőtt külföldre ment volna, többször is kisebb-nagyobb utazásokat tett Erdélyben és Magyarországon. Ezzel nemcsak honismerete bővült, de megismerkedhetett a különböző magyar vidékek tájszólásával is. 1838—1845 között keletkezett tájszógyűjteményeinek adatai is részben ez utazások során kerülhettek össze.

Látni való tehát, hogy Gáspár külföldi útját és berlini tanulmányait saját népe, környezete gondos megismerésével és nagyon alapos, sokfelé ágazó érdeklődéssel szerzett ismeretek elsajátításával készítette elő. Széles körű szellemi érdeklődésére mutat, hogy Berlinben nemcsak a neveléstudomány elméleti és a korabeli nevelési módszerek gyakorlati kérdéseinek tanulmányozásával foglalkozott, hanem természettudományi, nemzetgazdasági és egyháztörténeti előadásokat is hallgatott. Emellett azonban arra is törekedett, hogy minél többet ismerjen meg a számára új közelebbi és távolabbi világból. Tapasztalat-szerzés és ismeretei bővítése céljából bejárta Németországot, sőt ellátogatott Hollandiába meg Belgiumba is. Angliát London meglátogatásával igyekezett megismerni. Külföldi tanulmányai és tapasztalatai gazdag anyagával négy év múltán, 1844-ben tért vissza Erdélybe, és újra megkezdte a Zeyk családnál nevelői munkáját. A nevelősködés mellett részt vett az erdélyi haladó szellemű ifjúságnak az 1848-i forradalmi eseményeket megelőző, illetőleg előkészítő mozgalmaiban. Különösen jelentős része volt a — gyakorlatban csak a század második felében végrehajtott — korszerű nevelési reformok előkészítésében. Egyik alapítója és jegyzője volt a néhány évig működő Kolozsvári Nevelői Körnek, addig, amíg a gyanakvó Habsburg-kormányzat e nevelési reformokat sürgető kör működését meg nem tiltotta. Ugyancsak egyik előkészítője és mozgatója volt a Pestalozzi születése századik évfordulója alkalmából 1845—1846-ban rendezett kolozsvári ünnepségeknek. Az 1848—49-i erdélyi harcok idején Gáspár Magyarországra menekült, azután meg 1850-től Ko-

lozsvárt tanárként működött, majd a kolozsvári református teológia és tanítóképző igazgatója lett. 1858-ban a teológiával együtt gyermek- és ifjúkori tanulóhelyére, a nagyenyedi kollégiumba került vissza. Nevelői hírének jelentős voltát mutatja, hogy Eötvös József a közoktatásügy korszerűsítése alkalmával az egységes iskolai könyvek szerkesztésére kiküldött bizottság tagjául hívta meg, és rábízta az elemi iskolai olvasókönyvek szerkesztését. A Gáspár-féle olvasókönyvek a megelőző korok száraz, unalmas, rossz magyarsággal megírt, mesterkélt szerkesztett olvasókönyveivel szemben élénk, érdekes tartalmukkal és természetesebb, egyszerűbb stílusukkal, jól összeválogatott népi anyagukkal a maguk idejében valóban forradalmi újítást jelentettek. Eredményes nevelői és tankönyvírói működése elismeréseként első osztályú tanfelügyelői minőségben reá bízta Alsó-Fehér és Küküllő megye tanügyének korszerű megszervezését és irányítását. Jelentős tanügyi és közéleti munkásság után 1892. március 6-án Nagyenyeden halt meg.

3. Gáspár életrajzíróinak és munkássága méltatóinak figyelmét teljesen elkerülte az, hogy az előbbieken futólag jelzett területen túl Gáspár a nyelvészet iránt is melegen érdeklődött, és hogy legmaradandóbb jellegű tudományos irodalmi alkotása, gazdag tájszójegyzéke is e területről származik. Csak újabban, Engel kutatásainak eredményeképpen került újra elő Gáspár naplója; ez világot vet érdeklődése felébredésének időpontjára és az érdeklődés tartósságára.

A nevelői munkára komolyan felkészülő Gáspár nyelvészeti érdeklődésének ébredéséről első ízben egy 1838 nyarán tett naplóbejegyzése tanúskodik. E naplóbejegyzés szerint ugyanis Gáspár ekkor határozza el, hogy a Magyar Tudós Társaság kiadásában ez évben megjelent Magyar Tájszótárhoz *Füzérke* címmel pótléket szerkeszt egybe. Ezt az elhatározást tetté is váltja, s már a nyár végére főként Enyed és Torockó vidékéről, a Székelyföldről, de szórványosan máshonnan is, mintegy harmadfélszáz szót gyűjt össze azzal a céllal, hogy majd felküldi a Magyar Tudós Társaságnak. Úgy látszik azonban, hogy Gáspárnak már lehettek régebbi, tájszótár-anyagra vonatkozó jegyzetei; ezeknek felhasználásával rövidesen végleges for-

mában is megszerkesztette *Füzérkéjét*. Az újabban előkerült kézirat gondos szerkesztéséből és csinos kiállításából már kezdettől fogva arra következtettem, hogy Gáspár e kéziratot a Tudós Társasághoz való beküldésre szánta. E példányt azonban, nem tudni mi okból, nem adta ki kezéből, csak a kézirat másolatát vagy egy, esetleg az 1841-ben összeírt Tájszótárka anyagával bővített másik kéziratot küldhetett el. A beküldésre vonatkozólag azonban a legutóbbi időkig nem volt egyetlen biztos adatom sem. (De l. alább az 5. pontban mondottakat.)

Mint a fentiekből látható, Gáspárnál a nyelvészeti érdeklődés elsősorban a népnyelv iránti komoly tanulmányozókészségben jelentkezett. A népnyelv kincsei később, főként tanügyi és nevelői munkája során is lekötik figyelmét. Mikor például 1844-ben visszatér külföldi útjáról, s itt már javában folyik és nagy érdeklődést kelt a Kisfaludy Társaság népköltési gyűjtőmozgalma, Gáspár az enyedi diákokkal húsz füzetnyi népdalt írat össze. Ebben ösztönözhetette Gáspárt Kriza Jánosnak éppen a 40-es évek elején megindított gyűjtőmunkája is. Lehetetlen ugyanis feltennünk, hogy a sokirányú érdeklődésű Gáspár ne lett volna kapcsolatban Krizával, és ne tudott volna a *Vadrózsák* gyűjtőjének ilyen irányú terveiről.

Abból, ahogy Gáspár az összegyűjtött tájszóanyagot feldolgozza és ahogy néhány esetben a korabeli nyelvészeti cikkekre hivatkozik, nyilvánvaló, hogy ő is — mint kora általában — a tájszóanyagot elsősorban az irodalmi nyelv gazdagítása, árnyalatosságának fejlesztése és szóhasználatának szabatossága szempontjából tartotta fontosnak. Minthogy azonban nemcsak tulajdonképpen, szorosabb értelemben vett tájszókat gyűjtött, hanem alak szerintieket is, látnivaló, hogy figyelmét felkelthették már a népnyelv, a tájszólások hang- és alaktani kérdései is. Újszerű nála az erdélyi magyar népnyelvbe behatolt román szónak az a józan szemlélete is, amelynek eredményeként nem egy tájszó esetében helyesen utal a román eredetre, illetőleg pontosan megjelöli azt a román szót is, amelytől az illető erdélyi magyar tájszó származik. (Erre nézve l. még a 4. pontban.) A nyelvtisztító mozgalom korában nem lehet azonban feltűnő az sem, hogy egyes szókhoz

fűzött megjegyzésében fölöslegesnek ítéli egy-egy román kölcsönszó használatát.

A Gáspár munkásságáról itt elmondottakkal korántsem akarok az ő szerény nyelvészeti jellegű hagyatékának különleges jelentőséget tulajdonítani. De annyi Gáspár szerény igényű nyelvészeti munkásságából is látszik, ami sok más esetben is megfigyelhető: hogyan hatott a kor haladó szellemű eszményektől égő, gondolkodó főire a központból kiinduló kezdeményezés; látszik azonban az is, hogy a tudományos élet szervezetlensége, a jóindulatú kezdeményezések ösztökélésének, támogatásának hiánya miatt lassan-lassan hogyan apad el „vidéken“ a legtehetségesebbekben, leglángolóbbakban is a kedv, a buzgalom, hogyan hervad el a vidék és a központ közönyének láttán az alkotó munkakészség, vagy keres — s még ez a szerencsésebb eset! — más, hálásabb munkateret. Gáspár élete és munkássága tehát egyebek mellett ilyen tanulsággal is szolgál.

4. A közöny és értetlenség közepette végzett nyelvtudományi munkásság kéziratban ránk maradt szerény, de nem jelentéktelen eredményeiről mindmáig semmit sem tudunk. Éppen ezért Gáspár nyelvészeti tárgyú kéziratait a következőkben szükségesnek tartom ismertetni:

a) *Fűzerke* | 460-at haladó erdélyi tájszóból; | pótlék és igazításul | a magyar tudom. társaság által | kiadott *Tájszótár*hoz. Hét negyedrért hajtogatott íven, ívenként számozott kézirat. A kézirat tőlem számozott 1b lapja és 26—8. levele beíratlan. Ez az 1838—1840 között keletkezett kézirat — mint címe is mutatja — Gáspár számítása szerint 460-nál több tájszót tartalmaz. Valójában azonban ez a szám a Gáspártól tájszónak nem tekintett, de tőlem annak minősített szókkal együtt jócskán meghaladja a félezret.

b) *Tájszótárka* | *Pótlékfüzet* | 1841. A 24 kis 8-r. levélből álló, de a leveleknek jobbára csak az előlapjára (recto) írt kézirat száznál több tájszót tartalmaz. E kéziratot Gáspár az előbbi kézirat pótlékául 1841-ben írta le.

c) Egy kettéhajtott negyedíven 53, többnyire jelentés nélkül felsorolt tájszót tartalmazó szójegyzék. Ez is az a—b) alatt felsoroltakkal egykorú vagy csaknem egykorú kézirat.

d) Egy *Gyermekszavak* feliratú, kis 8-r. alakú papírlapon mintegy 80 érdekes gyermeknyelvi szó; mindenik mellett ott áll a köznyelvi jelentés is.

e) *Nyelvészeti jegyzetek* címmel egy levélnyi kézirat-töredék a 60—70-es évekből.

f) 27, 8-r. levélre, jobbadán ábécé-rendben összeírt szók magyarázatos gyűjteménye. E szójegyzék a benne olvasható kötet- és lapszám utalások alapján kétségtelenül a CzF. anyagát kiegészítő, illetőleg helyesbítő észrevételeket ölel fel. Bár a kézirat a 70-es évekből való lehet, ez adatok és a megjegyzések közül sok egy-egy szóra nézve figyelemreméltó adalékokat, illetőleg észrevételeket tartalmaz.

g) Kiss Mihály *Magyar Ujdon Szavak Tára, melly magában foglalja a hírlapokban, könyvekben és társalgásban előkerülő új és műszavakat* című, Pesten 1844-ben megjelent művéhez kötött, külön lapokra írt kiegészítő szótári adalékok 115 lapon; mintegy 1200—1300, legnagyobb részt természetesen nyelvújítási szó, akad azonban közte népnyelvi is.

5. E kéziratot hagyatéknak tájszó-anyagot tartalmazó része szójegyzékké egybedolgozva már évek óta nyomtatásra készen állott, mikor egy véletlen körülmény folytán Gáspárnak még két, az én szempontomból különlegesen értékes kéziratára terelődött rá figyelmem.

Mint ahogy erre már előbb utaltam (l. a 3. pontot), magam Gáspár naplójegyzeteinek részleges ismerete, a kezemen megfordult kéziratok külső kiállítása meg a fennebb a) és b) alatt ismertetett kéziratcímek útmutatása alapján már korakezdetől arra következtettem, hogy Gáspárnak szándékában volt a megszerkesztett tájszó-kéziratot vagy -kéziratokat a Magyar Tudós Társasághoz eljuttatni. Sőt egyetlen jelentéktelennek látszó adat miatt már a kézirat anyagának közelebbi átvizsgálása rendjén némi bizonyosságát láttam annak, hogy ez első fogalmazványnak látszó kéziratnak valamilyen másolata valóban el is jutott Pestre. Gáspár *Füzerkéjének* megfelelő helyén ugyanis ez a rövidke szócikk olvasható: „*Lipsi, pityoka, burgonya, Deezsi szó.*“ Ez az adalék aztán „*dézsvidéki tájszó*“-ként a Gáspár adta kettős szóértelmezéssel van meg CzF.-nál is. A MTsz. innen ugyancsak Désről

származó tájszóként dolgozza fel. Minthogy pedig egyrészt Gáspár és CzF. helyjelzése, valamint jelentés-megállapítása szó szerint egyezik, másrészt meg a *lipsit* semmilyen más forrásból eddig nem ismerjük, jogosan feltehettem, hogy a CzF. szerkesztői Gáspárnak a Magyar Tudós Társasághoz beküldött kéziratából vehették fel ezt a szót a nagy értelmező szótárba. Végre mikor aztán Balassa Ivánnak közelebbről megjelent hatalmas, nyelvi anyagában is rendkívül gazdag és értékes kukorica-monográfiája forgatása rendjén nem kis meglepetésemre Gáspárnak az akadémiai nagyszótár anyagához feldolgozott szójegyzékére való utalással találkoztam (A magyar kukorica története. Bp. 1961. 90. l. 1. sor), levélben mint legilletékesebbhez, a nagyszótár munkálatainak jelenlegi vezetőjéhez, Gáldi Lászlóhoz fordultam felvilágosításért. Az ő lekötelezően előzékeny és gyors levélbeli tájékoztatása aztán legnagyobb részben igazolta addigi feltevésemet. A kapott felvilágosítás szerint valóban az akadémiai kéziratár katalógusában két Gáspártól való tájszójegyzékre vonatkozó lapot találhatni:

a) Az egyikről ezeket lehet megállapítani: A kézirat címe: „Füzérke 450-ent haladó erdélyi Tájszóból; pótlék- és igazításul a' magy. tudom. társaság által kiadott Tájszótárhoz. 1840.“ — Kézirattári jelzete: *M. Nyelvt. 4 r. 57. sz.*; terjedelmét a katalógus 47 lapnyinak jelzi. — Ez a katalóguscédulán szereplő kézirat azonban — Gáldi felvilágosítása szerint — az akadémiai kéziratból ma nem keríthető elő, sőt — mint Benda Kálmán szíves utánjárása alapján tudom — nem volt helyén már az 1930-as években tartott könyvtári ellenőrzés alkalmával sem. Minthogy — Gáldi szerint — a kéziratár az utóbbi évek alatt többször költözött, és különösen nyelvészeti része meglehetősen rendezetlen állapotban leledzik, valamelyes remény lehet arra, hogy a kézirat mégis előkerülhet. E reményt azonban meglehetősen fakítja Bendának előbb említett, e kézirat régebbi idő óta való hiányára vonatkozó felvilágosítása. Nagymértékben megnyugvásomra szolgálhat azonban az, hogy ez az elveszett vagy legalább lappangó kézirat — az azonos címből ítélve — anyagában hihetőleg teljes egészében azonos lehetett azzal a fennebb, a 4. pontban a) alatt ismertetett kézirattal, amelyet ma a

nagyenyesi Bethlen Könyvtár őriz; így az első fogalmazvány kéziratának fennmaradásával a gazdag tájszóanyag minden valószínűséggel teljességében megmenekedett a pusztulástól. Legfeljebb a végleges kézirat leírása közben tett betoldásokkal és módosításokkal lehetett emennél több az elveszett kézirat.

b) Az akadémiai kézirattár katalógusában szereplő másik tájszójegyzék a kézirattárban jelenleg is hozzáférhető. A Benda Kálmán baráti szívességéből tulajdonomban levő mikrofilmről készült levonat alapján erről a következő leírást adhatom: A kézirat címe: „*Még 130 jobbadán | erdélyi tájszó | korábbi küldeményemhez | a T. magyar t. Társaságnak | mély tisztelete mellett | küldi | Gáspár János | növelő Kolozsvártt.*” A címlap felső felén a bal sarokban nyilván valamiféle iktatási szám: 124 szvk (?; az utolsó betű olvasata kétséges!), mellette kissé alább a lap jobb felén — hihetőleg — az érkezés időpontjára utaló „Vett jun. 29. 1845” rájegyzés olvasható. A 14. negyedről lapból álló kézirat utolsó lapján Gáspár kezével a — nyilván a kézirat leírásának befejezését jelző — következő keltezés áll: „Kolozsvár. Hatodó 9 kén 1845.” Ugyanezen a lapon a tájszójegyzék befejezése után Gáspárnak a tájszavakat számszerűen összesítő jegyzete: „Összesen 130—5 szó” talán arról tanúskodik, hogy a címlapon jelzett tájszó-számot az utólagos számolás rendjén öttel kevesebbnek találhatta. — A kézirat jelenlegi jelzete: *M. Nyelvtud. 8 r. 83. sz. I. k.*

E kézirat anyagára nézve meg kell jegyezni, hogy a belé felvett anyagból 53 címszó szóról szóra egyezik a tőlem a fogalmazványokból már feldolgozott anyaggal, s a többi címszó közül is legtöbb csak lényegtelen fogalmazásbeli eltéréssel került ide be. Ebből a kéziratból azonban 46 olyan cím- és 16 utalószó, összesen tehát 62 olyan adalék is került ki, amely vagy szaporítja a már addig feldolgozott szóanyagot, vagy pedig szabatosabb és körültekintőbb értelmezésbeli fogalmazásával emeli Gáspár tájszógyűjteményének értékét, illetőleg megkönnyíti e tájszóegybeállítás használatát.

Az ilyen értelemben új szócikkek a következők: *addig, headó, beálló, bősrél, büdü, cigle, csimbó, dobigál, eb,*

eddig, Ferdi, földieper, főtiszt, gabógyás, geréb, hara, királybíró, kisül, kisüt, közbeálló, kutyaol, magyar hit, magyar pap, mérekezik, Mezőség, mutyiz, omlaj, papik, papikozik, patkol, peggyesdi, peggyesezik, pige, suriburi, szerszavaskodik, szorít, teker, temető, tolóka, tő, töltött út, valagász, viaszkova, villeget. — Az itt utóbb ismertetett kézirat alapján beiktatható új utalószók, illetőleg utalószókiegészítések ezek: *alkirálybíró, apostolok lova, beadósi, béjöhét, ciglédsi, dobogtat, döngöl, falángat, ilyenszerűleg, néhutt, papikosdi, pikosul, szájhösködik, tréfásan, viddegel, viszeget.*

Az ilyenformán szerencsésen kiegészült Gáspár-hagyaték nyelvtudományi vonatkozású kéziratának ismerete is megerősíti azt az előzőkben már érintett megállapítást, hogy az ő nyelvészeti érdeklődése 1838 táján, a Tsz. megjelenése idején ébredt fel. Kezdetben elsősorban a népnyelv szókincse iránt érdeklődött, de később a köznyelv szókincsére vonatkozó anyagot is gyűjtött. Nyilván gyakorló nevelői és tankönyvírói működése terelte rá figyelmét a gyermeknyelv szókincsére is. A köznyelv szókincse iránti érdeklődését kétségtelenül CzF. kötetei fokozták.

Bár egyáltalán nem érdektelenek Gáspárnak későbbi, még a 60—70-es évekből származó jegyzetei sem, magam ezúttal csak az 1838—45. között összeírt tájszógyűjteményeinek: a 4. pont a—c) és az 5. pont b) alpontja alatt ismertetett kéziratokkal foglalkozom. Az anyag gyűjtéséhez Gáspár egészen fiatalon, 21 éves korában kezdhetett hozzá, s így ez tudományos irodalmi működésének legkorábbi termékei közül való. Gáspár tájszógyűjteménye tehát már ezért is megérdemli a figyelmet; de megérdemli azért is, mert közvetlenül a Tsz. megjelenése utáni időben terjedelemre nézve Gáspár gyűjteményét csak egyetlen ilyenféle tájszópótlás közelíti meg: Horváth Zsigmondnak Balaton melléki tájszókat magába foglaló tájszóközlése. Ez ugyanis mintegy 700 tájszót tartalmaz, míg Gáspár gyűjteményében a címszók száma — az utalószókat is beleértve — mintegy 1100-ra rúg. A másik e tájról való szógyűjtemény jóval e kettő mögött marad, hiszen Nemesapáti Kis Sámuel közleményében mindössze 200 tájszó van. (Erre nézve l. Szűts József, A népnyelvi kutatás

története. Bp. 1936. 35 kk.) — Nemesapáti Kis Sámuelnek a TudGyűjt.-ben megjelent cikkéből Pais Dezső válogatta ki a figyelemre méltó adalékokat (Sopronmegyei tájszók 1840-ből: MNy. XII, 42—4).

6. A tájszógyűjtemény anyagának címszóként való bíraltatos feldolgozása már terjedelmét tekintve sem való ide. De ha az ilyen feldolgozás el is marad, szükségesnek látszik az, hogy felhívjam a figyelmet Gáspár szójegyzékének a magyar nyelv román eredetű kölcsönszavai vizsgálatára vonatkozásában megmutatkozó úttörő érdemeire. Még a módszeres magyar szófejtő vizsgálódás és a magyar szókincs jövevényelemei kutatásának megindulása előtt Gáspár már 1838—1845 táján egy sereg magyar szóról kétségtelen bizonyossággal kimutatja vagy — néhány esetben — lehetőségként felveti a román eredetet. Szójegyzékében román eredetűnek minősíti a következő tájszókat: *ákációs, bács, bakonya, bakonyás, bukáta, csoma ~ csoma, demikát, derde, esztena ~ isztina, fáta, ficsor, gircsáva, karuca, kecel, kirlány, kolindál, kurászta, lapadát, lindik, macsuka, macsukás, monyator, muta, nyiza, pakulár ~ pakurár, pornyál, pornyász, prikulics, purkuj ~ purunkuj, reznyice, tokán, zsingás.* — Az egyes szók esetében azonban nemcsak ötletként felvetett megfelelések megállapításáról van szó. Az egybevetések legtöbbször Gáspár rövid és csaknem mindig lényegében ma is helytálló szófejtő megjegyzésekkel kíséri. A nyelvjárási anyag múlt századi gyűjtői közül Gáspár az első, aki a gyűjtött szóanyag román elemeinek kimutatását is elvégzi. Nem csodálkozhatunk azonban, hogy az ő figyelme körén kívül rekedt gyűjteményének néhány kétségtelenül román eredetű tájszava, mint amilyen — mások mellett — a *cujka, harizsál, maszkara, megcucuráz, papusa, plajás, (meg)pupunyáz, szilimány ~ szirimány (és) a vari-szál.* S ha továbbmenőleg nagyon keressük a fogyatékoságokat, észrevehetjük, hogy a szógyűjtemény egybeállítója nem vett észre, alkalmasint éppen széles körű köznyelvi elterjedtségük miatt, olyan, a múlt század közepén is már közkeletű román eredetű erdélyi tájszókat, mint amilyen például az *áfonya, alakor, bálmós, baraboly, berbécs, cimbora, csobán, deget, dohot, esztrenge ~ sztrunga,*

haricska, huruba, kalács ~ kalák, kaláka, karinca, katrinca, kompona, málé, orda, poronty, szokmány, tóka. Pedig hogy ezek akkor már jó ideje az erdélyi magyar nyelvjárások, sőt az erdélyi magyar köznyelv közhasználatú szavai lehettek, erre egyebek mellett kétségtelen bizonyíték az, hogy ezek a román kölcsönszók Pápai Páriz Ferenc 1708-ban megjelent magyar—latin szótárában, illetőleg ennek 1801-ig közzétett másik négy kiadásában (1762, 1767, 1782, 1801) rendre-rendre jelentkeznek (L. tölem: A Pápai Páriz kiadások magyar szókincsének román kölcsönszó-anyaga: StUBB. 1960. 2. 15—28, AÉ. 196—211). Az itt előbb felsorolt, de Gáspár tájszógyűjteményéből hiányzó román kölcsönszóknek az erdélyi köznyelvben való múlt század eleji elterjedésére további bizonyosággal tekinthető Gyarmathi Sámuel szófőjtő—nyelvhasznító *Vocabulariuma* (1816). A Gáspártól figyelmen kívül hagyott fennebbi szavak közül Gyarmathi maga is többet felvesz szójegyzékébe, de ezeken kívül először tőle szótározott román kölcsönszavakként találkoznak még nála például a *batula, beszerika, biszujok, brindza, csoma ~ csoma, esztrenga, furulya, kaluger, karinca, katrinca, kotyec, málé, maszkara, nyegócos, preszkura, rezsnyice* és a *tokány* szóval meg néhány társával (L. tölem: Román kölcsönszavaink Gyarmathi Sámuel nyelvhasznításában: NyIrK. IV, 297 kk., AÉ. 212—33). Ebből látható, hogy Gáspár valóban csak önkényesen szemelgetett az erdélyi magyar nyelvjárás tájszóanyagának román eredetű elemeiből. Mégis letagadhatatlan érdeméül könyvelhetjük el, hogy az összegyűjtött tájszavak között éles szemmel észrevette a román eredetű elemek legtöbbszörét, és ezzel Gyarmathi után megtette a következő lépést a román—magyar nyelvi kölcsönhatás kutatásának vonatkozásában. Az időben őt követő Vas József még harmadfél évtizeddel Gáspár kéziratban maradt szójegyzékének keletkezése után közzétett dolgozatában (NyK. II, 373 kk.) elődjénél mennyiségre is kevesebb román eredetű tájszót vett észre, és pusztán szójegyzékszerű egybeállításában nem rögzített olyan értékes, eredetre utaló megjegyzéseket, mint amelyek Gáspár kéziratgyűjteményeiben egy évszázadnál hosszabb ideig lappangtak. Éppen azért, gondolom, teljesen indo-

kolt Gáspár tájszógyűjteményét — Gyarmathi korábbi kezdeményezése után is — a román—magyar nyelvi kölcsönhatás-kutatás egyik múlt századi értékes forrásaként számon tartanunk, és Gáspár szerepét a magyar szókincs román eredetű feudalizmuskori kölcsönszavainak kutatásában úttörő jelentőségűnek minősíteni.

1956/1968

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ÉS AZ ÚJ MAGYAR NYELVMŰVELÉS

„Minden folyik, hullámzik és megújhódik. A nyelv is. Sőt a nyelv talán leginkább hasonlít a miénkhez, melyet megrögzíteni lehetetlenség, hisz múlt és jövő között örökös mozgásban halad előre...” — írja Kosztolányi halála előtt (1936) egy jó negyedszázaddal megjelent kis cikkében (Öreg szavak: Nyugat 1909/II. 274). Csak halkan, magában mormolva, szinte-szinte csak magának beszélve egy akkor világpolgári „elvetemültség”-ben leledző folyóirat lapjain az új magyar nyelv ez egyik legművészebb mestere nyelvünk életének építő korszakát követeli. „A tagadás után — írja — állítanunk kell nemcsak a tudományban és művészetben, hanem a nyelvészetben is, s ha az előbbi kor a kritikáé, a mostani az alkotásé, az igen mondásé és a nyelvújításé” (i.h.).

Ha tehát az újabb magyar nyelv művelés — Kosztolányi halálakor — még csak alig néhány éve kezdődött folyamatának születési időpontját keressük, egy mindössze negyedszázada közzétett cikkekét kell újraolvasnunk. Van valami kemény férfiaság abban, ahogy Kosztolányi a nyelvtisztaság kérdésében elkülöníti magát a Nyugat nyelvtisztasági kérdésekben világpolgári irányától, és akkor még csak fojtottan zengő, művészi nyelven az anyanyelv, a magyar gondolkodásmód, a magyar szó- és szóláskincs jogainak kizárólagos érvényesítését sürgeti. Ez az elkülönülés, ez az elfordulás nemcsak pusztán tagadás, hanem egyben igenlés is: egy írásművész egész életre kiható munkaterve és egyben munkamódszere. Lehetetlen meg nem látnunk, hogy Kosztolányi művészetét éppen ez az igenlés, a magyar gondolkodásmód, a magyar szó- és szóláskincs egyeduralmának megalkuvás nélküli helyreállítása teszi olyan különösen, babonásan ragyogóvá. Ahogy életünk legegyszerűbb kérdéseit versbe öntötte, ahogy a kis és nagy életsorsok történetét regénnyé szötte,

ahogy az irodalom, a nyelv és a művészet legnagyobb és legkisebb kérdéseit tanulmányaiban és cikkeiben értelmünk számára megközelíthetővé, érzékletessé tette, a mindenkori magyar tollforgatóknak és a magyar nyelv-művelésnek adott példás, gyakorlati munkamódszereket. Mielőtt még a nyelvi megújulás sokakban rejtetten áramló titkos kívánsága széles sodrú mozgalommá érett volna, Kosztolányi egész munkássága, egész írásművészete a legigenlőbb, legvalóságosabb nyelvművelés volt. Előbb volt tehát maga az élő, a példaadó, a művész próféta eszközeivel írásművészetté fejlesztett nyelvművelés, mielőtt még egy ilyen mozgalom megszületett és nevet kapott volna.

A meginduló nyelvművelés legfőbb szerve, az MTA Nyelvművelő Bizottsága a legszámottevőbb, a legsúlyosabb fegyvertársat nyerte Kosztolányiban. Mert kétségtelen, hogy ha ez a szervezett nyelvművelő mozgalom mutathat fel eredményeket, mint ahogy valóban mutathat is, ha e mozgalom élcsapata maga közé számíthat egy-néhány, az anyanyelv szépségének tudatától megszállott hadakozót, ebben Kosztolányinak, a nyelv tündökletes szépségeit csillogtató írásművésznak és a nyelvi kérdéseket értelmi síkban is tisztán látó vitatkozóknak kétségtelenül igen-igen jelentős része van. Arany János óta nem volt egyetlen írónk sem, akiben a költő és a nyelvész olyan édesegy testvériségben élt volna, mint amilyen összhangzó egységben Kosztolányi lelkében éltek az írói és a nyelvtudói hajlamok és kellékek. Ezért nyelvi remeklés minden költői sora, és ezért tudományos alaposágú minden fejtegetése, amelyet a nyelvi kérdésekre vonatkozólag tőle olvashatunk.

Az 1909-i első, pusztába kiáltó felszólalása után 1916-ban már határozottan síkra szállt a nyelvtisztításért; kívánatosnak tartotta valamilyen hivatalos szerv megalakítását, és azt ajánlotta, hogy ebbe a mozgalomba be kellene vonni a napisajtót, amely eddig nagymértékben éppen a nyelvrútítás terjesztője volt (Nyugat 1916/I. 189 és 1933/I. 513). A felszólalás hangját elnyelte a világháború, a forradalom fegyverzaja, ágyúdörgése, kavargása. Csak a kába fásultság és nemtörődömség elmúltával kerültek egyre többen, akik talán Kosztolányi hatása alatt

vagy tőle függetlenül szintén sikra szállottak az anyanyelv ügyéért. A szétszórt harcosok végre egy táborba tömörültek, és az MTA Nyelvtudományi Bizottságának Nyelvművelő Szakosztályában vállvetett munkához kezdtek. A mozgalommá érett nyelvművelő csatározásoknak legművészből tollú mestere Kosztolányi Dezső maradt ezután is. A Pesti Hírlap hasábjain már előbb közölt cikksorozata (Túlvilági séták) után az ugyanezen lap kiadásában megjelent nyelvi kalauza, a tőle szerkesztett Pesti Hírlap Nyelvőre és ennek itteni kiadása (Anyanyelvünk, Brassó 1934), meg Schöpflin Aladárral a Nyugatban (1933/I. 503) és a Pesti Hírlapban (1933. március 25., április 2.) folytatott sziporkázó szellemességű eszmecsereje már a mozgalom sikere érdekében kezdett harc egy-egy kimagasló mozzanata volt. Egyik irodalmi folyóiratunkban (Pásztortűz 1934. 28) közölt kis cikkének címe — *Az anyanyelv édessége és végtelensége* — elárulja, hogy e szellemi harcot milyen lelkiület és milyen meggyőződés irányította.

Most, hogy a költő tolla nem ír le többé egy sort sem, és az előadó nem játszik többé — mint maga mondta — azon a billentyűzeten, melynek százezernél több a billentyűje, s a lélektani helyzethez és a beszélők egyéni kapcsolatahoz mérten millió és trillió a hangszíne, most eddig kiejtett szavai még zengőbbekké váltak, és sorai mögött a meggyőződés még mélyebben, még izzóbban ég. De a leírt sorok és a kimondott szavak visszavonhatatlanul és fellebbezhetetlenül biztosítják Kosztolányi helyét a legnagyobb magyar nyelvművészek és a legmélyebb hatású nyelvművelők sorában.

KANNISTO ARTÚR

1874—1943

A nemzeti fennmaradásért évszázadokon át elszántan küzdő finn testvérnép sok-sok hősi halottja mellé ez év (1943) márciusában a belső, szellemi arcvonalnak egy kiemelkedően nagy, és mégis csendes, szerény tudós-egyénisége szállott a sírba Kannisto Artúr halálával.

Mióta a múlt században Castrén Sándor Mátyás, a nagy finn nyelvtudós kimondotta a finn tudomány- és művelődéspolitikai későbbi sarkalatos irányelvét, hogy ti. a finnek csak szellemi munkával remélhetnek egyetemes jelentőségre emelkedni, s szegénységükben a rokon népek múltja és jelene az a terület, amelynek művelése a legnagyobb sikerrel kecsegtet, ez a megállapítás a finn művelődési életet átható, a finn nemzeti műveltségnek irányt szabó alapelve lett. Éppen ezért e művelődési elv minden munkását életében jóval nagyobb tisztelet, érdeklődés és rokonszenv övezi, halálát sokkal nagyobb részvét és gyász kíséri, mint bárhol.

Kannisto egy olyan korszak finn nemzedékének volt gyermeke, amely már teljes meggyőződéssel és erővel dolgozott a Castrén hangoztatta célkitűzés valóraváltása, a finnugorságra vonatkozó ismeretek mentől teljesebb összegyűjtése és feldolgozása érdekében. Míg nálunk a közfelfogás hidegen húzódozott a „halszagú” rokonság gondolatától, sőt a tudományban is javában állt a harc a magyarság finnugor és török származtatói között, Kannisto Artúr, a gazdálkodó Kannisto Juha fia, már elemista korában Magyarországról szóló útleírásokat, gimnazista korában meg magyar nyelvészeti vonatkozású fejtegetéseket olvas, sőt a rokon népek és nyelvek iránti vonzalomtól áthatva, a hetedikes diák már hozzákezd magyarul tanulni. Egyetemi hallgató korában még csak erősödik benne a rokon népek, így a magyarság iránti szeretet, és benne a rokonok bensőséges megismerésének mind erő-

sebb vágya kél. Tanárai között ott vannak a finn tudományos életben nagyon jelentős szerepet játszó finn nyelvészeknek olyan kiválóságai, mint Jalava Antal, a helsinki egyetem magyar lektora, Genetz Arvid, a finnugor összehasonlító nyelvtudomány és Setälä Emil, a finn nyelv és irodalom professzora, egyben az újabb finn nyelvjárás-kutatások megindítója.

Népi származása és tanára, Setälä hatása irányíthatta Kannistót kezdő nyelvész éveiben a finn nyelvjárások kutatása felé. S noha e téren is kiváló eredményeket ért el már gyerekifjúként is Kannisto, az itt szerzett gyűjtési tapasztalatokat és a feldolgozásban élesedő módszerbeli készséget hamarosan távolabbi tereken hasznosította. A fiatalkori ábrándok férfikorba átnyúló valóraváltásaként Kannisto 1901-től öt évig a helyszínen tanulmányozta a finnugorság legkeletebbre eltávolodott ágának, a vogulságnak nyelvét és műveltségét. Minthogy a vogul tudvalevőleg az osztjakkal és a magyarral együtt a finnugor népek keleti, ún. ugor-ágát alkotja, így Kannistónak a legközelebbi rokonunk nyelvére vonatkozó kutatásai magyar nyelvtudományi szempontból is rendkívül fontosak. Akkor még szinte az őskori kezdetlegesség állapotában, gyűjtögető, halászó-vadászó, pásztorkodó sorban élő vogulság szálláshelyein öt évig olyan életszínvonalon és olyan nehézségek között dolgozott Kannisto, hogy a nélkülözések meg a gyűjtőmunka erőltetett üteme megtámadta szervezetét. Ezért a negyedik évben négy hónapi üdülésre vissza kellett utaznia Finnországba, és csak ezután fejezhette be észak-vogul gyűjtését. 1906-ban tizenegy vogul nyelvjárásra és a vogulságnak sok néprajzi jelenségére vonatkozó jegyzetekkel, kb. négy kötetre tehető népköltészeti szöveggyűjtéssel, 150 lemezre felvett vogul dallammal és 650 néprajzi tárggyal tért vissza Kannisto. Olyan ismeretanyagot jelentett ez, mely — amellett, hogy messze felülmúlta a vogulságra vonatkozó addigi kutatások összességét — a gyűjtés módszeressége és a lejegyzések fonetikai pontossága tekintetében is mindmáig páratlan értékű vogul anyagot nyújt.

Élete hátralevő, csaknem négy évtizedének minden e munkára fordítható idejét Kannisto a jegyzetkönyvekben, rajzokban, fényképekben, lemezekben, tárgyakban némán

heverő hatalmas anyag megszólaltatására, feldolgozására szentelte, mert tudta, hogy a gyűjtött anyagot igazán kifogástalanul csak maga a gyűjtő dolgozhatja fel. E négy évtizedet azonban sok más oktatásügyi, tudománypolitikai és közéleti kötelezettség, többek között előbb a Finnugor Társaság titkári, majd 1935-től elnöki tisztének sok terhe darabolta fel; ilyen minőségben a finn nyelvjárási és a rokon népekre vonatkozó helyszíni kutatások irányítása, a gyűjtések és a feldolgozások anyagi alapjainak előteremtési gondja is főleg Kannistóra hárult. Érthető tehát, ha a visszaérkezés utáni évtizedeknek csak egy viszonylag csekély részét fordíthatta a hatalmas anyag, a kb. négy kötetre tehető vogul népköltési gyűjtemény, a mintegy 60 nyomtatott ívre tervezett nagy vogul szótár és az obiugor díszítőművészet feldolgozását magába foglaló kiadvány sajtó alá rendezésére. A gyűjtés feldolgozásának ideje alatt azonban hangtani részlettanulmányai mellett több olyan dolgot jelentetett meg, amelyek azt mutatják, hogy Kannisto — az újabb népkutatás szellemében élve — a nyelvet nem szakította ki a vogul népi élet anyagi és szellemi műveltségi megnyilvánulásainak egységéből, hanem az egész vogul életet a maga sokrétűségében, a jelenségek kölcsönös egymásra hatásában szemlélte. Innen van az, hogy szótári anyaga, mint a róla szóló előzetes jelentésekből, véleményekből sejthető, nemcsak szavak gyűjteménye, de valósággal a vogul műveltségnek a nyelvben való tükröződése is.

Kannistónak a magyarsággal való kapcsolatai személyi és tudománypolitikai természetűek voltak. Legtöbb korabeli magyar nyelvtudóssal személyes kapcsolatban volt. A legbensőbb kapcsolatban mégis a közülünk Debrecenbe elszármazott és olyan váratlanul, tragikus hirtelenséggel 1941-ben meghalt Csúry Bálinttal állott. Barátságuk tudományos téren is megnyilvánuló vetületét mutatja az az együttesen kiadott nagy értékű szótár, amelyben az 1932-ben elhalt finn nyelvésznek, Wichmann Györgynek északi-csángó hagyatékát rendezték együtt sajtó alá. Wichmann még 1906-ban és 1907-ben járt a moldvai és a hétfalusi csángók között, ott összegyűjtött, nagyon értékes anyagát azonban — másirányú elfoglaltsága miatt — haláláig nem tudta feldolgozni. Az

elmaradt feldolgozómunka elvégzésére Wichmann iránti kegyeletből, munkája értékének teljes átérzésével és a testvérnép iránti meleg rokonszenvvel Kannisto vállalkozott. A nyelvrokonság tekintetében legtávolabbi fokon álló északi nyelvrokon finn nép tudományossága néhány évtized alatt olyan mértékben valósította tehát meg Castrén elveit, hogy a módszeres nyelvjáráskutatásnak a moldvai csángók között való rendszeres megindulása és az addig legnagyobb arányú csángó nyelvtani-szótári anyag közkinccsé tétele is két finn nyelvtudós, Wichmann és Kannisto nevéhez fűződik. Még szerencse, hogy Kannisto és Csűry együttműködése rendjén legalább a sajtó alá készítés nehéz feladatának végzéséből a magyar nyelvtudomány is kivehette részét.

Nemcsak a finn—magyar nyelvészeti, hanem a finn—magyar művelődéspolitikai kapcsolatok ápolása terén is kimagaslók Kannisto érdemei. Mint a helsinki Finn—Magyar Társaság, valamint a Finnugor Társaság elnöke, sokat is tehetett a finn—magyar kapcsolatok kimélyítése érdekében. Szóban és tettben az igaz rokon, az igaz barát lelkületével viseltetett irántunk. Éppen ezért halálával nemcsak a finn nép és a finn szellemi élet veszítette el egyik legkimagaslóbb alakját, hanem hűséges barátot és munkatársat veszítettek vele a magyar nyelvészek is.

CSÜRY BÁLINT

1886. február 13. — 1941. február 13.

Ez év (1941) februárjában mindössze egy-két kolozsvári újságban meghúzódó rövid hír adta tudtul, hogy február 13-án eltávozott az élők sorából dr. Csúry Bálint, a debreceni tudományegyetem finnugor és magyar nyelvészeti tanszékének tanára. Csúry akkor már csaknem egy évtizede kiszakadt közülünk, hogy több mint negyedszázados kolozsvári munkássága után más téren szolgálja puritán egyéniségével a nevelés- és oktatásügy, a tudósképzés meg a tudományművelés céljait.

Csúry Bálint a Szamosháton, a Szatmár megyei Egriben született 1886. február 13-án. Elemi iskoláit itt, középiskoláit meg Szatmárnémetiben végezte. Egyetemi tanulmányait Kolozsvárt kezdte meg és fejezte be. Doktorátust is itt szerzett. Tanulmányainak elvégzése után a kolozsvári református kollégium választotta meg előbb helyettes (1909), aztán rendes tanárnak (1912). Külső események szempontjából életében ezután nem történt különösebb, jelentősebb változás, míg 1932-ben a debreceni tudományegyetem tanárának nem hívta meg. Ezen az egyetemen szolgált aztán a főiskolai oktatás és nevelés ügyét 1941. február 13-án, éppen 55. születésnapján bekövetkezett haláláig. Kolozsvári munkásságának ideje alatt érte a Magyar Tudományos Akadémia két kitüntetése, a Sámuel—Kölber-jutalom és az akadémiai tagság. A Magyar Nyelvtudományi Társaság is ez idő alatt tüntette ki a Szily-jutalommal (1928).

Csúry igazi tudóseyéniség volt. Ebből a szempontból a tudományművelőknek ahhoz a ritka fajtájához tartozott, akiknek már egyetemi hallgató korukban kialakul tudományos érdeklődési körük, és a meglátott eszmények, célok munkálásában töltik el egész életüket. Az ilyen földi élet nemcsak munkás, de eredményes élet is. Csúrynek már egyetemi tanulmányai végén, 1909-ben megje-

lent egyik dolgozatában (MNy. V, 214—8) jelentkezik az az érdeklődési kör, mely aztán életét csaknem egészen kitöltötte. Tanára, Zolnai Gyula és munkára ösztönző barátja, Gombocz Zoltán buzdítására a Magyar Nyelvtudományi Társaság anyagi támogatásával Csúry még 1908-ban hozzákezdett szülőföldje, a Szatmár megyei Szamosháti magyar népnyelvének alapos tanulmányozásához. Saját faluja, Egri nyelvének, anyanyelvjárásának belső ismeretére támaszkodva, gyűjtőmunkájának célja e nyelvjárás teljes szókincsének összegyűjtése volt. Mintegy huszonöt évi gyűjtő-kutatómunkának eredményeképpen 1935—36-ban jelent meg a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában kétkötetes *Szamosháti Szótára*; ez több mint 1000 lapon felöleli a címben jelzett vidék szókincsének csaknem teljes anyagát. E szótár nemcsak az ő rövidre szabott életének főműve, hanem egyben iránymutató, úttörő munka is a magyar nyelvjáráskutatás történetében. Bár ez újabb irány elméleti előkészítője nem ő, hanem főként Gombocz Zoltán volt, az iskolateremtés és a megvalósítás további munkára serkentő érdeme az ő nevéhez fűződik.

Csúry munkássága élő cáfolata annak a téves felfogásnak, amely a középiskolai tanárt képtelennek tartja tudományos munka folytatására. Az ő anyaggyűjtése, tudományos munkássága, adatanyagának felkutatása középiskolai tanárságának idejére esik. E munkát nemcsak a tanítás miatti helyhez kötöttsége és a tanítással való elfoglaltsága, hanem előbb a világháború, majd a rákövetkező évek sok-sok nehézsége, zaklatása nehezítette meg. De Csúry akaratereje, céltudata győzött, s mikor hosszas vívódás után, anyaga rendezése, feldolgozása érdekében elfogadta a neki felkínált egyetemi tanszéket, akkorra már háta mögött hatalmas tudományos munkásság, egy munkában eltöltött középiskolai tanári élet sok alapvető eredménye állott. Középiskolai tanárságban töltött életszakasza utolsó éveire esett többszöri csángótanulmányútja is; kutatóútjának célja a moldvai csángóság nyelvi, néprajzi állapotának tanulmányozása volt. E tanulmányozás első eredménye az *Erdélyi Múzeumnak* egyik évfolyamát gazdagította (Néprajzi jegyzetek a

moldvai magyarokról: EM. XXXV, 155—76 és ETF. 27. sz.).

Már az első világháború után megkezdett első erdélyi tudományos szervezkedésekben is részt vett; szorgalmas munkatársa volt az előbb Borbély István, majd György Lajos szerkesztésében megjelenő egyetlen magyar tudományos folyóiratnak, az Erdélyi Irodalmi Szemlének, irodalmi folyóirataink közül pedig a Pásztortűznek. Mikor aztán 1930 táján végre az Erdélyi Múzeum-Egyesület is megint munkához kezdhetett, és az Erdélyi Múzeum újra megindult, munkásságát folytatta folyóiratunkban is. Ezen kívül legkomolyabban felkészült nyelvész-harcosa volt az erdélyi magyar nyelvvelés ügyének. Előbb az Erdélyi Irodalmi Társaságban, majd az EME marosvásárhelyi vándorgyűlésén és kolozsvári népszerűsítő előadásain bátran rámutatott a nyelvünket fenyegető romlás veszedelmére (Erdélyi magyar nyelvünk állapota: MNy. XXVII, 253—8).

Mint a régi irodalom és a régi nyelv bűvárának ráterelődött a figyelme az Erdélyi Nemzeti Múzeum levél- és kéziratárának lappangó értékeire is. Zsúfolt tanári délelőtti jeinek egy-két órás hézagait lopta el, hogy másolgassa a kéziratok gyűjtemények régi magyar okleveleit és verses emlékeit. 1928-tól a Magyar Nyelvben a XVI. századi magyar leveleknek egész sorát közölte, ráterelve a szakemberek figyelmét ilyenmű gyűjteményeink értékeire.

Felelősségtudattól áthatott életét a határon túl hasonló szellemben folytatott oktató- és nevelőmunka eredményességével tetőzte be. Kikerülése után egy-két évvel szellemi központtá vált Debrecen: a magyar nyelvjárás kutatás fészke. Itt növekedett személyisége és még inkább munkássága lenyűgöző hatása alatt a fiatal tanítványok egyre sokasodó csapata. Mikor aztán 1938 májusában a magyar Közoktatásügyi Minisztérium végre Csúry kitartó sürgetésére megvalósította a debreceni egyetemen a Magyar Néprajzkutató Intézetet, megteremtődött végre az a külső keret is, amely a magyar nyelvjárás kutatókat összefogja. Az Intézet évkönyvében, a Magyar Néprajzkutató Intézet jelentek meg nemcsak a debreceni nyelvjárás kutatóknak, hanem néhány erdélyi magyar

nyelvjáráskutatónak a Csúrytól sürgetett új szellemben fogant tanulmányai is.

Az újabb magyar nyelvjáráskutatás megteremtője tragikus, váratlan halálával egyéni munkája csonkán, befejezetlenül maradt. De szellemi hagyatéka, munkás élete és nagy emberi értékei így is a magyarság legkomolyabb kutatói és képviselői közé sorozzák őt. Büszkék lehetünk rá, hogy e személyiség itt nőtt fel közöttünk, itt kapott és adott hatásokat, itt fejtette ki az ifjú- és férfikor legszebb éveiben munkásságának derekas részét.

Példaadó, ösztönző, iránymutató munkásságával Csúry Bálint magának örök, el nem múló emléket állított a magyar tudomány történetében.

KÉT MEGEMLEKEZÉS KELEMEN LAJOSRÓL

I

Köszöntés születése nyolcvanadik évfordulóján

Csendben, halkán, de bensőségesen ünnepelte meg a tisztelők, barátok és tanítványok néhányja szeptember 30-án Kelemen Lajos születése nyolcvanadik évfordulóját. Az egy ember életében s a vele együtt érzők számára érthetően nevezetes évforduló felett — látszólag — értetlenül, közömbösen, rá ügyet sem vetve tért napirendre a szélesebb körű közvélemény. A hírlapi és folyóiratbeli megemlékezések melegen méltató sorai azonban jelezték, hogy az értetlenség valóban csak látszólagos, és közömbösséggel sem lehet vádolni még az ünnepelt igazi emberi és tudománytörténeti nagyságát a maga teljességében nem látó hétköznapi emberét sem. A beavatottak meg éppen tudták, hogy — ha kissé késetten is — az évfordulót olyan jellegű ünneppé avatja a Kelemen Lajos felé áradó tisztelet, szeretet és őszinte megbecsülés, amilyenre az utóbbi évek hazai tudományos világában alig lehet példát idézni.

Most aztán, hogy előttünk fekszik az évfordulónak az a jelentős, maradandó emléke, amelyet tisztelői, tanítványai Kelemen Lajos hat évtizedes tudományos munkássága jelentős határkövéül az ünnepelt tiszteletére kiadott Emlékkönyvben állítottak, most, e gyűjteményes tanulmánykötet lapjainak forгатása közben tudja csak ki-kivalamennyire is felmérni azt a rendkívüli hatást, amelyet az ősz tudós életútján a szó és az írás erejével a legkülönbözőbb történeti jellegű tudományzajokra gyakorolt.

Az Emlékkönyvet záró könyvészeti felsorolás mintegy négyszáz címszava először is megfellebbezhetetlen cáfolat arra a sokszor hangoztatott állításra, hogy Kelemen Lajos hatalmas tudásával ugyan készségesen áll előszóban

minden hozzáforduló, érdemes és érdemtelen, szakember és avatatlan rendelkezésére, de semmit vagy csaknem semmit sem tesz tudáskincsének az írott szó erejével való terjesztésére. S bár e könyvészeti egybeállítás avatott tanulmányozói bizonyára ezek után még jobban érzik és tudják, hogy ez — az összeállításból megítélhetően — már számszerűségében is tiszteletreméltó tudományos irodalmi munkásság milyen csekély Kelemen Lajos élő tudásához képest, mégis most már a könyvészeti címszók közül legalább minden történeti jellegű tudomány-szak kiválogathatja azokat a közleményeket, amelyek az ünnepelt munkásságát a szóban forgó tudomány-szak szempontjából kisebb-nagyobb mértékben jelentőssé teszik. Jóllehet a történetíró Kelemen Lajos tudományos irodalmi munkásságának összeállításából a legtöbb címszó a politikai történelem, a művészet-, ipar-, család-, egyház-, levéltártörténet és a történeti néprajz körébe tartozik, nem jelentéktelen az a hozzájárulás sem, amely e munkásságban a folyóiratunkat (NyIrK.) közelebbről érdeklő két tudomány-szak, a nyelv- és az irodalomtörténet szempontjából figyelemreméltó. Kelemen Lajos irodalmi munkásságának jegyzékéből az évek sorrendjében ide iktatjuk szorosan a nyelv-, illetőleg irodalomtudomány és segédtudományai körébe tartozó közlések címét (A közlemények pontos könyvészeti adatait l. a KelemenEml. 630—50): 1897: Marosszéki határnevek a XVI. és XVII. századból. — 1899: A régi Marosszék határneveihez. — 1900: Egy régi protokollum könyvészeti adatai. — 1901: Nagyteremi Sükösd György végrendelete (1631). — Erdélyi határ- és helynevek. — 1905: Az Erdélyi Múzeum legrégebb magyar nyelvű oklevele. — 1906: Petőfi stenogramja. — Barcsai Mihály és három költeménye. — Rozsnyai András. — 1907: Bod Péter levelei. — Két úttörő színész levele. — 1910: Az első marosvásárhelyi nyomda történetéhez. — Thuránszky Tamás hírlapgyűjteménye. — 1911: Bod Péter 1767-iki nyugtája. — 1912: Suky István magyar menedéklevele 1508-ból. — 1920: Pécsi Zsuzsa könyörgése (1638). — 1922: Ötvös- és könyviparművészeti emlék. Egy magyar költő díszes emlékkönyve. — 1925: Hermányi Dienes József emlékirata. — Bolyai Farkas levele Teleki Anna grófnőhöz.

— 1926: Gr. Mikó Imre és Tompa Mihály levélváltása fiaik halálakor. — 1929: Szentmártoni Bodó János halála ideje. — Vajdakamarási Lőrinc pap. — 1930: Kis emlék egy nagy ember életéből. — 1931: Bánffy Jánosné Wesselényi Józefa emlékirata. — Görgei Artur két levele Mikó Imréhez. — 1939: Mi történhetett Dávid Ferenc levelezéseivel és irataival? — 1946: Körséta Petőfi oldalán a száz év előtti Kolozsváron.

A nyelvtudomány számára Kelemen Lajos tette közzé több más későbbi korú nyelvemlékkel együtt a legrégibb erdélyi magyar nyelvű oklevelet (1508), de ő bányászott ki és adott át a legmesszebbmenő önzetlenséggel közlés céljára Csúry Bálintnak és másoknak is még nagyon sok értékes XVI—XVII. századi nyelv-, illetőleg irodalomtörténeti emléket. Ezen túlmenően a nyelvtörténeti s közelebbről a helytörténeti kutatás újszerű forrásfelhasználási lehetőségeire mutatott rá Kelemen Lajos azokban a helynévtörténeti közléseiben, amelyeket még irodalmi munkássága kezdetén — az ilyen vonatkozású forrásanyag jelentőségének első erdélyi felismerőjeként — saját kora meglehetősen értetlenségétől kísérve jelentetett meg. Nyelvemlék- és helynévtörténeti adatközlő, valamint a helynévkutatásra tanítványokat ösztökélő tanári munkájával Kelemen Lajos a magyar nyelvtudomány történetében is megbecsülést szerzett nevének.

Kelemen Lajos közleményei közül még ennél is több olyan könyvészeti címszót emelhetünk ki, amely a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények körébe tartozó másik tudományszak, az irodalomtörténet és ennek egyes ágai, illetőleg segédtudományai (a színészet-, könyv-, könyvkötészet- és nyomdászat-történet) körébe tartozik. Írói életrajzok, írói levelezések, egykori irodalmi alkotások, írókra vonatkozó adatok közlésével sok új, az irodalomtudomány számára hasznos adatot tárt fel, tévedéseket helyesbített, tévhiedelmeket foszlatott szerte, hiányokat pótolta Kelemen Lajos. Munkásságának egy rövid korszakában, 1918—1925 között, mikor emberi életének is talán legnehezebb, legsúlyosabb éveit élte, nagy lelki erővel a történeti anekdota erdélyi hagyományait követve, több ilyen irányú közleménnyel gazdagította irodalmi munkássága jegyzékét. Ezzel kapcsolatban érdemes

megjegyezni, hogy ezeken kívül kéziratban lévő munkái között az utolsó két század anekdotikus történeteinek még egy egész kötetre való gyűjteményéről, ifjúkori emlékeit magába foglaló visszaemlékezéseiről és fontos történeti forrás számba menő naplójegyzeteiről is tudunk.

Mindez azonban csak az utókorra is áthagyományozódó irodalmi alkotásokban jelentkező Kelemen Lajos. Van azonban egy, az utókorra át nem szálló, a hat évtized óta minden tudományos kutatót, sőt ezen túl minden hozzáfordulót a legmesszebbmenően, készségesen segítő-támogató Kelemen Lajos is. A könyvtárak és levéltárak szenvedélyes kutatója különleges emlékezőtehetségével olyan önzetlen kalauz, iránymutató, aki a tőle segítettől csak annyi hálát kíván meg: az anyag teljes átvizsgálásával minden lehető tgyen meg annak érdekében, hogy a tudomány minél biztosabb és használhatóbb adatok, eredmények birtokába jusson.

A tudományművelő Kelemen Lajoson kívül tehát van egy minden körüle dolgozó munkáját tevékenyen vagy észrevétlen irányító, fegyelmező, intő, sőt a felületesség számára erkölcsi erejével kérlelhetetlenül bíráló Kelemen Lajos is. A tudományművelő, a tudományt gazdagító tudós emberi életének e jelentős ünnepén a tudományos eredményeken kívül ez előtt a csak legnagyobbakban jelentkező erkölcsi erő előtt hajoltak meg tisztelettel és a tudósi-emberi nagyságnak kijáró őszinte elismeréssel a hazai és a külföldi történettudománynak az Emlékkönyv tanulmányait író román, szász és magyar képviselői, de ez előtt hajtának fejet és erről emlékeznek meg ez ünnepi alkalommal hálásan a hazai magyar nyelv- és irodalomtudománynak e folyóirat köré felsorakozó munkásai is.

1957

II

Kelemen Lajos élete az emlékezés világánál

1. Csaknem három esztendei ágyhoz kötöttség és súlyos szenvedés után 1963. július 29-én örökre lehunyt szemét az erdélyi történelem kiváltságosan nagy kutatója:

Kelemen Lajos. Az ő külsőségeiben egyszerű, szürke, belső tartalmában nagyon gazdag, rendkívüli emberi élete magában is egy darab történelem Erdély századvégi, századunkbeli életéből. Emlékezzünk most mi a nagy emlékezőről!

2. Kelemen Lajos életútja a Bolyaiak városából indult el: régi maroszséki székely családból, Kelemen Miklós ítélőtáblai irodatiszt és Csomoss Janka második gyermekeként Marosvásárhelyt 1877. szeptember 30-án született. Gyermekevei olyan korra estek, amikor a kötelező iskolai oktatás rendszere egészében még nem alakult ki. Ezért az írás-olvasással nem is az elemi iskolában, hanem a szülői házban ismerkedett meg: a nagyon élénk szellemi érdeklődésű gyermeket atyja otthon tanította meg a betűvetésre és vezette be az olvasás világába. Már kilencedik éve utolsó hónapjában járt, mikor végre 1886 szeptemberében a marosvásárhelyi református kollégium, a Bolyaiak kollégiuma elemi iskolájába iratkozni vitte fel apja. Minthogy azonban a felvételtkor tanítója rövid beszélgetés és próba rendjén meggyőződött a gyermek írni-olvasni tudásáról és korához viszonyított nagy szellemi fejlettségéről, egyenest a II. osztály tanulói közé írta be. Az elemista és a középiskolás diák élete ezután — annyi társához hasonlóan — ugyanannak a kollégiumnak falai között folyt le: az intézet elemi iskolája után a gimnázium osztályait is ott végezte.

Érdeklődésének fejlődésére, életpályája alakulására döntő hatást gyakorolt a családi és az iskolai környezet, valamint az őt körülvevő társadalom századvégi romantikus történeteszemlélete. A történelem iránt kezdettől fogva hallatlanul fogékony gyermek a családban ámuldozva, feszült figyelemmel hallgatta 1848-as honvéd anyai nagyatyja, Csomoss Miklós közvetlen elbeszéléseit harci „élményei“-ről. (A „modern“ *élmény* szót Kelemen Lajos mindig ilyen, nyelvújításkori alakjában használta!) Olvasmányai közül Halmágyi Sándornak *Saphira* című romantikus erdélyi történelmi regénye (1859) már elemi iskolás korában nagy hatást gyakorolt történelmi érdeklődésé fejlődésére. A II. osztályos gimnazista diákra nézve egész életére szóló jelentőségű volt az, hogy hozzájutott Orbán Baláznak a Székelyföldet és történetét

ismertető nagy munkájához (1868—1873), majd kezébe került Kővári Lászlónak Erdély régiségeit tárgyaló műve (1852), valamint Römer Flórisnak a magyarországi régi falképeket feldolgozó kötete (1875). Ilyen és hasonló természetű olvasmányainak hatása alatt a IV. gimnazista diák a „honismeret“ célkitűzéseivel ötödmagával kiránduló csapatot szervezett, hogy vasárnaponként és a szünidőben megismerje a szomszédos falvakat, majd még távolabbi vidékek történelmi, néprajzi nevezetességeit. A kis csapat tagjai közül csak Kelemen Lajosban nem lankadt el a kezdeti lobogás: rendszerint csak egy-egy társa kísérte el gyalogos kirándulásain. Egyik ilyen alkalommal 1893-ban felfedezte a marosszentkirályi, 1895-ben a marosszentannai, a következő évben meg a nyárádszentlászlói freskókat. Az első felfedezés lelkesedésétől megszállottan már 1894-ben a VI. gimnazista diák további honismereti útra indult: elgyalogolt Kisküküllő megyébe a híres gogánváralji mennyezetfestmény megtekintésére. E kirándulás jelentős eredményeként vándorlásuk közben az ádámosi unitárius templomban felfedezték az akkori Magyarország legrégebbi, a mohácsi csata évében készült mennyezetfestményét. Ezt több mint két évtizeddel később maga ismertette (Az ádámosi mennyezetfestmény és szentélyszék: Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából VIII, 233—7, 254—6). Mindez egész élete alakulására elhatározó jelentőségű volt; ekkor ébredt fel és izmosodott meg Kelemen Lajosban a művészettörténeti és a népművészeti-néprajzi érdeklődés, illetőleg ivakodott bele lelkébe az ilyen irányú, élete végéig kielégíthetetlen tudásvágy.

A történeti múlt iránti romantikus lelkesedést egészen fékezte, a történeti valóság meglátására szorította a levéltári kutatómunkának kora-ifjúságtól való szakadatlan végzése. Már a II. gimnazista diák a családi levelesláda maradványainak olvasásán gyakorolta szemét. E munka rendjén még kisdíák korában szenvedélyes levéltári érdeklődés hatalmasodott el rajta. Csak VI. gimnazista volt, amikor egyik, kirándulásain is hűséges társával, Biás Istvánnal a marosvásárhelyi szabó és szücs céh régi levelesanyagát meg számadáskönyveit vizsgálta át, sőt a szücs céh 1608-i kiváltságlevelét le is másolta,

a másolatot pedig a Székely Oklevéltárban való közlés végett eljuttatta Szádeczky Lajoshoz, akkor kolozsvári egyetemi tanárhoz, az Oklevéltár szerkesztőjéhez. A gyermekifjú oklevélolvasó ilyen irányú érdeklődését és tudását történelemtanára, Koncz József egyháztörténeti levelesanyag másoltatásával még tovább fokozta, fejlesztette. Mindez már ifjúkorában a századvég sokszor üresen hazug romantikájától egyre határozottabban a történelem valós, életszerű szemlélete felé ragadta a történelemsznek induló Kelemen Lajost.

Pályaválasztásában — a belső, lelkialkatbeli mozzanatok kényszerén kívül — az a szerencsés „véletlen” döntött, hogy 1896-ban az ő kollégiumához érettségi elnöknek éppen Szádeczky Lajos került. Az elnök az érettségiző diák nevére már a felküldött oklevélmásolatból emlékezett, és mikor a neki ismerős diák történelemfeleletében is a középiskolai szintet messze meghaladó történelemismeretről és a történettudományi irodalomban való meglepő tájékozottságról tett tanúságot, a kolozsvári professzor külön beszélgetés rendjén — rövid oklevél-másoltatási próba után — a történettudomány további, egyetemi tanulmányozására buzdította, és e szándéka megvalósításában támogatásáról biztosította a pályaválasztás kérdésében döntés előtt álló, maturáns diákokot.

A hajlamának megfelelő pályaválasztástól a sokgyermekes család gondja között vergődő apa jóakaró ösztökélése a jobb kereseti lehetőségekkel kecsegtető jogi pálya felé igyekezett eltántorítani a határozott atyai óhaj miatt jó ideig tanácstalan fiút. Szerencsére az apának — fia ilyen irányú pályaválasztása anyagi lehetőségeit biztosítani akaró — kolozsvári útja eredménytelenül végződött, és így a pályaválasztásban nem az „ésszerű” apai megfontolás, hanem az egészséges fiúi hajlam dönthetett. Szeretett, élete végéig hálásan emlegetett tanára, Koncz József és főként az egyetemen történész-tanára, Szádeczky Lajos támogatása „beszerezte” a pályakezdő ifjút dr. Gidófalvi István közjegyző, az akkori Kolozsvár egyik legtekintélyesebb közéleti alakja házához egyetlen fia mellé nevelőnek. Ezzel egyetemi tanulása idejére a fiatal tanárjelölt maga-fenntartása a lehető legkedvezőbben ol-

dódott meg. Nemcsak anyagilag sikerült biztosítania létét, hanem a gondolkozásában kora átlagemberéhez mérten „modern” Gidófalvi, az erdélyi szövetkezeti mozgalom lelkes híve, apostola és baráti köre rendkívül jótékony hatást gyakorolt az ifjú gondolkodására. Mindennél azonban „szakmai” szempontból jóval többet jelentett Szádeczkynek egy egész életre szóló, közvetlen szellemi hatása. E sokirányú hatásból legfontosabbként az emelendő ki, hogy az erdélyi történelem kérdéseinek az elsődleges források felhasználásával való tanulmányozására jórészt Szádeczky indítása, példája szoktatta rá, sőt nevelte — a Székely Oklevéltár másolási munkálataiba való korai bekapcsolásával — Kelemen Lajost. Első tudományos közleménye már az egyetemre való beiratkozást követő esztendőben ebben az Oklevéltárban jelent meg (Marosszéki határnevek a XVI. és XVII. századból: SzékOkl. VI, 404—12). Szádeczky mellett Gergely Sámuel, a lehanyatló erdélyi fejedelemség korának forrásfeltárója volt a fiatal történész-hallgatóra a levéltári források használata szükségességének felismerésében nagy hatással. Az erdélyi vaskancellár, Teleki Mihály gyors-, sőt titkosírászerűen nehéz, olvashatatlan kezeírásának kibetűzése és másoltatása gyakorlatában ismertette meg Gergely Sámuel a kezdő történetkutatót a legnehezebb írástörténeti feladatok megoldása nyomán jelentkező levéltárosi-oklevélolvasói öröm gyönyörűségeivel. Emlékét a férfikor derekán meglehetősen méltatásban idézte a hálás tanítvány (Egy klasszikus magyar élet: Pásztortűz 1932. 63—6 és kny.; Dr. Gergely Sámuel. Kolozsvár 1932. 15 l.).

Jóllehet mikor 1901-ben társai közül történelmi tudás tekintetében messze kiemelkedve, Kelemen Lajos befejezte egyetemi tanulmányait, e kiválóan levéltári munkára termett fiatal kutató — „keret” hiányában — mégsem levéltárhoz, hanem az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárához került — napidíjasként. Ebben, majd később az állami napidíjasság ugyancsak bizonytalan helyzetében tartotta évekig az igazgatói értetlenség. Ilyen kilátástalan helyzetben is kétszer tért ki Kelemen Lajos a kolozsvári unitárius kollégium rendes tanári tanszékre való meghívása elől, míg végre, hat évi napidíjaskodás

kilátástalanságai után, 1907-ben a családalapítás gondjainak közepette kénytelen volt a könyvtári és kézírattári napidíjasi bizonytalanságot a neki harmadszor is felkínált rendes tanári állással felcserélni. Új munkahelyén, a kolozsvári unitárius kollégiumban, a fiatal történelem—földrajz tanár oktatói-nevelői munkája ideje alatt példaadó magatartásával, szerető szigorával, a múltat elevenül idéző előadásaiival, a diákokkal szemben való tudásbeli és erkölcsi igényességével mindenkinek szeretetét és tiszteletét érdemelte ki.

Annak ellenére, hogy az értetlenség elzárta a vérbeli levéltáros Kelemen Lajost éppen a neki és a levéltári érdekeknek legmegfelelőbb foglalkozás gyakorlásától, mégis a levéltártól való elszakítottág éveit is ő volt tulajdonképpen az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára gyarapodásának szellemi irányítója, legodaadóbb munkálója. Személyes rábeszélésével, tanítványai, barátai mozgósításával, széles körű ismeretsége felhasználásával, a napilapokban való hírveréssel, buzdításaiival, méltatásával a legnagyobb erdélyi családi levéltárak akkori tulajdonosaitól kezdve a néhány családi levélből álló levelesgyűjtemények birtokosaiig sok-sok embert rábírt arra, hogy az erdélyi múlt írásbeliségének anyagát megőrzés végett a Levéltárnak adja át. E buzgó, kitartó munkája eredményeként a századfordulón még számszerűségében ugyan kicsiny, de már akkor sem jelentéktelen „vidéki“ levéltári gyűjtemény országos jelentőségű kincsesládára lépett elő: az alig negyvenezer darabot számláló gyűjteményből az erdélyi társadalom történeti életének milliós gyűjtőlevéltárává. Országos vonatkozásban jellegét tekintve különleges értékűvé tette és teszi ma is e hatalmas gyűjteményt az, hogy elsősorban a családi, társadalmi, mindennapi, és nem a politikai, állami, közigazgatási élet múltjának emlékeit fogta és fogja egybe. E különleges jellegében párját ritkító levéltári gyűjtemény egybehordása — amint egyébként ennek maga is tudatában volt — Kelemen Lajos életének egyik kimagasló eredménye. Levéltár-gazdagító munkájában nagymértékben segítette Őt közéleti szerepe is, hiszen éppen a levéltártól való hivatali elszakítottág éveiben titkári minőségben az Erdélyi Múzeum-Egyesület munkájának egyik

irányítójaként a legnagyobb családi levéltárak birtokosaival személyes kapcsolatba került. E kapcsolatokat Kelemen Lajos mindig a nagy cél, a Levéltár és a múzeumi gyűjtemények fejlesztése érdekében használta fel. Derekasán végzett tizenegy évi tanári és egy évvel kevesebb múzeumi titkári tevékenység után az első világháború utolsó évében végre oda került, ahová már legalább másfél évtizeddel előbb is kellett volna jutnia: 1918-ban, az első világháború vége előtti hónapokban középiskolai tanári minőségben szolgálattételre a múzeumi levéltárhoz rendelték be. Egy szörnyű háború gazdasági, lelki nehézségei és következményei között, a felesége korai halála fölötti fájdalomtól megviselve, új munkahelyén a levéltár egyetlen alkalmazottjaként két évtized múlva, 1938-ban bekövetkezett nyugdíjba vonulásáig lankadatlanul dolgozott Kelemen Lajos. Mint tisztviselőt nyugdíjba tehették, mint kutató azonban mindennapos volt a Levéltárban továbbra is. Különben is a Levéltár anyagában való tájékozódásban az ő csodálatos emlékezőtehetsége élete végéig nélkülözhetetlenné tette Őt. Munkaképességének teljében, 1940 őszén, most már jóval szélesebb és felelősségteljesebb munkakörrel az Erdélyi Nemzeti Múzeumhoz múzeumi és levéltári főigazgatói minőségben újra kinevezést kapott. Bár 1942-ben a korhatár elérése miatt forma szerint újra nyugdíjba kellett volna vonulnia, nélkülözhetetlensége miatt különleges megbízatással tovább irányította a Múzeum és a Levéltár ügyeit. 1944 nyarán végleg otthagya főigazgatói asztalát, de csak úgy, hogy — egy szomszédos asztalhoz költözött át. A Levéltártól ilyenformán továbbra sem szakadt el. Nap nap után szinte a hivatali élet pontosságával ezután is eljárt lankadatlan, fiatalos szellemi frissességgel kutatni, a tájékoztatást kérőknek felvilágosítással szolgálni régi munkahelyére. Úgy érte utol élete 84. évében az utcán a halál felé ragadó alattomos betegség, amint egy szilveszterestén épp a levéltárból, az Ő l e v é l t á r á b ó l hazafelé igyekezett. Az örökké gyalog járó Kelemen Lajos ekkor már csak gépkocsin jutott haza, és néhány nap múlva — ugyanúgy — két évi gondos ápolása helyére: a kórházba. Életében végzetesen jelképes jelentőségű az, hogy testi és szellemi elerőtlenedése, haldoklása abban a pillanatban

kezdődött, mikor azon a másoknak vidám, neki, nekünk döbbenetesen szomorú szilveszterestén testileg a Levéltártól elvált. A testi-szellemi halódás rákövetkező harmadféléves, hosszú, gyötrelmes ideje alatt barátai, tanítványai, tisztelői többé sohasem hallották egyre szűkszávúsodó, lankadó beszédéből előcsengeni az élete értelmét jelentő *levéltár* szót. Alig-alig hallottak azonban a látogatására sűrűn járó barátok, tanítványok, tisztelők a testi szenvedésben vergődő nagybeteg ajkáról panaszt is. Csak közvetlen környezete, az orvosprofesszor barát és a szerető gondossággal ápoló rokonság nézte tehetetlenül az embertelen szenvedés vergődését, és hallgatta nyomában a beteg ajkáról fel-felszakadó, fékevesztett jajszt. Az ágyhoz kötöttséggel járó betegség évekig viselt gyötrelmei után, az utolsó napokban a közeledő vég lankadó erőtlenségében úgy vett a haldokló utolszor lélegzetet, hogy a betegágy mellett ülő egyik tanítványt és barátot is csak az akadozó lélegzetvétel hirtelen megszakadása rezzentette fel halálváró révedezéséből. Ránézett a betegágyra... Már a halál sápadtsága dermedt a Mester arcán.

Az elkövetkező órákban a temetésig csak a Nagypiac ódon Szent Mihály templomának tornyából a harangok zúgásában meg a barátok, tisztelők ajkán röppent szerte a hír: *Meghalt Kelemen Lajos!* Néhány nap múlva aztán megindult a virág borította koporsóval a végeláthatatlan menet a házsongárdi temető felé. Oda: Szenczi Molnár Albert, Apáczai Csere János, Tótfalusi Kis Miklós, Gyarmathi Sámuel, Bölöni Farkas Sándor, Jósika Miklós, Mikó Imre, Kriza János, Brassai Sámuel, Szabó Károly és a többi nagy halhatatlan közé tért örök nyugovóra Kelemen Lajos is.

3. Életkörülményei és célkitűzései sajátos velejárójaként a szakfolyóiratokban közzétett tanulmányai és cikkei mellett a napisajtó hasábjain, néplapokban, egyházi naptárak és alkalmi kiadványok lapjain a „népszerűsítés” mezében jelentkező közlemények éppen úgy egy-egy történeti kérdés felvetését és — az esetek többségében — egyetlen feldolgozását jelentik, mint a szakfolyóiratokban megjelent dolgozatok, cikkek. Ezért van az, hogy az e kérdésekben utána dolgozóknak az ő alapvető szakszerű feldolgozásai mellett mindegyre

idéznie kell az Erdélyi Hírlap, a Kolozsvári Hírlap, a Magyar Polgár, a Keresztény Magvető, az Erdélyi Református Naptár, a Magyar Nép, az Ellenzék, sőt ennél még eldugottabb, „vidéki“ sajtótermékeknek az ő aláírásával, betűjegyeivel vagy éppen álnévvel jegyzett cikkeit. Közrejátszott Kelemen Lajosnál közleményei megjelentetési helyének megválasztásában az a tudományos magatartásbeli életelve is, hogy a szaktudomány művelésében és az eredmények közzétételében a kutatónak nem szabad mérőben csak a szakemberek kis körére lenni tekintettel. A klasszikus történelemoktatásnak talán utolsó erdélyi képviselőjeként, nemes, életelvszerű „maradiság“-gal vallotta, hogy a „történelem az élet tanítómestere“, s következőleg munkásságával hitet tett amellett, hogy a tudományos eredményeknek el kell jutniuk a legkisebb falu lakosaihoz is, hiszen főként a népi műveltség emlékeinek, a tárgyi néprajz anyagának megbecsülése, megőrzése elsősorban és legeredményesebben éppen tőlük várható. Ilyennemű felvilágosító munkájának nemcsak az a látható eredménye volt, hogy legalábbis két emberöltő falusi-városi értelmisége és népi tömegei tőle tanulták meg a múlt értékeinek, a városi polgári meg a népi nagyépítkezések, a fűrő-faragó népi mesterkedés, az egyházi varrottasok meg más művészi értékű emléktanyag megbecsülését és megőrzésének erkölcsi kötelezettségét, hanem eredménye volt az is, hogy munkássága nyomán az ő tájékoztatásának, útmutatásának felhasználásával fiatal kutatók indultak el új eredmények felé. Velük szemben aztán az Ő magatartása nem a kutatási körre féltékeny begombolkozásnak az idősebb rendűeknél annyira gyakori magatartása volt. Az új, fiatal kutatókat nála senki jobban nem értékelte, és senki készségesebben nem támogatta. Nemcsak új forrás-felhasználási lehetőségek felvillantásával, a kezén megforduló levéltári anyag használható részének rendelkezésre bocsátásával segítette a fiatal, sokszor hozzá képest unoka-korban levő kutatókat, hanem gyakran saját kijegyzéseit, feldolgozásra előkészített anyagát adta át valóban példátlan nagylelkűséggel akkor, ha úgy látta, hogy a hozzá forduló kutató a vizsgált kérdések kellő felkészültséggel és odaadással rendelkező, lelkiismeretes feldolgozójának bizonyul. Az in-

duló fiatalok serege mellett kiváló kutatóknak, mások mellett Balogh Jolánnak, Bíró Józsefnek, Debreczeni Lászlónak, Entz Géának művészettörténeti munkái, közleményei, Balogh Ilonának a fatemplomokról és haranglábakról közzétett monográfiája, Bíró Vencelnek, Herepei Jánosnak, Jakó Zsigmondnak történeti anyagközleményei, feldolgozásai, K. Kovács Lászlónak a kolozsvári hostáti temetkezésről, F. Tombor Ilonának a kalotaszegi templomok festett asztalosmunkáiról, Palotay Gertrudnak az egyházi varrottások népművészeti vonatkozásairól írt művei, Jancsó Elemérnek irodalomtörténeti közlései említik hálással az ő segítségét, és így tanúskodnak arról az önzetlenségről, amelyhez foghatóval a korabeli idősebb rendű kutatóknak talán egyikénél sem, ennek ellenkezőjével annál gyakrabban találkoztunk és — sajnos — találkozunk. Az itt név szerint kiemelt nevek mellett a kutatók egész sora mond alkalomszerűen hálát a hazai történelem nagy tudósának a vizsgálódásban nyújtott támogatásért. Alig volt az ő tudományos munkásságának hetedfél évtizede alatt hazánk történeti és közelebbről éppen művelődéstörténeti kérdéseivel foglalkozó olyan kutató, aki ne élvezte volna az ő határtalan segítőkészségét. Ez a segítő-támogató magatartás abból a bölcs, önzetlen belátásból fakadt, hogy neki nincs miért félnie a kortársak „versenyé“-től. Kifogyhatatlan tudásában, levéltári anyagismerete kincsesládájában a történeti kérdéseknek olyan kiaknázatlan gazdagsága rejtekezett, hogy örömmel vette, ha valaki megszabadította legalább az egy-egy kérdéssel való foglalkozás „terü“-jétől, és időt, erőt hagyott neki a tőle meglátott többi száz meg ezer kérdés közül legalább egynek-egyenek megoldására. Hogy ez nála tudatos, elvszerű magatartás volt, arra jellemzően idézhetni a másoknak szóló szavakban bőkezű, magát illető megjegyzésekben azonban rendkívül szűkszavú kutató önéletrajzának élete egyik legfontosabb eredményéről és szolgálatáról beszélő befejező szavait: „... Édesanyámtól örökölt jó emlékezőtehetségem mellett nagyon sokszor megkönnyíthettem és meggyorsíthattam a levéltári kutatók munkáját. Jól készült szakerőknek szívesen rendelkezésére bocsátottam olyan anyagot és gyűjtésemet is, melyet magam is közölhettem vagy feldolgozhattam

volna. Mert meggyőződésem, hogy a magyar tudományosság előhaladását így önzetlenül a köz javára jobban lehet szolgálni.“

Noha korára és a — tőle nem szokatlan szerénységgel — tudományos irodalmi tájékozottsága hiányosságaira (így!) való hivatkozással annak idején elhárította magától a kolozsvári egyetemen neki felkínált erdélyi történelmi tanszéket, az egyetem történet szakos hallgatóinak kicsiny együttesénél jóval nagyobb hallgatóság: a múlt kérdései iránt érdeklődők nagy közössége számára továbbra is Ő hirdette az órák és a tanszék kötöttségétől függetlenül fáradhatatlan, fiatalos lelkesedéssel, pazarló bőkezűséggel a történelem nagy tanításait és tanulságait. Kolozsvár kövei az ő körsétás kalauzolásai során elevenedtek meg, a város és távolabbi környékének története az Ő valós történelmi látásában varázslódott leplezetlen őszinteséggel olyanként élénk, amilyen valóban volt. Saját korunk fáradt kiábrándultságában, a világtörténelmi idők gyötrelmes tapasztalatainak és szenvedéseinek levertségében, a fasiszta embertelenség fertőjében vergődő világban az Ő — egészen hosszú, halálos betegsége kezdetéig megőrzött — munkakedve, munkauteme, az Ő, élete utolsó pillanatáig példátlan emelkedettséget és önzetlenséget sugárzó emberi-tudósi magatartása adott a közvetlen közelében élőknak, távoli barátainak, követőinek példát a valóban önzetlen, meg nem alkuvó emberi-tudósi magatartásra és a szolgálatként felfogott tudományművelésre. Halálával előlünk örökre eltűnt emberi alakja a mulandó gyarlóságoktól megfosztva, az emlékezés szépségében még tisztábban ragyogva hirdeti mindannyiunknak szóló tanításként, hogy a testi halál csak a pillanatnak hódoló, önző emberi élet számára jelent véget, az önzetlen szolgálatban eltöltött ember és tudós élete a maga gazdag eredményeivel, követésre készítő példaadásával örökre beleépül a közösség erkölcsi, társadalmi és tudományos életébe.

NÉMA HALOTTI BESZÉD KRISTÓF GYÖRGY RAVATALÁNÁL

Ahogy most némán, fájdalmas elfogódottsággal reá gondolok, először is nem a Profeszor, hanem a megértő, a hibákat elnéző, a botlásokat jóságosan semmibe vevő, bölcs ember magasodik elélem. A későbbi atyai barát, akitől az előadóteremben még olyan távol voltam: Ő — a professzori szék magasságában — tudásban utolérhetetlenül, magam a diák-padsorokban minden „öreg“-et lebecsülő kételybe merültem, nyugtalanul feszengve. Ahogy aztán rohantak az évek, és a Profeszor hideg, szenttelen lélek-álarcát elvetve, könnyed természetességgel velem a bizalmasabb kapcsolat útjára lépett, hamarosan olyan közel kerültem hozzá, hogy teljesen és véglegesen le kellett omolnia közöttünk annak a szinte egy emberöltőnyi korkülönbségből közénk magasodó válaszfalnak, amely az ifjút az „öregek“-től minden korban, a mi nemzedékrendi ellentétektől hangos korunkban pedig különlegesebben is jó ideig távol tartotta. Ekkor már valóságosan csak az igaz, jóságos ember állt előttem a katedra magasságából önként velem egy szintre alászállva úgy, hogy emberségben, a közösség céltudatos szolgálatában magasabban fölém nőtt, mint volt fölöttem azelőtt valaha is.

Nem nyelvész, vérbeli irodalomtörténész volt, abból a fajtából, akit a húszas-harmincas években divat volt ajkbiggyesztőn „pozitivistá“-nak címkézni. Bennem, aki az irodalomtörténeti pozitívizmus becsülésében már akkor is túl voltam kor- és kartársaim igaztalan, ferde szemléletén, bennem mégsem az irodalomtörténésszel, hanem a nyelv művelővel kapcsolatos a legrégebbi rá vonatkozó diákkori emlékem. Talán első irodalomtörténeti kollokviumom alkalmával egyik sorozatosan elkövetett erdélyies nyelvi kócsintásomat, a *kell menjek* szerkezet használatát említette meg szelíd-tapintatos megrovással, és lelkekre kötötte e nyelvi pongyolaság kerülését. Nem

kétséges: e korai, idejében való szelíden figyelmeztető szónak is része van abban, hogy ettől kezdve egyre fokozódó határozottsággal nyelvművelő lettem: nem a mások, elsősorban a magam hibáinak kíméletlen figyelője, kérlelhetetlen irtogatója. E megjegyzés nyomán figyelni kezdtem a Professor előadásainak nemcsak tartalmi, hanem formai: nyelvi-stílusbeli részét is. Figyeltem előadásai stílusának áttetsző egyszerűségét, érthetőségét, világosságát, szabatoságát, nyelvi tisztaságát. Ráterelődött figyelmem mondatainak arra a józan, mértéktartó áradására, amelyben nincs fölösleges cicoma, nincs fülsértően szenvedő dagály és erőszakoltan selypegő csín. A stíluseszményekben szellemrokon tanítónő-édesanya, a velük egyívású tanítók és középiskolai tanárok nyelvművelő nevelését-irányítását ilyenformán — nálam — legmagasabb, egyetemi fokon ő fejezte be. És valószínűleg ilyesféle szerepet tölthetett be a Professor évtizedeken át többi gondolkodó, a nyelv kérdéseiben igényesebb hallgatója, tanítványa nyelvi öntudatosodási folyamatában még akkor is, ha ez a hatás nem is tudatosult kinél-kinél olyan mértékig, mint nálam.

Tanári, nevelői munkájának másik vetületében meglepő, hogy Ő, a „régí vágású“ és elsősorban a régi irodalom kérdéseivel foglalkozó tudós milyen maga-felejtő, milyen a maga lelki alkatát félretevő, irodalmi eszményeit könnyedén felfüggesztő tudott lenni szemináriumi óráin. Ő, aki előadásaiban és alkotó tudományos munkásságában az Arany- és Petőfi-epigonokon túl a modern költészet értékelésében legfeljebb Reményik Sándorig jutott el, egyáltalában nem állott értetlenül azokkal a szenvedélyes vitákkal szemben, amelyeket hallgatói nemegyszer a legmaibb irodalmi és legmaibb nyelvi kérdésekben heti kétórás szemináriumain nekiforrósodó hévvel, sokszor egymás iránti féktelen kíméletlenséggel folytattak. Hallgatagon, de feszülten figyelve, talán-talán élvezte is a kirobbanó meggyőződés őszinteségétől heves, szípkázó vitatkozást. Mindez a megértő nevelői lelkület emelkedettsége mellett azért volt lehetséges, mert ő — jó tudományos irányítóhoz illően — a szemináriumi órát nem a maga, hanem hallgatói, tanítványai szereplési alkalmának tekintette. Övék volt ott és akkor a szó,

övek a hangvétel és a hangvitel, övek a vitatkozás csapongó „vonalvezetése“, övek a juss a kíméletlen bírálat-hoz is. Ők uralkodtak, ők áradtak szét a szemináriumi teremben... Velük szemben az elfeledett, magára maradt Professor a katedra magasságában is mellékes személylyé, szemlélődővé törpült: a nézőtér bölcs, mindent megértő-megbocsátó közönségét jelentette azokon a színelőadásokon, amelyeknek tárgya ugyan „szigorúan tudományos“ volt, hangvétele, hangneme, stíluszintje és hangulata azonban sokszor a szélsőséges felfogások egymásra villanásának hevében izzott. Ezért volt az, hogy a Professor szemináriumi óráin való részvételre nem kellett a hallgatókat ellenőrzőívvvel, névsor-olvastatással kényszergetni. Nem volt szükséges a hozzászólásra való noszogatás sem: a szemináriumon résztvevők egymás szájából vették ki a szót, és a vitát sokszor mégis befejezetlenül vágta ketté az óra végén a csengő berregése. A „fiatal óriások“ szereplésének lankadatlan, hallgatóg-élénk szemlélőjeként a Professor csak a viták végén, zárószószzerű, de nem „kijelentéses“ összefoglalásként józan pártatlansággal, bölcsen, az ellentétes felfogásokat a lehetőségig egyeztetően, a túlaradó, igaztalan ifjonti hevet itt-ott enyhén megróva mondott a kérdésekről véleményt. Ilyenkor tűnt ki aztán az, hogy az utolsó „hozzászóló“ nem is olyan értetlenül „maradi“, mint amilyennek a csúfondároskodón kíméletlen egyetemi-közéleti kajánkodás hírlelte. Az olvasásban, a szüntelen kutatásban gyakorlott szem és érző-értő emberi szív, agy jóval többet elfogadott az új irodalom igazi értékeiből, és az új nyelvi jelenségek valós szépségeiből is többet meglátott, élvezett, mint amennyire ezt tőle vártuk.

Egyébként is, amint az emlékezés rendjén újraforgatom irodalmi munkásságának gondosan egybeállított jegyzékét, meglepődve látom, hogy — vele kapcsolatban — a modern irodalom kérdéseit illető érdeklődés hiányának köztünk egykor dívó hite csak ifjúi „nagyvonalú“ tájékozatlanságból eredő tévhiedelem volt. Nemcsak Ady Endrét szerette és ismertette, a modern szabad vers erdélyi magyar úttörője, Bartalis János is benne talált, úgy hiszem, első irodalomtörténész-értékelőjére, sőt az ő tolla írt le először nem csekély bátorsággal és a személyes-

kedő támadások pergőtüzét is férfiasan állva, kritikai észrevételeket a húszas-harmincas évek erdélyi magyar irodalmának sok-sok alkotásáról. Széles körű, éppen nem elzárkózó irodalmi tájékozottsága onnan származott, hogy egyike volt azoknak az irodalomtörténészeknek, akik egész életükben nagyon sokat és nagyon szerteágazó érdeklődéssel olvastak. Irodalmi munkássága gazdag egybeállításában a könyvészeti tételek legtöbbje könyvismeretetés — legtöbbször a magas szintű tudománynépszerűsítés fokán. A legkülönbözőbb tárgykörbe tartozó könyvek ragadták meg érdeklődését, és a róla kialakított vélemény megfogalmazásakor a legszélesebb körök tájékozódásvágya kielégítésének szándéka vezette tollát. Mint a másik nagy mester — kortársa és az ifjúkortól élete végéig bensőséges barátja —, Kelemen Lajos, Ő sem viszolygott a tudomány eredményeinek eldugott, vidéki lapocskákban, „nép-naptárak“-ban, szakmai lapokban meg más efféle, a tudományművelőktől lenézett időszaki sajtótermékekben való közzétételétől sem, habár nyitva állottak számára a legigényesebb szakfolyóiratok hasábjai is. A tudós és a tudás felelőssége azonban nem korlátoztatta vele a tollat a szakirodalmi munkálkodás nagy folyóirataira s nem — az önállóan közzétehető kötetekkel — a csak szűkkörű hallgatóság igényeinek kielégítésére. A népnevelés, a közönségművelés célkitűzésében — Ő, a nép gyermeke — származását nem feledve, de annak korszerűségével nem is kérkedve — művelődésfokozó szándékával visszanyúlt oda, ahonnan elindult, ahonnan felemelkedett a tudás és a tiszta erkölcsi elvek hirdetési lehetőségének legmagasabb fokára: az egyetemi tanszék és az önálló tudományművelés hűvös magaslatára.

Emellett azonban nem feledkezett meg arról a kötelezettségről sem, amelyet különleges helyzete rótt rá. Jó ideig ő volt a kolozsvári egyetemen a magyar nyelv és irodalom, sőt mondhatnók: a magyar művelődés egyetlen tanár-képviselője. Az ebből folyó sokszoros kötelezettségnek igyekezett is tehetsége és lehetőségei szerint eleget tenni. Az irodalmi kölcsönhatások vizsgálatában a román művelődésnek és irodalomnak a magyarra tett hatása vizsgálatát elsőrendű feladatnak tekintette. Ő mutatta ki mások mellett a román népköltészetnek Balassi

Bálint egyes költői darabjaival való kapcsolatát, de ő tájékoztatta Jókairól írt román nyelvű és a magyar irodalomról ugyancsak románul megjelentetett összefoglalásával az érdeklődőket a magyar irodalmi fejlődés legfontosabb mozzanatairól.

És most tőle, aki a Halotti Beszéd csodálatosan szép, tömören zengő mondatainak értékelésével kezdte évtizedeken át a magyar nyelvű irodalommal foglalkozó előadásait, most tőle, az igaz embertől, az örökké olvasókutató tudós-mintaképtől búcsúzni rendkívül nehéz. A szó elakad, néma a nyelv, és csak a toll tudja leírni az Ó szájáról is annyiszor élőn, megrázóan hangzó Beszéd tömör igéit: *Isa pur es chomuv vogmuc*. Teste már valóban elindult a porrá és hamuvá válás kérlelhetetlen útján, de bennünk: tanítványaiban, tisztelőiben, barátaiban örökre halhatatlanul tovább élnek a kötelességteljesítés, a közösség iránt érzett felelősség példaképek, a nyelv és az irodalom kérdései magyarázójának emberi, tanári és tudományművelő tanításai.

1965/1968

CS. BOGATS DÉNES

1882—1949

Életéről a semminél csak valamivel tudok többet. Ennél azonban nem sokkal többet ismerhetett annak az egyetlen szűkszavú emlékezésnek írója sem, aki Cs. Bogats Dénesnek két évtizeddel ezelőtt bekövetkezett haláláról emlékezve, legalább néhány méltató sort vetett papírra. Halála okáról is egyik távoli rokonától szerzett szóbeli értesülésből csak annyit tudok, hogy gyenge idegzete nem bírta el a második világháború végén rászakadt megpróbáltatásokat. A hányattatástól testében összetörve, idegzetében megviselten csak lelkiereje nagyságával húzta, vonszolta még egy ideig tovább az életet addig, míg végül 1949-ben, hatvannyolc esztendőskorában a halál meg nem váltotta a gyötrő szenvedéstől.

A tudományművelőknek ahhoz a ritka fajtájához tartozott, akiknek bár nem kínálkozott alkalom, hogy egyetemen, tudományos műhelyekben szerezzék meg valamely tudományszakban a rendszeres ismereteket, mégis az emberélet útjának felén jóval túl tudományos munkához kezdve, a maga kicsiny, elzárt világában is volt benne céltudat és akaraterő, hogy önképzéssel, kutatómunkával rövidesen a választott tudományszak körében jelentős eredményeket érjen el.

Noha székely szülők gyermeke volt, élete első felét családja származási helyétől távol töltötte el. Nagyszébenben született, ott és Budapesten végezte középiskolai tanulmányait, de három évtizedet meghaladó posta- és távirdai szolgálat után Sepsiszentgyörgyön ment nyugdíjba. Mikor élete derekán túl kapcsolatba került a Székely Nemzeti Múzeummal, a múzeum tudományos munkára készítő környezetében előbb Csutak Vilmos, majd Herepei János eszményi társaságában rákapott a levéltári kutatás szenvedélyére. Ettől kezdve a család-, hely- és helynévtörténeti érdeklődés olyan mértékig elhatalmaso-

dott rajta, hogy nagy odaadással és a gyenge testben lakozó hatalmas lelkierejével vetette bele magát városa és közvetlen környéke múltjának tanulmányozásába. Milyen külső hatásra, milyenre nem, nem tudom, elsősorban a helynevek beszéde érdekelte őt. Ilyen irányú érdeklődésének első jelentős termékeként, *Háromszéki helynevek* című, csak 1929-ben, élete ötödik évtizedének vége felé napvilágot látott kis gyűjteményével valószínűleg a helynévtörténeti kutatás első modern úttörői közé került. E gyűjteménye megjelenése után csaknem egy évtizeddel kezdődő személyes kapcsolataink ösztökélő hatása abban nyilvánult meg, hogy hozzáfogott a sepsiszentgyörgyi Múzeumban az ő kezelése alatt álló levéltár helynévtörténeti adatainak rendszeres kibányászásához. A második világháború utolsó évéig a választott területnek, Háromszéknek olyan gazdag történeti helynévanyagát hordotta egybe, amilyen-nel egyetlen hasonló nagyságú székelységi közigazgatási egység vonatkozásában sem rendelkezett a tudomány. A nagy világégésnek tudományos szempontból egyáltalában nem jelentéktelen csapásai közé tartozik, hogy ez a hatalmas gyűjtemény teljes egészében az elmenekített múzeumi anyaggal együtt angol bombatámadás nyomán keletkezett tűz martaléka lett. A veszteség pótolhatatlanságára az döbbsenhet rá igazán, ha tudjuk, hogy nemcsak az ő, élete utolsó évtizedében gyűjtött rendkívüli értékű helynévtörténeti anyaga semmisült meg, hanem kéziratos kijegyzéseivel együtt hamuvá vált csaknem teljességében a múzeumi levéltárnak az az anyaga, amelyből Bogáts sok tízezer helynévtörténeti meg — hihetőleg — más természetű történeti adalékát is kijegyezte.

Még jóval e nagy pusztulás előtt a levéltári kutatás rendjén céhbéli nyelvtörténésznek is tisztességet hozó érzékkel ráterelődött Bogáts figyelme a kezén megforduló levéltári anyagnak szó- és nyelvtörténeti szempontból kibányászható értékeire is. Akkor már az ilyen kérdésekben szenvedélyes és gyakorlott levéltári kutató, a múzeumot igazgató Herepei János társaságában élve és e sorok írójától unszolva, két jelentős kiadványa anyagának gyűjtéséhez is hozzáfogott. A tájnyelvis-régies jelenségekben nagyon gazdag háromszéki

levéltári darabokból gyűjtött szótörténeti kijegyzéseit szójegyzékszerűen egybeszerkesztve, szerencsére még 1943-ban sajtó alá rendezte *Háromszéki oklevélszójegyzékét* (ETF. 163. sz. 181 + 1 l.). Ez azóta is valóságosan egyetlen történeti tájszótárunknak számít: a magyar szótörténeti és néprajzi kutatók nagyra értékelt, nélkülözhetetlen kincsesára.

Szójegyzéke megjelenése nem bágyasztó önelégültségre, hanem további anyaggyűjtő munkára sarkallta Bogátsot. A háború utolsó évének megpróbáltatásaitól meglankasztott testi erővel, de tovább lobogó tudásszomjjal és szolgálat-vágygal reszketeg kézzel is fegyelmezetten rózta cédulákra szójegyzéke pótkötetébe szánt levéltári kijegyzéseit. Az így egybeálló, nyersanyagában gazdag gyűjtemény megjelenetésére sem életében, sem azóta eddig még nem kerülhetett sor, habár egy háromszéki történeti helyneveket tartalmazó kézirattal együtt e szójegyzék-kötet anyaga is — halálos ágyán kijelentett végakarata értelmében — szerencsésen ez emlékező sorok fróójához került. A kézirati hagyatéknak kisebb terjedelmű kézírata: helynévtörténeti gyűjteménye halála után kilenc évvel napvilágot láthatott (I. NyIrK. II, 213—24), az egybeszerkesztésre váró szójegyzék-pótlás nyersanyaga azonban terjedelmi okokból jelentős szótörténeti értéke ellenére sem kapott még mindeddig kiadót.

A nyelvjárási *-ni, -nit, -nul, -nül* határozórag erdélyi jelentkezéséről közzétett egyik kis közlemény (MNy. XL, 76—7) felhívta Bogáts figyelmét erre a titokzatos ragcsoportra is. Rövidesen erre a kérdésre vonatkozóan a háromszéki régiségből olyan értékes adalékokat gyűjtött egybe és juttatott el — a rá jellemző önzetlen nagylelkűséggel — „felhasználás céljából“ hozzám, hogy ezt az anyagot — magában álló értékessége láttán — közlésre alkalmas formába szerkesztve önálló kiadványként kellett közzétennem (A *-ni, -nit, -nul, -nül* rag a háromszéki régiségben. Levéltári forrásokból gyűjtötte Bogáts Dénes: KvDolg. 16. sz. Kolozsvár 1947. 15 l.). Ez a terjedelemre kicsiny, értékére nézve jelentős kiadvány eddig az egy székely székéből gyűjtött ilyenemű anyag gazdagsága tekintetében utolérhetetlenül az első helyen

áll. Bogáts adalékai nagyon sokat segítettek e sorok íróját is a kérdés nagyobb távlatokban elvégzett vizsgálatában (l. MNyj. VI, 3—22).

Egy — külső körülményeit, ismeretszerzési és munkalehetőségeit illetően — mostoha élet ilyen tisztas, sőt rendkívüli eredményei láttán az emlékező tiszteletadáson túl önként adódik a kettős, intő tanulság számunkra is. Az egyik az, hogy bármilyen mostoha körülmények között a távolba néző céltudat a legközvetlenebb környezet vizsgálatával célt vihet bele bárki életébe, és jelentős eredmények teremtésére készíthet bármilyen nehéz körülmények között dolgozót is. A másik tanulság: intés a kedvezőbb tudományos ismeretszerzési és fejlesztési lehetőségek között dolgozó tudományos munkásoknak, hogy ne hagyjanak vidéki tétlenség áldozatául esni olyan emberi értékeket, amelyeket ösztönző kapcsolattartással be lehet iktatni a tudományos élet vérkeringésébe.

A két évtizede már halott Cs. Bogáts Dénes tehát nemcsak jelentős tudományos eredményei, hanem ez eredményeket teremtő emberi és tudósi lelkületből méríthető tanulságok miatt is arra készítt, hogy ha késeten is, egy pillanatra magunk elé idézzük kedves, jóságos emberi alakját, és példát, erőt merítsünk céltudatából, tervszerű munkájából és tudományos munkálkodásbeli fáradhatatlanságából. Helynév- és szótörténeti eredményei a szaktudományban örökké maradandó emléket állítottak neki, emberi értékei azokban élnek, akiknek alkalmuk volt közelről ismerni az ő különleges, megnyerő egyéniségét, és akik részesültek e nem mindennapi lélek bensőséges barátságának melegében.

BRÜLL EMÁNUEL TUDOMÁNYNÉPSZERÜSÍTŐ MUNKÁSSÁGA

Alig két év választ el Brüll Emánuel (1884—1951) halála két évtizedes évfordulójától, és mégis mindeddig csak könyvtárosi szerepének felmérését végezte el emlékező cikkében egyik hálás tanítványa. Az egész ember: a tanár és a tudományos munkás alakjának megrajzolására még nem került sor. Nem a rá gondolás hiánya, nem is emberi és szellemi értékeinek nem becslése e mulasztás oka. Akihez nagyon közel álltunk az életben, néhez róla megemlékezést írni: hűvös, szenttelen, távortartó józansággal felmérni értékeit úgy, hogy ne tetsszék sem hideg érzéketlenségnek, sem túlzó, baráti ömlengésnek a szó.

Még ma, szinte két évtizeddel halála után sem tud e sorok írója sem többre vállalkozni, mint arra, hogy egybeállítja tudománynépszerűsítő irodalmi munkásságának megközelítőleg teljes jegyzékét, hogy így a könyvészeti adalékok száraz felsorolása mutassa meg: Brüll Emánuel, a volt kolozsvári református kollégium egykori tanára és könyvtárosa, milyen sokat tett azokon a területeken, amelyeken való munkálkodásra készültsége, hajlama, felelősségérzete készítette.

Az itt következő könyvészeti egybeállításból szembe-szökően kitetszik, hogy Brüll Emánuel életében legjobban a nyelv művelés kérdése érdekelte. Jellemző, hogy e könyvészeti egybeállítás első és utolsó tétele is a nyelvvel foglalkozó, nyelv művelő cikk, és a könyvészeti felsorolásban felsorakoztatott 119 közlemény közül is 76 e tárgy körbe tartozik. Nyelv művelő cikkeit nemcsak tudományos folyóiratokban (Erdélyi Múzeum, Magyar Nyelvőr) tette közzé, gondja volt a nyelv művelés elvi és gyakorlati kérdéseinek legszélesebb körű népszerűsítésére is. Különösen a felszabadulás óta igyekezett a heti- és napilapokban (Erdély, Utunk, Világosság), naptárakban (Er-

déli Munkásnaptár) népszerűsíteni az anyanyelv tisztaságának, a nyelvhasználatbeli gondosság kötelezettségének kérdéseit. A társadalmi átalakulásnak olyan időszakában vállalkozott erre, amikor az erőket a nagy gazdasági-társadalmi átalakulás munkálásának feladata kötötte le, és ennek lázában elhanyagolható tényezőnek látszott az átalakulás egyik fontos eszközének, a nyelvnek gondozása. Brüll Emánuel erre az akkor elhanyagolt feladatra vállalkozott: nyelvmuvelő cikkeinek legalább egyharmadát a felszabadulás utáni első öt évben, 1951-ben bekövetkezett haláláig jelentette meg. Nyugodtan elmondható, hogy az előbbi években végzett derekas tevékenység után a szocialista átalakulás idején a számára kirendelt néhány év alatt senki sem tett annyit az anyanyelv művelése érdekében, mint éppen ő. Halála a nyelvmuvelés ügyére nézve pótolhatatlan veszteség volt, hiszen nem akadt azóta sem nála e kérdések tárgyalására elméletileg alaposabban felkészült és a gyakorló-tanári munkában több tapasztalattal rendelkező tudománynpszerűsítő.

Mint hivatott tanár- és nevelőgyéniség tudománynpszerűsítő munkásságának számos terméke a nevelés, az iskola kérdéséről és az iskolában tanított tárgyaknak a tanítási anyagban való szerepéről szól. Mindig józanul, a nevelés alanya: az ifjúság kérdéseinek igaz megértésével, de ugyanakkor a nevelés letéteményesei: a tanárok szerepének hangsúlyozásával, tehát józan mértéktartással tárgyalta az időszerűen felvetődő nevelési kérdéseket. Fejtegetéseinek súlyt adott komoly erkölcsi felelősségén túl az a kristálytiszta nyelv, amely nemcsak nyelvmuvelő cikkeit, hanem más természetű közleményeit is jellemezte.

Akik ismerték őt, tudják, hogy szenvedélyesen szerette a természetet. Nemcsak a tanítási szünetnapokon, sokszor hétköznapi is kiment a természetbe. Tudatosan vallotta, környezetében élőszóval és ezen túl a toll meggyőző erejével is hirdette, hogy az embernek nem szabad kiszakadnia a természetből, a szellemi munkának meg éppen szüksége van a szabályos időközökben, ütemesen megismétlődő hétfégi kikapcsolódásra mind a testi, mind pedig a szellemi rugalmasság megőrzése érdekében. Ezért van az, hogy népszerűsítő cikkei-

nek jelentős hányada a természetjárásról szól: az egészség, a testi rugalmasság megőrzésének ezt a kellemes eszközt, módját nála senki sem ajánlotta meggyőzőbb erővel ifjúnak és felnőttek egyaránt. Tehette, mert nemcsak elvként hirdette, az élet gyakorlatában meg is valósította a természethez való visszatérés, a természetben való felfrissülés elméletben felismert és cikkeiben meggyőzően hangoztatott parancsát. Mint természetjáró sem tudta azonban megtagadni vérbeli nyelvművelő voltát: az alább következő könyvészeti egybeállítás nem egy tétele tanúskodik arról, hogy természetjáró folyóiratban is tett közzé a nyelv ápolására vonatkozó cikkeket.

Brüll Emánuel tudománynépszerűsítő munkásságának ilyen futó értékelése után igazában az itt közzeendő, teljességre törekvő könyvészeti egybeállítás ad számot arról, hogy nemcsak tanári oktató- és nevelőmunkájával járult hozzá a jövő társadalmának építéséhez, hanem tollával is szolgálta e célt a nyelv helyesség és a nyelvművelés időszerű kérdéseinek vizsgálata révén.

Jó szolgálatot tenne a nyelvművelés ügyének az a kiadó, amely ezeket az időszaki sajtótermékekben elszórtan napvilágot látott közleményeket az elevenen eltemettségéből életre keltetné.

Az itt következő könyvészeti egybeállításban a szakfolyóiratokban közzétett cikkek tételei mindig megelőzik a más időszaki sajtótermékekben megjelent közlemények tételeit.

1934. Nyelvhelyesség, nyelvtisztaság: E. LV/V. 30. 7—8. — Nyelvtisztaság és népnyelv: Ell. LV/VII. 15. 9.

1935. Egy példa, amely követésre érdemes. Finn rokonaink népnyelvi gyűjtése: Ell. LVI/III. 10. 7. — A nép nyelvének kincsei. Serkentés és utasítás a népnyelv tanulmányozására: EF. VI, 23—31 és cl. kny. — A református kollégium könyvtára: IE. XIII, 99—100.

1936. Természetjárás és nyelvtudomány: E. XXXIII, 78—80.

1937. Még egyszer az igekötőkről: EM. XLII, 186—8. — Bajok az -i képzős melléknevek körül: Uo. 188—9. — A -li végű szavak: Uo. 282—4. — Aki, amely, ami — amelyik: Uo. 284—6. — Visszaélés a határozott névelő-

vel: Uo. 286—9. — A magyar helyesírás napi kérdései: Uo. 350—7. — A sport magyar nyelve: Uo. 367—71. — Nyelvtisztaság és nyelvhelyesség: Amicus diáknaptár 1937/1938. 62—8. — Beszélgetés az anyanyelvről: E. XXXIV, 16—8. — Idegen szavak árja a magyarban: Uo. 61—3. — A rádió és a természetjárás: Uo. 75—6 [B.E.] — Nyárády E. Gyula könyve és a Tordai-hasadék neve: Uo. 81—2. — Kirándulási takarék: Uo. 87—8 [b.e.]. — Kirándulási szabályzat: Uo. 88—9 [n.n.]. — A természetjáró tízparancsolata: Uo. 89—90 [n.n.]. — A Bors-empléktábla leleplezése a tordaihasadéki menedékházban: Uo. 116—8 [B.E.]. — Válasz Nyárády E. Gyula megjegyzéseire: Uo. 120—1.

1938. A többes szám hibás használata: EM. XLIII, 56—8. — A birtokos jelző *-nak, -nek* ragjáról: Uo. 59—61. — Új magyar nyelvvédő könyv (Pintér Jenő Magyar nyelvvédő könyv-e): Uo. 171—3. — A mutatónévmás hibás használata és hibás elhagyása: Uo. 173—5. — Résztvevő vagy részvevő: Uo. 252—4. — A tárgyas igeragozás használata: Uo. 254—6. — Balassa József, A nyelvek élete (ism.): Uo. 316—7. — A természetjárás magyar nyelve: E. XXXV, 9—11. — Az ifjúság testi nevelése és a természetjárás: Uo. 65—8. — Az Erdélyi Kárpát-Egyesület múltja és jelene: IE. XVII, 74—6. — Az írás mestersége: Amicus diáknaptár 1938/1939. 146—53.

1939. Kis hibák — gyakori vétségek (1—8, 9—15): EM. XLIV, 224—6, 296—8. — Hasonló hangzású szavak cseréje: Uo. 222—4. — A nyelvművelés időszerű kérdései. Összeállította Szabó T. Attila (ism.): Uo. 227—8. — A határozatlan névelő hiányzik: Uo. 299—300. — Szó és szerkezetvegyülés: Uo. 285—9. — Geleji Katona István mint nyelvész: Kiáltó Szó XIII, 114—5.

1940. Kis hibák — gyakori vétségek (16—21, 22—30): EM. XLV, 77—9, 258—61. — Őtet, aztat, eztet: Uo. 79—81. — Az ősök neve: Uo. 81—2. — Ismét azok az igekötők!: Uo. 256—8. — Az idegen nevek. Hozzászólás dr. Kristóf György cikkéhez: KÜ. XXIII/III. 17. — A tanárok tudományos munkássága: Ell. LXI/VIII. 4. — Az utca magyar nyelve: IE. XIX, 206—7. — A klasszikus műveltség tanúi nyelvünkben: Uo. 73—4, 92—4. — Tulajdonnevekből lett köznevek: Uo. 114. — Mássalhangzó-

kettőzés: Uo. 184. — Az iskolai kirándulások: EI. VII, 292—6.

1941. Alakvegyülés: EM. XLVI, 133—6. — A határozott névelő elhagyása: Uo. 136—8. — A *-da*, *-de* képző újraeredése: Uo. 138—9. — Kis hibák — gyakori vétségek (31—36): Uo. 139—43. — A szópárok: Uo. 377—81. — Az ősök nevééről: Uo. 184—5. — Dr. Csúry Bálint: IE. XX, 33, 47. — Választás előtt: Uo. 12—3. — Csúry Bálint emlékezete: A kolozsvári ref. kollégium 1941/42 évi értesítője. 8—13. — A nyelvek rangsora a gimnáziumban: Protestáns Tanügyi Szemle 1941. 46—8.

1942. Új magyar szavak szótára (Szécsi Ferenc munkája): EM. XLVII, 143—5. — Kis hibák — gyakori vétségek (37—42, 43—49, 50—54, 55—59): Uo. 145—7, 277—9, 415—7, 572—3. — Egy új magyar nyelvkönyv (Dr. Techert József munkája): Uo. 147—8. — Mássalhangzó-kettőzés: Uo. 149—50. — Képesbeszéd: Uo. 150. — A szószaporítás egynéhány példája: Uo. 274—6. — Az igekötők dolga: Uo. 276—7. — A chiasmus vagyis keresztelődés: Uo. 412—5. — A cím: Uo. 568—9. — Összetétel és összeírás: Uo. 569—72. — Érdemes-e a görög nyelv terhét hordoznunk?: Az Út XXIV, 76—80.

1945. Anyanyelvünk védelmében: Erd. II/III. 26. — Az „Erdély“ életrajza: E. XLII, 3—4. — Egy rossz szokás: Uo. 13. — A tanulóifjúság természetjárása: Uo. 57—60. — Sport-e a turistaság? Uo. 89—91.

1946. Anyanyelvünk védelmében: Erdélyi Munkás-naptár az 1946. évre. 120—2. — Ki a turista? E. XLIII/2. 11—5, /3. 14—8. — Az iskola védelmében: Erd. III/VII. 21. — A család és az iskola. A nevelés mindig időszerű kérdései: Erd. III/X. 9, 11, 13. — Mindennapos bosszúságok: Uo. III/XI. 17. — A turistaság a béke szolgálatában: E. XLIII/IV. 1—3.

1947. Tanáraink, tanítóink újesztendeje: Erd. IV/I. 4. — Hozzászólás „Az értelmiségi világ és az iskola“ kérdéséhez: Uo. IV/VI. 3. — Az ifjúság nevelésének válsága. Megjegyzések a szülők iskolájához: Uo. IV/VI. 6. — Szülők iskolája: U. II/2. 3. — Szükség van-e nálunk nyelv-művelésre?: U. II/7. 3. — A természetjárás dicsérete: U. II/10. 10. — Ösbemutató: U. II/12. 10 [Erdélyi Nyelvőr]. — A falu és a természetjárás: U. II/13. 3. — Melyik

helyes: terrász vagy terasz?: U. II/14. 8 — Eme — emez, ama — amaz: U. II/15. 2 [B.E.]. — Szótagolás, sorvégi elválasztás: U. II/18. 10. — Egybe kell írni...: U. II/21. 6. — Városi és falusi: U. II/23. 4 [B.E.]. — Peres ügy (novella): U. II/24. 6. — A magyar nyelv iskoláinkban: RSz. XLII, 191—4. — A hagyomány az egyházi nyelvben: Uo. 596—9. — Új turista-nemzedék: E. XLIV, 14—5. — A természetjáró álma: Uo. 29—31.

1948. Hozzászólás nevelőink kérdéséhez: U. III/2. 6. — Bodor tanár úr: U. III/6. 10. — Az anyanyelv tisztasága: U. III/19. 10. — Közérthetőség és nyelvtisztaság: Világosság V/VI. 27. — A természetjárás a sportok között: E. XLV, 64—5.

1949. A magyar előbeszéd: RSz. XLIV, 433—7.

1950. Ácsingózik és ácsorog: Nyr. LXXXIV, 45. — Huzakodva vagy húzódozva?: Uo. 45—6. Méltók — méltók: Uo. 154—6. — Annál is inkább — annál kevésbé: Uo. 185. — Nyelvtani és értelmi egyezés: Uo. 435—8. — Összeírás és összetétel: i.h. 447—8. — A beszéd hatása: RSz. XLV, 4—7.

HÁROM DERÉKBA TÚRT ÉLET

1

Gergely Béla sírjánál

A Kolozsvári Tudományegyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kara, az egyetemi Magyar Nyelvtudományi Intézet, az ETI Magyar Nyelvészeti Osztálya, a Magyar Népnyelv és az Erdélyi Múzeum munkatársai meg a kolozsvári nyelvjáráskutatók kicsiny csapata nevében veszek búcsút Gergely Bélától. A nagy világ végtelenségében egy parányi porszem, a mi kicsiny világunkban fiatal kora, gyermekifjú volta ellenére is nagy, kimagasló, fényes érték hull vissza a porba az ő halálával.

Gergely Béla 1921-ben született Temesváron. Mint özvegy édesanyja két fia közül az idősebb szülővárosa gimnáziumából került ide 1940 őszén egyetemünkre. A jobára hivatásodat nélkül, tervtelenül, a diákévek gondtalanságában élő társai között céltudat, mindennapos tervszerű munka, a megkívántnál jóval nagyobb, szinte emberfölötti erőfeszítés jellemezte, és nyugtalan, örökké kielégíthetetlen tudásvágy hajtotta Gergely Bélát egyetemi éveit kezdetétől fogva a legnemzetibb tudományág, a nyelvészet felé. Első perctől kezdve nemcsak hallgatóm, de tanítványom, legbensőbb munkatársam, — talán azt is mondhatom, fia m volt Ő abban a szellemi értelemben, hogy a szülő örömeivel, egyre fokozódó büszkeségével láttam benne a gyöngédségnek, a szeretetnek, a szerénységnek és igénytelenségnek, a munkájához való hűségnek a mai fiatalság annyi tagjából hiányzó nagy emberi értékeit, másrészt meg igyekeztem nemcsak tanára, a p j a is lenni abban a magasabb értelemben, hogy aggódva, érdeklődéssel figyeltem sorsát, korlátolt emberi erőmhöz mérten igyekeztem elhárítani útjából legalább a nagy szikladarabokat, ha már egészen rögtelenné nem tehettem azt az utat, amelyen az Ő élete vezetett. Ő mindezt

hálás megértéssel, gyermeki bizalommal, halálíg hűséges rámgondolással és — szüntelen munkával viszonozta. Milyen jó, milyen reménykeltő volt annyi más leverő tapasztalat mellett a tanítvány állandó, szakadatlan munkáját, tanulmányozását, egyre több eredményt mutató és még több eredménnyel biztató tudományos fejlődését, nagy léptekben való előretörését látni! Milyen jó volt, mikor a tudományos munka területén az első bizonytalankodó lépések után mind kevesebbszer kellett megfognom a kezét, mind kevesebbszer kellett aggodnom, hogy a nagy tudományos terveket maga elé tűző ifjú elbukik az előtte álló kicsiny rögökön.

Az első egyetemi év, az 1940/41. esztendő a komoly előkészület ideje volt Gergely Béla számára. De már 1941 tavaszán egy kis kutatócsoporttal, majd — ugyanannak az évnek nyarán — magában vágott neki a helynévgyűjtés sok fáradsággal járó, de nagy tudományos célokat szolgáló feladatának. Kalotaszeg helynévanyagának másfél évtizede vajúdó kiegészítéséhez 1941 nyarán Gergely Béla gyűjtötte össze és készítette nyomtatás alá mintegy 20 községnek jelenkori helynévanyagát. A következő tanévben már meg is jelent az ő tollából e gyűjtés egy részletének, Kisbács helyneveinek mintaszerűen gondos feldolgozása. E munkája során annyira hatalmába kerítette a helynévgyűjtés láza, hogy a következő 1941/42. tanévben a kínálkozó rövid szünidőkön, hétvégeken semmi fáradsággal nem törődve járta a Kolozsvár környéki falvakat, 1942 nyarán meg az ETI borsavölgyi kutatómunkájához kapcsolódva, nemcsak 16 falunak jelenkori helyneveit gyűjtötte össze, de hozzákezdett évek hosszú sorát kívánó közös tervünk, a Mezőség helynévanyagának összegyűjtéséhez is. E tervből azonban már csak a Kis-Szamos bal partjának a Borsa völgyétől Szamosújvár tájáig terjedő részén harminc község helyneveinek összegyűjtését végezte el. A számára kirendelt rövid idő alatt ez is szinte hihetetlen teljesítmény. Több, mint amit magyar helynévkutató valaha is végzett!

Mintha érezte volna, hogy megszámláltattak napjai, lázasan igyekezett, hogy gyűjtését fel is dolgozza. Ma, anyaga jórészt előkészítve, kéziratban várja a kiadást, kitűzött és a kezdet kezdetén elakadt nagy munkaterve

meg tanuló- és munkatársai közül a folytatót, megvalósítót. A Magyar Népryelvben, az Erdélyi Múzeumban eddig megjelent és ezután közzeendő dolgozatai sejtetik velünk igazán, hogy az ő kedves, rokonszenves, különleges lelki értékekkel felruházott egyéniségének eltűnével tudományos életünk és közelebbről a magyar nyelvjáráskutatás ügye is milyen reménységét veszítette el.

A szülői háztól távol a családi élet melegére vágyott már évek óta az elköltözött. Csak szerény tervezgetések formájában élt benne és szinte csak utolsó óráira mellé rendelt társában az új családi otthon képe, mikor a lap-pangó baj váratlanul, a maga kérlelhetetlen valóságában megmutatkozott és elragadta őt közülünk. Fialtal özvegye, édesanyja, testvére lelkében a szerető férj, fiú és testvér, bennünk: tanáraiban, tanuló- és munkatársaiban a hálás, hűséges tanítvány és az igaz, melegszívű barát képe feledhetetlenül él. A magyar nyelvjáráskutatás munkaterületén is olyan tudományos eredmények őrzik emlékét, amelyekhez foghatókra nemcsak egy, az egyetem padjai közül még ki sem került ifjú, de bármely nyelvjáráskutató büszke lehet.

Gergely Béla rövid élete minden magyar ifjú, de elsősorban az erdélyi magyar egyetemi ifjúság számára a végtelen kötelességteljesítésnek és a tudományos munka lázas szeretetének mintaképe. Bár lennének minél többen, akik az Ő példáját követve, az Ő erős lelkéhez hasonló komoly lelkülettel végeznék az ő félbeszakadt munkáját.

Áldott, feledhetetlen számunkra, tanárai, munkatársai számára emléke! Legyen példamutató az egyetemi ifjúság számára munkás, komoly élete!

1943

2

Mindszenti Nagy Ottó

1903—1946

Csendes félrevonultságban a „vidék“-re került tanár örök mintaképeként a tanítás, a tudomány- és magaművelés belső lázától hajtván dolgozott szinte haláláig Ady

zilahi kollégiumának tanáraként M. Nagy Ottó. Hosszas és súlyos betegségét befejező, végzetesen korai halála megakadályozta ugyan őt abban, hogy tudományos kutatásainak egész anyagát közzétegye, de így is volt benne az elmúlás előtt álló test minden gyengesége ellenére is még annyi erő, hogy végleges formába öntse és aztán sajtó alá rendezze a zilahi kollégium első professzorának, az európai hírű nyelvtudós Gyarmathi Sámuelnek életéről és munkásságáról írt jeles tanulmányát (Gyarmathi Sámuel élete és munkássága: ETF. 182. sz. Kolozsvár 1944. 88 l. + 2 műmelléklettel). Ő, Zilah szülötte, a zilahi kollégium neveltje és tanára ezzel a szerényen csak „ütegyengetés“-nek szánt munkával a város egyik legkiemelkedőbb személyiségének és a kollégium legnagyobb tanárának állított méltó emléket, de egyben eltüntette azt a bántó mulasztást is, amely Gyarmathi életrajza megírásának késlekedése miatt a finnugor nyelvtudomány magyar művelőinek lelkét terhelte. Ez a tanulmány Gyarmathinak legteljesebb, leghasználhatóbb életrajza, és így egy majdan elkészülő nagyobb méltatás nélkülözhetetlen forrása lesz. Ez életrajz megírására irányuló kutatása közben Gyarmathinak sok ismeretlen vagy olyan kéziratát fedezte fel, amelynek hollétéről a magyar tudományosság addig mit sem tudott. Azt a tervét azonban, hogy ezeket a kéziratokat közzétegye, a nyelvtudomány legnagyobb kárára hosszas és súlyos betegeskedése miatt már nem valósíthatta meg.

M. Nagy Ottó mintaképe volt a vidéken élő tanárnak, nemcsak azért, mert ahhoz a környezethez tért vissza, amelybe beleszületett, ahol nevelkedett s ahhoz a kollégiumhoz, mely őt — már kicsiny korától kezdve nagy-nagy reménységét — gyámoltotta, hanem azért is, mert szülő- és neveltetése helyére való visszakerülése után lelkiismeretesen végzett tanári munkája mellett elsőrendű feladatának tartotta, hogy megismerje és megismertesse azokat a történeti szálakat, amelyek Zilahot és kollégiumát a magyar műveltség életében emlékezetessé teszik. E feladat részleges megvalósításával M. Nagy Ottó követendő példát mutatott a magyar műveltség ügyét igazán szívén viselő minden pályatársának, évszázados intézményeink minden mai munkásának. Így tehát nem-

csak kiemelkedő tanári és nevelői hatása révén, hanem tudományművelő szerepében is illik rá az, amit életrajzi tanulmánya befejező mondatában maga Gyarmathiról írt: „Munkássága termékenyítő volt és az is marad azok számára, akik nemzetükért hűséggel kívánnak dolgozni.“

1946

3

Sándor Gábor

1921—1947

Az erdélyi népelet fiatal kutatóinak táboraából egyik legtöbbet ígérő reménység tűnt el Sándor Gábor halálával. Alig négy éve, hogy pályatársa és barátja, a végzetes hirtelenséggel elhunyt Gergely Béla itthagya befejezetlenül munkáját, s most ugyanígy derékba tört egy fiatal élet, semmivé vált az a sok-sok célkitűzés, melynek Sándor lett volna valóra váltója.

A két fiatal kutató életében és pályájában megdöbentő a párhuzamosság. Mindketten egy évben születtek, ugyanannak a tanító-rendnek két középiskolájában készültek a főiskolai tanulmányokra (Gergely Temesvárt, Sándor Kolozsvárt), és ugyanazon az egyetemen, a kolozsvárin folytatták egyetemi tanulmányaikat. Ugyanaból az egyetemi kutatóintézetből indultak el, és ugyanazon a kutatóterületen kezdtek dolgozni is. Egyek voltak abban is, hogy még az egyetemi padok között ülve, kutatásaiknak olyan érett irodalmi eredményeivel dicsekedhettek, amelyek gyakorlottabb kutatót is büszkévé tehetek volna. És végzetesen egy volt korai haláluk oka is: mindkettőt ugyanaz a kór, a tüdőbaj ragadta el közülünk. Gergely azonban még egyetemi tanulmányai befejezése előtt, 1943-ban meghalt, Sándor négy évvel túlélte pályatársa és barátja halálát. De egyek voltak munkába indulásuk komolysága, célkitűzéseik határozottsága tekintetében is. Csak véralkatukban különböztek, s ez adta meg mindkettőjük munkaütemének az egyéni szint.

VADRÓZSÁK.

SZÉKELY

NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY.

SZERKESZTI

KRÍZA JÁNOS.

← ELSŐ KÖTET. →

KOLOZSVÁRTT,

STEIN JÁNOS ERD. MUZ. EGYLETI KÖNYVTÁRS BIZOMÁNYA.

1863.

A VADRÓZSÁK ELSŐ KIADÁSÁNAK CIMLAPJA

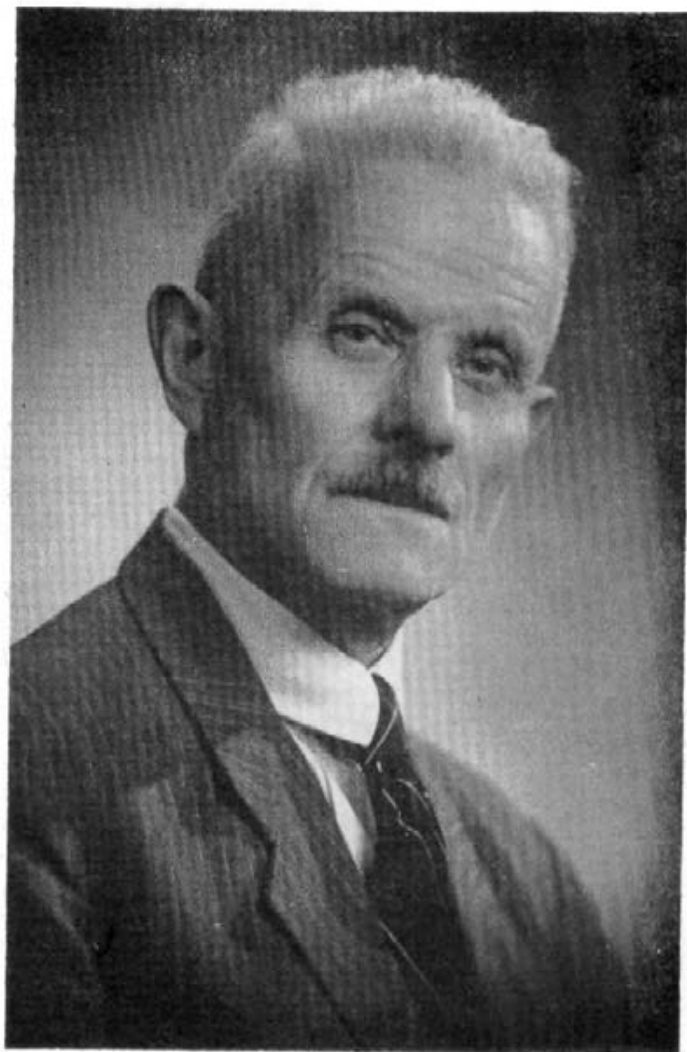
KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

1885—1936

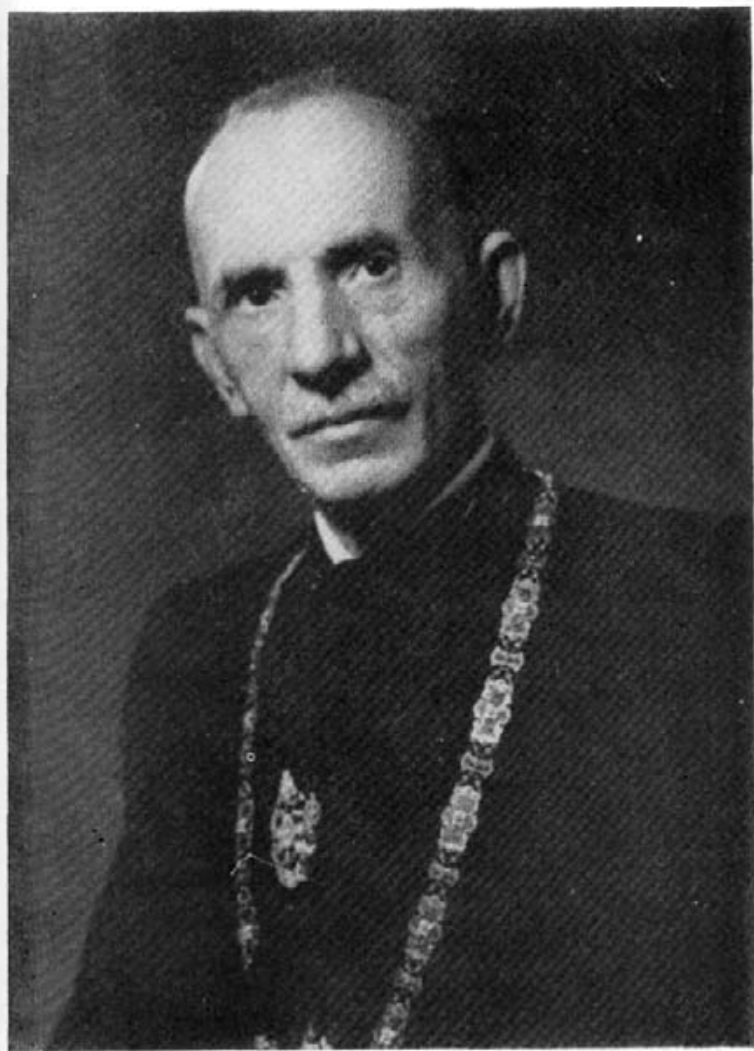
CSÜRY BALINT

1886—1941

KELEMEN LAJOS

1877—1963

KRISTÓF GYÖRGY

1878—1965

BRÜLL EMANUEL
1884—1951

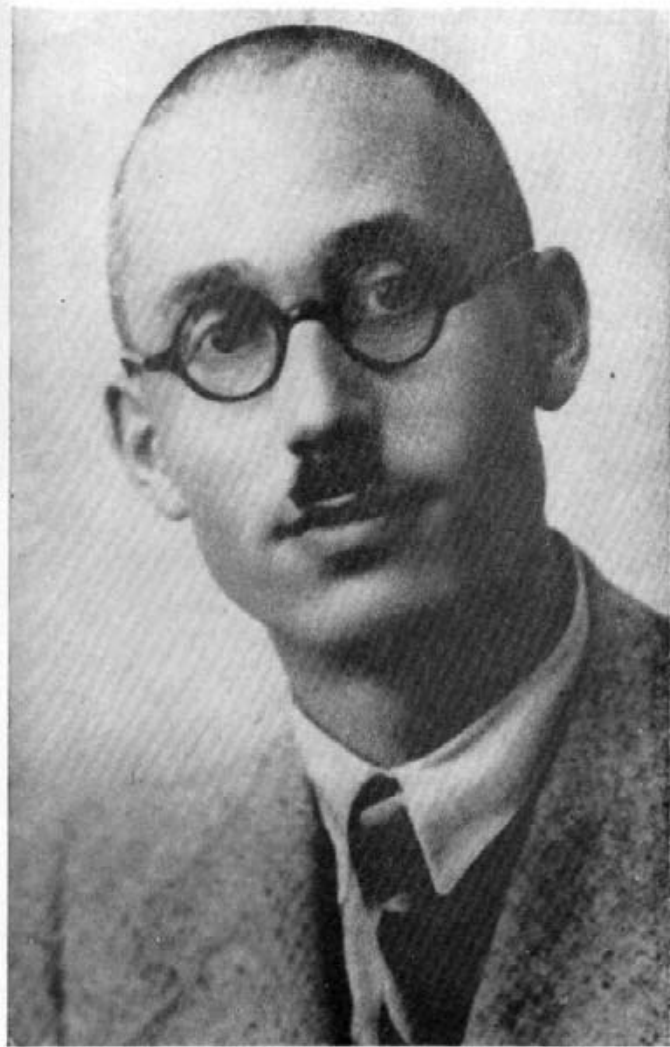
Artur Kannisto.

KANNISTO ARTUR
1874—1943

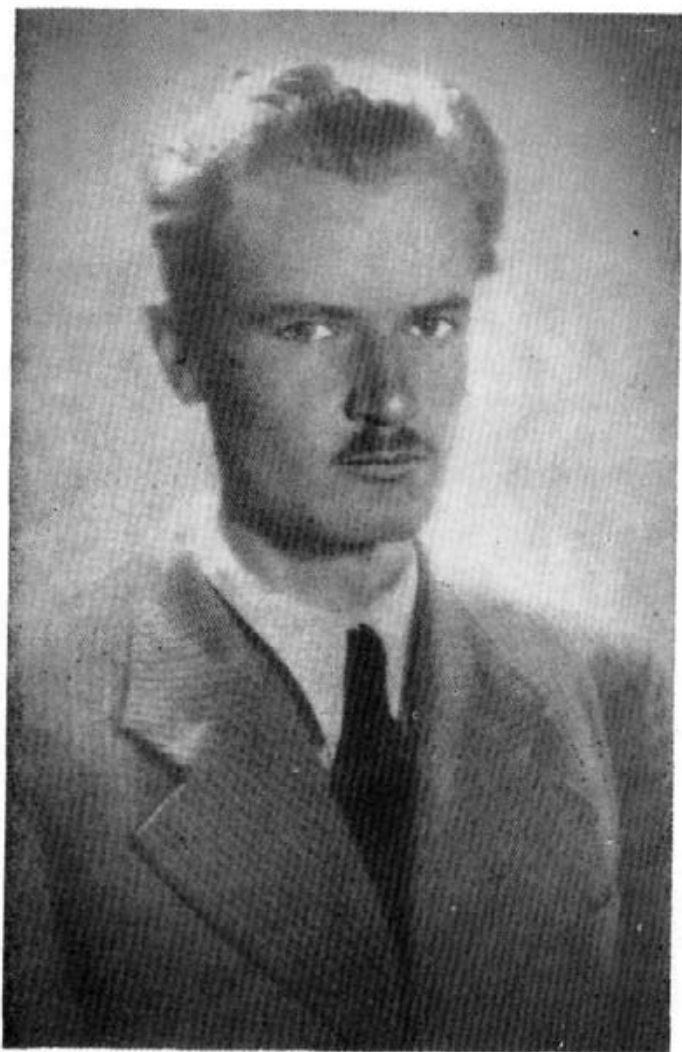

KNIEZSA ISTVÁN

1898—1964

M. NAGY OTTO
1903—1946

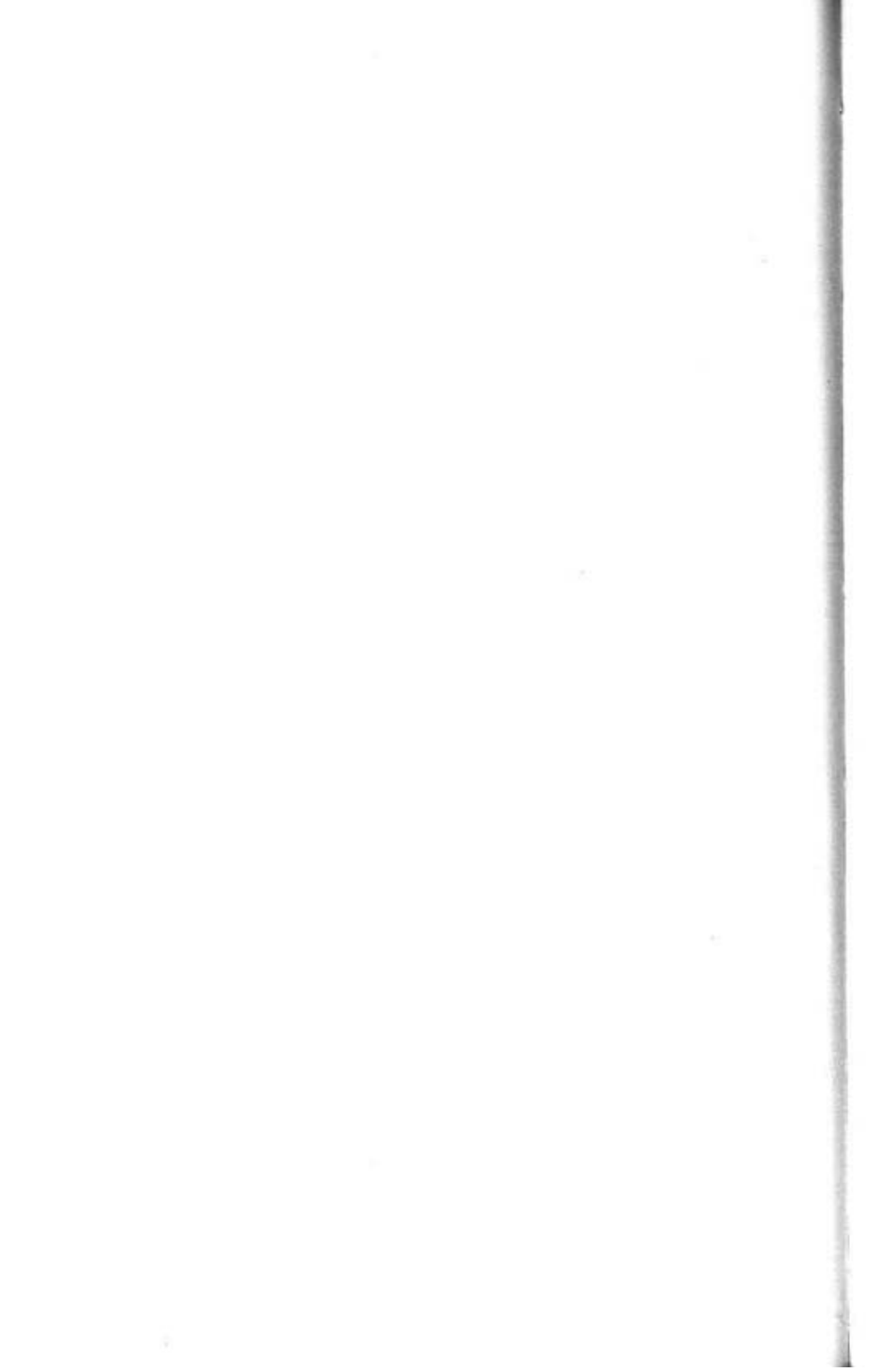

GERGELY BÉLA
1921—1943

SÁNDOR GÁBOR

1921—1947

A kutatómunkára ugyanabban az intézetben készültek fel, de munkásságuk a kutatóterület szempontjából hamarosan elvált egymástól. Sándor Gábor kezdeti nyelvészeti, szókincs-gyűjtő munkásság után mindinkább a néprajz irányában hajolt el. Alapos nyelvészeti felkészültsége és módszeressége néprajzi kutató- és feldolgozó munkáját is előnyösen befolyásolta. A hozzá legközelebb álló, önként adódó néprajzi pont, szülővárosa, Kolozsvár egyik jellegzetes, de a kutatóktól eddig elhanyagolt részének, a Hóstátnak néprajzi és vele kapcsolatos népnyelvi feldolgozásához fogott hozzá. Emellett azonban részt vett az ETI Magyar Nyelvészeti Osztályának borsavölgyi kutatómunkájában, és jelentős népnyelvi, illetőleg néprajzi gyűjtést végzett a Gyergyói-medencében, majd később, kézdivásárhelyi tanár korában Háromszéken is.

Sándor Gábort Gergely lobogó, fáradhatatlan tennivágyásával és mennyiségében is hatalmas kutatási eredményeivel szemben bizonyos tartózkodó lassúság, megfontoltság, sokszor egészen tétlenségnek látszó munkaütembeli nehézkesség jellemezte. A helyszíni gyűjtőmunkában aggályoskodó odaadással a teljességre, a feldolgozás során a szerkezet és a fogalmazás állandó, végtelenségig gondos csiszolgatásával az elérhető tökéletességre törekedett. Azért kerültek aztán ki keze alól olyan mintaszerűen gondos részlettanulmányok, mint amilyen a kolozsvári Hóstát emberi erővel végzett teherhordása és a hóstáti szénahordás monográfiái.

Csaknem három évvel a nagy világegés befejezése után, 1947. szeptember 16-án, hosszas szenvedés után hunyt ugyan el, de azért a háború áldozata ő is. A háború utolsó hónapjainak zűrzavarában sodródott el Kolozsvárról, s ha szerencsés körülmények között és embertelen erőfeszítések, izgalmak árán vissza is kerülhetett Erdélybe, vidéki tanárkodása idején is melengetett tudományos terveit elfoglaltsága, a tespedésre csábító környezet és a benne lappangó kór bénító ereje miatt már nem tudta megvalósítani. A betegség akadályozta meg abban is, hogy a hétfalusi csángó néprajzi tájmúzeum megteremtésével újabb bizonyosságot tegyen a népi élet szeretetéről és múzeumszervező képességéről is.

Eddigi irodalmi munkássága és kéziratban maradt értékes anyagának ezután közzeendő eredményei őrzik fiatalon kettétört életének emlékét. Számunkra, tanárai, munkatársai és barátai számára ezen túlmenőleg kedves, ragaszkodó egyénisége is örökre feledhetetlen marad.

1947

MIKECS LÁSZLÓ

1917—1944

A nagy világrengésnek sok-sok fiatal tudományművelő áldozata között tudományos életünkre nézve az egyik legfájdalmasabb veszteséget Mikecs László korai, tragikus halála jelenti.

Az érmelléki Bihardiószegről, egyszerű népi környezetből indult el Mikecs arra a rövid életútra, amely számára rendeltetett. Cegléden kezdte, majd Aszódon végezte be kitüntetéssel középiskolai tanulmányait. A magyar tudományos képzés legkiválóbb intézetének, a budapesti Eötvös Kollégiumnak ösztöndíjasaként mint az intézmény egyik nagy reményekre jogosító tagja és mint a budapesti egyetem hallgatója végezte komoly lelkiismeretességgel tanulmányait. Szülőföldjétől tanulmányi ideje alatt már az Érmellékhez kapcsolódó rokoni szálak miatt sem szakadt el, sőt egész életére szóló tudományos céljával is éppen a keleti magyarság legszélső ágának, a csángóságnak tanulmányozását tűzte ki. Határozott céltudattal, a szükséges tudományos fegyverzet teljes birtokában vágott neki a csángó-kérdés bonyolult rengetegének. Elmélyülő tanulmányai eredményeként megjelent ilyen meg másirányú kisebb cikkei mellett erről a kérdéstről szól három legjelentősebb munkája. Az első, bár a nagyközönség számára írt népszerűsítő jellegű munka, egyben a csángó-kérdés egész irodalmának fölényes ismeretéről tanúskodó hatalmas összefoglalás is (Csángók. H. és é.n. 412 l. + 5 térképvázlat). Részben ezzel párhuzamosan, részben meg ez után dolgozott a csángók történetére nézve két, jelentős monográfiáján. Az egyiknek az egyháztörténetre utaló címe tulajdonképpen egy rendszeres vizsgáló-módszerrel és nagy felkészültséggel megírt, egészen újszerű megállapításokban gazdag nyelvészeti és történettudományi munkát rejt: a csángó-kérdés történetében oly előkelő szerepre számot tartó tör-

téneti forrásmunka, az ún. Bandinus-kódex személynév-anyagának teljes, sokoldalú feldolgozását és településtörténeti szempontból való értékelését (A moldvai katolikusok 1646—47. évi összeírása: ETF. 171. sz. 150 l. + 6 térkép-vázlat). Másik nagy dolgozatában a keleti magyarságnak új szempontokban és megállapításokban bővelkedő összefoglalását írta meg (RM. I, 441—507).

Haladó szellemű, marxista tájékozottságú kritikai gondolkozása magasan kiemelte őt kora értelmiségi rétegének tévedező, ábrándokat kergető tömeg-emberei közül. Szakmunkáiban fegyelmezettebben, lefojtottabban, környezete életének kapcsolatait figyelő cikkeiben, dolgozataiban leplezetlen kritikai szemlélettel, kérlelhetetlenül éles hangvétellel mutatott rá a bajokra, mulasztásokra, visszásságokra, illetőleg azokra az eszmékre és követelményekre, amelyekhez életünknek igazodnia kellene. Egyik ilyen irányú, életében utolsó, tanulmányá bővült szemléje, szinte tudománypolitikai végrendelete valamivel halála előtt látott napvilágot (EM. XLIX, 500—23 és ETF. 190. sz.).

Reménykedve, bizakodva nézett az elkövetkezendő új világ felé. 1944 októberének első napjaiban ő volt a szintén tragikus sorsú Kovács Katona Jenő mellett a legbizakodóbb, leghívőbb tagja annak a fiatal értelmiségi marxista csoportnak, amely egy leomló, avult világ romjain gondolatban már építgette az új, emberibb, szocializmusba torkolló jövőt.

Utolsó, még életében megjelent két tanulmányát alig vehette kezébe, egyik tanulmánya ki sem kerülhetett a sajtó alól, mikor elindult utolsó útján. Törékeny teste az embertelen szenvedést, bizakodó lelke a megpróbáltatásokat nem bírta ki. Szinte egy évi bizonytalanság után néhány visszatérő társa hozta a bizonyosságában levereő hírt: Mikecs László 1944. december 2-án meghalt. Rövid, korán ellobbant életének jelentős irodalmi munkássága a magyar tudományosságban, emberi kiválóságai és értékei azokban biztosítanak számára ércnél maradandóbb emléket, akik benne a kiművelt magyart és a lelki haladás, a szellemi és közösségi emelkedés emberét ismerték meg.

**KNIEZSA ISTVÁN SZEREPE A MAGYAR SZÓKINC S ROMÁN
EREDETŰ FEUDALIZMUSKORI ELEMEINEK
VIZSGÁLATÁBAN**

1. Ha valaki a magyar szókincs-rétegződés keretében nyelvünk román eredetű feudalizmuskori kölcsönszavainak vizsgálata, illetőleg az ilyen irányú összefoglaló kutatások tudománytörténeti mozzanatai tekintetében akar tájékozódni a múlt század hatvanas éveitől, még e kérdésnek legutolsó összefoglalásából, Bárczi Gézának a magyar szókincs eredetéről írt korszerű kritikai tájékoztatójából (Szók.² 119) is csak a Vass József nevével kezdődő, majd Edelsbacher Antal, Szinnyei József, Damian István és Blédy Géza nevével folytatódó elég szegényes névsorral ismerkedhetik meg. Noha Bárczi összefoglalása a részletvizsgálatok vonatkozásában felsorolásszerűen utal más nevekre is, ebből a hiányos névsorból meglepően kimaradt az utóbbi negyedfél évtized ilyen vonatkozásban két legjelentősebb szókincstörténeti eredményeket felmutató kutatójának, Drăganu Nicolaének és Kniezsa Istvánnak a neve, és persze munkásságuk kritikai értékelése. Az még valamennyire érthető, hogy Drăganu-nak egyik névtani munkájában rejtekező, ilyen vonatkozású fejezete elkerülte a kutatók figyelmét, egészen érthetetlen azonban, hogy a figyelem körén kívül rekedtek a modern magyar szókincskutatás egyik nagy mestere, Kniezsa István ilyen vonatkozású eredményei.

2. Pedig mikor 1965 márciusában tragikus hirtelenséggel kihullott a toll a nagy magyar szlavista kezéből, egy — fájdalom — torzóban maradt remek összefoglalás: a magyar nyelv szláv eredetű jövevényszavainak adattárát tartalmazó két kötetben a magyar szókészlet román eredetű kölcsönszavaira vonatkozóan is rendkívül jelentős észrevételek hagyományozódtak ránk. Ez a módszertani szempontból is felbecsülhetetlen értékű munka ugyanis nemcsak a magyar nyelv szláv jövevényszavai,

hanem a románból közvetlenül, illetőleg a szlávból meg más nyelvekből román közvetítéssel a magyarba átkerült szavak szókinccstörténeti vizsgálata tekintetében is rendkívül jelentős.

3. Kniezsa hivatkozott munkájának forgatói előtt eléggé ismeretes, hogy a gazdag adattárban a szerző három csoportba sorolva tárgyalja a szláv eredetű vagy valamilyen meggondolásból a szláv jövevényszavak vizsgálódási körébe vonható, de a vizsgálódás rendjén aztán nemegyszer más eredetűnek bizonyuló szóanyagot. Az adattári kötet első fele a biztosan szláv eredetű, a második fele pedig a kétes, valamint a biztosan nem szláv eredetű szóanyagot tárgyalja. Magától értetődő, hogy az első csoportban tárgyalt szavakkal kapcsolatban is van Kniezsának sok, éppen a magyar nyelv román eredetű kölcsönszavainak kutatóját érdeklő megállapítása, elsősorban az olyan esetekben, amikor ugyanaz a szláv szó külön a magyarba, külön a románba is átkerült, és gyanakodni lehet arra, hogy vagy a románba magyar, vagy a magyarba román közvetítéssel kerülhetett át a szó. Ezekben a nemegyszer nyilván nehezen eldönthető eseteken kívül Kniezsától a kétes és biztosan nem szláv eredetű szavak közé, az adattár II. és III. részébe foglalt szóanyag viszonylatában támogatják a magyar szókinccs feudális-korai román eredetű kölcsönszavainak kutatóját a nagy szlavista fejtegetései, újabban összeállított gazdag történeti adattárunk alapján viszont magunk most már sokszor jóval nagyobb bizonyossággal dönthetünk a Kniezsától az átkerülés idejére és földrajzi színterére vonatkozólag sokkal kevesebb adalék alapján megfogalmazott — sokszor fenntartásos — észrevételek dolgában.

4. A kétes eredetű szavak csoportjában Kniezsa például a következő olyan szavakat tárgyalja, amelyekkel kapcsolatban a közvetlen vagy közvetett román eredeztetés szóba kerülhet: *bosztán, cserge, deget, gulásztra, kila, kotéc, oka, orda, oszkotár, szokmány*. Még ennél is több esetben fogalmazza meg Kniezsa a nem szláv eredetű szavak csoportjába tartozó szókkal kapcsolatban a román eredet gyanúját. A román eredet lehetőségére Kniezsa ezekkel a szókkal kapcsolatban hivatkozik: *berbence, bojár, cáp, cimborá, csetenye, dobronika, dránica,*

esztena ~ isztina, furulya, fuszulyka, gercsáva, gergerica, gornyyik, guzsba, haricska, izlot, kaláka, kantár 'súlymérték', kompona, kozsók, pojána, marázsa, pozsár, radina, rezсныice, szpurkál, toplica, zsitár. — E két csoportban tárgyalt szavak román eredetének felvetése és bizonyítása rendjén Kniezsa bámulatra méltóan széles körű etimológiai tájékozottsággal elsősorban hangtani és szóföldrajzi ismérvek alapján érvel. Utólagosan magunk igazolhatjuk, hogy többnyire még olyan esetekben is helytállónak bizonyuló eredményt jelent Kniezsának a román eredetre vonatkozó érvelése, amikor — történeti szótáraink ilyen tekintetben való némasága miatt — a szerző nem rendelkezett az érvelés történeti megalapozottságához szükséges, földrajzilag rögzíthető szótörténeti adalékokkal. Egészen természetes azonban, hogy a most már jóval gazdagabbnak mondható, Kniezsa számára annak idején hozzá nem férhető történeti adatanyag birtokában magunk már tovább mehetünk és megtehetjük egy-egy szó esetében azt a biztos lépést, amelyet Kniezsa ilyen adatok hiányában semmiképpen nem tehetett meg. Ha ugyanis egy magyarba két-három úton: közvetlenül a szláv nyelvekből, szláv közvetítéssel a románból vagy román közvetítéssel a szlávból, a törökből bekerült szavak eredetkérdésében kell döntenünk, bennünket már nemcsak az annak idején Kniezsa rendelkezésére álló jelenkori szóföldrajzi adatok, hanem az adattárunkban felsorakozó történeti nyelvföldrajziak is segítenek. Például Kniezsa még kénytelen a szó egyetlen nyelvföldrajzilag rögzíthető oklevélszótári adata alapján a *szkotár ~ esz-kotár 'Hirt'* szót — a közvetlenül szlávból való származtatás lehetőségét elutasítva — csak óvatosan román eredetű szónak minősíteni. Jelentős számú történeti adalék birtokában magunk már bizonyosságá fokozhatjuk Kniezsa óvatos eredeztetését, mert összes történeti adataink mind a szónak kizárólagosan egykori erdélyi élettéről és így arról tanúskodnak, hogy valóban román közvetítéssel kerülhetett bele szókincsünkbe ez a szláv eredetű szó, tehát áttételesen román és nem szláv eredetű feudalizmuskori jövevényszavaink számát gyarapítja. További jellemző példát keresve, a sok közül alig hivatkozhatom bizonyítóbb erejűre, mint a *zsenticice ~ zsenytyice*

'aufgekochtes Käsewasser' szóra. Erről a legújabb időkig a román eredet gyanújába sem került szóról éppen Kniezsa bizonyítása alapján tudjuk, hogy a keleti magyar nyelvjárások területén románból és nem valamely szláv nyelvből kölcsönzött jövevényszó lehet. Kniezsa megállapításainak helyességét kétségtelenné teszi az a körülmény, hogy egy újabban előkerült, 1548-ból való, az egykori fogaraszöldi román pásztorjavadalmakról tájékoztató magyar nyelvű levélben az előbb említett *zsentice*, az ugyancsak román *brenze* 'eine Arte Schafkäse' és az *orda* 'ungesauerte Käse' szó társaságában fordul elő, sőt összes többi történeti és jelenkori adatunk is mind Erdély területéről, tehát olyan népi környezetből való, ahol a magyarság a románsággal évszázados nyelvi kölcsönhatásban élt.

Az ilyenféle példák számát természetesen tetszés szerint szaporítani lehetne olyan esetekkel is, amelyekben Kniezsa a történeti és a szóföldrajzi adalékok szegénységével, illetőleg teljes hiányával küszködve még bonyolultabb kérdésekben igyekezett a helyes megoldásra rámutatni. Ezek közül csak egy esetlegesen kiragadott példát említek. A magyar *buzogány* 1. 'Kolbe, Streitkolbe' 2. 'Biesenkolbe' szóval kapcsolatban Kniezsa megállapította, hogy a régiségbeli alakváltozatai *d* nélküli *buzogány*-féle és *d-s* *buzdugán*-féle változatokra különíthetők el. A *d* nélküliek Kniezsa szerint alkalmasint kun-besenyő eredetűek lehetnek, a *d-s* változatok közvetlen oszmán-török, tehát a hódoltságkori átvételeknek volnának tekinthetők, ha nem lennének *d-s* változatok a románban és a délszláv nyelvek némelyikében is. A *d-s* változatok tehát lehetnek közvetett átvételek is, és az átadó nyelvek közül nem lehet kizárni a románt sem. Mivel pedig a XVII—XVIII. századi erdélyi hagyatéki leltárakból előkerült történeti adalékok is az előbb jelzett hangalaki kettősséget mutatják, most már — Kniezsa megállapításait tovább vive — valószínűnek kell tartanunk, hogy ezek közül a *d* nélküli írott változatokat őrzők Erdélyben is régebbi török, pontosabban kun-besenyő jövevényszavaink közé tartoznak, a *d-s* változatok esetében viszont inkább gondolhatunk román közvetítésre, mint közvetlenül törökből való kölcsönzésre, hiszen

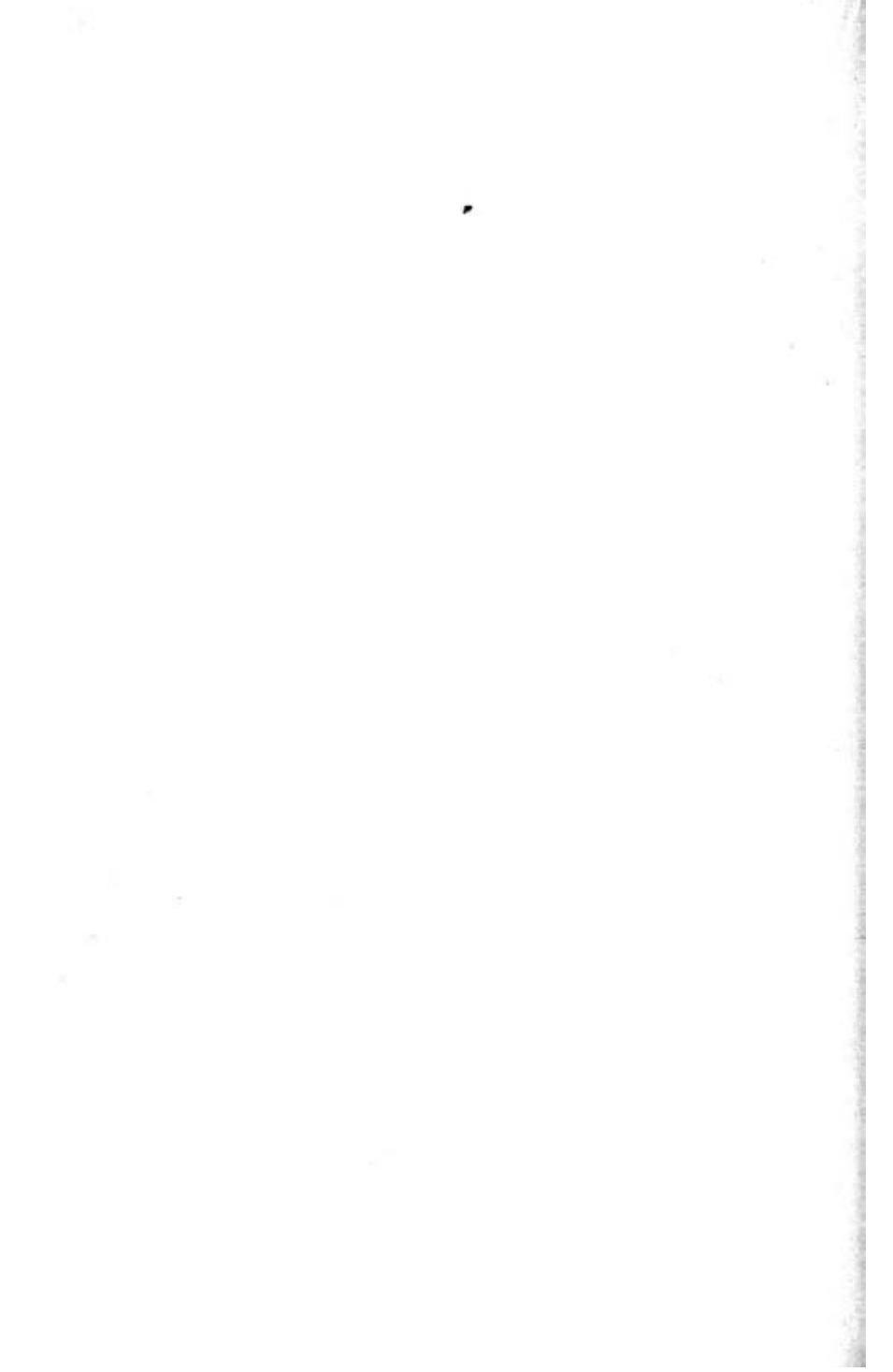
Erdélyben török megszállás és a hódító törökséggel való közvetlen érintkezés nem volt, viszont a román fejedelemségekkel való állandó, közvetlen kereskedelmi, diplomáciai és művelődési kapcsolatok miatt követelően kínálkozik a román közvetítés lehetőségének számbavétele.

5. Már az eddig előadottakból is látható, hogy az olyan nagyarányú szókincs-monográfiák, mint amelyet Kniezsa, sajnos, csak adattári részében elkészülten hagyott ránk, az ilyen monográfiák nemcsak a megoldott, de a nyitva hagyott kérdésekkel is ösztönzőleg hatnak a további kutatásra. Kniezsa eredményeinek közzététele óta jóval világosabban látunk a magyar szókészletnek nemcsak a szláv, hanem román eredetű elemei kérdésében is, és éppen részben a tőle megvillantott, kialakított vagy legalább kifinomított módszerei eljárások ismeretében a magyar feudalizmus kori szóanyag olyan lexikális elemeivel kapcsolatban is gondolhatunk a román eredetre vagy román közvetítésre, amelyek eddig a szótörténeti érdeklődés körébe sem kerültek. Az ilyen szavaknak a feudalizmus kori román kölcsönszók adattárába való besorolása aztán bizonyosan nem egy esetben a szlavisztikát és a román nyelvtudományt is további kutatásra ösztönzi. Például az 1387-től bőségesen adathozható *karajnok* ~ *krajnik* szó (Csánki V, 61—4) a feudalizmus kori Magyarország északkeleti részein ukrán, a közép- és dél-erdélyi, a bihari és a dél-magyarországi részeken viszont románból bekerült jövevényszónak látszik, a románba azonban minden valószínűséggel a ruténből került bele. Ez a szó is tehát azok közé a nem ritka szavak közé tartozik, amelyek két oldalról is bekerülhettek a magyarba, az azonban kétségtelen, hogy akár innen, akár onnan elsőként egy *krajnik*-féle alak kerülhetett be, és ez fejlődhetett a magyarban a szókezdő mássalhangzótorlódás feloldásával és a hangrendi illeszkedéssel *karajnok* alakúvá, s később, a XVI—XIX. század folyamán kizárólagosan jelentkező *krajnik* forma pedig alkalmasint folyamatos magyar—rutén és magyar—román nyelvi érintkezés következményeként szorította ki véglegesen a magyarosabb *karajnok* ~ *karajnok* szóalakot (l. erre tölem: NyIrK. IX, 61—77, AÉ. 236—58 és Kiss Lajos: MNy. LXIV, 74—5).

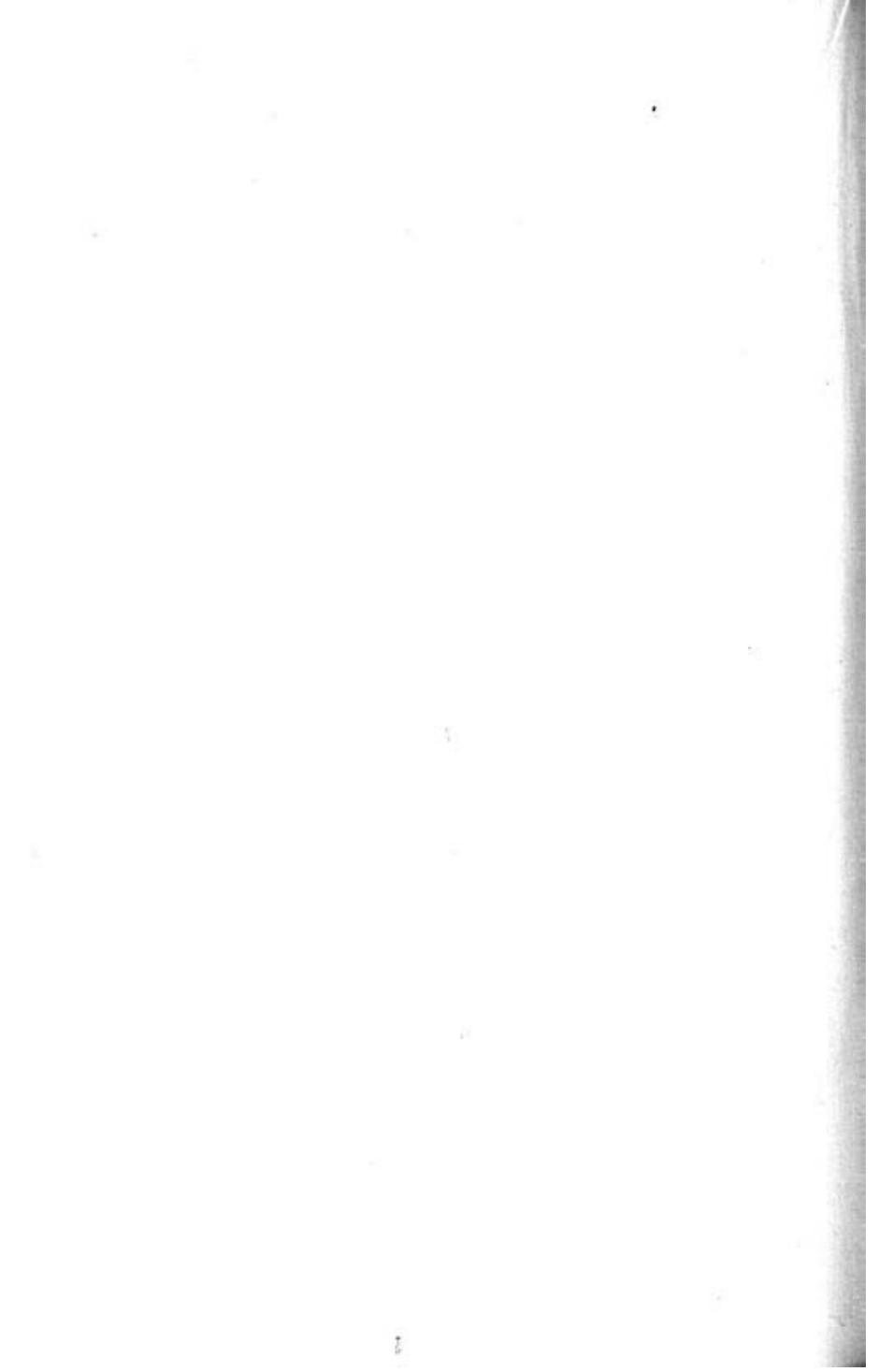
6. Bizonytal sokat tanultunk volna Kniezsától a szláv jövevényszavak kérdéseinek tőle tervezett összefoglaló feldolgozásából a jövevényszavak társadalmi vonatkozásait illetően is. Ilyen természetű észrevételeket Kniezs már adattára egyes címszavainak kidolgozása rendjén fölös számmal tett nemcsak a szláv eredetű, hanem a tőle romának minősített szavak esetében is. Viszonylagosan gazdag történeti adattárunk számunkra a Kniezsánál jóval nagyobb lehetőséget teremt éppen a feudalizmuskori román eredetű szóanyag társadalmi vonatkozásainak tisztázására. A román eredetűnek minősülő szóanyag földrajzi jelentkezéséből meg más mozzanatokból világosan kirajzolódnak nemcsak annak a társadalmi környezetnek földrajzi határvonalai, amelyben a románból magyarba jövevényszók kerülhettek, kerültek, de elég bizonyossággal meghatározhatók azok a fogalomkörök is, amelyek közül az egyik fogalomkörhöz tartozó szavak ebben, a másikkhoz tartozók pedig abban a társadalmi rétegben honosodtak meg, vagy terjedeztek egyik társadalmi rétegtől a másik felé. Világos például, hogy az erdélyi magyar és a moldvai román fejedelmek magyar nyelvű diplomáciai levelezésében jelentkező, a román hivatali és udvari életre vonatkozó román eredetű szóanyag terjedésében megrekedt a legmagasabb állami tisztségekben forgolóók társadalmi szintjén, viszont például a pásztorkodás, állattartás, földművelés, népi öltözködés, a népi babonáskodás feudalizmuskori román eredetű jövevényszó anyaga a falusi-paraszti társadalmi szinten folyó közvetlen népi érintkezés eredményeként került át a román jobbágyság szókészletéből a magyar jobbágyságéba és innen a földesúri birtokigazgatás és a helyi közigazgatás tisztviselői útján terjedhetett a kiváltságos osztályok meg a városi polgárság felé. Újabb, történeti szempontú vizsgálódásunk ilyenformán a román eredetű feudalizmuskori szóanyag társadalmi vonatkozásainak, egyik társadalmi szintről a másikkra kerülésének tisztázása tekintetében is bizonytal figyelemre méltó megállapításokhoz juttathat.

7. Az az eléggé gazdag és beszédes szótörténeti anyag, amelyet több évtizedes levéltári kutatással sikerült a román eredetű feudalizmuskori kölcsönszavakra vonatkozó-

lag összegyűjtenünk, ez az anyag már önmagában is sok lehetőséget nyújthatott volna számunkra bizonyos történeti, társadalmi és — persze nem utolsósorban — nyelvészeti tanulságok megfogalmazására is, Kniezsa úttörő munkássága nélkül azonban sok kérdésben — és éppen elsősorban a nyelvészeti érdekekben — nem lett volna biztos útmutatónk, aki a jövevényszavak vizsgálatának módszertani kérdéseire vonatkozóan olyan széles körű probléma-ismerettel és a lehetőségeket olyan élesen felvillantó kérdéssel tájékoztasson, mint nagy indogermanisztikai tájékozottsággal ő tehetné. Éppen ezért általános módszertani segítségén túl a szláv jövevényszavaknak közlünk tragikus hirtelenséggel eltűnt nagy magyar kutatójára — a magyar szókincs román eredetű feudalizmuskori kölcsönszavaira vonatkozó fejtegetései miatt — az ezutániakban a közvetlen elődnek kijáró elismeréssel kiemelten kötelező hivatkoznunk minden olyan tudománytörténeti szemle rendjén, amely a magyar nyelv feudalizmuskori román eredetű kölcsönszavaira vonatkozó eddigi munkálatok vonatkozásában a személyi hozzájárulás kritikai méltatására vállalkozik.

FÜGGELÉK

FORRÁSJELZÉS-RÖVIDÍTÉSEK

- ActaSzg. = Acta Universitatis Szegediensis.
 AÉ. = Szabó T. Attila, Anyanyelvünk életéből.
 AECO. = Archivum Europae Centro-Orientalis.
 Aff. I. Gyarmathi, Aff.
 AFMon. = Alsó-Fehér vármegye monographiája.
 AkCj. = Címszójegyzék Előkészületül a magyar nyelv szótára új kiadásához (1899).
 AkÉrt. = Akadémiai Értesítő (folyóirat).
 ALR. = Atlasul Lingvistic Român.
 ÁLt. = Állami Levéltár (Archivele Statului). Kolozsvár.
 An. = Anonymus Gestája (1150 k./XIII—XIV. század).
 AnjOkm. = Anjou-kori Okmánytár.
 AporK. = Apor-kódex (1416/XV. sz. vége — XVI. sz. eleje).
 Apor, MetTrans. = Apor Péter, Metamorphosis Transylvaniae.
 ÁÜO. = Árpád-kori Új Okmánytár.
 Balassa = Balassa József, A magyar nyelv szótára.
 Balassa, MNyJO. = Uő., A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése.
 BánffyOkl. = A Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család története. Oklevéltár I—II.
 Barabás, SzékOkl. = Barabás Samu, Székely Oklevéltár.
 Bárczi, Htört.² = Bárczi Géza, Magyar hangtörténet; II. kiadás.
 Bárczi, Szók.² = Uő., A magyar szókincs története. II. kiadás.
 Bárczi, Szótöv. = Uő., Magyar történeti szóalaktan. I. A szótövek.
 Baróti Szabó, MVir. = Baróti Szabó Dávid, A' magyarság viráigi. Utána: Told. = e mű toldalék-része.
 Bartal, MLSz. = Bartal Antal, A magyarországi latinság szótára.
 BBKözl. = A kolozsvári V. Babeş és Bolyai Egyetemek Közleményei. Társadalomtudományi sorozat.
 BécsiK. = Bécsi Kódex (1416 után/1450 k.).
 Benkő NyJT. = Benkő Loránd, Magyar nyelvjárástörténet.
 Berneker, EtWb. = Berneker Erich, Slavisches etymologisches Wörterbuch.
 Berrár, TörtMond. = Berrár Jolán, Magyar történeti mondattan.
 BfN. = Bánffy nemzetségi lt.
 BfR. = Bánffy rokonságok lt.
 BHA. = Bibliotheca Hungarica Antiqua.
 BHn. = Szabó T. Attila — Gergely Béla, A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei.
 Blédy, Infl. = Blédy Géza, Influența limbii române asupra limbii maghiare.

- B. Lőrinczy, KTSz. = B. Lőrinczy Éva, A Königsbergi Töredék és Szalagjai.
- Bogáts, HszHn. = Cs. Bogáts Dénes, Háromszéki helynevek.
- BornLt. = a br. Bornemisza lt.
- Bunyitay, VárPüsp. = Bunyitay Vince, A váradai püspökség története alapításától a jelenkorig.
- Cal. I. Melich, Cal.
- CD., CodDipl. = Fejér Georgius, Codex Diplomaticus.
- Cercl. = Cercetări Lingvistice (folyóirat).
- Cihac = Dictionnaire d'étymologie daco-roumaine (1879).
- CodHung. = Codices Hungarici.
- Collinder, CompGram. = Collinder Björn, Comparativ Grammar of the Uralic Languages.
- Collinder, FgrVoc. = Uő., Fenno—Ugric Vocabulary.
- Const. = Consignatio Statistico-Topographica Transylvaniae (1831, könyvnyomatos).
- CorpGr. = Toldy Ferenc, Corpus grammaticorum linguae hungaricae veterum. — A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig.
- CsángóBn. = Szabó T. Attila, A kicsinyítő-becéző képzők a moldvai csángó nyelvújításban: A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem. 1945—1955. 445—91.
- CsángóSz. = Wichmann Yrjö, Wörterbuch des ungarischen moldauer nordcsángó- und des hétfaluer csángó-dialektes... Herausgegeben von Bálint Csúry und Artturi Kannisto.
- Csánki = Csánki Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.
- CzechK. = Czech-kódex (1513).
- CzF. = Czuczor Gergely—Fogarasi János, A magyar nyelv szótára (1862—1874).
- Dac. = Dicționarul Limbei Române.
- D. Bartha, Szóképz. = D. Bartha Katalin, Magyar történelmi szóalaktan. II. A magyar szóképzés története.
- DDolg. = Dolgozatok a debreceni Tisza István tudományegyetem Magyar Néprajzkutató Intézetéből.
- DebrK. = Debreceni Kódex (1519 k.).
- Dengl, MNyh. = Dengl János, Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus.
- DHn. = Szabó T. Attila—Gergely Béla, A Dobokai völgy helynevei.
- DicțRomMagh. = Dicționarul Român—Maghiar (1964).
- DI. = Diplomatarium (Az OL.-ben).
- DLRC. = Dicționarul Limbii Române Contemporane.
- DLRM. = Dicționarul Limbii Române Moderne.
- Doc.Val. = Documenta Valachorum.
- DöbrK. = Döbrentei-kódex (1508).
- Drăganu, Rom. = Drăganu Nicolae, Români în veacurile IX—XIX pe baza toponimiei și a onomasticeii.
- Dugonics, MPéld. = Dugonics András, Magyar példabeszédek és jeles mondások (1820).
- E. = Erdély (folyóirat).

- Eckhardt, MFrSz. = Eckhardt Sándor, Magyar—francia szótár (1958).
- EgyMnyFüz. = Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek.
- EHad. = Erdélyi Helynévtörténeti Adattár (A szerző kéziratos gyűjt.).
- EI. = Erdélyi Iskola (folyóirat).
- EISz. = Erdélyi Irodalmi Szemle (ua.).
- EM. = Erdélyi Múzeum (ua.).
- EME. = Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- EMEEK. = Az EME vándorgyűlési emlékkönyvei.
- EOE. = Erdélyi Országgyűlési Emlékek.
- EPHk. = Egyetemes Philológiai Közöny (folyóirat).
- EH. = Erdélyi Helikon (ua.).
- ErdOkI. = Erdészeti Oklevéltár.
- ErdTörtAd. = Gr. Mikó Imre—Szabó Károly, Erdélyi Történelmi Adatok.
- ÉrdyK. = Érdy-kódex (1524—1527).
- ÉrtSz. = A magyar nyelv értelmező szótára.
- ESzT. = Erdélyi Szótörténeti Tár (A szerző kéziratos gyűjt.)
- Ethn. = Ethnographia (folyóirat).
- ETF. = Erdélyi Tudományos Füzetek.
- ETIEvk. = Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve.
- EtSz. = Gombocz Zoltán—Melich János, Magyar Etymológiai Szótár.
- FestK. = Festetich-kódex (1493 k.).
- Fludorovits, LatJsz. = Fludorovits Jolán, Latin jövevényszavaink hangtana: MNYTK. 26. sz.
- Frecskay = Frecskay János, Mesterségek Szótára.
- Gáldi, Szótír. = Gáldi László, A Magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és a reformkorban.
- Gálffy—Márton—Szabó, KvVNT. = Gálffy Mózes, Márton Gyula és Szabó T. Attila, Huszonöt lap »Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé«-ből: EM. XLIX, 424—63+25 térk. és ETF. 181. sz.
- Gombocz, Htört. = Gombocz Zoltán, Hangtörténet.
- Gyarmathi, Aff. = Gyarmathi Sámuel, Affinitas (1799).
- Gyarmathi, Voc. = Uő., Vocabularium (1816).
- GyöngySzt. = Gyöngyösi Szótártörödékek (1560 k.).
- GyU. I. Jakó, GyU.
- H. = Hítel (folyóirat).
- HazOkI. = Hazai Oklevéltár.
- HazOkm. = Hazai Okmánytár.
- HB. = Halotti Beszéd és Könyörgés (1195 k.).
- Herman, MHal. = Herman Ottó, A magyar halászat könyve.
- Herman, MPaszt. = Uő., A magyar pásztorok nyelvkinése.
- Horger, MNyj. = Horger Antal, A magyar nyelvjárások.
- Horger, MSzav. = Uő., A magyar szavak története.
- Hsz.¹⁰ = A magyar helyesírás szabályai (1959). X. kiadás.
- HszHn. = Cs. Bogáts Dénes, Háromszéki helynevek: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára (1929).
- HszSzj. = Uő., Háromszéki oklevél-szójegyzék: ETF. 163. sz.

- HszSziPótl. = Az előbbi mű kéziratos pótléka (A szerző hagyatékából).
- HTsz.² = Helyesírási Tanácsadó Szótár. II. kiadás.
- Hunfalvy-Alb. = Hunfalvy-Album.
- Hurmuzaki,Doc. = Hurmuzaki, Documente.
- Iczkovits,Fehér = Iczkovits Emma, Az erdélyi Fehér megye.
- IE. = Ifjú Erdély (folyóirat).
- Istványi, Mír. = Istványi Géza, A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása.
- It. = Irodalomtörténet (folyóirat).
- IK. = Irodalomtörténeti Közlemények (ua.).
- Jakab,KvTört. = Jakab Elek, Kolozsvár története. Utána: Okl. = Oklevéltár.
- Jakó,Bihar = Jakó Zsigmond, Bihar megye a török pusztítás előtt.
- Jakó,GyU. = Uő., A gyalui vártartomány urbáriumai.
- Jankó,KszMN. = Jankó János, Kalotaszeg magyar népe.
- Jankó,TAszT. = Uő., Torda, Aranyosszék és Torockó magyar (székely) népe.
- Jávorka,MFl. = Jávorka Sándor, Magyar flóra (1925).
- JHb. = A br. Jósika család hitbizományi lt.
- JókK. = Jókai-kódex (1372 u./1448 k.).
- JordK. = Jordánszky-kódex (1516—1519).
- Kádár,SzDMon. = Kádár József, Szolnok-Doboka vármegye monographiája.
- KárOkl. = A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára.
- Kassai = Kassai József, Magyar-diák szókönyv (1833—1836, 1962).
- KazK. = Kazinczy-kódex (1526—1541).
- KazLev. = Kazinczy Ferenc levelezése.
- Kelemen-Eml. = Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára.
- KelThien.,MNémSz. = Kelemen Béla — Thienemann Tivadar, Magyar—Német szótár (1942).
- Kertész,Szok. = Kertész Manó, Szokásmondások.
- KeszthK. = Keszthelyi Kódex (1522).
- KHn. = Szabó T. Attila, Kalotaszeg helynevei.
- Klemm,TörtMondt. = Klemm Antal, Magyar történeti mondattan.
- Kniezsa,HírTört. = Kniezsa István, A magyar helyesírás története a könyvnyomtatás koráig.
- Kniezsa,MHír. = Uő., A magyar helyesírás története.
- Kniezsa,SzJ. = Uő., A magyar nyelv szláv jövevényszavai.
- KolGl. = Kolozsvári Glosszák (1556, 1577).
- Kreszn. = Kresznerits Ferenc, Magyar szótár gyökérrenddel és deákozáttal (1831—1832).
- KritJegyz. I. Szentpétery,KritJegyz.
- Kriza,Vadr. = Kriza János, Vadrózsák (1863).
- KszTsz. = Gállfy Mózes—Márton Gyula, Tájszók Kalotaszegről és környékéről.
- KÚ. = Keleti Újság.
- KulcsK. = Kulcsár-kódex (1539).

- KvDolg. = Dolgozatok a m. kir. Ferenc József tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből.
- KvVNT. I. Gálffy—Márton—Szabó, KvVNT.
- Lenk = Siebenbürgens geographisch-, topographisch-, statistisch-, hydrographisch- und orographisches Lexicon ... von Ignaz Lenk von Treuenfeld (1839).
- LevT. = Magyar Leveles Tár.
- Lipszky = Lipszky Joannes, Repertorium locorum ... Hungariae (1808).
- LK. = Levéltári Közlemények (folyóirat).
- MA. = Szenci Molnár Albert, Dictionarium-ai (Főként az 1621-i).
- Makkai, RGIr. = Makkai László, I. Rákóczi György gazdasági iratai. 1631—1648.
- Maksai, Szatmár = Maksai Ferenc, A középkori Szatmár megye.
- Margalits, MKözm. = Margalits Ede, Magyar közmondások és közmondásszerű szólások.
- MargitL. = Margit-legenda (1510).
- Martinovici—Istrati, Dicț. = C. Martinovici—N. Istrati, Dicționarul Transilvaniei, Banatului și al celorlalte ținuturi alipite (1922).
- Márton = Márton József szótárai (utána a megjelenés évszáma).
- Melich, Cal. = Melich János, Calepinus latin—magyar szótára 1585-ből.
- Melich-Eml. = Emlékkönyv Melich János hetvenedik születése napjára.
- MGtSz. = Magyar Gazdaságtörténeti Szemle (folyóirat).
- MNépr.² = A magyarság néprajza. II. kiadás.
- MNGy. = Magyar Népköltési Gyűjtemény.
- MNnyv. = Magyar Népnyelv (évkönyv).
- MNy. = Magyar Nyelv (folyóirat).
- MNyR. = A mai magyar nyelv rendszere. I—II.
- MNyszet. = Magyar Nyelvészet (folyóirat).
- MNyTK. = A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai.
- MonIr. = Monumenta Hungariae Historica. Írók.
- MR. = Magyarok és románok.
- Msn. = Magyarosan (folyóirat).
- MSzFE. = A magyar szókészlet finnugor elemei.
- MTsz. = Magyar Tájszótár.
- Murm. = Szamota István, A Murelius-féle latin—magyar szójegyzék 1533-ból.
- MUSz. = Budenz József, Magyar—ugor összehasonlító szótár.
- Mut. = Az egyes művek után a *Mutatóra* vonatkozó rövidítés.
- MűnchK. = Münchener Kódex (1416 u./1466).
- MvGl. = Marosvásárhelyi Glosszák.
- MvS. = Marosvásárhelyi Sorok.
- NádK. = Nádor-kódex (1508).
- NagyszK. = Nagyszombati Kódex (1512—1513).
- NéprÉrt. = Néprajzi Értesítő.
- NéprMúzFüz. = A Néprajzi Múzeum Füzetei.
- NSz. = Az akadémiai Nagyszótár adatgyűjtéséből id. adalék.
- NyF. = Nyelvészeti Füzetek.
- NyH. = Szinnyi József, Magyar nyelvhasználtás. VII. kiadás.

- NyIrK. = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (folyóirat).
 NyK. = Nyelvtudományi Közlemények (ua).
 Nyr. = Magyar Nyelvőr (ua).
 NySz. = Simonyi Zsigmond—Szarvas Gábor, Magyar Nyelvtörténeti Szótár.
 Nytár. = Nyelvemléktár.
 NytudÉrt. = Nyelvtudományi Értekezések.
 NyŰSz. = Szily Kálmán, A magyar nyelvújítás szótára.
 OklSz. = Szamota István—Zolnai Gyula, Magyar Oklevél-szótár.
 OL. = Országos Levéltár.
 ÓMO. = Ómagyar Olvasókönyv.
 ÓMS. = Ómagyar Mária-siralom.
 O.Nagy,MSzK. = O. Nagy Gábor, Magyar szólások és közmondások.
 OrmSz. = Ormánysági Szótár.
 Országh,MAngSz. = Országh László, Magyar—angol szótár (1960).
 Ortvy,MEgyhFl. = Ortvy Tivadar, Magyarország egyházi földleírása.
 ÖM. = Összes művei.
 P. = Pásztortűz (folyóirat).
 Pais-Eml. = Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára.
 Pesty, Krassó = Pesty Frigyes, Krassó vármegye története.
 Pesty,MgHn. = Uő., Magyarország helynevei.
 Pesty,MgHt. = Uő., Magyarország Helységnevtára (kézirat).
 Pesty,Ször. = Uő., A szörényi bánság és Szörény vármegye története.
 Petri,SzMon. = Petri Mór, Szilágy vármegye monographiája.
 PP. = Pápai Páriz Franciscus, Dictionarium (1708). Utána ebben és a többi kiadásokban is: l. = a latin—magyar, m = a magyar—latin rész.
 PPB. = a PP. Bod Péter bővítette kiadása (1767).
 PPE. = a PP. Eder Károly bővítette, utolsó kiadása (1801).
 PPNsz. = a PP. nagyszombati változatlan kiadása (1762).
 Prodan,Iobág. = Prodan David, Iobágia în Transilvania în secolul al XVI.
 Radvánszky,MCsal. = Radvánszky Béla, Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században.
 RefSz. = Református Szemle (folyóirat).
 RákLev. = I. Rákóczi György családi levelezése.
 RMK. = Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár.
 RMKT. = Régi Magyar Költők Tára.
 RMNyA. = A Romániai Magyar Nyelvjárások Atlasza.
 Sauvageot,MFrSz. = Sauvageot Aurélien, Magyar—Francia Szótár (1932).
 Scriban,DictLR. = Scriban, Dicționarul Limbii Române.
 Sermdom. = Sermones Dominicales (1456 k., 1470).
 Simonyi,Jelz. = Simonyi Zsigmond, A jelzők mondattana.
 Simonyi,Köt. = Uő., A magyar költészők.
 Simonyi,MHat. = Uő., A magyar határozók.
 Skeat,ConcEtDict. = Skeat W. Walter, A Concise Etymological Dictionary of the English Language (1965).

- SSWb. = Siebenbürgisch-Sachsisches Wörterbuch.
 StCL. = Studii și Cercetări Lingvistice (folyóirat).
 StUBB. = Studia Universitatis Babeș—Bolyai. IV. Philologia.
 Szádeczky,AUt. = Szádeczky Béla, I. Apafi Mihály udvartartása.
 SzamSz. = Csúry Bálint, Szamosháti Szótár.
 Száz. = Századok (folyóirat).
 SzD. = Baróti Szabó Dávid, Kisdéd szótár. I. kiad. 1784, II. kiad. 1792.
 SzE. = Szabó T. Attila, A szó és az ember.
 SzegSz. = Bálint Sándor, Szegedi szótár.
 SzékK. = Székelyudvarhelyi Kódex (1526).
 SzékOkl. = Székely Oklevéltár.
 Szentpétery,KritJegyz. = Szentpétery Imre, az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.
 Szinyei, Mír. = Szinyei József, Magyar írók élete és munkái.
 SzófSz. = Bárczi Géza, Magyar Szófejtő Szótár.
 Takáts,Rajzok = Takáts Sándor, Rajzok a török világból.
 TAl. = A Tihanyi Apátság Alapítólevele (1055).
 TelK. = Teleki-kódex (1525—1531).
 TelMLev. = Teleki Mihály levelezése.
 TelOkl. = A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára.
 TESz. = A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára.
 Thaly,VitEn. = Thaly Kálmán, Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok.
 THn. = Szabó T. Attila—Gergely Béla, A szolnok-dobokai Tóki völgy helynevei: ETF. 193. sz.
 TihK. = Tihanyi Kódex (1532).
 Tiktin = Tiktin H., Dicționarul român—german.
 TMÁO. = Török—magyar állam-okmánytár.
 TMNy. = Simonyi Zsigmond—Balassa József, Tüzetes magyar nyelvtan.
 Tolnai,Nyúj. = Tolnai Vilmos, A nyelvújítás.
 Tsz. = Magyar Tájjszótár (1838).
 TT. = Történelmi Tár (folyóirat).
 TudGyújt. = Tudományos Gyűjtemény (ua.).
 Tzs. = Magyar—német zsebszótár (1835, 1838).
 ÜMMúz. = Új Magyar Múzeum (folyóirat).
 UngElRum. = Tamás Lajos, Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen.
 Úriszék = Úriszék. XVI—XVII. századi perszövegek, Szerk. Vargha Endre.
 Urk. = Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I—IV.
 Usz. = Udvarhelyszék törvénykezési iratai (Ált.).
 Varga,BKn. = Varga Katalin, Becéző keresztnéveink.
 VárReg. = Várad Regestrum (1208—1235/1550).
 Veress,Doc. = Veress Andrei, Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești.
 ViezHl. = Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Ethnographische Studien. Red. László Földes.

VirgK. = Virginia-kódex (1529 előtt).

VitkK. = Vitkovich-kódex (1525).

Voc. = Gyarmathi Sámuel, Vocabularium (1816).

Wagner = Wagner Franciscus, Universae Phraseologiae Latinae
Corpus (1750).

WinklK. = Winkler-kódex (1506).

ZichyOkm. = Zichy-Okmánytár.

ZsigmOkl. = Zsigmond-kori Oklevéltár.

Zsirai,FgrRok. = Zsirai Miklós, Finnugor rokonságunk.

HANGJELZÉS-MAGYARÁZÓ

- a* = nem magyar nyelvű adatokban hangértéke: *á*.
á = fgr. adatokban: *a*.
ä = finn szavakban és a magyar nyelvjárásokban egészen nyílt, legalsó nyelvállással ejtett *e* hang.
û = a magyar *ú* rövid párja.
ě = zárt *e* hang, az *é* rövid párja.
e = *e*.
o = tökéletlenül képzett *e*-féle hang, olyanszerű, mint a r. *ö*.
ē = hosszú, nyílt *e*.
ε = nyílt *e*.
ī = *i*.
î = mélyhangú (veláris) *i*; olyanféle, mint a r. *î*.
š = *s*.
s = *sz*.
w = β = két ajakos réssel képzett *v*-féle hang.
ž = *zs*.
 β = *w*.
ŋ = a nyelvháttal alakított réssel képzett *g*-féle hang.
ñ = az *ing*, *leng* szóban *n*-nel jelölt hang.
χ = az *a* hang, amelyet a m. *kapj*, *lökj* szó *j*-vel jelzett hangjában ejtünk.
ʃ = az előbbinek jésült párja.
 \vee = magánhangzó alatt az alacsonyabb (nyíltabb) nyelvállás jele.
 \wedge = magánhangzó alatt a magasabb (zártabb) nyelvállás jele.
 \setminus = magánhangzó felett a félhosszúság jele: *à*, *è*, *ò*, *ò*, *ù*, *ll*.
— = magánhangzó felett a hosszúság jele: *ā*, *ē*, *ī*, *ō*, *ū*.
' = mássalhangzó felett vagy mellette felül a jésülés jele. Pl.
lʰ = *lj* = *ly*, *gʰ* = *gy*.

A RÖVIDÍTÉSEK ÉS JELEK MAGYARÁZATA

<i>cser.</i>	= cseremisiz	<i>Nyj.</i> , <i>nyj.</i>	= nyelvjárási alak
vagy szó (tájszó)
<i>csuv.</i>	= csuvas	<i>ócsuv.</i>	= ócsuvas
<i>d</i>	= dűlő	<i>ófn.</i>	= ófelnémet
<i>e</i>	= erdő	<i>óm.</i>	= ómagyar
<i>f.</i>	= finn	<i>or.</i>	= orosz
<i>fgr.</i>	= finnugor	<i>osztj.</i>	= osztják (chanti)
<i>fr.</i>	= francia	<i>osztj.-baj.</i>	= osztják—bajor
<i>gyü.</i>	= gyümölcsös	<i>psző.</i>	= pusztaszőlő
<i>h</i>	= hely	<i>pu</i>	= puszta
<i>irt</i>	= irtás	<i>r.</i>	= román
<i>k</i>	= kaszáló	<i>R.</i>	= régiségbeli adat, szó
<i>kfn.</i>	= középfelnémet	<i>sz</i>	= szántó
<i>l</i>	= lap; legelő	<i>szam.</i>	= szamojéd
<i>lat.</i>	= latin	<i>szl.</i>	= szláv
<i>lp.</i>	= lapp	<i>sző.</i>	= szőlő
<i>lt.</i>	= levéltár	<i>vog.</i>	= vogul (manysi)
<i>m.</i>	= magyar	<i>votj.</i>	= votják (udmurt)
<i>md.</i>	= mordvin	<i>zürj.</i>	= zürjén (komi)
<i>n.h.</i>	= nevű (nevezetű) hely
(csak történeti adatok
ban)		
- o: helyesebben; e jel után következő a helyes alak.
- * kikövetkeztetett, feltételezett alak.
- ~ az alakváltozatok között álló jel.
- : két, ugyanazon fogalomra vonatkozó szó között a jelentésazonosság jele.
- () a szerző rövidítéseit, kiegészítéseit, forrásutalásait és megjegyzéseit magába foglaló zárójel.
- (: :) a történeti szövegek eredetijében is zárójelezett szövegrészletre utaló jel.
- [] a forrásutalásokat és jegyzeteket közrefogó zárójel.
- > < a szög nyíló szára felé eső szóból, illetőleg szóalakból fejlődött az a szó (alak), amely felé a szög csúcsa mutat.
- :> <: a szög nyíló szára felé, a : elé vagy után kerülő alapszóból alakult valamilyen módon az a származékszó, amely felé a szög csúcsa mutat.
- ϕ a hang- vagy alaki elem morféma-hiányának jele.
- × az alak- és szerkezetvegyülés jele.
- < > az e jel közé foglalt szövegrész a levéltári darab rongáltsága miatt az eredetiben hiányzik.

JEGYZETEK

A kötetbe foglalt dolgozatoknak, cikkeknek java része eredetileg időszaki kiadványokban látott napvilágot. A szerző ezeknek legtöbbször most adatokban sokszor lényegesen megbővítve és egyébként is átdolgozva teszi újra közzé. A továbbiakban mind tartalmi, mind pedig formai szempontból véglegesítettnek az itt megjelenő közleményeket és nem az első megjelenéskor közölt változatot tekinti. A lényegesen átdolgozott cikk alá az első kidolgozás, illetőleg megjelenés évszáma után az átdolgozás eszendeje is oda került. Az e kötetbe változatlanul felvett, illetőleg a csupán lényegtelen, főként stilisztikai simítások tekintetében módosított cikk alá csak az első megjelenés évét jegyezte oda a szerző.

Az itt következő jegyzetekben az első megjelenés könyvészeti utalásaira való kötelező hivatkozás mellett csupán a legszükségesebb kiegészítő jegyzetek, irodalmi utalások és más megjegyzések kerültek. Az átdolgozás során a közleményeket úgy alakította át a szerző, hogy az eredeti lapalji jegyzeteket részint a szövegbe iktatta bele, kis részében a jegyzetek közé vetette hátra. Az első változatnak a fejtegetések megértése céljából nem feltétlenül szükséges lapalji jegyzeteit nem látszott szükségesnek ide is átkitadni.

I. Népszerű nyelvészet

Fellegjáró nyelvrokonsítás. Az először itt megjelenő cikk kínai és görög példái, valamint a „nyelvrohasztó nyelvtudósok“-ról szóló idézet Zsirai Miklósnak Östörténeti csodabogarak című tanulmányából valók (A magyarság östörténete. Szerk. Ligeti Lajos. Bp. 1943. 278 kk.).

Látszat-rokonság — valóságos rokonság. Az e kérdésre vonatkozó gazdag irodalomra nézve a következő munkákból tájékozódhatik az érdeklődő: Bárcsi Géza, A magyar nyelv életrajza². Bp. 1966; Uő., Szók.² — Hajdú Péter, Finnugor népek és nyelvek. Bp. 1962. — Rosetti Alexandru, Istoria limbii române⁴. București 1964—1966. — A magyarság östörténete, Szerk. Ligeti Lajos. Bp. 1943. — Zsirai FgrRok. Bp. 1937. — A felsorolt munkák mindenikében további gazdag irodalom.

Nyelvünk finnugor eredete és rokonsága. Ennek az először itt megjelenő közleménynek megállapításai és adatai a következő

irodalmon alapulnak: Collinder, CompGram.; FgrVoc. — Hajdú Péter, Finnugor népek és nyelvek. Bp. 1962. — Szinyeyi MNY.⁷. — Zsirai FgrRok.

A magyar nyelv finnugor eredeztetésének évszázados ösvényein. Először itt jelenik meg. — A kérdésre vonatkozóan tovább érdeklődő Zsirai, FgrRok. 472—580. l.-jén előadottak alapján részletesen tájékozódhatik.

Egy primitív számológómód nyelvi maradványai és a magyar felezőszámok: Ethn. LXXVIII, 489—90. — A jelzett néprajzi folyóiratnak a Finnország függetlensége félszázados évfordulójára kiadott emlékszámban megjelent cikk a NyIrK. VI, 105—19. és a SzE. 445—65. l.-jén közölt dolgozat eredményeinek rövid, népszerűbb összefoglalása.

Nyelv és társadalom. Először itt jelenik meg.

Nyelvjárás, köznyelv, irodalmi nyelv. Először itt jelenik meg. Népszerűbb formában: AÉ. 45—7. és Művelődés XXI. 6. sz. 58. l.

Mi a nyelvtörténet? Először itt jelenik meg. — A kérdések iránt bőségesebben érdeklődő számára a következő két újabban megjelent munka szolgál biztos kalauzul: Bárczi Géza, A magyar nyelv életrajza.² Bp. 1966. Bárczi Géza, Benkő Loránd és Berrár Jolán, A magyar nyelv története. Bp. 1967. — Mindkét műben az egyes részletekérdésekre vonatkozó gazdag irodalmi utalások.

A nyelvtörténeti kutatás új csapásain: Előre XXII. 6488. sz. 3 l.

Hány szó van a magyar nyelvben?: Művelődés XXII/2. 54—6. — E cikkekcske a következő közlemények anyagának felhasználásával íródott: Kelemen József: A magyar szókincs nagysága: Nyelvművelő. Szerk. Lőrincze Lajos. Bp. 1959. 37—44; Iskolai Nyelvművelő. Szerk. Ua. Bp. 1959. 29—42. — Laziczius Gyula, A magyar szókészlet nagysága: MNY. XXXVIII, 65—73. — Tolnai Vilmos, Hány szó van a magyar nyelvben? MNY. XIV, 33—4. — Halhatatlan magyar nyelv: i.h. XX, 50—9.

Észrevételek a magyar szókincs román eredetű feudalizmus-kori kölcsönszavainak vizsgálatához. E dolgozat eredetileg román nyelven jelent meg: Observații în legătură cu cercetarea imprumuturilor din limba română în lexicul maghiar din epoca feudală: Omagiu lui Al. Rosetti. Buc. 1965. 873—6. — A dolgozat 1. pontjában említett Benkő József-re vonatkozólag l. gr. Mikó Imre, Benkő József élete és munkái. Pest 1869. 320—9.; a 3. pontban említett helynévgyűjteményre: MNY. LIV, 503—9 és Omagiu lui Iorgu Iordan 831—6.

A romániai magyar nyelvtudományi munkálatok két évtizede. 1945—1965. E dolgozat 1965 végén készült »A magyar nyelv története és rendszere« tárgykorrel Debrecenben 1966. augusztus 24—28-a között megrendezett nemzetközi nyelvészkonferenciára egyik összesített ülésén előadandó beszámolóként. E szemle tehát csak az 1965 végéig terjedő eredményekre lehetett tekintettel. A dolgozat először itt jelenik meg.

II. Régi és mai nyelvjárásaink

A moldvai Zekel vidék kérdéséhez: MNY. LIV, 103—5.

Kik és hol élnek a csángók? Ez az először itt megjelenő tájékoztató a moldvai csángóságot illetően a kolozsvári egyetem magyar nyelvudományi tanszéke 1949—1962 között folytatott csángó kutatásainak eredményeire épült. A tanszék nyelvföldrajzi munkálataiban a szerzőn kívül Gálffy Mózes, Márton Gyula, Balogh Dezső, Murádin László, Teiszler Pál és Vámszer Márta vett részt. Az ott folytatott nyelvjárás-nyelvföldrajzi és néprajzi kutatások történetéről l. részletesen a szerzőtől: A moldvai csángó nyelvjáráskutatás története: MNYj. V, 3—41 (a moldvai csángóság településeiről készült térképvezérléssel). L. még ugyancsak tőle: MNY. XLIX, 508—14; Cercetări asupra graiului popular al Ciangailor din Moldova: Cum Vorbim. 1951/2. 31—2. — A csángó csoportokra és a csángó név történetére: Horger Antal, A csángó nép és csángó név: EM. XXII, 65—80, 125—37. — Wichmann György: CsángóSz. VII—IX. 1. — Domokos Pál Péter, A moldvai magyarság². H. és é.n. (Kolozsvár; az Előszó 1941-ből.) 121 kk. — Lükő Gábor, A moldvai csángók. Bp. 1936. 19—38. — Mikecs László, A csángók. H. és é.n. (Bp., az Előszó 1941-ből.) — A komandói csángókra: Hargitai Zoltán: Székelység 1942. 50.

Moldvai csángó csillagnevek: Nyr. LXXXI, 458—62.

Kicsinyítő képzők a moldvai csángó nyelvjárásban. Ez a csángó nyelvjárás egyik legérdekesebb szóalkotási kérdésével foglalkozó vázlat 1951 táján készült. Jóllehet később a csángó kicsinyítő-becéző képzőkkel a szerző jóval teljesebb formában is foglalkozott (l. CsángóBn.), terjedelmi okokból meg azért is, mivel ez az eddig közzé nem tett vázlat eléggé érzékelteti a kicsinyítő képzőknek a csángóban játszott nagy szerepét, inkább ennek közzététele látszik indokoltnak.

A nyelvjárás alsó > arsó-féle hangfejlődéshez: StUBB. 1963/2. 99—107. — A 2. pontban jelzett rövidítések feloldása: Bh. = Bánffyhunád. F. = Farnos. K. = Ketesd. Kd. = Kalotadamos. Kp. = Kispetri. Kszk. = Kalotaszentkirály. M. = Méra. Mb. = Magyarbikal. Mf. = Mákófalva. Mk. = Magyarapus. Mke. = Magyarókereke. Mkk. = Magyarokiskapus. Mv. = Magyarvalkó. Nd. = Nádasdaróc. Np. = Nagypetri. Nysz. = Nyárszó. Sv. = Sárvasár. V. = Vista. Va. = Váralmás. Zt. = Zentelke. Zs. = Zsobok.

A -bali képző az erdélyi régiségben: MNY. XLVIII, 224—6.

A nyelvjárás -ni, -nit, -nul, -nöl határozórag erdélyi régiségbeli elterjedéséhez. E kötet számára írt tanulmány.

A felelin-féle igealakok az erdélyi régiségben: A következő három közleménynek a fenti címen való egybedolgozásával: MNY. LIV, 333—4, LV, 273—8, NyIrK. VIII, 77—92. — Az itt közölt változat az első két cikket lényegében változatlanul, a harmadikat a nyelvemlékes szövegek kihagyásával csak az ide vonható adalékok szám szerinti, sommás felhasználásával tartalmazza.

Széljegyzetek újabb népnyelvkutató irodalmunkhoz: MNy. XXXVI, 340—6. — Itt az első közlés szövegén végzett jelentéktelen stílusbeli és szerkesztés-műszaki változtatással jelenik meg.

III. Nyelvtörténeti tanulmányok

A magyar bilabiális v nyelvemlékes jelölésének, illetőleg jeletlenségének kérdéséhez: MNy. LVI, 31—43.

Az y-féle jelek egy számon nem tartott hangértéke: MNy. LXIV, 8—14.

Asszony és asszonytársai: MNy. LV, 397—400. — E cikkecske írásakor még fel sem merült az a gondolat, hogy a magánhangzó-kivetés jelenségének olyan névalakulásbeli következményei lehetnek, mint amilyenre egynéhány évvel később közölt és e kötetbe is belefoglalt dolgozatban (MNy. LVI, 322—7) meg másutt (NytudÉrt. 59. sz. 16, 68—9) éppen elég példát található.

Temesvári János deák: NyIrK. II, 97—120 és kny. 24 l. — Az itt közölt dolgozat az előzőhöz képest csak kisebb, külsőleges szerkesztésbeli változtatással jelenik meg. Minthogy időközben Temesvári fennebb vizsgálat alá fogott okleveleinek betűhű közlésére is sor került (MNy. LVII, 98—103), az első változathoz függelékszerűen csatolt bő regeszta-közlést itt mellőzni lehetett. — A dolgozat szövegéhez a következő jegyzeteket kell csatolnom: 1. Temesvári énekét, 1. Cancionale, Az az Historias Enekes Könyw... Heltal Gáspár Colosvarot 1.5.7.4. (Hasonmáskiadása: BHA. V.; az ének Tinódi Sebestyénnek Zsigmond királyról szóló krónikás énekével együtt különnyomatban is megjelent, 1. ezekre nézve: RMK. I, 112 és 113. sz.) 2. Az e pontban említett irodalomtörténeti értékelések irodalmi utalásai: Toldy Ferenc, A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Károlyig. Pest 1867². 141. — Szabó Károly, Az erdélyi könyvtárak régi magyar könyveiről: EMEÉvk. V, 47; RMK. I, 59. — Bodnár Zsigmond, A magyar irodalom története. Bp. 1891. 360—1. — Beöthy Zsolt, A magyar irodalom története. Bp. 1906. I, 296 (Badics Ferenc). — Horváth Cyrill, A régi magyar irodalom története. Bp. 1899. 497. — Kádár, SzDMon. III, 151; Uő., A deási ref. egyházközség tört. Ds 1882. 60. — Lukinich Imre, Adalékok Temesvári János deák életéhez: EPhK. XXIX, 902—3, XXXIII, 643—4 (az utóbbi közlés a jobbágyasszony perében Temesváritól származó nyilatkozat). — Dési Lajos, Tinódi Sebestyén: Magyar Tört. Eletrajzok. Bp. 1912. 170—1; Uő., A magyar történeti tárgyú szépirodalom. Bp. 1927. 16; Uő., RMKT. VIII, 468—9 (l. még MagyarLex. 785). — Szinnyei Mfr. XIV, 9. — Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete II, 321, 328. — Horváth János, A reformáció jegyében. Bp. 1953. 315. — Újabb irodalom: A magyar irodalom története. Bp. é.n. (1964) Mut.

A szerzőnek itt kell megköszönnie Jakó Zsigmondnak és Pataki Józsefnek azt a készséges baráti szolgálatot, hogy az e

dolgozat gondos átolvasása után tett észrevételekkel mindketten eléggé nem értékelhető segítséget nyújtottak.

Egy XVI. századi énekszerzőnk nevééről: It. XXIII, 130—2. A kizárólagos *Nagybancsai* olvasattal csak e cikkek első megjelenése utáni újabb irodalomtörténeti művekben találkoztunk.

Egyik legönállótlanabb szavunk nyomában: Nyr. XCIII, 190—214. A vizsgálódás során a szerző Klemm Antalnak abból a megállapításából indul ki, hogy az eldöntendő kérdés simuló kérdőszavának -é alakja az -i és -ú változattal együtt nyelvjárási (Tört. Mond. 17. — Lényegében ugyanígy az ÉrtSz. is). A nyelvhelyességi kérdésekre nézve Dengl János Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus című könyvének (Bp. 1938. 218) idevonható fejtegetéseit vettem alapul. A XIX. századi írói nyelvhasználatra nézve általános tájékoztatásként Horváth János Magyar versek könyvét forgattam. Az egyes írók nyelvhasználatát a következő kiadások alapján vizsgáltam: Ady Endre válogatott versei. Bp. 1921; Ady Endre összes versei. I—II. Bp. 1958. — Áprily Lajos, A kor falára. Válogatott versek. Bp. 1967; Jelentés a völgyből. Bp. 1965. — Babits Mihály összegyűjtött versei. Bp. 1963; Dante Komédiája. A Pokol. H. és é.n. Révai kiadás. — Bartalis János, Válogatott versek. Bukarest 1955. — Dsida Jenő, Versek. Bukarest 1966. — Horváth István, Az én vándorlásom. Kolozsvár 1943. — Illyés Gyula összegyűjtött versei. Bp. 1940. — József Attila összes versei és műfordításai. Bp. 1963. — Juhász Gyula összes versei. Bp. 1959. — Kányádi Sándor, Kikapcsolódás. Bukarest 1966. — Kiss Jenő, Kísérjenek a csillagok. Bukarest 1965; Kiss Jenő legszebb versei. Bukarest 1963. — Kós Károly, Atila királról ének. Sztána 1923; Budai Nagy Antal. Szinjáték. Kolozsvár 1936 és Bukarest 1958. Kosztolányi Dezső összegyűjtött költeményei 1907—1935. H. és é.n. Révai kiadás. — Madách, Az ember tragédiája. Centennáriumi kiadás. Sajtó alá rendezte Tolnai Vilmos. A Napkelet könyvtára 1.² Bp. 1924. — Petőfi Sándor összes művei I—II. Bp. 1893. — Reményik Sándor összes versei I—II. H. és é.n. Révai kiadás. — Szabédi László, Telehold. Veér Anna alszik. Bukarest 1967. — Szabó Lőrinc összegyűjtött versei. Bp. 1962; Örök barátaink. Szabó Lőrinc kisebb műfordításai². Bp. é.n.; Shakespeare szonettjei. Ford. Szabó Lőrinc (Bp. 1921). — Szász Károly, Dante Alighieri: A Purgatorium. Bp. 1891. — Szemlér Ferenc, Versek. Bukarest 1967. — Tompa Mihály összes költeményei. Rendezték barátai Arany János, Gyulai Pál, Lévay József és Szász Károly. (Bp. 1870 ?). — Tóth Árpád összes versei, versfordításai és novellái (Bp.) 1962. — Vajda János költeményei². Bp. 1910. — Vörösmarty Mihály lyrai és egyes költeményei. Bp. 1906. — A csehszlovákiai költőket illetően a következő kiadvány alapján tájékozódott a szerző: Szelkiáltó. Csehszlovákiai magyar költők antológiája. Pozsony—Bratislava 1966. — Vajdára vonatkozólag a pontosabb tájékozódást J. Nagy Máriaának, a Horváth Imrére vonatkozó adatokat pedig Balogh Dezső szívességének köszönhetem.

A magyar becenevek alakulásmódjairól: NyIrK. X, 257—88 és Kny. — Bár e dolgozat első változatának anyaggyűjtését már

1962 végén befejeztem, észrevételeimet rövidesen formába öntöttem, itt nem részletezhető okokból a dolgozat csak 1966-ban látott napvilágot. Az anyaggyűjtés befejezése időpontjáig nem jutott el hozzám Karácsony Sándor Zsigmondnak a Személyneveink 1500-tól 1800-ig című dolgozata (NytudÉrt. 28. sz.). Ennek a tőlem tárgyalt kérdés szempontjából is jelentős dolgozatnak adattárából éppen ezért akkor az ide vonatkozó adalékokat nem használhattam fel, és itt is figyelmen kívül hagytam. Ellenben tanulmányom mostani formában való átdolgozásakor feltétlenül tekintettel kellett lennem Rácz Endrének fejtegetéseimmel kapcsolatos tanulságos észrevételeire (l. tőle: Megjegyzések a magyar becézőnevek alakulásmódjairól: MNy. LXIII, 292—7) azokon az általánosabb jellegű mondanivalókon túl is, amelyeket már megelőzőleg tettem közzé (l. MNy. LXIV, 205—6). Az új rendszerezés áttekinthetetlenségének fokozott veszélye nélkül nem térhettem volna azonban ki Rácznak minden ellenvetésére. Eppen ezért az átdolgozás során — részint helyesítő vagy ellenvetítő megjegyzések kíséretében, részint meg azok nélkül — csak a legfontosabbnak ítélt kritikai észrevételeket vettem számba.

IV. Tervezés, módszer és értékelés a nyelvtörténetben

A helynévgyűjtés jelentősége és módszere: MNy. XXX. 160—80. — A dolgozat bevezető mondatában jelzett „rövid előadás” utalás a Magyar Nyelvtudományi Társaságban 1933. április 11-én tartott előadás alkalmára. Ennek az előadásnak valamelyes jelentőségére mutat az a tény, hogy a következő évben megjelent dolgozatot az MTA az 1934—1935. évi Sámuel-Kölber jutalomra érdemesítette (l. MNy. XXXII, 142). Noha ennek a dolgozatnak a szerző tudományos munkásságát tekintve élettervszerű jelentősége van, ki kell emelnie azt, hogy maga a dolgozat a szerzőnek e kérdésben nem mai, hanem ^{háromezred} fél évtizeddel előbbi álláspontját képviseli. Ma természetesen — mások és nem utolsósorban saját kutatásai eredményeként — e kérdésre vonatkozó álláspontja jelentősen fejlődött. S noha ez így van, az előbb jelzett tudománytörténeti vonatkozás miatt a dolgozat itt szinte változatlanul jelenik meg: csak a lényegét nem érintő fogalmazás- és szerkesztésbeli változtatásokat tett rajta a szerző. Teljesen elhagyta azonban az előadásnak az első változatban III-mal jelzett tudománytörténeti részét, mert ez a szerzőnek egy évtizeddel később közzétett dolgozata (A magyar helynévkutatás a XIX. században: ETIEvk. 1943/I, 181—264, és külön: Kv. 1944. 86 l.), valamint a helynévkutatás terén azóta tett jelentős lépések, de meg a rész eredendő vázlatossága és hiányosságai miatt is ma már figyelmen kívül hagyható. — Az újraközlés rendjén a szerző az első változat jegyzetanyagából csak a legfontosabb jegyzeteket használta fel itt újra, mivel az egyes kérdéseket illetően ma már az azóta megjelent

helynévkutató közleményekben jóval korszerűbb eredmények állnak rendelkezésre. Az 1933 utáni közleményekre e dolgozat jegyzetanyaga csak helyyel-közzel utal.

Az »Erdélyi Helynévtörténeti Adattár« és az erdélyi helynévkutatás néhány kérdése: MNY. LIV, 503—9. — E dolgozat románul is megjelent: O colecție de nume topice din Transilvania, culese din documente vechi și unele probleme de toponimie transilvăneană: Omagiu lui Iorgu Iordan 831—6.

Az erdélyi magyar nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti kutatás feladatai: MNY. LI, 468—76. — A dolgozat a Babeş és a Bolyai egyetem tanszemélyzetének 1954. évi közös tudományos ülészakán elhangzott előadás, és ezért lényegében változatlanul kerül bele a kötetbe annak ellenére, hogy néhány pontjában ma már a szerző korábbi álláspontja mások és maga kutatásainak előhaladásával természetesen módosítható volna. — Ródi Cheh István 1508-i menedéklevelét Kelemen Lajos és Pálfi Márton: EM. XXVIII, 257—64 (hasonmással), 1507-i végrendeletét pedig Jakó Zsigmond közölte: NyIrK. VI, 184—7 (hasonmással). A szótörténeti gyűjtésre és feldolgozásra nézve I. Pais-Eml. 69—77 és StUBB. 1968/2. 43—9 és alább külön e kötet két tanulmányában is.

Az Erdélyi magyar oklevél-szótár műhelykérdései: Pais-Eml. 69—77. — A szerző egyik egyéni termunkájának 1955 körüli állásáról szóló beszámolóját annak ellenére változatlanul közli, hogy egy későbbi tájékoztatójából kitetszően a szótár címe, jellege és célkitűzése tekintetében az elmúlt tizenhárom év alatt lényeges módosításra kényszerült. (L. a következő tájékoztatót!)

Az Erdélyi Szótörténeti Tár szerkesztéséről. Először ilyen címmel jelent meg: Egy erdélyi szótörténeti tár szerkesztésének műhelykérdései: StUBB. 1968/2. 43—9. Ugyane kérdéstről: SzE. 520—43.

Jegyzetek a Szótörténeti Tár a ki szócikkéhez. Először Ilyen címmel jelent meg: Az aki vonatkozó névmás erdélyi régiségbeli életéhez: NyIrK. XI, 201—13. — A címváltoztatást a szerző azért tartja indokoltnak, mert az új cím a megelőző két tanulmánnyal egybekapcsolja ezt a dolgozatot.

A magyar szókészlet finnugor elemei: NyIrK. XIII, 171—5.

A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára a múlt és a jövő távlatában: NyIrK. XII, 145—50. — A Szótár I. kötetének megjelenése alkalmából írt értékelés tudománytörténeti részében kifejtett gondolatokhoz a következő irodalom idézhető: Az előzményekre nézve részletesen I. Halász Ignác: NyK. XXXIII, 1—44, 139—63; az EtSz. torzóban maradásának okait illetően Kniezsa Isvának lényegében igaz, hangnemében azonban nem éppen helyeselhető kritikai állásfoglalása (MNY. XL, 158—68) tájékoztat. A SzófSz.-ről Bárczi tömör tájékoztatása, A Magyar Szófejtő Szótár lexikográfiai elvei: Szótört. tanulmányok. Szerk. Országh László. Bp. 1966. (9—28) szolgál Kniezsa értékelése (MNY. XXXVII, 283—6) mellett a legmegbízhatóbb felvilágosításokkal. Magára az előbbieken értékelt szótár I. kötetére vonatkozólag a következő könyvészeti adatokat szükséges

ide jegyezni: A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára. Első kötet. A—Gy. Bp. 1967. 1142 l. Akadémiai Kiadó. — A kiadványnak nyomdaműszaki szempontból a legmesszebb menő igény kielégítésére törekvő előállításában a Kiadó szerepét külön ki kell emelnem. Nem árt idejegyeznem, hogy a várható széles körű érdeklődésre való tekintettel a Szótár viszonylag nagy példányszámban (10 000) hagyta el a sajtót.

V. Az emlékezés fényében

Az évszázados Vadrózsák és a nyelvjárás-kutató Kriza János: Nyr. LXXXVIII, 349—57. — Az értékeléshez a szerző — szakaszonként — ezeket a tájékoztató jegyzeteket csatolja (Az első változatbeli jegyzetanyag rövidítésével):

1. A Vadrózsák könyvészeti adatai: Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény. Szerkeszti Kriza János. Első kötet. Kolozsvárt, 1863. Stein János Erd. Muz. Egyleti könyvtárus bizománya VIII. 577 + 3 számozatlan lap. — Újabb kiadásai: a) MNGy. XI—XII. köt. (Kriza önéletrajzával és leveleivel kiegészített, kritikai kiadást helyettesítő kiadvány); b) Viski Károly bevezetésével 1943-ban a Bibliotheca kiadásában megjelent népszerűsítő, rövidített változat. I—III. kötet (A nyelvjárás-tanulmány és a jegyzetek elhagyásával). c) A Vadrózsákban és másutt Krizától megjelent székely népköltési anyagból, valamint Kriza újabban előkerült kéziratok hagyatékából Gergely Pál és Kovács Ágnes gondozásában megjelent összesítő válogatás: Kriza János, Székely népköltési gyűjtemény I—II. köt. Bp. 1956. A szerző mindig az I. kiadást idézi. — Szűts József tudománytörténeti dolgozata: A néprajzi kutatás története Bp. 1936. — Az új Vadrózsák-pörre I. Horger Antal: MNGy. X, 456, Ethn. XXIII, 368, XXIV, 53, MNy. IX, 191. — Erdélyi Lajos: Ethn. XXIII, 239, XXIV, 55. — Sebestyén Gyula: MNGy. XII, 464, Ethn. XXIII, 369, XXIV, 57 és Viskinek a szenvedélyessé, sőt személyeskedővé fajult tudományos vitát illető tárgyilagos értékelése a Vadrózsák 1943. évi kiadásának bevezetőjében (XIV. 1.).

2. Kriza 1863. január 13-án Gyulaihoz intézett levele: Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig. Sajtó alá rendezte... Somogyi Sándor. Bp. 1961. 493. — Erdélyi és Kriza népköltési gyűjtésére I. Horváth János, A magyar irodalmi népiesség Faludítól Petőfiig. Bp. 1927. 265 kk. A két vállalkozás egyidejű megindulására és így szellemi összefüggésére nézve maga Kriza tájékoztat a Vadrózsák előszavában (V. 1.).

3. A Reményre és e mozgalomnak a magyar diáktársaságok történetében elfoglalt szerepére: Hofbauer László, A Remény című zsebkönyv története: EM. XXXV, 345 kk. és ETF. 30. sz. — Bodolay Géza, Irodalmi diáktársaságok 1785—1848. Bp. 1963. 192 kk. Mindkét munkában ezen túlmenően gazdag irodalom.

A 4—6. szakaszra részletesebben a szerzőnek a következő kiadványban megjelent tanulmánya: Antal Árpád, Faragó Jó-

zsef és Szabó T. Attila, Kriza János. Bukarest 1965. 203—68; II. kiad. 177—232. — Kriza helynévkutatására l. a szerzőtől: A magyar helynévkutatás a XIX. században: ETIEvk. 1943/I. 186 kk. és külön is: Kolozsvár 1944. 8 kk. — Krizának a Nyr.-ben megjelent közleményeit l. Antal, Faragó és Szabó i.m. 251—3.

7. Kriza tájszójegyzéke az Erdélyi Szépművés Céh kiadásában 1940-ben népszerűsítő céllal újra megjelent. E tájszójegyzéknek a korabeli tájszógyűjtemények közötti első helyére mutat már az a számszerű tény is, hogy ennek mintegy 2000 címszavával szemben még Gáspár János elég gazdagnak mondható gyűjteménye is a maga kb. 1100 címszavával messze elmarad, és még inkább mögéje szorul Horváth Zsigmondnak 700, valamint Nemes-Apáti Kis Sámuelnek mindössze 200 tájszót tartalmazó gyűjteménye (l. ezekre: MNYTK. 107. sz.).

8. Kriza nyelvjárási dolgozatát csak Horger tartja számon egyik összefoglalásában (MNYj. 29), másik, rövidebb összefoglalásában (MNÉpr.² III, 420—2) azonban már ő sem említi, Szűts pedig — mint már előbb jeleztem — feltűnően szintén nem emlékezik meg róla. — Hunfalvy és Fogarasi értékelését l. NYK. II, 146 kk., III, 361 kk., IV, 23 kk., 209 kk. Kriza nyelvjárástanulmánya keletkezésére nézve több — Faragó József szíves engedélyével a szerzőtől használt — kiadatlan levele és a MNGY. XII, 390, 393, 396, 398 és 405. l.-jén megjelent levelekből vett adalékok tájékoztatnak. Különben Krizának 1862. december 27-éről, tehát közvetlenül az anyagközlő rész nyomdai munkálatainak befejezése előtt írt előszava is a nyelvjárástanulmányt szerénykedőn „a szerkesztés ezer aprólékos gondjai közt csak futtában vázolhatott nyelvjárási térképecské”-nek, illetőleg „egy kis kezdetleges tanulmányfélé”-nek minősíti.

9. Kriza nyelvjáráskutatói működésének jelentőségére l. ennél jóval részletesebben a szerzőnek a Krizáról írt kötetben megjelent terjedelmesebb tanulmány utolsó fejezetét: A Vadrózsák nyelvtudományi értéke (257—66. l.). Ezt követően (267—8. l.) az itt közölt dolgozat körébe vágó teljességre törekvő könyvészeti utalások is felsorakoznak.

A nyelvész Gáspár János és román eredetű kölcsönszavaink gyűjtése. Gáspár kéziratos gyűjteményének kiadásához írt bevezető tanulmány átdolgozott formája, l. Gáspár János tájszógyűjteményei. 1838—1845: MNYTK. 107. 3—11; az id. kiadvány 12—37. l.-jén Gáspár teljes tájszóanyaga kísérelő jegyzetekkel.

Kosztolányi Dezső és az új magyar nyelv művelés: EM. XLI, 393—5. — Megjegyzendő, hogy Kosztolányinak első nyelv művelő megnyilatkozásával szinte egyidőben, 1910-ben Berczik Árpád is közzétett egy szellemben azonos cikket (A magyar szókinés pusztulása: MNY. VI, 97—105).

Kannisto Artur. 1874—1943: EM. XLVIII, 492—3.

Csűry Bálint: EM. XLVI, 282—4. — A szerzőnek volt tanáráról és mesteréről jelent meg egy terjedelmesebb méltatása is (MNY. XXXVII, 65—72 és MNYTK. 56. sz.). — Ide — főként terjedelmi okokból — a szerző a rövidebb változatot sorolta be.

Két megemlékezés Kelemen Lajosról. Két megemlékezés egybefoglalása: NyIrK. I, 109—110; Ethn. LXXV, 617—24 (ez utóbbi történeti néprajzi munkássága méltatásának mellőzésével).

Néma halotti beszéd Kristóf György ravatalánál. Az annak idején véglegesen formába nem öntött és el nem mondott beszéd először itt jelenik meg. Kristóf György (1878—1965) tudományos munkásságának jegyzékét (1938-ig) l. Magyar Irodalomtörténet. 1939. Emlékkönyv Kristóf György hatvanadik születésnapjára. Kv. 1939. 313—330. és Melléklet a kv-i... Tudományegyetem 1940—41. tanévi működéséről szóló Beszámolóhoz. Kv. 1944. 153—75.

Cs. Bogáts Dénes. 1882—1949. E kötet számára írt megemlékezéshez az előbbieken felhasznált néhány életrajzi adalékot dr. Székely Zoltán nekrológja szolgáltatta: A sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve. Marosvásárhely 1955. 164—5. A megemlékezéshez az Évkönyvben függelékyszerűen Bogáts irodalmi munkásságának 14 tételből álló jegyzéke csatlakozik.

Brüll Emánuel tudománynépszerűsítő munkássága. — E kötet számára írt megemlékezés. Könyvszeretetére és könyvtárosi működésére nézve l. Benkő Samutól: Brüll Emánuel, a könyvtáros: Könyvtári Szemle 1966/1. 36. 8. — A könyvészeti egybeállításban a Forrásjelzés-rövidítésekben jelzettekén kívül a következő rövidítések fordulnak elő: EF. = Erdélyi Fiatalok (folyóirat). — Ell. = Ellenzék (napilap). — Erd. = Erdély (heti-, majd napilap). — U. = Utunk (hetilap).

Három derékba tört élet. l. Gergely Béla sírjánál: EM. XLVIII, 286—7. — 2. Mindszenti Nagy Ottó: EM. LI, 107. — 3. Sándor Gábor: EM. LII, 150—1.

Mikecs László: EM. I, 276—7.

Kniezsa István szerepe a magyar szókincs román eredetű feudalizmuskori elemeinek vizsgálatában: NyIrK. XI, 63—8. — E dolgozat először egy Kniezsa emléket idéző kötetben francia nyelven jelent meg: A propos des mots d'origine roumaine dans le vocabulaire hongrois à l'époque du féodalisme: Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. XII, 389—96. — A tanulmányban említett tudománytörténeti mozzanatokkal kapcsolatban Drăganura nézve l. Omagiu lui Alexandru Rosetti. Buc. 1965. 873. A Babeş—Bolyai Tudományegyetem magyar nyelvtudományi tanszékének tervmunkájára több megelőző közleményen kívül l. részletezőn: B. Gergely Piroska, Kósa Ferenc és Zsemlyei János »A magyar nyelv feudalizmuskori román kölcsönszavai« című szótörténeti monográfia szerkesztése: NyIrK. X, 93—110, valamint e kötetnek a szerzőtől származó több dolgozatát és AE. 155 kk. — Az 1549. évi fogarasi pásztorjavadalmazásról szóló levél betűhű szövege hasonmással együtt a NyIrK. VI, 373—6. l.-ján jelent meg.

**A SZERZŐ SZAKTUDOMÁNYI ÉS
TUDOMÁNYNÉPSZERŰSÍTŐ KÖZLEMÉNYEINEK
KÖNYVÉSZETE**

Összeállította Sz. Csáti Éva

Az alábbi egybeállítás 1929-től a válogatott tanulmányok és cikkek I. kötete megjelenési évéig, 1970. január 1-ig foglalja magába a szerző összes szaktudományi és tudománynépszerűsítő közleményeinek könyvészeti adatait. Az adalékok évenkénti egybeállításában az önállóan megjelent kiadványok megelőzik az időszaki sajtótermékekben napvilágot látott szaktudományi közleményeket, emezek pedig a tudománynépszerűsítők előtt állanak. Az egyes évek könyvészeti felsorolását a könyvismertetések, illetőleg -értékelések (Ism.) zárják. — A háromkötetes válogatásban megjelent közlemények címe elé *került. Az egyes tételek könyvészeti adatai után álló *Kny.* jelzés rendszerint címlapos különnyomatra, ritkábban címlap nélküli levonatra utal.

NFüz. — Népművelési Füzetek. — VZ. = Vörös Zászló (napilap; Marosvásárhely). — A cím nélküli vagy hiányos című rövid közlések []-ben utólagosan kaptak címet, illetőleg cím-kiegészítést. Ugyanilyen zárójel fogja közre a szerző betűjegyeit és álnéveit.

1929. Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI—XIX. századi kéziratos énekeskönyvei: EISz. VI, 284—304 és ETF. 20. sz. — Ism.: Csekey István, Északi írások: IE. VIII, 120.

1930. Egy ismert és egy ismeretlen kuruckori ének: EM. XXXV, 271—7. *Kny.* — Balog Józsi balladájának változatai: EM. XXXV, 372—3. — *Lupuj vajda történetének ismeretlen változata*: ItK. XL, 353—9. *Kny.* — *Egy törökkori dalunkról*: It. XIX, 248—9. — Ism. Gálos Rezső, Pannonhalmi énekeskönyv: EM. XXXV, 379.

1931. Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedűs kódexe: EM. XXXVI, 131—55 és ETF. 36. sz. — *Két csángó dal székely változata*: EM. XXXVI, 89. — *A román nyelv tanítása a gyulafehérvári kollégiumban a XVII. század közepén*: EM. XXXVI, 90. — *A kuruckori „Pro libertate” kuruc és labanc magyarázata*: EM. XXXVI, 205—6. — *Fiátfalvi György Pokolbeli látomása 1626-ból*: ItK. XLI, 71—86. *Kny.* — *A Várfalvi Fodor énekeskönyv és két éneke*: ItK. XLI, 210—3. — *Ismeretlen irodalomtörténeti adatok erdélyi kézirattárakból*: ItK. XLI, 479—94.

1932. Közép-Szamos vidéki határnevek: MNy. XXVIII, 58—62, 123—5, 177—9 123—5, 177—9, 250—5, 311—2 es ETF. 50. sz. — Kovásznai (Tóth) Sándor Gyöngyösit dicsőítő verse: EM. XXXVII,

234—5. — *Adatok és szempontok a magyar diákéneklés irodalom-történeti vizsgálatához*: EMEEK. X, 52—62. Kny. — *Adatok Felvinczi György életéhez*: ItK. XLII, 422—3. — *Egy diákdallá vált Csokonai-ének*: It. XXI, 104—6. — *Az erdélyi ref. történetírás kérdése*: RefSz. XXV, 108—10. — *Még egy néhány szó az erdélyi ref. történetírás kérdéséhez*: RefSz. XXV, 139—40, 150—2. — *Az ifjúság a határnévkutatások szolgálatában*: Erdélyi Lapok (Nagyvárad). I. 194. sz. 6. l. — *Ism. Báró Bánffy Jánosné Wesselényi Jozefa bárónő emlékirata 1848—49-i élelményeiről*. Sajtó alá rendezte és életrajzot írt hozzá Kelemen Lajos: EM. XXXVII, 116—7.

1933. **Bosznia és Hercegovina Marosútváron*: MNY. XXIX, 52. — **Erge*: MNY. XXXIX, 242—5. — *Adatok Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek ismeretéhez*: EM. XXXVIII, 212—42 és ETF. 58. sz. *Adatok Felvinczi György életéhez és irodalmi munkásságához*: ItK. XLIII, 141—5.

1934. *Kézírtos énekeskönyveink és verses kézírataink a XVI—XIX. században*. Zilah 1934. 224 l. — **Sulyom*: MNY. XXX, 53—5. — **A helynévgyűjtés jelentősége és módszere*: MNY. XXX, 160—80. — *Fagus Kald*: MNY. XXX, 317—8. — **Egy XVI. századi énekszerzőnk nevééről*: It. XXIII. 130—2.

1935. **Enyed*: Egyed. MNY. XXXI, 119—21, 272—3. — *Mester-műszók Nagyenyedről*: MNY. XXXI, 348—9. — *Az Akadémia könyvtárának egy XVIII. századvégi kézírtos verseskönyvről*: ItK. XLV, 388—402. — *A lelkészképzés betetőzéséhez*: RefSz. XXVIII, 430—2. — *Húsvéti népszokások*: IE. XXI, 131—2. — *Ism.*: Bogdan Duică G., Ioan Barac: EM. XL, 194. — *Anyanyelvünk. Kosztolányi Dezső „Nyelvörjé”-nek erdélyi kiadása*: EM. XL, 196. — *Fehrentheil-Gruppenberg László, Hogyan gyűjtjük a helyneveket?*: EM. XL, 196—7. — *Hadrovics László, Muraköz helynevei*: EM. XL, 197. — *Schilling Rogér, Dunakömlőd és Némethkér telepítés-, népiség- és nyelvtörténete*: EM. XL, 197. — *Schwartz Elemér, Dülönév és telepítéstörténet*: EM. XL, 197. — *Treml Lajos, A magyarországi s-ezés ...*: EM. XL, 197—8. — *Weidlein János, Német dülönvek jelentősége a magyar tudományosság szempontjából*: EM. XL, 198. — *Dömötör Sándor, Mióta muzsikusok Magyarországon a cigányok?*: EM. XL, 200—1. — *Bak János, A borsódi Bükk hegység települései*: EM. XL, 307—8. *Beitzky János, A magyar helynévtörténetírás problémái*: EM. XL, 308. — *Goga Octavian, Hora*: EM. XL, 310. — *Herczog József, Magyar levéltári terminológia*: EM. XL, 310. — *Németh Gyula, A székelyek eredetének kérdése*: EM. XL, 312. — *Pleidel Ambrus, A magyar várostörténet első fejezete*: EM. XL, 313.

1936. *Zilah helynévtörténeti adatai a XIV—XX. században*: ETF. 86. sz. 43 l. — **Nyír, nyíres*: MNY. XXXII, 47—8. — **Somjai és társai*: MNY. XXXII, 191—4. — *Ezerédes cukor*: MNY. XXXII, 208. — *Erdély német nevének két XVII. századi magyarázata*: MNY. XXXII, 267. — *A marosszéki a Kutyalva nyelvéből*: MNY. XXXII, 269—71, 338—40 (a Helyesen: maros-tordai). — *A kecske-*

métiek levele Wesselényi Ferenchez 1590-ből: MNY. XXXII, 331—2. — [Budapest]: MNY. XXXII, 342. — Csutak Vilmos (1878—1936): EM. XLI, 205 [Szta.]. — Dr. Erdélyi Pál (1864—1936): EM. XLI, 205—6 [ua.]. — A helybeli [kolozsvári] egyetemi könyvtár: EM. XLI, 27 [név nélkül]. — A helybeli tudományegyetem képi- és könyvkiállítása: EM. XLI, 209 [ua.]. — Idegenszerű urazás: EM. XLI, 201 [Szta.]. — Hol a beteg orvosi nyelv orvosa?: EM. XLI, 201—2 [Szta.]. — *Az előkelő „y” és társai: EM. XLI, 202 [Szta.]. — *Kosztolányi Dezső és az új magyar nyelv művelés: EM. XLI, 393—5 [Szta.]. — Már szivideges ember is van: EM. XLI, 295 [Szta.]. — Néhány szó a csinál igéről: EM. XLI, 295—6 [Szta.]. — *Baj van az igekötőkkel: EM. XLI, 296—8 [Szta.]. — A magyarság kialakulása: P. XXII, 113—5; újraközölte: Magyar Naptár 1937. 85—91. — A székelység eredete és letelepedése: P. XXII, 174—6. — Dr. Erdélyi Pál (1864—1936): P. XXII, 204. — A bethlehemes játékok: P. XXII, 497—9. — [Az EI. néprajzi pályázatának bírálata]: EI. III, 512—4 (A fogalmazás nem egészében a szerzőé). — A bethlehemezésről: IE. XXII, 50. — Gyűjtünk helyneveket!: Transilvania [= Erdély] XXXIII, 53—5. — A kolozsvári református kollégium három exlibrise: Magyar Exlibris (Debrecen) II. 37—9. — Ism. „A mi dalaink”: IE. XV. 179—80. — Csűry Bálint nyelvjárási szótára [SzamSz.]: P. XXII, 302—3. — Drăganu Nicolae, Vechimea și răspîndirea Românilor pe baza toponimiei și a onomasticeii: EM. XLI, 98—9. — Gáldi László, Constantin Cantacuzino és a magyar nemzeti hagyomány: EM. XLI, 99 [Szta.]. — Péterdi Ottó, Az észak-bakonyalji német falvak dülönevei: EM. XLI, 101 [Szta.]. — Treml Lajos, A ... nemzeti nevérl: EM. XLI, 101 [Szta.]. — Lupaș Ioan, Râscoala țărănilor din Transilvania la anul 1784: EM. XLI, 104—5 [Szta.]. — Lupaș Ioan, Cronicari și istorici români din Transilvania: EM. XLI, 105 [Szta.]. — Ferencz Kornélia—Palotay Gertrúd, Himzőmesterség: EM. XLI, 215 [Szta.]. — Barbul Jenő, Costume românești din veacul al XVII-lea: EM. XLI, 215 [Szta.].

1937. Dês helynevei: ETF. 101. sz. — Niriș — Szásznyires település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században: EM. XLII, 1—36, 131—46, 247—67 és ETF. 91. sz. Az első munkatábor a: H. II, 51—65 (a Társadalmi és falukutató munkát végző diák-táborozás a Kolozs megyei Bábonyban). — Bolta: MNY. XXXIII, 173—6. — [Hibaigazítás]: MNY. XXXIII, 200. — *Bongor: MNY. XXXIII, 336—42. — Megint azok az idegen szavak: EM. XLII, 97—8 [Szta.]. — Az „Új Cimbora” helyesírás elvei gyakorlatban: EM. XLII, 98—9 [Szta.]. — *Az „ösbemutató”: EM. XLII, 99 [Szta.]. — Az idegen tulajdonnevek írása: EM. XLII, 99—101 [Szta.]. — *Nyelvünk épsége: EM. XLII, 184—5 [Szta.]. — Hanyatlás a nyelv művelésben: EM. XLII, 185—6 [Szta.]. — Ó, boldog Japán!: EM. XLII, 189 [Szta.]. — Az Egyesült Államok is: EM. XLII, 190 [Szta.]. — A fölösleges „h” helyesírásunkban: EM. XLII, 192. [Szta.]. — Hanyatlás-e ez?: EM. XLII, 278—9 [Szta.]. — Egy nyelv művelő rendelet: EM. XLII, 279—80 [Szta.]. — A nyelv művelés hírei: EM. XLII, 280 [Szta.]. — *Tordahasadék vagy Tordai hasadék?: EM. XLII, 280—2 [Szta.].

— *Brassai és köre: EM. XLII, 371—2 [Szta.]. — Visszaélés a szóvonzatok terén: EM. XLII, 372—3 [Szta.]. — *Gépkocsi vagy autó?: EM. XLII, 373—4 [Szta.]. — A könyvjegy művészete: P. XXIII, 191—3. — Az egyetleni könyvtár könyv- és metszetkiállítása: P. XXIII, 225. — Zichy Jenő gróf (1837—1937): P. XXIII, 277. — A romániai levéltárügyről: LK. XV, 336—9. — A falumunka irodalma: IE. XV, 158. — Helyes-é a Turda — Tordahasadék név?: E. XXXIV, 37—8 [Szta.]. — Dés helynevei: E. XXXIV, 83—6. — A „leértésit“ és társai: KÜ. XX, 49. sz. 9. — „Csináljunk“ egy cikket: KÜ. XX, 61. sz. 10. — [Nyilatkozat]: KÜ. XX, 156. sz. 10. — **Ism.** Csűry Bálint, A népnyelvi bűvárlat módszere: EM. XLII, 193. — Csűry Bálint, Szamosháti palatogrammok: EM. XLII, 194. — Yrjö Wichmann, Wörterbuch des ungarischen moldauer nord-csángó — und des hétfaluer Csángódialektes: EM. XLII, 195. — Gombocz Zoltán—Melich János, Magyar Etymológiai Szótár XI—XII. füz.: EM. XLII, 193—4. — Paşa Ştefan, Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului: EM. XLII, 195—6. — Wichmann Yrjö és csángó szótára: P. XXIII, 126—7. — Mester Miklós könyve (Az autonóm Erdély): P. XXIII, 126. — A Magyarság Néprajza: P. XXIII, 396—8.

1938. Kelemen Lajos tudományos munkásságának negyven éve (1897—1937): EM. XLIII, 143—60 és ETF. 99. sz. — A transylván magyar társadalomkutatás: H. III, 1—22 és ETF. 97. — Néhány pótló adat a transylván magyar társadalomkutatás kérdéséhez: H. III, 161—4. — Miért és hogyan gyűjtjük a helyneveket?: EI. V, 45—8, 182—5, 316—22, 453—6 és Néprnévelési Füzetek 4. sz. — *Földi: MNy. XXXIV, 112. — *Sok bába közt elvés a gyermek. *Halál ellen nincs orvosság: MNy. XXXIV, 116. — A dési fazekasok mesterműszavai: MNy. XXXIV, 117—22. — *Bongor: MNy. XXXIV, 252—3. — [(Czarnaki) Czanaki — Csanaki]: MNy. XXXIV, 272. — Mál: MNy. XXXIV, 253—4. — *Rászáll: MNy. XXXIV, 330. — *Dögrovás: MNy. XXXIV, 330—1. — Malunfekw: MNy. XXXIV, 254—6. — *Fitymálja, mint Csegezi a puliszkát: MNy. XXXIV, 339. — A nyelvművelés hírei: EM. XLIII, 61—2, 181—2 [Szta.]. — A nyelvművelés vidéki hulláma: EM. XLIII, 62—3 [Szta.]. — *Fotó és talán fotóló: EM. XLIII, 63—4 [Szta.]; átvette: Msn. VII, 117. — *A -nál, -nél rag hibás használata: EM. XLIII, 64—5 [Szta.]. — „Magyarítás“: EM. XLIII, 176—8 [Szta.]. — *Sok az egy, de gyakran kevés is: EM. XLIII, 178—81 [Szta.]. — *Anyanyelvünk épsége: EMEEK. XIV, 51—8. Kny. — A Wesselényi levéltár és XVI. századi magyar iratai: LK. XVI, 205—35. Kny. — *Iszom vagy iszok?: EM. XLIII, 256—9 [Szta.]. — Egyházfik és egyházfiak?: EM. XLIII, 319—20 [Szta.]. — Dsida Jenő: EM. XLIII, 320 [Szta.]. — Zilah és Magyaregregy összeírása 1658-ból: EM. XLIII, 299—310. — A regölés: P. XXIV, 41—5. — Utazás Bécsbe 1808-ban: P. XXIV, 433—6. — A kopjás temetkezés késői emlékei: P. XXIV, 529—32. — Bethlen Gábor elveszett kéziratok graduálja: RefSz. XXXI, 7—9. — Molnár Dani levele özv. gr. Kuun Gézáéhoz: E. XXXV, 18. — A bábonyi népi építkezés néhány emléke: E. XXXV, 19—22. — A Mount Everest: E. XXXV, 24 [boa.]. — Karácsonyi népszokások:

E. XXXV, 88—92. — A „megcsapás“ két okleveles emléke: E. XXXV, 132. — Orbán Balázs levele gr. Kuun Gézánéhoz: E. XXXV, 151—2 [Szta.]. — [Az IE. beszámolója munkatáboráról. Bírálótok]: IE. XVII, 116—7 (A fogalmazás nem teljesen a szerzőé) [n.n.]. — Kelemen Lajos: IE. XVII, 152—3. — [A néprajzi tételre kidolgozásának alapelvei és irodalma. Utasítás egy néprajzi pályázathoz]: IE. XVII, 168 [n.n.]. — Mi a falumunka?: Amicus diáknaptár 1938/39. 156—62. — Pálffy János emlékezései I.: EH. XI, 715—30. — Az erdélyi tudományosság húsz éve: KU. XXI, 293/294. sz. 28—9. — *Ism. Könyv a magyar nyelv életéről* (Balassa József, *A magyar nyelv életrajza*. Bp. 1937): EM. XLIII, 295—60 [Szta.].

1939. Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései. I. köt. 179+3 l., II. köt. 157+3 l. Erdélyi Szépművés Céh. címlap-kiadása: Révai (én.). — Pálffy János emlékezéseinek felfedezése és kiadása: Nyugat XXXII, 88—93. — Három ismeretlen Pálffy levél: Nyugat XXXII, 94—8. — Pálffy János, Előszó és naplótöredék: EH. XII, 325—21. — Báró Eötvös József (Pálffy János emlékezéseiből): IE. XVIII, 50—1. — *A nyelvvelés időszere kérdései. Gyakorlati nyelvőr-kalauz: EI. VI, 48—55, 191—3, 338—45, 498—506 és Népvélelési Füzetek 5. sz. — A bábonyi népnyelv igealakjai: MNy. I, 48—64. Kny. Debrecen, 1939. 19 l. — Bábonyi története és települése: EM. XLIV, 35—62, 146—78 és ETF. 104. sz. 68 képpel és 1 táblával. — Puszta személynevek helyneveinkben: Magyar Irodalomtörténet. Emlékkönyv Kristóf György hatvanadik születésnapjára. 269—79. — A [br] Bornemisza-levéltár: LK. XVII, 238—54. — A mi meséink: Az IE. kiadása (Válogatta és jegyzetelte). — Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. I. Fatemplomok és haranglábak: ETF. 107. sz. 23+1 l. (Herepei Jánossal). — Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. II. Székely kapuk és fazarak: ETF. 108. sz. 19 l. — *A magyar kiejtés kérdése: EM. XLIV, 87—90. — *Kerengő-út vagy keringő-út: EM. XLIV, 90. — „Nyelvújítás“: EM. XLIV, 91. — A nyelvvelés hírei: EM. XLIV, 91—4. — Más népek nyelvvelése köréből: EM. XLIV, 94—5. — *Virgó: MNy. XXXV, 50—1. — *Séd ~ sid ~ sid: MNy. XXXV, 51—2. Bánffy Gáspár záloglevele 1540-ből: MNy. XXXV, 55. — Leltár 1580-ból: MNy. XXXV, 56. — XVI. századi orvosság a mirigy ellen: MNy. XXXV, 56. — Ragozott magyar helynevek a runénben: MNy. XXXV, 112—3. — A hororódi székely fűrészmalom szokincse: MNy. XXXV, 125—7. — Székaszópatak: MNy. XXXV, 166—73 [vö. MNy. XXXV, 63—6]. — Várázsluk: MNy. XXXV, 260. — *Nem vagyok káptalan: MNy. XXXV, 260. — Golyva elleni orvosság a XVI. századból: MNy. XXXV, 261—2. — Bethlen Gábor utasítása a solymokról: MNy. XXXV, 262. — Bestelen király: MNy. XXXV, 262. — Bor-bíróság: MNy. XXXV, 262. — ~~Bestelen király: MNy. XXXV, 262.~~ — Bor-bíróság: MNy. XXXV, 262—3. — *A -bali képző: MNy. XXXV, 263. — *Megfizeti a nagyharang: MNy. XXXV, 270. — Néhány szó a magyarországi „Robinzon-nyomok“-hoz: IK. XLIX, 73—4. — Adatok Fiátsfalvi György életéhez: IK. XLIX, 179—80. — Három vers a XVIII. századból: IK. XLIX,

182—3. — Egy XVII. századi „Házások éneki”: ItK. XLIX, 180—2. — A helynevek beszéde: Erdélyi Magyar Naptár 78—82. — Kutyalva lakossága népesség- és népiségtörténetének másfél-száz éve: RefSz. XXXII, 6—12. — Papok, mesterek és más egyházi tisztségviselők a XVI—XIX. században: RefSz. XXXII, 197—203. — A bukovinai székely falvak múltjából: EH. XII, 490—5. — A népiség jelentősége és határa művelődésünkben: EH. XII, 635—42; újraközölte: Ellenzék LXI, évf. aug. 25-i sz. — Népmeséink sorsa: P. XXV, 474—8. — A kétféle műveltség: Kiáltó Szó 143—4. — A galambbúgos „székelykapu”: P. XXV, 271—5. — [Az IE. pályatételének bírálata]: IE. XVIII, 123, 125—6. — Ism. Világjáró anekdoták (György Lajos könyve): P. XXV, 388—9. — A mi dalaink: EH. XII, 283—6.

1940. A személynevek helyneveinkben: MNnyv. II, 81—123. és DDolg. 9. sz. 45. l. — A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgáltatása és adózása (1640—1690): EM. XLV, 1—32 és ETF. 114. sz. 36 l. — A Néprajzi Múzeum erdélyi vászonhímzés-anyaga: NéprÉrt. XXXII, 396—417 (Haáz Ferencsel és Palotay Gertrúddal). — Ismeretlenebb erdélyi magyar hímzéstípusok: NéprÉrt. XXXIII, 1—35 és NéprMúzFüz. 5. sz. 35 l. (Palotay Gertrúddal). — A rév és alakváltozatai erdélyi helyneveinkben: MNY. XXXVI, 30—4. — *Bollgi: MNY. XXXVI, 48—9. — *Szállít, megszállt: MNY. XXXVI, 49—51. — *Vége Vig Andrásnak: MNY. XXXVI, 51. — *Szegény az eklézsia, a pap harangoz: MNY. XXXVI, 51. — Tanúskodás 1544-ből: MNY. XXXVI, 52. — A mohai tórról szóló cserelével 1547-ből: MNY. XXXVI, 52—3. — A magyar helynévadás történetéhez: MNY. XXXVI, 127—9. *Ordományos: MNY. XXXVI, 137. — Kerhég: MNY. XXXVI, 138. — *Aradó kútja: MNY. XXXVI, 138—9. — Bokály-kemence: MNY. XXXVI, 187. — *Külföld, külföldi: MNY. XXXVI, 188. — *Kalandos: MNY. XXXVI, 188—9. — Adatok a magyar színnevekhez: MNY. XXXVI, 198. — A moldvai Gajcsána helynevei: MNY. XXXVI, 201—6. — A moldvai Gajcsána nyelvéből: MNY. XXXVI, 206—7. — Székesfehérvár: MNY. XXXVI, 256—8. — Lakság: MNY. XXXVI, 258—60. — Apahida: MNY. XXXVI, 260—1. — Kutyalva: MNY. XXXVI, 261. — Kérétyű: MNY. XXXVI, 261—2. — Magyar szitkozódások és esküdözések a XVII—XVIII. századból: MNY. XXXVI, 269—70. — *Fakakukk, mogyorófa-penna: MNY. XXXVI, 270. — Téli kántor: MNY. XXXVI, 270. — Virághét: MNY. XXXVI, 271. — A bukovinai Andrásfalva nyelvéből: MNY. XXXVI, 271—9. — Györgyák, Gyerdág: MNY. XXXVI, 330—1. — Az ügy ... mint-es szerkezet régisége: MNY. XXXVI, 335. — *Széljegyzetek újabb népnyelvkuató irodalmunkhoz: MNY. XXXVI, 340—6. — Két mezőkapu adat Moldyból és Erdélyből: Ethn. LI, 92—3. — Levélkapuk és tőkés vagy sorompós kapuk erdélyi okleveleinkben: Ethn. LI, 93—4. — A kalotaszegi házépítés történetéhez: Ethn. LI, 94. — Kalotaszegi mester- és foglalkozásnevek a XVII—XIX. századból: Ethn. LI, 188—95. — Határjelek a XVIII. században: Ethn. LI, 258. — A nyelv-művelés hírei: EM. XLV, 181—2. — A sportnyelv magyarsága: EM. XLV, 182—3. — Levéltári adatok XVI—XIX. századi egyházi tisztségviselők személyének ismereté-

hez: RefSz. XXXIII, 184—7, 201—2. — *Ism. Nyíri Antal, A zelicségi Szena és vidéke magyar nyelvjárása: Csurgói Könyvtár XIII. Kaposvár, 1939: Ethn. LI, 100—1. — Slătineanu Barbu, Ceramie românească. București 1938: Ethn. LI, 259—63 [Váry Miklós].*

1941. Csűry Bálint: MNy. XXXVII, 65—72 + 1 kép és MNyTK. 56. sz. (Balassa Iván könyvészeti egybeállításával). — *A keleti részek népnyelve:* MNy XXXVII, 1—12. — *Újabb adatok és pótlások kéziratok énekeskönyveink könyvészetéhez:* EM. XLVI, 51—90. és ETF. 123. sz. — *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története: Erdély magyar egyeteme 139—52 és külön Bp., 1942. 17 l. — A Ferenc József Tudományegyetem építkezéseinek története: Erdély magyar egyeteme 247—68 + 1 mell. és külön Bp. 1942. 25 l. — Két népdalunk szövegének forrása:* EM. XLVI, 259—64. — **Dr. Csűry Bálint:* EM. XLVI, 282—4. — *Karl Béla (1883—1940):* EM. XLVI, 284. — **Egrügy és társai:* MNy. XXXVII, 30—1. — **Borzok, Borzik, Bollig:* MNy. XXXVII, 31—2. — **Rohaszlik:* MNy. XXXVII, 32. — *Cintos:* MNy. XXXVII, 33. — **Kandia, kandias:* MNy. XXXVII, 119—21. — *Akasztétj, Kasztétj:* MNy. XXXVII, 121—2. — *Sózsba:* MNy. XXXVII, 122—3. — **Kertel:* MNy. XXXVII, 199. — *Fülesd:* MNy. XXXVII, 198—9. — *A kalotaszegi női öltözködés: NéprÉrt. XXXIII, 272—3. — Egy adat a bukovinai magyar telepeselek néprajzához: NéprÉrt. XXXIII, 273—4. — Erdélyi kemence-adatok a XVII—XIX. századból: Ethn. LII, 71—2. — Kert, gyalogkert, mezőségi kerítés: Ethn. LII, 145—6. — Egy erdélyi határjárás adat a XVI. századból: Ethn. LII, 284. — Trágyázási babona 1791-ből: Ethn. LII, 284. — Az újabb erdélyi népnyelvokutató munka kezdete: MNy. III, 305—13. — A kolozsvári egyetem erdélyi feladatai: Kiáltó Szó XV, 7—8. — Az erdélyi tudomány-politika kérdéséhez: H. V—VI, 183—9. — Két Apafi-oklevél: RefSz. XXXIV, 24—6. — A Magyarságtudományi Intézet népnyelvi gyűjtőinek 1940 nyarán végzett munkája: A bp.-i kir. magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Kara Magyarságtudományi Intézetének működése az 1940/41 tanévben. Bp. 1941. 7—13. — *Ism. Palotay Gertrúd, Ozmán—török elemek a magyar himzésben: P. XXVII, 213—6.**

1942. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai: Kv. 1942. 64 l. Az EME kiadása. — *Kalotaszeg helynevei: I. Adatok. XVIII + 511 l. + 4 térképvázlat-mell. (42 szöveg közé nyomt. térképvázlattal). — A kalotaszegi helynévanyag vizrajzi szókincse: ETIEvk. 1940—41. 221—50 és külön Kv., 1942. 32 l. — Adatok a kolozsmegyei újabbkori román helynévkincs magyar elemeinek ismeretéhez: Melich-Eml. 361—72. Kny. — [Erdély településtörténetéhez: H. VII, 133—43 Kny. — Adatok a mezőségi himzés ismeretéhez: EM. XLVII, 398—406, 516—29. (Palotay Gertrúddal). — Kaptál piros csizmát?: EM. XLVII, 138—9. — [Titkári jelentés az EME Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya 1941. évi működéséről]: EM. XLVII, 179—84. — A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály munkaterve: EM. XLVII, 187—8. — **Néhány adat a „babonás helynevek”-hez: EM. XLVII, 271. — *Újabb adatok a Virgó-kérdéshez: EM. XLVII, 560—2 [Szta.]. —**

Varázsujk: EM. XLVII, 562 [Szta]. — A zilahi Wesselényi-szobor felavatási ünnepe: EM. XLVII, 585—6 [Törpényi Miklós]. — Zárószó: Emlékkönyv az EME félszázados ünnepére. 1859—1909. Kv. 1909—1942. 329—31. — A két Apafi temetése: EM. XLVII, 287—8 [V.M.]. — Zárószó a Nyelvművelés rovathoz: EM. XLVII, 573—5. — Két magyar nyelvutódos [Melich János és Horger Antal]: EM. XLVII, 599—602 [Szta.]. — Jelentés az EME. 1941. évi kiadványairól: EM. XLVII, 621—2. — Az erdélyi Tudományos Intézet Magyar Nyelvészeti Osztályának 1942. évi munkája: MNnyv. IV, 475—9. — *Benkijes, Benkes: MNY. XXXVIII, 50—2. — Dombraváros, Dombravára: MNY. XXXVIII, 52—3. — A régi erdélyi köz- és népi nyelvből: MNY. XXXVIII, 53—5, 130—4, 206—10, 303—6, 383—6. — [Tolvajors és társai]: MNY. XXXVIII, 64. [T.A.]. — Cicapa, Cucapa: MNY. XXXVIII, 124. — Gelmezáj: MNY. XXXVIII, 124—5. — *Zerge, Zergehid: MNY. XXXVIII, 201—2. — *Üver: MNY. XXXVIII, 367—8. — Pallér, pallérság: MNY. XXXVIII, 368—9. — Ördögharapás: MNY. XXXVIII, 369. — [Cintos, Acintos]: MNY. XXXVIII, 390. — *Ism. Emlékkönyv az EME. félszázados ünnepére*: EM. XLVII, 280—3. — *Dr. Oroszhegyi Józsa és Román élet-e*: EM. XLVII, 421—3. — *A Magyar Szemle klasszikusai*: EM. XLVII, 603—5 [B.I.].

1943. Adatok a mezőségi magyar himzés ismeretéhez: EM. XLVIII, 78—91, 428—49 és külön: *Mezőségi magyar himzések*: ETF. 159. sz. (Palotay Gertrúddal). — *Dés települése és lakossága*: EMEEK. XVII, 79—95. és ETF. 147. sz. — *Az í-zés állapota a bábonyi népi nyelvben*: EM. XLVIII, 342—4. — *Adatok a gajcsánai csángó népi nyelv igealakjaihoz*: MNnyv. IV, 332—6. — *Máramarosi helynevek*: MNnyv. IV, 432—40. — *Egy adat a kolozsvári könyvkötészet történetéhez*: EM. XLVIII, 98—9. — **Ordományos, Zordományos*: EM. XLVIII, 99—100. — *Seprődi János és tudományos hagyatéka*: EM. XLVIII, 137—9. — *Újító régieskedés*: EM. XLVIII, 139—41. — *Hegyesel*: EM. XLVIII, 283—4. — *Saul, Sál*: EM. XLVIII, 284. — **Gergely Béla sírjánál*: EM. XLVIII, 286—7. — *Beszterce egy újabban felfedezett városképe*: EM. XLVIII, 477—8 [V.M.] — *Illeérdő*: EM. XLVIII, 489—90. — *A „vörös ficfa” és „vörös almafa”-hoz*: EM. XLVIII, 490. — *Mylsid*: EM. XLVIII, 490. — *Révelly*: EM. XLVIII, 491. — **Kannisto Artur (1874—1943)*: EM. XLVIII, 492—3. — *Valentiny Antal*: EM. XLVIII, 499—501. — *Az újabb magyar történettudomány kérdéséhez*: EM. XLVIII, 518—20. — *Erdmindszent településtörténetéhez*: EM. XLVIII, 538—40. — *Csapós?*: MNY. XXXIX, 71—3. — **Az elve vízneveinkben*: MNY. XXXIX, 73. — **Lipitor ember*: MNY. XXXIX, 81. — **Tretina, tretyna*: MNY. XXXIX, 145—8. — **Szlobozlát kiált*: MNY. XXXIX, 148—9. — **Jó bonyó, jó bopó; bonyó, bopó*: MNY. XXXIX, 239—41. — *T’uzosa, Kezešu*: MNY. XXXIX, 241—2. — **Borzik*: MNY. XXXIX, 323—4. — *Muresel, Nádásel*: MNY. XXXIX, 324—5. — *Poptyér*: MNY. XXXIX, 325. — *Magyar nővény- és gyógyszernevek a XVI. századból*: MNY. XXXIX, 331—3, 391—7. — **Sutás*: MNY. XXXIX, 382. — **György Fona Pataka, Fónakfű*: MNY. XXXIX, 382—3. — **Szivárvány*: MNY. XXXIX, 384—4. — **Vágja, mint Salai a szappant*: MNY. XXXIX,

384—5. — *Jelentés az EME. 1942. évi kiadványairól: Az EME évkönyve az 1942. évre. Kv. 1943. 57—61.* — *Az Erdélyi Tudományos Intézet Magyar Nyelvészeti Osztályának 1942. évi munkája: MNnyv. IV, 475—9.*

1944. A magyar helynév kutatás a XIX. században: ETIÉvk. 1943. I. 181—264 és külön Kv. 1943. 85 l. — *Huszonöt lap »Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé«-ből: EM. XLIX, 424—63 + 25 térképlep és ETF. 181. sz. (Gálffy Mózes és Márton Gyulával).* — *Egy eltűnt fejérmegyei település: Lengyelkék: EM. XLIX, 135—6.* — *Budunus: EM. XLIX, 136—8.* — *Halombok ~ Halambak: EM. XLIX, 138—9.* — *Kortoris ~ Kurturis: EM. XLIX, 140.* — *Köhögy: EM. XLIX, 140—1.* — *Liderkú: EM. XLIX, 141.* — **Mozsdaj ~ Muzsdaj: EM. XLIX, 141—2.* — *Valkut: EM. XLIX, 142.* — *Vinitis ~ Vinyitis: EM. XLIX, 143.* — **Virvigyesszka: EM. XLIX, 143—4.* — **Zimola: EM. XLIX, 144—5.* — *A diák dicsérete: EM. XLIX, 486—7.* — **Az Imola helynév eredetéhez: EM. XLIX, 487.* — *Csaravei, Csarabok: EM. XLIX, 488.* — **Demberke: EM. XLIX, 488—9.* — **Dörgő, Nagydörgő: EM. XLIX, 489—90.* — *Falfaliga, Falfariga, Fafariga: EM. XLIX, 490—1.* — **Garitás, Gállitás: EM. XLIX, 491—2.* — **Gajános: EM. XLIX, 492—4.* — *Küllik, Kürlik, Kulik: EM. XLIX, 494.* — **Zámborus: EM. XLIX, 495.* — **Zanda: EM. XLIX, 496—8.* — **Mi üdön, müdön: MNY. XL, 75—6.* — *A -ni, -nit, -nol, -nul rag: MNY. XL, 76—7.* — **XVI—XVII. századi adatok a -bali képzőre: MNY. XL, 77—8.* — *Helyreigazítások: MNY. XL, 78.* — **Az erge egy „újabb” jelentéséhez: MNY. XL, 125—7.* — **Bazsálrózsa, bazsarózsa: MNY. XL, 127—8, 312.* — *XVI. századi levelek Sombori László gyűjteményéből: MNY. XL, 136—9.* — *[Osztyák, votttyák]: MNY. XL, 152.* — **Kálna ~ Gálna: MNY. XL, 239—42.* — **Az ördögnek is lámpást kell tartani: MNY. XL, 308.* — *Ördögharapásfű: MNY. XL, 308.* — **Szerdék: MNY. XL, 393.* — **Erdőgyapja, erdő szőre: MNY. XL, 374.* — **Kisanna, Kisó: MNY. XL, 374—7.* — **Annasszony: MNY. XL, 378.* — *Jelentés a naszói volt Határőr-Múzeum levéltári gyűjteményéről: EMEEK. XVIII, 163—5 (Jakó Zsigmondal).* — *Jelentés az Egyesület 1943. évi kiadványairól: Az EME. évkönyve az 1943. évre. Kv. 1944. 62—72.* — *Jelentés az „Erdélyi Múzeum” 1941—1943. évi működéséről: EM. XLIX, 263—9.* — *Ism.: Erdélyi Ritkaságok: EM. XLIX, 153—6.*

1945. A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei: Kv. 1945. 208 + 1 l. (Gergely Bélával). *Az ETI. kiadása.* — *A Dobokai völgy helynevei: Az ETIÉvk. 1944. 339—414. és külön: Kv. 1945. 78 l. (Gergely Bélával).* — *A szolnok-dobokai Tókti völgy helynevei: ETF. 193. sz. 36 l. (Gergely Bélával).* — *Angyalhegye ~ Zangyalhegye: EM. L, 111—2.* — *Arsága: EM. L, 112.* — *Emán, Josikmán: EM. L, 112—3.* — *Eszeg, Észeg, Iszeg, Iszka, Ziszka, Ziszeg: EM. L, 113—4.* — **Kotyor, Kotymán: EM. L, 114—6.* — *Lisárdó, Risárdó: EM. L, 116—9.* — **Nyárszó, Vársza: EM. L, 117—9.* — *Ordigoje, Urgyigoje, Ordigus, Ordingusa: EM. L, 119—20.* — *Egy állítólagos Kemény-ének: EM. L, 120—2.* — *Kalotaszeg régi fazekasságának történetéhez: EM. L, 122—4.* — **Az új ~ ágy váltakozás erdélyi*

helyeiveinkben: EM. L, 257—9. — Aramáj: EM. L, 259—60. — Benája: EM. L, 260. — Csulyenyés: EM. L, 261. — *Dárittye: EM. L, 261—2. — *Élőerdő: EM. L, 262—3. — Gyorgyik: EM. L, 263. — Háj: EM. L, 263—4. — Hárámok: EM. L, 265. — Luget, Luget', Led'et: EM. L, 266—7. — Mézmár, Szőlómár: EM. L, 267. — *Mosolygó: EM. L, 267—8. — Pitraj, Petraj, Ptyetráj, T'etraje, T'itraj: EM. L, 268. — *Riszeg, Riszeg: EM. L, 269. — Szenesle, Szenesele, Szeneselu, Szeneselye: EM. L, 269—71. — Tyisárdoul: EM. L, 271. — *Vargalistető: EM. L, 271—2. — Vervölgy: EM. L, 272—3. — Zergy: EM. L, 273—4. — Zörk, Zörke, Zerke: EM. L, 274. — Zumála, Zumale: EM. L, 274—5. — A himlő népies gyógyítása Erdélyben a XIX. század elején: EM. L, 275. — *Mikcs László (1917—1944): EM. L, 226—7.

1946. Kolozsvár települése a XIX. század végéig. Kv. 1946. 127 l. + 4 mell. Az ETI. kiadása. — György deák XVIII. századi kolozsvári könyvkötő: EM. LI, 78. — Arnyír, Dércser: EM. LI, 78—9. — Antartigy: EM. LI, 79. — *Bányabükk: EM. LI, 79—80. — Csikszó, Csukszó, Tyikszeo: EM. LI, 80—1. — *Élő erdő, élő föld, élő ok: EM. LI, 81—2. — Haparnyak: EM. LI, 82—3. — Holtyerág: EM. LI, 83—4. — *Ravaszkik: EM. LI, 84. — Tyiszoris ~ Tyiszorus: EM. LI, 84—5. — Veszekedő erdő: EM. LI, 85. — Mézmár: Mészmar: EM. LI, 85—6. — Kopjafás zászlós temetkezés a kalotaszegi Zsobokon: EM. LI, 86. — Egy XVIII. század közepi népies bethlehemesjáték: EM. LI, 121—7. — *Mindszenti Nagy Ottó (1903—1946): EM. LI, 107. — [Az EM. szerkesztői jelentése]: LI, 139—42.

1947. Erdélyi népi mesterek és tisztségviselők a XVI—XIX. századból: EM. LII, 158—83 és ETF. 208. sz. — Kalotaszeg és vidéke. 12 nyelvtérképlap bevezetővel (Gálffy Mózes és Márton Gyulával): Mutatvány a Magyar Nyelvatlasz próbagyűjtéseiből. Szerk.: Bárczi Géza. Bp. 1947. IX. 1—12. lap. — A Coşbuc-család ősei Hordón: EM. LII, 134—7. — A kolozsvári fejenhordás két-száz éves emléke: EM. LII, 137—8. — Benemig, Belemig: EM. LII, 138—9. — *Házsongárd: EM. LII, 139—41. — Kásövér patakja: EM. LII, 141—2. — Kebelás: EM. LII, 142—3. — Néhány szó az Antartigy helynévhez: LII, 143. — Odverem, Oškut: EM. LII, 143—4. — Seregyis, Séregyis: EM. LII, 144—5. — Szegedi fazekas-készítmények Erdélyben: EM. LII, 145. — *Sándor Gábor (1921—1947): EM. LII, 150—1. — *Kardos menyecske: MNY. XLIII, 147. — Magyar Szárazáj: rumén Szerezáj stb.: MNY. XLIII, 147—8. — Susej, Suséj, Suser: MNY. XLIII, 149—50. — Zergya: MNY. XLIII, 221—2. — *Ziver: MNY. XLIII, 222—3. — *Vizelbe: MNY. XLIII, 299—300. — Királyó: MNY. XLIII, 300—1.

1948. Kozobirc, Közebirc: MNY. XLIV, 66—7. — Harambok(u): MNY. XLIV, 67—8. — A kolozsvári Bel- elötagú utcanévek: MNY. XLIV, 145—6. — *Gagyület: MNY. XLIV, 146—8.

1949. *A Sylvester családnév változatai az erdélyi régiségben: MNY. XLV, 264—9. — Egy hibás keltezéssel közölt erdélyi nyelv-

emlék: MNy. XLV, 334—5. — *Nyelvkutatással — a nacionalizmus ellen: Utunk* 20. sz. 12 (Az újságírók cím a szerkesztőségtől származik).

1950. *Cercetări asupra graiului popular din valea Crișului Negru: Cum vorbim* 11—12. sz. 28—9. — **Szekrény*: MNy. XLVI, 182—3. — **Kürtöskalács, kürtöskalács*: MNy. XLVI, 269—71. — **Németkalap*: MNy. XLVI, 375—6. — *A magyar helynévkutatás XIX. századi történetéhez*: MNy. XLVI, 71—4.

1951. *Cercetări asupra graiului popular al Ciangailor din Moldova: Cum vorbim* 2. sz. 31—3. — **Fersing*: MNy. XLVII, 87—9.

1952. *Régi adatok a -ni, -nit, -nol rag erdélyi elterjedtségéhez*: MNy. XLVII, 112—7. — **A -bali képző az erdélyi régiségben*: MNy. XLVIII, 224—6.

1953. **Parányi*: MNy. XLIX, 479—80. — *A kolozsvári magyar egyetem munkaközösségének nyelvföldrajzi kutatásai a moldvai csángóság körében*: MNy. XLIX, 508—14.

1954. *Ötvös céhek levelei a XVI. századból*: MNy. L, 490—2.

1955. **Hivatalos*: MNy. LI, 231—3. — *Szabó András és Demeter egyezséglevele 1589-ből*: MNy. 243—4. — **Az erdélyi magyar nyelvtörténeti kutatás néhány kérdése*: MNy. LI, 468—76. — *A mai nyelvújítás kérdései: Vörös László (Marosvásárhely) IV, 252. sz. 2.*

1956. *A kicsinyítő-becéző képzők a moldvai csángó nyelvjárásban: A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945—1955. Kv. 1956. 445—91, 631—3.* — **Az erdélyi magyar oklevél-szótár műhelykérdései*: Pais-Eml. 69—77. — **Látogat, meglátogat*: Nyr. LXXX, 119—21. — *Ötvös céhek levelei*: MNy. LII, 226—8. — *A budai káptalan egy 1471-i oklevelének XVI. század közepi magyar fordítása*: MNy. LII, 369—70. — **Az emlékezetet hátuljokra verik*: MNy. LII, 482—4. — **A gyermeklő és rokonsága*: BBKözl. I, 235—53. Kny. — *{Beszélgetés... a most felfedezett ötödik magyar nyelvemlékről}*: Igazság XVIII, 186. sz. 1. — **A festékes és társai*: Ethn. LXVII, 99—109. Kny. — *Az idegen-szerűség ellen: Vörös Zászló (Marosvásárhely). V. 16. sz. 2. — Az idegen szavak kérdése: Művelődési Útmutató IX. 3. sz. 31—2.*

1957. *A Marosvásárhelyi Sorok*. Bukarest, 1957. 47 + 3 I + 4 mell. (Farczádi Elekkel). Akadémiai Kiadó. — *A Marosvásárhelyi Sorok és Glosszák*: MNy. LIII, 335—51 + 3 mell. és MNyTK. 97. sz. Bp. 1958. 28 + III 1. (Bárzsi Géza és Benkő Loránd hozzájárulásával). — **A Marosvásárhelyi Sorok az ötödik magyar szövegemlék*: Nyr. LXXXI, 295—6 + 1 mell. — **A Román Népközletársaság magyar nyelvjárásai nyelvtérképének előkészítése*: NyIrK. I, 13—26. Kny. — **Állat*: MNy. LIII, 223—4. — **Fiadalom*: MNy. LIII, 224. — **Koboz*: MNy. LIII, 224—5. — *Ötvös céhek levelei a XVI. századból*: MNy. LIII, 259—67. — **A Kisanna névtípus a régiségben*: Nyr. LXXXI, 113—5. — **Moldvai csángó csillag*

nevek: Nyr. LXXXI, 458—62. — A szlovák kézimunkák erdélyi divatjának és hatásának történetéhez: Kelemen-Eml. 556—65. Kny. — Kelemen Lajos életrajzi adatai és tudományos munkássága: Kelemen-Eml. 630—50 (Magyari Andrással). — *Kelemen Lajos: NyIrK. I, 109—10. — **Ism.** Szeljegyzetek egy újabb csángó kiadványhoz: Korunk I (XVI), 1761—5.

1958. *Az „Erdélyi helynévtörténeti adattár“ és az erdélyi helynévkutatás néhány kérdése: MNY. LIV, 503—9. — *Temesvári János deák: NyIrK. II, 97—120. Kny. — O colecție de nume topice din Transilvania, culese din documente vechi și unele probleme de toponimie transilvăneană: Omagiu lui Iorgu Iordan. București 1958. 831—6. Kny. — *A moldvai Zekel vidék kérdéséhez: MNY. LIV, 103—5. — *Pindus: MNY. LIV, 124—5. — Udvarhelyszéki tetemrehtvá 1589-ből: MNY. LIV, 136—7. — *A felelőféle igealakok az erdélyi régiségben: MNY. LIV, 333—4. — *Húgy, hógy: MNY. LIV, 358—9. — *Mehalt Mátyás király...: Nyr. LXXXII, 235—5; újraközölte: Művelődés XXIII (1970)/5. 48. — *A szemén szedett hazugság elődei: Nyr. LXXXII, 369—73. — Magyar növény- és gyógyszernevek a XVI—XVIII. századból: StUBB. III/6. 161—77. Kny. — A nyelv változása: Művelődés XI, májusi szám 27. 1. — **Ism.** Jegyzetek a Szabács Viadala monografiájához (Imre Samu könyve): NyIrK. II, 246—50. — A Háromszéki magyar népköltészet kötetéhez (Konsza Samu gyűjteménye): Korunk II (XVII), 452—7.

1959. Arany-levelek és Arany-vonatkozások Szabó Károly levelezésében: NyIrK. III, 99—103. — A moldvai csángó nyelvjárás-kutatás története: MNYj. V, 3—41 + 1 térképmell. — *A XVII—XVIII. századi erdélyi jobbágyszökések névtörténeti vonatkozásainak ismeretéhez: StUBB. 1959. 43—54. Kny. — *Para, paráska, parányi: MNY. LV, 125—8. — *Fogvánt: MNY. LV, 128—9. — *Felelet a felelőféle igealakok kérdésére: MNY. LV, 273—8. — Báthory Kristóf leveléhez: MNY. LV, 279. — *Annasszony és asszonytársai: MNY. LV, 397—400. — *Gyermeklő: MNY. LV, 529—31. — *India: Nyr. LXXXIII, 118—9. — A budai hegyek magyar elnevezéseinek kérdéséhez: Nyr. LXXXIII, 232—3. — *Az „ösbemutató“ és álrokonai: Igazság, XX, 92. sz. 4. — Szemén-szedett...: Igazság XX. 287. sz. 4. — A szótárak kérdése és az új magyar-francia nagyszótár: Korunk XVIII, 934—6. — [Munkaterv-nyilatkozat]: Limba Română VIII, 65. — **Ism.** A kalotaszegi népi öltözet [Nagy Jenő, A kalotaszegi magyar népi öltözet]: Utunk XIV. 7. sz. 2. — A magyar népmesetipusok [Berze Nagy János, Magyar népmesetipusok]: Korunk XVIII, 279—82.

1960. *A magyar felező számnevek és ami mögöttük lehet: NyIrK. IV, 105—19. Kny. — *Román kölcsönszavak Gyarmathi Sámuel nyelvhasznításában: NyIrK. IV, 297—315. Kny. — *A Pápai Páriz szótárkiadások magyar szókincsének román kölcsönszó-anyaga: StUBB. 1960. 15—28. Kny. — *A magyar bilabiális v nyelvelmékes jelölésének, illetőleg jelöltségének kérdéséhez: MNY. LVI, 31—43. — A -ni, -nit, -nul, -nül határozóragcsoport az erdélyi régiségben: MNYj. VI, 3—22. — *Mióta kétágú: MNY.

LVI, 257—8. — *A Katalina > Katalin típusú névalakulás kérdéséhez: MNy. LVI, 322—7. — *Még valamit a parányiról: MNy. LVI, 374. — *A csángó sültü ~ szültü hangszer- és a székely Söltyös családnév: Nyr. LXXXIV, 97—100. — *Barók, Barrók, Borók: Nyr. LXXXIV, 215—6. — *Hírharang: Nyr. LXXXIV, 371—3. — **Ism.** Az urali nyelvek szófejtő szótára [Björn Collinder, Fenno—Ugric Vocabulary]: NyIrK. IV, 174—7.

1961. Újabb adalékok a »XVII. századi orvosi könyv« kérdéséhez: MNy. LVII, 173—83 (Farczády Elekkel). — Az Isztambul-, illetőleg Malomba-típusú helynévkölcsönzés kérdéséhez: MNyj. VII, 3—22. — Sombory László gyermekeinek osztozó-levele 1595-ből: NyIrK. V, 101—4. — Adatok Temesvári János deák oklevelezéséhez. 1582—1593: MNy. LVII, 98—103. — *Furdancs: MNy. LVII, 348—50. — *Tanulj tinó...: MNy. LVII, 350—2. — A kolozsvári fejenhordás történetéhez: Ethn. LXXII, 618—20. — A magyar szókincs feudalizmuskori román kölcsönelemei vizsgálatának tervmunkája: NyIrK. V, 101—4.

1962. *A kacsázik és azonjelentésű társai: Nyr. LXXXVI, 85—90. — *Még valami a „Kacsázik és azonjelentésű társai”-hoz: Nyr. LXXXVI, 447—8. — *A magyar e- és ü-féle hangok történetéhez: MNy. LVIII, 10—20. — *Eredmények és hiányosságok a magyar szókincs román eredetű feudalizmuskori elemeinek vizsgálatában: StUBB. 1962. 19—34. Kny. — *Szótörténeti észrevételek a kaláka (< r. clacă) kölcsönöszo életéhez: NyIrK. VI, 69—84. Kny. — *Előzetes jegyzetek román eredetű kölcsönoszavaink közép-magyarokori rétegéhez: StUBB. 1962. 13—29 + 5 térképmell. Kny. — Cuvintul dialectal bungăr și toponimicele Bungur, Bunguriș, Bungăraș: CercL. VII, 39—43. — Az Amadéfalva > Mádéfalva-féle névalakulás kora: MNy. LVIII, 206—8. — *Kétágné: MNy. LVIII, 214. — Ökörítő: Nyr. LXXXVI, 212—5. — *Becstelen, bes-telen: Nyr. LXXXVI, 443—7 (térképvázlattal). — *A cibóka tájszó és alakváltozatai: MNyj. VIII, 121—7. — *Még néhány szó a festékes és társai erdélyi életéhez: Ethn. LXXIII, 147—9 [Szabó Tamás]. — Erdélyi levelek a XVI. századból: MNy. LVIII, 490—3. — Daczó Máté fogarasi várnagy három levele Nádasdy Tamás-hoz: NyIrK. VI, 373—6 + 1 fényképhasonmás. — Magyar történeti nyelvtan I—II. Történeti hang- és alaktan. 164 l. — III. A magyar szókincs története. 168 l. (sokszorosított egyetemi jegyzet). — **Ism.** Collinder Björn urali összehasonlító nyelvtana [Comparative Grammar of the Uralic Languages]: NyIrK. VI, 336—9. — Újabb nyelv- és irodalomtörténeti szövegkiadványok: NyIrK. VI, 212—3.

1963. *Nyelvtérképünk anyaggyűjtésének feleútján túl: NyIrK. VII, 35—55. — *Tájékoztató a moldvai csángó tájnyelvi térképről: NyIrK. VII, 215—33 + 6 térképlap (Gálffy Mózzsal és Márton Gyulával). — *A felimeg, a fersing és rokonságuk: MNyj. IX, 39—55. — *A nyelvjárás alsó > arsó-féle hangfejlődéshez: StUBB. 1963. 99—107. Kny. — *Észrevételek az azalék és az aprólék szóhoz: MNy. LIX, 86—90. — *Pánkó: MNy. LIX, 475—8. — *Sarampó, sorompó: Nyr. LXXXVII, 122—7. — *A kalák és a

kalács szöbokra: Nyr. LXXXVII, 354—8. — Acintus ~ Acintos; Cintus ~ Cintos: MNy. LIX, 213—6. — Erdélyi levelek a XVI. századból: MNy. LIX, 92—4. — Az egri bíró és hites polgárainak levele Fodor Ötvös István kolozsvári főbíróhoz és az ötvösmesterekhez 1558-ból: MNy. LIX, 360—1. — Tatrosi zálogosító levél 1575-ből: MNy. LIX, 361—2. — Udvarhelyszéki tetemrehívás és ítélet 1590-ből: MNy. LIX, 362—3. — **Ism. Jegyzetek a Román Nyelvatlasz új sorozatának III. kötetéhez:** MNyj. IX, 137—41. — **Újabb magyarországi nyelvtörténeti monográfiák:** NyIrK. VII, 136—41.

1964. *Gáspár János tájszógyűjteménye, 1838—1845: MNyTK. 107. sz. Bp., 1964. 37 l. — *Az évszázados Vadrózsák és a nyelvjáráskutató Kriza János: Nyr. LXXXVIII, 349—57. — *Kelemen Lajos (1877—1963) és történeti néprajzi munkássága: Ethn. LXXV, 617—24 [Hegyí Miklós]. — *Újabb adalékok és jegyzetek a felelőféle igealakokhoz: NyIrK. VIII, 77—92. — *A feudalizmus kori berbécs tájszóról: StUBB. 1964. 121—5. — *Baj van Köpecen: Nyr. LXXXVIII, 49—55. — *Fogadatlan prókátor: Nyr. LXXXVIII, 196—7. — *A kolozsvári barnasibok: MNy. LX, 100—3. — *A parányi a Debreceni Grammatikában: MNy. LX, 103. — *Káptalan, konvent: MNy. LX, 355—7. — *Meghal, megdöglik: MNy. LX, 357—8. — *Kolozsvári gyalázkodás 1491-ből: MNy. LX, 496—9. — Egy virágnekmondó kolozsvári leányzó pajzán históriája 1585-ből: MNy. LX, 499—501. — *A nővér és társai: Élet és tudomány XIX, 563 [D. Szabó Attila]. — **Ism. Arany János kézirati hagyatéka és a »Kapcsos könyv« hasonmás kiadása:** NyIrK. VIII, 297—300.

1965. Kriza János és a Vadrózsák helye a nyelvjáráskutatásban: Antal Árpád, Faragó József és Szabó T. Attila, Kriza János. Bukarest 1965. 203—68. Irodalmi Könyvkiadó. — *A feudalizmus kori karajnak ~ krajnik tisztségnév szótörténetéhez: NyIrK. IX, 61—77. — *Observații în legătură cu cercetarea imprumuturilor din limba română în lexiconul maghiar din epoca feudală:* Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani. București 1965. 873—6. — *Kalogyer: Nyr. LXXXIX, 105—8. — *Az OklSz. egy szándéktalanul félrevezető keltezéséhez: MNy. LXI, 120—1. — Két 1594-i szilágyosmlyői összeírás szótörténeti adalékai: MNy. LXI, 108—20, 237—47, 355—63. — **Ism. Gáldi László, Ismerjük meg a versformákat:** NyIrK. IX, 207—10.

1966. *A magyar becenevek alakulásmódjairól: NyIrK. X, 275—8; I. még MNy. LXIV, 205—6. — *A propos des mots d'origine roumaine dans le vocabulaire hongrois à l'époque du féodalisme:* Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae XII, 389—96. — *Kisállattartó tejjgazdálkodásunk három feudalizmus kori román kölcsönszava: a *brindza*, az *orda* és a *zsendice*: StUBB. 1966/1. 127—39. — *Eltűnt-e az Árpád-kori erdélyi Ficeid?*: MNy. LXII, 340—2. — *Egy hamis ómagyar kori dési kiváltságlevél helynévszórványának hiteléhez:* MNy. LXII, 420—4. — *Egy mezőségi nyelvjárási emlék 1552-ből: MNy. LXII, 492—6. — *Pópa: Nyr. XC, 86—9. — *Mezei hadak; mezei, mezeizik, mezeiző, esti, estis

és a többi: Nyr. XC. 409—11. — *Egy kolozsvári ötvösműhely szer-
szám-készlete 1622-ben*: MNy. LXII, 230—1 [Törzsök Gyula]. —
Védelemre szorul-e Kriza János?: Ethn. LXXVII, 576—8. — *Ism.
Népballadánk életútja*: Igaz Szó XIV, 92—9. — *Újabb magyar-
országi nyelvtörténeti kiadványok*: NyIrK. X, 187—95.

1967. *Az aki vonatkozó névmás erdélyi régiségbeli életéhez:
NyIrK. XI, 201—13. — *Az erdélyi régiség személynévanyagának
nemzedék-viszonyító elemei: MNy. LXIII, 51—64. — *Kniezsa
István szerepe a magyar szókincs román eredetű feudalizmuskori
elemeinek vizsgálatában: NyIrK. XI, 63—8. — *El a gyanúperrel:
Nyr. XCI, 476—9. — *Két kalotaszegi osztozó levél a XVI. század-
ból*: MNy. LXIII, 222—4. — *Dávid Ferenc tragikus sorsának tör-
ténétiéhez*: MNy. LXIII, 362—4. — *Egy primitív számolásmód
nyelvi maradványai és a magyar felező számok: Ethn. LXXVIII,
489—90. — *A helyesírás tanításának kérdéséhez: Tanügyi Újság
XI. 44. sz. 3. — *Időben?*: Élet és Tudomány XXII, 205. — *Ism.
Szótártani tanulmányok*. Szerk. Országh László. Bp., 1965: NyIrK.
XI, 169—72. — *Bárczi Géza, A magyar nyelv életrajza*. Bp., 1966:
NyIrK. XI, 349—52.

1968. A kolozsvári becenevek a XVI—XIX. században:
NytudÉrt. 59. sz. 103 1. Akadémiai Kiadó. — *Észrevételek a
magyar becenevek alakulásmódjai ürügyén*: MNy. LXIV, 205—6.
— *Egy erdélyi szótörténeti tár szerkesztésének műhelykérdései:
StUBB. 1968/2. 43—9. — *Az y-féle jelek egy számon nem tartott
hangértéke: MNy. LXIV, 8—14. — *Az esztena és a sztronga ~
esztrenga a XVI—XIX. századi erdélyi oklevelekben: Műveltség
és Hagyomány (Debrecen) X, 153—9 + 1 térképvázlat. — *Torockó
és vidéke XVIII—XIX. századi írásbeliségének nyelvéből*: NyIrK.
XII, 112—20, 309—17. — *XVI. századi magyar nyelvű levelek a
Suky levéltárból*: MNy. LXIV, 471—9 (Kelemen Lajossal). *Irodalmi
nyelv, köznyelv, nyelvjárások: Művelődés XXI/6. 58. — *Miről be-
szélnék a helynevek?*: Hargita I. 188. sz. 3. — **Időben vagy ide-
jében?*: Előre XXII, 6410. sz. 2. — *Nyelvünk sajátos vonásai*:
Vörös Zászló (Marosvásárhely) XX, 138. sz. 3. — *A nyelvtörténeti
kutatás új csapásain: Előre XXII, 6488. sz. 3. — *Kalotaszeg táj-
szólásáról*: Igazság XXIX, 279. sz. 3. — *Fülöp Antal Andor*:
Igaz Szó XVI, 379—81. *Ism. *A Magyar Nyelv Történeti—Eti-
mológiai Szótára*: NyIrK. XII, 145—50. — *Mikes Kelemen összes
művei*. Sajtó alá rendezte Hopp Lajos. I—II. köt.: NyIrK. XII,
365—9.

1969. *Haja, haja virágom*. Virágénekek [a szerző] gondozá-
sában és bevezetőjével, Gy. Szabó Béla eredeti dúcokról nyom-
tatott fametszeteivel. Bukarest, 1969. 334 l. Irodalmi Könyvkiadó.
(Egy jegyzettel bővített lenyomata 1970-ben a Kriterion Könyvkiadó
jelzéssel jelent meg.) — *Helyesírási tájékoztató*. (Gálffy Mózes,
Kelemen Béla és Márton Gyula társaságában). Bukarest 1969.
408 l. Irodalmi Könyvkiadó. — *Cheh István deák nyelvéhez:
MNy. LXV, 25—33. — *Egy erdélyi szótörténeti tár szerkesztése
közben: MNy. LXV, 403—17; újraközölte a befejező mondat ér-
telmetlen kihagyásával: Igaz Szó XVIII/2. 36—53. — *Három XVI.*

század végi jobbágy-kezeslevél: MNy. LXV, 347—9. — Magda: MNy. LXV, 223—5. — *Egyik legönállótlanabb szavunk nyomában: Nyr. XCVII, 190—214. — *Nyelvjárástörténeti észrevételek egyetlen személyi határozórag-csoportunkról: Nyr. XCVII, 346—52. — Torockó és vidéke XVIII—XIX. századi írásbeliségének nyelvéből: NyIrK. XIII, 139—47, 331—40. — Abránd és valóság. Az ember és a kutató Körösi Csoma Sándor arcképéhez: Korunk XXVIII, 663—72. — *Hány szó van a magyar nyelvben?: Művelődés XXII/2. 54—6. — Előszó [az »Expozíció retrospectívá Fülöp Antal Andor« című kiadványban]. 3—4, 11—2, 17—8, 23—4 (román, magyar, francia és német nyelven). — Látogatás Fülöp Antal Andornál: Művelődés XXII/5. 19—22. — Hol tartunk nyelvünk román eredetű kölcsönszavainak kutatásában?: Előre XXIII. 6692. sz. 3. l. Ism. *A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár. I. A—Gy: NyIrK. XIII, 171—5. — A Magyar Nyelvjárások Atlasza: NyIrK. XIII, 371—7. — Tombori Ilona, Magyarországi festett famennyezetek: Ethn. LXXX, 467—74. — Havasi mesemondó (Faragó József Kurcsi Minya, havasi mesemondó című könyvéről): Igaz Szó XVIII, 704—10. — Magyargyerőmonostori népköltészet (Almási István és Olasz Katalin folklór-kiadványáról): Igaz Szó XVIII, 871—8.

MUTATÓK

a Válogatott tanulmányok és cikkek I—III. kötetéhez

A tárgymutató jobbára csak olyan jelenségekre vonatkozó címszókat foglal magába, amelyekre nézve a közleményekben érdemleges észrevételt olvashatni. A névmutatóba nem, illetőleg csak szórványosan került bele a zárójeles irodalmi utalásokban, valamint a nyelvjárási meg szótörténeti szövegekben előforduló személy- és helynév-, valamint az I. kötet első két és a III. kötet első fejezetébeli szó- meg névanyag. A pusztán példaként, észrevételek nélkül felsorolt szóanyag is — ritka kivételt nem számítva — osztozott a kimaradás sorsában. Nem vettük bele a mutatóba az időszaki kiadványokra, a gyakran idézett szótárakra és kézikönyvekre vonatkozó utalásokat sem.

A cirill, görög és német (gót) betűs adalékokat, neveket latin betűjegyekkel átírva foglalja magába a mutató. A német főnevek írásában a régebbi közleményekből felhasznált adalékok esetében követtük a korabeli kisbetűs írásmódot.

A lapszámhoz tapadó * a szóban forgó közleményben az adaléknak, jelenségnek vagy tulajdonnévnek a jelzett, sőt többnyire a következő lapon, illetőleg lapokon való többszöri előfordulására utal. Betűrendi okokból — a könyvcímeket kivéve — a címszókezdő *a* és az névelőt elhagytuk.

A rövidítési jegyzékbe foglalt rövidítéseken kívül ezekkel élünk: *hn* = helynév, *kv-i* = kolozsvári.

I

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

-*a*, -*e* beceképző 309, III, 315
a:*o* hanghelyettesítés 456
a, az névelő használata 72*
E. Abaffy Erzsébet III, 77, 243
adalékok szóföldrajzi rögzített-sége II, 526*
adatközlők a nyelvföldrajzi gyűjtésben III, 107, 356
Ady Endre 113, 127, III, 289;
az -*e*, -*é*, kérdőszó ~ nyelvben III, 289*
Ady László 320, II, 433
ágdobás a sírra 352

ágy ~ *áj* váltakozás a *hn*-ekben 349
ajakhangú iránylat Temesvári János nyelvében III, 266*
Akadémiai Címszójegyzék szókincse III, 87
aki III, 403* ~ eredete III, 413* ~ hangalaki fejlődése III, 413* ~ jelentései III, 404*
aki, *amely*, *ami* pongyola használata 77
aktív magyar megfelelői 23

akusztikai tévedésen alapuló hangváltozások II, 165
 alapszámnevek l. tőszámnevek
 alapszókincs 34; az ~ egyezései a rokon nyelvekben III, 40 ~ a nyelvvaltozatokban III, 88
 alárendelt mondatok nyelvvellyességi kérdései 91*
 Alexics György 159, 170, 178*, 210, 224, II, 215, 285
 állatgazdálkodási szókincsünk II, 391*
 állathivogató szók II, 392
 állatidézés II, 507
 állatvilág hn-einkben III, 350
 állítmány szórendje 96*
 -alom képző II, 330
 alsó > arsó hangfejlődés III, 149*
 ALR l. Atlasul Limbei Române
 A magyar nyelv története (kézikönyv) III, 76
 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III, 78, 422, 428*
 amely, ami helytelen használata 77, 91*
 amíg helytelen használata 91
 analógia II, 139, 390
 -ancs, -encs, -incs képző (?) II, 124
 András János II, 71, 96, 351, III, 207
 anekdotikus szólásmagyarázat II, 10, 19
 angol parasztember szókincsének nagysága III, 82
 angol jövevényszók 35
 Anonymus Caransebesiensis II, 267
 Antal Árpád III, 544
 antropomorfizmus (emberiesítés) a hn-ekben III, 353
 anyanyelvünk | épsége 19, 25 ~ tisztasága 25
 anyanyelvi(ü) l. magyar anyanyelvi(ü)
 anyanyelvünk öntudatos használata 20
 Apáczai Csere János 259, 332
 apátfalvi nyelvjárás III, 182

Apor kódex II, 470
 Apor Péter br. II, 11, 304, 354
 Aprily Lajos 127, III, 277, 291*
 az -e, -é kérdőszó ~ nyelvben III, 277*, 285*
 Aranka György 233, 562, II, 558
 Arany János 30, 104, 108, 113, II, 24, 30, 33*, 55, 74, 83, 252, 300, 343, 512*, 559, III, 277, 282*, 291, 403, 455; az -e, -é kérdőszó ~ nyelvben III, 277*, 303* ~ jegyzetei Madách szövegéhez III, 283* ~ szókincsének nagysága III, 82
 Tetemrehívás-a II, 511*, 566
 aranyosszéki tájnyelvi térkép III, 104
 Árvay József 349
 Asbóth Oszkár 169, 351, III, 217
 -aș r. hn- és kicsinyítő képző II, 195
 Asztalos István II, 284
 asszony | szó a magyar nő- és női szent nevekben 309* ~ szóval kapcsolt női nevek hangkivetéses alakjai III, 245*
 -at, -et igeképző 67, II, 533
 átadó nyelv 160
 átírás | a szótörténeti gyűjtésben III, 392; az ~ mértéke és mértékletessége III, 392
 átírással kijegyzés és közlés II, 530*
 Atlasul Limbei Române magyar anyaga 497, III, 99
 a-zás 228, 400, 493, II, 485, 495, III, 65 ~ keletkezési kora II, 497
 az ki l. aki
 azon 71
 azonnalra 71
 az ördögnek is lámpást (gyertyát) kell tartani II, 62*
 aztat 71 ~ Madáchnál és Arany helytelenítése III, 285
 azótától 71
 b ~ p hang-betoldás az ikerítéses becenevekben III, 324

- ba, -be ragos hn-ek a románban 377, III, 346
- ba, -ban, -ból határozóragos hn-ekből elvonás II, 189*
- Babeş—Bolyai Egyetem magyar nyelvészeti tanszékének termunkája III, 91
- Bábi Tibor III, 291; az -e kérdőszó ~ nál III, 308
- Babits Mihály 127, III, 291; az -e, -é kérdőszó ~ nyelvében III, 282, 292*, 310
- babonás helynevek 352
- Badics Ferenc III, 252
- bajor—osztrák közvetítés a jövevényszavakban II, 167
- Bakó Elemér II, 81
- Bákó környéki csángók III, 121, 124
- Bakos Ferenc 160, 166
- Baksay Sándor II, 356
- Balassa Iván 402, II, 337
- Balassa József II, 135, III, 250
- Balassa-kódex í-zése III, 66
- Balassi Bálint III, 66
- Balássy Ferenc II, 514, 566
- Balázs József 564
- balí, -béli képző III, 164 ~ a kódexekben III, 160 ~ a Küüllök mentén III, 160 ~ Udvarhelyszéken III, 160 ~ erdélyi történeti adalékai III, 160
- Bálint Sándor II, 21, 24, 42, 66, 163
- Balkányi Szabó Lajos III, 450
- Balogh Dezső 489, III, 104, 110, 301
- Balogh Ödön III, 100
- Bánczai, Báncsai I. Nagybáncsai Mátyás
- Bandinus-kódex névanyaga III, 139
- Bán Jánosné II, 354
- bánsági sváb nyelvjárás III, 62
- Bányai János II, 232
- Bárczi Géza 117, 168, 177, 196, 526, II, 135, 373, 392, 429, 472, 487, 500, III, 76, 91, 218, 236, 251 ~ az ALR magyar anyagáról 497 ~ A magyar szókincs eredete III, 79 ~ A magyar nyelv életrajza III, 76 ~ Magyar Szófejtő Szótára III, 78, 543
- Barcsay Ábrahám a magyar nyelv fgr. rokonításáról III, 45
- Barcsai György II, 495
- Baronyai Decsi János II, 52, 65
- Baróti Szabó Dávid II, 24, 68, 88, 139, 162, 207 ~ Kisded Szótára II, 162, 356 III, 451 ~ A magyarság virági II, 356
- Bartal Antal 236 ~ Glossariuma II, 150
- Bartalis János 127, III, 291
- Bartha Béla II, 558
- Bartha János II, 55*
- Bartha József II, 334
- N. Bartha Károly III, 213
- Bartók Béla II, 455
- Bathó Mihály II, 52 ~ énekeskönyve II, 53
- Bátky Zsigmond II, 359
- bázeli kakaspör II, 507, 566
- becealakok Cheh István nyelvében II, 489*
- becenevek II, 489* ~ alakulásmódjai III, 313* ~ alakulásmódjainak időbeli jelentkezése III, 331* ~ alakulásmódjainak várható gyarapodása III, 335
- Becz-család leszármazása III, 201*
- Becz Imre III, 190
- Bécsi-kódex II, 470
- bei német előjárás szerkezetek hatása 124
- Beke hada III, 190
- Beke Ödön II, 165, 392
- Bekes Gáspár III, 190
- Béldi Pál III, 190
- béli képző III, 164
- belsősgbéli hn-ek gyűjtése III, 354
- Benczédi Székely István zoltároskönyve II, 361
- Benda Kálmán II, 303, III, 462

- Benkő József 157, III, 90
 Benkő Loránd 284, 386, 417, 471, 513, II, 472, 487, 497, III, 76, 78, 218, 236, 320, 427 ~ A magyar irodalmi írásbeliség... 82 ~ Magyar nyelvjárástörténet III, 77
 Benkő Samu 48*, II, 55
 Berczik Árpád 588
 Beregszászi Pál 229, II, 565
 Berrár Jolán III, 76
 Berzsenyi Dániel II, 66
 beszédiram-gyorsulás III, 56
 beszélő helynevek III, 352
 Bethlen Gábor II, 414
 Bethlen Miklós Önéletírása 209, II, 178
 betű szerinti kijegyzés elve a szótörténeti gyűjtésben III, 392*
 Biblia II, 469
 Bibliotheca Hungarica Antiqua III, 77
 bihari és kalotaszegi nyj összefüggése 493, II, 293*
 bilabiális v 436, 529, II, 137 ~ nyelvemlékes jelölése, ill. jelölhetlensége III, 217*
 Bíró Vencel II, 119
 birtok egyes száma birtokos szerkezetben 90
 birtokos jelző ragos/ragtalan volta 90
 bizonyáglevél-adás II, 129
 Blédy Géza 163, 176, II, 198, 219, 248, 266, 355, III, 92, 98* ~ Influența limbii române asupra limbii maghiare III, 79, 90
 Bodnár Ferenc II, 58
 Bodnár Zsigmond III, 252
 Bodor András II, 345*
 Bod Péter 198, III, 213
 -ból, -ből rag hangalakja II, 487 ~ nyelvföldrajzi jelentkezése a XVI. században II, 500
 Bogáts Dénes II, 260, 374, 382, 423, 527, II, 58, 101*, 113, 180, 411, III, 166, 380, 498* ~ hagyatéka II, 58* ~ HszSzj III, 113, 499* ~ helynévtörténeti gyűjtése III, 499* ~ történeti adatközlése a -ni, -nit, -nol, -nul ragról III, 113, 500
 bolgár nyelv III, 31
 bolgárság | faji és nyelvi rokonsága III, 29 ~ nyelvcsereje III, 31
 Bolla József III, 212
 bontóhang II, 214, 267
 Borbély István II, 502
 Bornemisza Péter a virágénekről II, 519
 boszniai okkupáció emléke a hn-ekben 464, III, 350
 boszorkányság vádja II, 476
 Bromyard angol szerzetes példagyűjteménye II, 63
 Bruchbildung II, 459
 Brüll Emánuel 140*, III, 537* ~ a nyelvemlék III, 537* ~ tudománynépszerűsítő cikkeinek könyvésze III, 504
 Buccow br., erdélyi főhadparancsnok III, 124
 Buda János II, 41, 52
 budapesti nyelvészkonferencia (1949) nyj-i hangjelzés-véglegesítése 505
 Budenz József 169, II, 135, 344, 352, 389, III, 47
 bukovinai székely-csángó települések III, 123
 burgonya elnevezései a nyj-okban II, 338, III, 65*
 búzamosás II, 71
 büntetnéje-féle igealakok Temesvári János nyelvében III, 267
 Büttner 233, 562* ~ poliglott lexikon-terve 233
 c: cs hanghelyettesítés a gyermeknyelvben 40
 Calepinus erdélyi magyar tolmácsolói II, 490*
 Cantio matrimonialis II, 41
 Castrén Mátyás II, 457 III, 471
 Cata, Kata II, 489
 cédula-címszó a szótörténeti gyűjtésben II, 531

- ch, chj, chy* jel hangértéke II, 174, 483
 Cseh István deák II, 480* ~
 menedéklevele III, 372 ~
 nyelve II, 480* ~ végrende-
 lete II, 393, III, 372
 Cihac II, 246, 248
 címszó | gyarapítás az ESZT-
 ban II, 533 ~ szerkezeti képe
 II, 536
 Csisó (1592) II, 361
ck hangértéke II, 474
 -*cka*, -*cke* kicsinyítő képző I.
 -*cska*, -*cske*
 Codices Hungarici III, 77
 Collinder Björn 529, II, 135
 constitutio procuratoris II, 37
 Coşbuc-család Hordón 282
 Cránjalä II, 214, 217
cz, czy jel hangértéke II, 174,
 III, 275
 Czanaki Máté II, 39, 65
 Czeglédy Károly II, 81
 CzF 79 ~ szókincese III, 86
 Czira Bálint II, 47
 Cziráki József III, 208
 Czuczsa János II, 327, 564, III,
 149, 153
 Czuczor—Fogarasi szótár I. CzF
 csángó | ballada II, 377 ~ be-
 cézés 328 ~ csoportok III,
 122* ~ gyűjtő és ellenőrző
 kiszállások 489 ~ kétnyelvű-
 ség III, 147 ~ kicsinyítő kép-
 zők III, 146 ~ nyelvöldrajzi
 kutatás célkitűzései 487* ~
 nyelvöldrajzi kérdőív 488 ~
 nyelvöldrajzi ponthálózat 489
 ~ nyelvjárási anyag feldol-
 gozása 489 ~ nyelvjárás ro-
 mán eredetű kölcsönszavai
 III, 99* ~ nyelvjáráskutatás
 és hiányai 486* ~ nyelvtér-
 kép ütemterve 490
 csángóság III, 122 ~ és az er-
 délyi magyarság kapcsolata
 II, 156, III, 119*
 Csánki Dezső 356, III, 274
 Császár Károly II, 354
 Csáti Béla II, 275
 Csáti Lajos II, 42
 Csefkő Gyula II, 49, 63, 278,
 282, 354*, 429, III, 79
 Cseh Zoltán 441, 566, II, 87,
 276, 300, 562, 564, III, 312
 Cserei Mihály II, 429
 cseremisz felező számnevek II,
 457, III, 51
 Csernecov B. N. II, 457
 Csetri Elek II, 345
csi jel hangértéke II, 174
 Csík-Gyergő nyelvöldrajzi ku-
 tatása III, 104
 csíki festékes II, 113
 Csizsér Margit II, 56
 -*cska*, -*cske* kicsinyítő képző
 III, 141
 csonkult többől képzéssel alakult
 becenevek III, 325
 csoportnyelvek irodalmi-köz-
 nyelvi hatása III, 213
 csúfolódó mondóka II, 35
 Csúzy Zsigmond II, 23
 Csűry Bálint 10, 312, 321, 329,
 382, 448, 486, 505, 562, II, 25,
 42, 90, 163, 275, 300, 343, 355,
 III, 182, 193, 206, 211, 213,
 245, 481 ~ a csángó kicsi-
 nyítő-beceképzőkről III, 139
 ~ csángó kutatómunkája III,
 476 ~ élete és munkássága
 III, 475* ~ és a magyar
 nyelvjáráskutatás megszerve-
 zése III, 477* ~ nyelvöld-
 rajzi gyűjtési kísérlete 480 ~
 SzamSz-a III, 82, 476 ~ sze-
 repe Wichmann CsángóSz-a
 közzétételében III, 463*
 -*d* hely-, kicsinyítő- és sor-
 számnév-képző 422, II, 453,
 463, III, 140
 Daczó Máté | fogarasi várnagy
 II, 198 ~ jelentése Nádasdy
 Tamáshoz 163
 Daday István 566
 Damián István 161, II, 215, 266
 Danczi Vilbáld III, 210
 Dani János II, 11

- Dante | Isteni színjátéka III, 281* ~ Pokol III, 293 ~ Purgatórium III, 281, 294
- Debreceni Grammatika II, 157*, 451, III, 428 ~ a jövevény-szavakról 230
- debreceni | civis nyelv tanulmányozása III, 213 ~ fésűsők és gubacsapók szókincese III, 213 ~ földművelés szókincese III, 213 ~ hentesek szókincese III, 213 ~ nyelvjáráskutatók III, 211 ~ tímárok szókincese III, 213
- dék képző II, 168
- délibábos nyelveredeztetés III, 9*, 44
- déli-csángó nyj-csoport III, 121, 126
- délszláv nyelvek szókincsbeli hatása a magyarra II, 231
- Deme László II, 425
- Dénes György III, 291; az -e, -é kérdőszó ~ nyelvében III, 308
- Densuşianu Ovid II, 175, 214
- Dés 12, III, 256 ~ vízrajzában beállott változások III, 348
- Désakna -kút utótagú helynevei III, 349
- Dézsi Lajos III, 252*
- diakronia III, 71
- diakronikus nyelvvizsgálat III, 71* ~ a román eredetű kölcsönszók kutatásában III, 100*
- diplomáciai levelezés II, 222, 539 ~ román eredetű kölcsönszavai III, 95
- Domokos Pál Péter 330
- Domokos Pál Péter ifj. III, 203*
- Dósa Elek II, 508
- döglött lúd a hamis esküvés cégére III, 73
- Drăganu Nicolae 167, 176, 197, III, 91, 98, 517
- Drágffy János menedéklevele III, 246
- Dragomir Silviu 240, 247*
- Dsida Jenő 127, III, 291; az -e, -é kérdőszócska ~ nyelvében III, 299*
- Dugonics András II, 79
- dunántúli í-zés II, 374
- dunnyogó, orrhangú kiejtés 99
- dülönév l. helynév
- e hangértéke a régiségben II, 306
- e, -é kérdőszócska 125*, III, 277* ~ használata 125, 127, III, 309 ~ használata az egyes írók nyelvében III, 300* ~ megfelelői a fgr nyelvekben III, 277 ~ szörendje 27, 96, III, 300*, 307 ~ a kódexekben III, 309 ~ a MTsz-ban III, 309
- e hang gyakorisága a magyarban 59
- ë hang II, 174 ~ ajakhangúsodása II, 486 ~ megőrzése a köznyelvben III, 63
- e > ö hangváltozás II, 174
- é kérdőszó-alak koraisága III, 309
- Eckhardt Sándor II, 44, 79, 124, 270, 342, 456
- Edelspacher Antal 158, 176, 212, 459, II, 175, 215, III, 90, 98
- Eder József Károly 199, 205, 562
- egybeírás a XVII. században II, 384
- egy és fél képzete II, 462
- egy határozatlan névelő használata 22, 73, 118
- egyék igealak 560
- egyéni szókincs III, 88
- egyezményes hangjelölés 505, III, 107
- egy hang — egy jel elve a helyesírásban III, 270
- egyházi élet román kölcsönszavai 186
- egyházi vonatkozások a hn-ekben III, 343
- egyszerű mondat 88*
- egy szófajú szók II, 537
- együttes törövidítés és tölcsonkítás beceneveinkben III, 222

- ejtéskönnyítő bontóhang II, 214
 elaprózott írásmodor (stílus) 94
 elavulás II, 147
 elavult szavak | a magyarban
 156, III, 88 ~ hn-einkben III,
 344*
- elbeszélő múltú igealakok kér-
 dése 521
- elhasonulásos jelenség a kép-
 zőalakulásban III, 143
- elkülönítő erő a nyelvfejlődés-
 ben III, 61
- ellentétes mondatok de kötő-
 szava 90
- ellentétes és rokon értelmű szó-
 párok II, 139
- élő szó fogalma III, 86
- első erdélyi vendégszöveg II,
 473, 523
- első önálló magyar nyelvatlasz-
 kiadvány 499
- eltokozódott kifejezések II, 126
 elve vízneveinkben 374*
- elvonás II, 167, 175 ~ -ba, -ban,
 -ból ragos alakokból II, 189*
- elvont főnevek többes száma 69
 emberiesítés (antropomorfizmus)
 a hn-ekben III, 353
- Engel Károly 157, III, 455
- epikai és szokásjogi hitel a Te-
 temre hívásban II, 516
- építő nyelvművelés 54
- Erdélyi Helynévtörténeti Adat-
 tár II, III, 359*
- erdélyi jobbágyszökök gazdasá-
 gi-társadalmi és névtörté-
 neti vonatkozásai 269*
- erdélyi névanyag kutatása III,
 378
- erdélyi magyar nyelvtörténeti és
 nyj-történeti kutatás III, 80,
 370*, 381, 389*
- erdélyi magyar nyelvtörténeti
 (oklevél) szótár III, 381, 383*
- erdélyi magyar nyomtatványok
 száma a XVI. században III,
 373
- erdélyi magyar szókinccs II, 533
 ~ jövevényszavai II, 526
- erdélyi magyar szótörténeti
 gyűjtés III, 112*
- erdélyi magyar szórványemlé-
 kek III, 372 ~ száma 1533-ig
 III, 372
- Erdélyi Múzeum-Egyesület III,
 444, 487
- Erdélyi Nemzeti Múzeum Le-
 véltárának gyarapodása III,
 487
- Erdélyi Nemzeti Múzeum
 Könyvtára III, 486
- erdélyi névtörténeti gyűjtés III,
 112
- erdélyi | nyelvhasználat II, 147
 ~ nyelvemlékanyag feltárá-
 sának és feldolgozásának ter-
 ve III, 112, 377 ~ nyelvföld-
 rajzi gyűjtőmunka 480 ~
 nyelvtérképterv 480 ~ nyelv-
 földrajzi kutatások története
 496*
- erdélyi nyomdák a XVI. szá-
 zadban III, 373
- erdélyi oklevelezés helyesírásá-
 nak egyszerűsödése III, 270
- erdélyi szász nyj III, 62
- Erdélyi Szótörténeti Tár II, III,
 520*, III, 80, 422*
- erdélyi városok szerepe a ma-
 gyar nyelvű irattermelésben
 III, 378*
- Erdősi Sylvester János I. Syl-
 vester János
- Érdy-kódex II, 491
- éroz, -iroz igeképző 67
- értelmező ragozása 90
- értelmi egyeztetés a mondatban
 88
- értelmi és érzelmi tényezők a
 hanglejtésben 100
- érthetőség a nyelvi kifejezés-
 ben 34
- ÉrtSz. II, 73*, 87, 98*
- e-s ejtés a köznyelvben III, 63
- és, s kötőszó használata 72
- es lat. végződés helyettesítése
 a magyarban 308
- északi-csángóság és település-
 pontjai III, 121*
- Eszik Mihály III, 213

- eszperente játék 59
 eszperantó III, 75
 esztétikai szempont a nyelvhe-
 lyességi kérdések megítélésé-
 ben 29*
- ét, -it igeképző II, 488
 ETI Magyar Nyelvészeti Osztá-
 lyának munkaterve 480
 ezcentrikus magyar megfelelői
 36, 75
 e-zés Gyulán III, 208 ~ a Me-
 zőségen II, 499
 e-ző alakok Temesvári János-
 nál III, 268
- f* : *p* hangviszony a *fánk* : *pán-*
kó szóban II, 368
 Fabricius-Kovács Ferenc III,
 426
 Faludi Ferenc II, 127, 153, 444
 falukutató mozgalom 10
 fantasztikus magyar megfelelői
 24
 Faragó József II, 35, 328, III,
 544*
 Farczady Elek II, 470*, III, 77,
 218, 236
 Farkas Jenő III, 291; az -e kér-
 dőszó ~ nyelvében III, 308
 fazekasság szakszókincsének
 gyűjtése III, 160*
 Fekete Lajos II, 165
 Fekete- és Sebes-Körös völgyi
 nyelvöldrajzi gyűjtés 492* ~
 célkitűzése 493 ~ kérdőíve
 492 ~ gyűjtőpontjai 492
 Félegyházi Tamás II, 78
 felekezeti elkülönülés a nyj-ok-
 ban III, 207
 felelin-féle igealakok III, 182*
 ~ a csiki, udvarhelyszéki ré-
 giségben III, 182* ~ a mold-
 vai csángóban III, 182, 192*
 ~ az Ormányságban III, 195
 felező számnevek II, 445*, III,
 49* ~ kialakulása II, 461 ~
 a régiségben II, 445, III, 53
 l. még cseremis, finn, ma-
 gyar, vogul ~ al.
- fellegjáró nyelvrokonítás III, 9*
 felsőgörzsönyi népi konyhames-
 terség szókincse III, 212
 Felső-Marosmente nyelvöld-
 rajzi kutatása III, 104
 feltételes módú igealakok hely-
 telen használata 91
 Ferenczi Sándor 422
 Finály Henrik II, 89, 560
 finn felező számnevek II, 458,
 III, 51
 finn | kutatás 12 ~ művelődés-
 és tudománypolitika célkitű-
 zése 12, III, 471 ~ nagyszótár
 szóanyagának nagysága III, 88
 finnugor | eredetű elemek ku-
 tatása III, 79 ~ eredetű szók
 a magyar szókészlemben III,
 448* ~ felező számnevek II,
 456*, III, 51 ~ nyelvek III, 32
 ~ nyelvek keleti: ugor ága
 III, 42 ~ nyelvrokonítás tör-
 téneti vázlata III, 44* ~ nyelv-
 vek nyugati: finn-permi ága
 III, 42
 finnugor *p* : *m*. *f* megfelelés III,
 32*
 Finnugor Társaság megalakulá-
 sa III, 47
 Fodor Ernő 48*
 Fogarasfőde legrégebbi urbá-
 riuma II, 227
 fogarasföldi | bojérok II, 561 ~
 juhászok járandósága 1549-
 ben 163
 Fogarasi János III, 452 ~ Kriza
 Vadrózsák kötetéről III, 452
 fogott bírói ügyintézés II, 129
 fonetikus lejegyzés a hn-gyűj-
 tésben III, 354
 fordítások szerepe az idegen sza-
 vak terjesztésében 36
 Földi János II, 451
 földrajzi név l. helynév
 fölös raghalmozás 70
 főnévi igeneves szerkezetek
 helytelen használata 67*, 91
 francia jövevényszavaink 35
 Fülöp Antal Andor II, 347

-g nyomósító elem II, 151
 g:d hanghelyettesítés a gyermeknyelvben 40
 Gáldi László 198
 Gálffy Mózes 386, 480, 483, 490, 492, 498, 523, II, 55, 94, 288*, 339, 355, III, 104, 110, 132, 154
 Gál Kálmán II, 262
 Gál Sándor III, 308; az -e kérdőszócska ~ nyelvében III, 308
 gallydobás a sirra 352, III, 353
 Gárdonyi Géza II, 343, 392, 411 ~ Göre Gábor kötetei III, 67*
 Gáspár János II, 308, 327, 337, III, 90, 98, 455* ~ nyelvészeti kéziratái III, 460* ~ román kapcsolatai III, 456* ~ szerepe a román kölcsönelemek kutatásában III, 467 ~ tájszógyűjteményei 197, III, 458* ~ tájszógyűjteményének román eredetű kölcsönszavai 157, III, 465*
 Gazda Ferenc 349, II, 355, III, 108
 gazdasági-művelődési változások összefüggése II, 524, III, 56
 gazdasági-társadalmi szempontok a jobbagyszókések és jobbagynévváltoztatások kutatásában 282*
 gazdaságtörténeti tanulságok a román eredetű kölcsönszók vizsgálatában 170
 gazdasági és gazdálkodástörténeti változások tükröződése hn-einkben III, 341, 343
 Gegő Nicephor tájszógyűjteménye II, 101
 Geleji Katona István 177, II, 91, 153 ~ a magyar virágénekekről II, 519
 geológiai jelleg a hn-ekben III, 348
 Gergely Béla 362, 372, 403, 458, III, 508* ~ hn-gyűjtése III, 509
 B. Gergely Piroska 561, II, 500, III, 113

germán hatás feltevése a finn, orosz és magyar felező számnevek alakulásában II, 464
 germanisztika II, 459
 Geschwendt Friedrich III, 352*
 Gombocz Zoltán 137, 167, 179, 415, II, 217, 391*, III, 78
 Göbl László 197
 Göröcsöni Ambrus III, 261
 görög—magyar nyelvrokonság III, 14
 Gradea Pia II, 193, 562
 grafikai hűségű kijegyzés és közlés a nyelvtörténeti gyűjtésben II, 529*, III, 391
 grafikai-grafológiai kép Cheh István oklevelezésében II, 481
 Gridy Petrus II, 496
 Grimm II, 458
 Gulya János III, 426
 Gunda Béla 182
 gügyögő nevek III, 317*
 Gvadányi József II, 201, 207, 215 ~ Rontó Pálja II, 200
 -gy képző 370
 Gyallay Domokos 323, III, 233
 Gyalmos János III, 164
 Gyarmathi Sámuel 157, 562, II, 157*, 178, 246, 265, 282*, 389, 558, III, 46, 78, 166 ~ Affinitása III, 46, 90, 98 ~ Affinitásának román eredetű kölcsönszavai 214* ~ levele A-ranka Györgyhöz 233 ~ a magyar nyelv román eredetű kölcsönszavairól 166, 231 ~ a magyarság „napkeleti származását”-ról 229 ~ a népi érintkezés nyelvi következményeiről 230 ~ németországi tanulmányútjának hatása nyelvtudományi nézetei alakulására 229 ~ Nyelvmestere és annak román eredetű kölcsönszavai 197, 214, III, 46 ~ román könyvei 233 ~ román nyelvtudása 231* ~ Vocabulariuma 164, 197, II, 101, 201, 367 ~ Vocabulariumának román kölcsönszavai 213*
 Gyepes János III, 207

- gyermeknyelvi nevek III, 317
 gyimesi | csángó települések III, 123 ~ csángóság és a székelység nyelvi kapcsolatai III, 105
 Gyöngyösi István 107, III, 274
 Györffy István 259, III, 339, 344, 347
 Györffy Iván II, 101
 György Lajos 10 ~ anekdotakutatása II, 63
 Györke József 370
 Gyulai Ágost II, 559
 Gyulai Pál 30, 127, III, 280; az -e kérdőszócska ~ nyelvében III, 280*
 gyümölcsös szöveg jelentésváltozás II, 188
- h tövű névszók II, 389
 hadi élet román kölcsönszavai 186
 Hadik András altábornagy III, 124
 hagyományörzés a nyelvben III, 60
 Haja, haja virágom II, 566
 Hajdú Péter III, 426
 halálújítás II, 514
 halbierende Grundzahlen II, 565
 Halb-Zählung II, 459
 Haller János gr. II, 390
 Halics Mihály II, 267
 Halmágyi István naplójegyzetei 164, II, 222
 halódó szavak III, 86
 hamis esküvés l. lúdra esküvés
 Hamupipőke II, 559
 hang-, alak- és jelentéstani kérdések az EtSz-ban 167
 hangalakbéli | egyezések az újlatin nyelvek között III, 28 ~ eltérések az indogermán nyelvek szavaiban III, 27*
 hangátvetés III, 57
 hancsere III, 151, 157*
 hancsoport-ikerítéses, -kettőzések becenevek és időbeli jelentkezésük III, 327*, 334*
 hanghiány a rokonnyelvi megfelelésekben III, 33
- hangjelzés | Cheh István oklevelezésében II, 482, 492 ~ Temesvári János oklevelezésében III, 269*
 hangjelzésbeli pontosság és pontoskodás 528
 hangkivetés 312*, II, 148*, 189*, 325, 393, III, 245*
 hanglejtés 100; értelmi és érzelmi tényezők a ~ben 100 ~ érzék 42
 hanglejtési kérdések 99
 hanglejtésünk sajátságai 98
 hangrendszerbeli sajátságok a magyarban 98
 hangrés II, 149, 318 ~ megszüntetése 393, II, 138
 hangréses alakok a szórványokban III, 236
 hangsúlyérzék 43
 hangsúlyos rövid hang hosszú ejtése 99
 hangulat-arányalat II, 76
 hangutánzó-hangfestő szavak III, 425 ~ a nyelvrokonság-bizonyításban III, 22*
 hangűr l. hangrés
 hangűr megszüntetése 393
 hangváltakozás 165
 hangváltozás II, 165 ~ hn-ekben III, 345
 hangzóhelyettesítés 40
 hangzókivetés l. hangkivetés
 harmadnap i. úriszék II, 508
 hanti l. osztják
 hármas mássalhangzótorlódás II, 190
 Harmath Lujza II, 262
 Háromszék nyelvföldrajzi kutatása III, 104
 -hat, -het | képző II, 533 ~ képzős igék II, 567
 határ-áthágás II, 558
 határjárás, -kerülés (népi) II, 30*, 33 ~ Lengyelországban II, 33*
 határjárásos megcsapás II, 30*
 határnév l. helynév
 határnév műszó III, 340
 határozói igenév + lesz ige kapcsolata 68

- határozó nyelvhelyességi kérdései 89
- határozószóvá önállósulás II, 533
- Hatos Gusztáv II, 52
- havaselvi gyermeklő-vásárlás II, 416
- havaselvi magyar íródeákok román kölcsönszavai III, 95
- Házassági ének II, 41
- héber—magyar nyelvrokonítás III, 44
- Hefty Gyula Andor III, 347
- Hegedűs Lajos 331, II, 155
- Hegedűs Sándor II, 346, 558
- Heizmann József II, 192
- Heltai Gáspár II, 427, 476, 490, 502, III, 66, 261 ~ Cancionaleja III, 261, 283 ~ helyesírása III, 270 ~ helyesírásának hatása az erdélyi írásbeliségre III, 271 ~ krónikája II, 160, 222 ~ meghívása Besztercére II, 502 ~ nyomda-alapítása Kolozsvárt II, 503
- helyesírási játékok 56, 58*
- helyesírási kézikönyv 57*
- helyesírási szabályzat és szótár kiadása 57
- helyesírás-tanítás 55* ~ fontossága 60 ~ lényege 59
- helyesírástörténeti kérdések Cheh István oklevelezésében II, 481*
- helyes kiejtés 42
- helynév műszó III, 339*
- helynévadás indítéka II, 435
- helynevek népiség- és településtörténeti adalékai III, 342
- helynévgyűjtés | adatközlői III, 355* ~ jelentősége III, 339*, 381* ~ kívánalmái III, 354* ~ módszere III, 354*
- helynév-keveredés 426
- helynévkölcsönzés III, 345*
- helynévtörténet 10, III, 69*
- helynévtörténeti gyűjtés II, 520*, III, 357
- helytelen hangképzés a gyermeknyelvben 41
- Herberstein Zsigmond 137
- Herepei János 397, II, 558*, III, 499
- Herman Ottó 259, II, 79, 199, 266, 392, 411, III, 450
- Hermányi Dienes József Enyedi Demokritusa II, 207, 222, 228
- hét, hete III, 134
- hétfalusi csángóság és nyelvi kapcsolatai a székelységgel III, 105
- hiátus l. hangrés
- Hidalmás nyelvére vonatkozó nyelvjárástörténeti megjegyzések II, 501
- Hirics hangtana III, 210
- Hirös város... (Petőfi) III, 67
- hivatali írásbeliség | magyar nyelvű irattermelésének növekedése a XVI. században II, 523 ~ román kölcsönszavai III, 94*
- Hoffgreff György II, 503
- hogyan kötőszó elhagyása 91
- Holzträger Fritz II, 179, 565
- holttest-illetés tetemrehíváskor II, 515
- Homérosz szókincsének nagysága III, 81
- Hopp Lajos II, 559
- Horger Antal 161, 335*, 393, 429, 481, II, 123, 126, 135, 149, 151, 159*, 165, 168*, 179, 195, 285*, 486, III, 195*, 206, 211, 317
- Horváth Cyrill III, 252
- Horváth Imre 127, III, 291; az -e kérdőszócsonka ~ nyelvben III, 301 ~ nyelve III, 110
- Horváth István III, 291, 301
- Horvát István délibábos szófejtései III, 16
- Horváth János 117, 564, III, 251, 253 ~ Magyar versek könyve III, 279
- hosszú/ikerített mássalhangzó helyett rövid hang 99
- „hosszú“ mondat 93*
- Hugo Victor szókincsének nagysága III, 81
- Hunfalvy Pál 158, 169, 370, II, 164, 266, 269, III, 47, 452 ~

Kriza Vadrózsák kötetéről III, 443
 Hunyadi Ödön 387, II, 338*, 359
 Hurmuzaki 159, 170, 172

-i beceképző 30, II, 82, III, 322*, 329*

-i birtokképző 429

-i kicsinyítő képző III, 141

-i melléknévképző 69*, 129*

i > i változás II, 373

î : i ~ e hanghelyettesítés román kölcsönszókban II, 214

-ica kicsinyítő képző II, 490, III, 321

idegen eredetű becenevek III, 328

idegen földrajzi nevek magyaros alakja 76

idegen szavak 25, 34*, 74*, III, 87 ~ elleni küzdelem 23 ~ használata 37*, 76

idegenszerű asszonynev-használat 52

idegenszerűségek 21*

igealakok Cheh István nyelvében II, 489

igekötők nyelvhelyességi kérdései 103*

igekötős igék az ESzT-ban II, 535

igy II, 301

Ihász Gábor II, 344

-ik birtokos személyrag II, 487

-ik elem a sorszámnevekben II, 454

-ika, -ike képző III, 141, 315, 322

ikerítés II, 474 ~ a becenév-alakulásban III, 314, 323* ~ből való kiválás időbeli jelentkezése III, 335

ikerítéses becenév | teljes keresztnévből III, 324 ~ből rövidült tövű becenevek III, 324 ~ből kivált becenevek továbbképzett alakjai III, 326*

ikerítéses | ejtés II, 474*, 484 ~ kiválás a becenévalakulásban III, 325

ikerített nevek jellemzői III, 324*

ikerített hosszú mássalhangzó helyett rövid hang 99

ikes ragozás 65*, 106* ~ Cheh István nyelvében II, 489 ~ a Fekete-Körös völgyében III, 109 ~ a köznyelvben III, 63 ~ mai helyzete 108* ~ pusztulása 109 ~ Révainál 107 ~ története 107

-ikó kicsinyítő-beceképző III, 141

iktelen igék | ragozása 66, 106* ~ a köznyelvben III, 63

Illyés Gyula 127, III, 291*

Imecs Márton II, 193

Imre Samu 320, 480, III, 77

indogermán nyelvek rokonságának hangtani bizonyítéka III, 27*

inetimologikus sarjadékhang II, 149

Iorga Nicolae 159

írásbeli dolgozatok külalakja és a helyesírásbeli gondosság 56

írásjelleg Cheh István kézírásában II, 481

írék-féle igealakok kérdése 521

irodalmi élet és irodalmi nyelv III, 65

Irodalmi Könyvkiadó 7

irodalmi norma 47, III, 65 ~ hatása a XVI. századi kv-i írásbeliségre III, 179

irodalmi nyelv 27*, 45*, III, 60* ~ egységtülése a XVI. században III, 248* ~ változat kialakulása 46 ~ normái 47, III, 65 ~ szókincse a SzófSz-ban 167

irodalmi nyelvi norma az ices ragozás kérdésében 111

irodalomoktatás és helyesírástánítás összefüggése 59

irodalom szerepe a nyelv fejlődésében III, 61

író és a nyelv 30

-íroz, -éroz igeképző 67

irtam lenne (vala, volt) igealak nyelvöldrajzi kérdése 521

is kötőszó szórendje 97
-is r. hn- és kicsinyítő képző II, 195

Istványi Géza III, 372

ius Valahicum 246*

Iványi Béla II, 304

í-zés 372, 493, II, 83, 436, III, 64 ~ a Balassa-kódexben III, 66 ~ Désen III, 263 ~ a Dunántúlon II, 374 ~ Gyulán III, 207 ~ hiánya a XVI. századi Kolozsvár környéki oklevelezésben II, 486 ~ Kalotaszegen 449, II, 373 ~ a kalotaszegi hn-ekben 444 az ~ kódexeinkben 46 ~ Magyar-szováton II, 349 ~ a Mezősége II, 486

j : gy hangcsere 351

j : l hanghelyettesítés a gyermeknyelvben 40*

ja-, je- > e- (~ i) változás szláv jövevényszókban 383

Jakab Elek II, 473, 502

Jakab Ilona 490

Jakab István II, 425

Jakab László II, 153*

Jakó Zsigmond 240, 271, II, 300, 393, 412, 480*, 523, III, 252, 540

Jakubovich Emil 378 II, 159, 521

Jancsó Elemér 562

Jankó János 457, II, 316, 327, 564

japán—magyar faj- és nyelvrokonság III, 12

jelentésadás az ESzT-ban II, 538, 541

jelentésárnyalat II, 76, 422, 541

jelentések egyezése a rokon nyelvek közös szóanyagában III, 28, 34

jelentés-elavulás II, 142

jelentés-eltolódás II, 131, 444

jelentésfejlődés II, 127, 131, 279 ~ szabályszerűsége a rokon nyelvekben III, 34

jelentéshangulat II, 422

jelentéstapadás II, 332, 359, 444

jelentésváltozás II, 127, 132, 155,

279, 349, 351* ~ a rokon nyelvek közös eredetű szavaiban III, 34 ~ társadalmi okai III, 56

jelkettőzés II, 484, 531

jelölés-ingadozás Cheh István hangjelzésében II, 482

jelölésköri | eltokozódás II, 408, 425 ~ használat II, 424 ~ tárgulás a hn-ekben 381

jelölésváltakozás a szórványokban a w (β) jelzése tekintetében III, 219*

jelző és jelzői mellékmondat nyelvhelyességi kérdései 89, 92

j-s ejtés jelölésbeli ingadozása a régiségben II, 484

jésüit alakok Temesvári János nyelvben III, 266

jétlen ejtés és jelölés II, 474, 484

jobbágyállomány pótlása II, 236
jobbágynév-változtatási esetek 275*

jobbágyszállítás (telepítés, áttelepítés) II, 439*

jobbágyszökés I. erdélyi jobbágyzökések

joggyakorlat a XVIII. században II, 509

Jókai-kódex II, 470

Jókai Mór II, 45, 74, 222 ~ szókinésének nagysága III, 82

Józsa Gerő 392, 403, 457

József Attila 127, III, 291; az -e, -é kérdőszócška ~ nyelvben III, 291*

jövevényelemek az ESzT-ban III, 390 ~ feldolgozása az erdélyi nyelvtörténeti kutatásban III, 380*

jövevényező III, 84 ~ kutatás III, 78

jövő idejű melléknévi igenév helytelen használata 92

j-török nyelvek III, 27

Juhász Gyula III, 291; az -e, -é kérdőszócška ~ nyelvben III, 297*

Juhász Jenő II, 490

- juhgazdálkodás román kölcsön-
szavai II, 198*
Juhos Béla II, 294
- k bece és kicsinyítő képző 306,
III, 314
-k többes jel II, 489
k ~ h megfelelés fgr eredetű
szavainkban III, 22
k : t hanghelyettesítés a gyer-
meknyelvben 40
-ka, -ke bece- és kicsinyítő
képző III, 140, 141, 144* ~ fo-
kozó szerepben III, 145 ~ je-
lentései III, 145 ~ középfok-
jeles szókban III, 146 ~ nő-
név-képző szerepben a csán-
góban III, 145 ~ kedveskedő
és kicsinyítő szerepben III,
145
-kacska, -kecske bece- és kicsi-
nyítő képző III, 141
Kacsó Magdolna II, 56
Kádár József II, 435, III, 253
Kájoni János II, 148
Kakasy Endre II, 347
kakas mint ördög a bázeli ka-
kas-pörben II, 508
kaláka-gyűjtés II, 265
kalandos társulatok II, 426* ~
Gyaluban II, 427 ~ Kolozs-
várt II, 428*
Kálmán Béla 513, II, 456*, 565
Kalmár György 229
Kalotaszeg 12 ~ tájnyelvi tér-
képének terve 481 ízés ~en
II, 373
kalotaszegi | és a bihari nyj
összefüggése 293 ~ fersing II,
328 ~ igealakok és igetövek
III, 109 ~ igeképző-rendszer
III, 109 ~ magyar viselet II,
327* ~ nyj hangrendszere III,
109 ~ nyj hovátartozása II,
293
Kannisto Artúr III, 47, 471* ~
kapcsolatai a magyarsággal
III, 471* ~ szerepe Wichmann
hagyatékának közzétételében
III, 473*
- Kányádi Sándor 127, III, 291; az
-e, -é kérdőszócska ~ nyelv-
vében III, 306*
kapnikbányai magyar szókincs
román kölcsönszavai 158
Karácsonyi János 335
Karácsonyi Sándor Zsigmond
III, 541
Karjalainen Gusztáv Frigyes III,
47
Kassai József II, 123, 153, 265
~ Magyar-deák szókönyve
164
Katalina > Katalin típusú név-
alakulás 308*
Katona József Bánk bánja szó-
kincsének nagysága III, 82
Kazinczy Ferenc 28, 30 ~ Erdé-
lyi levelek 164 ~ zárónyi-
latkozata a nyelvújítási harc
ügyében III, 66
-kácska kicsinyítő képző III, 141
Kelemen Béla II, 411, III, 111
Kelemen Béla Magyar-német
szótára szókincsének nagysága
III, 86
Kelemen József II, 189, 354, III,
324 ~ a magyar szókincs
nagyságáról III, 87
Kelemen Lajos 10, 269, 305, II,
35, 81, 180, 355, 471, 480, 520,
523, III, 233, 359, 376, 479* ~
irodalom- és nyelvtudományi
közleményei III, 480* ~ tudomá-
nynépszerűsítő munkája és
ennek hatása III, 489* ~ tudomá-
nyos munkássága III,
480*, 489* ~ személyisége és
hatása III, 482 ~ szerepe az
Erdélyi Múzeum Levéltárá-
nak gyarapításában III, 487*
Kelemen pap tordai oltármes-
ter és szövegemléke II, 495*
Keller Ottó II, 458, III, 51
Kemény János emlékirata 159,
188, 209
Kemény Zsigmond III, 455*
Kendy Ferenc III, 242
kentum-nyelvek III, 27
képzés szerepe a becenév-ala-
kulásban III, 314*, 325

Keresztes Kálmán II, 163
keresztnev | teljes és csonkult formájából képzéssel alakult becenevek III, 321, 325* ~ből csonkult becenevek III, 321
Kertész Manó 476, II, 25, 38, 49, 67, 392, 429, III, 79
kétnyelvűség 38
kétnyelvű szótárak III, 111
kettős szófajtság III, 39
kéziratos anyag nyj-történeti értéke III, 374
kézprár szerepe az ősi számlásban II, 460*, III, 49
kézszámolás II, 460*, III, 49
kiejtésbeli | hibák beszédfiziológiai értelmezése 40 ~ magyartalanságok 42
kinai—magyar nyelvrokonság III, 12*
királyhalmi ökör-idézés II, 505*
Király Károly II, 87
kirekesztő szórend 96
kis szó becenevi összetételekben III, 329
Kiss András II, 473
Kisfaludy Károly, A kérők II, 37
Kiss Géza II, 163, III, 195, 210
Kiss Ignác II, 344
Kiss Jenő 127, III, 291; az -e, -é kérdőszócska ~ nyelvében III, 305*
kiskunhalasi nyj hangtana III, 210
Kiss Lajos II, 226, 561, III, 431
Kiss Mihály tájzó-kézirata II, 101
Kispál Magdolna III, 427
Kis-Viczai Péter II, 153
kítűl régiségbeli írásváltozatai II, 135*
Klemm Antal 126, II, 135, 387* III, 295*
Kniezsa István 173, 179, 183, 221, II, 201, 214, 226, 265, 267, 276, 561, III, 236, 517*, 548 ~ A magyar nyelv szláv jövevényszavai 165, III, 79, 517* ~ helyesírástörténeti kézikönyvei III, 77* ~ szerepe a

magyar nyelv román eredetű feudalizmuskori kölcsönzavainak vizsgálatában 165, III, 517*
-kó kicsinyítő képző III, 326
Kocziány László II, 52
Kodály Zoltán 40*, II, 559, III, 195 ~ a nyelvek zenéjéről 98
kolozsmonostori konvent II, 431
Kolozsvár 12 ~ a nyelvi egységesülés XVI. századi központja II, 503 ~ környéki írásbeliség II, 480 ~ környéki tájnyelvi sajátságok a XVI. század elején II, 480 ~ és vidéke népi nyelvi térképe 475*, 481, 498
kolozsvári | akadémiái Nyelvtudományi Intézet magyar nyelvöldrajzi munkája 495* ~ becenevanyag III, 213 ~ deáki értelmiség ejtése a XVI. században II, 488 ~ magyar nyelv legrégebbi vendégszövege II, 474 ~ polgári írásbeliség számadáskönyvei II, 325 ~ törvénykezési jegyzőkönyvek II, 26 ~ százság II, 385, 564
Kolozsvári gyalázkodás 1491-ből II, 473
Kolumbán Réka II, 56
Komáromy Andor II, 26
Komáromi Csipkés György II, 68, III, 428
Komsa Popa-féle névalakulatok a románban II, 227
komplex-szemlélet 14
Koncz József II, 469, 471
kontamináció 1. alakkeveredés
Könyi János II, 64
Kós Károly 127, 318, III, 291, 311; az -e, -é kérdőszócska ~ nyelvében III, 326*
Kósa Ferenc III, 106, 110, 113
Kosztolányi Dezső 24*, 94, 127, III, 74, 282, 290 ~ és az új magyar nyelvűvel III, 469; az -e kérdőszócska ~ nyelvében III, 290
Kovács Pál II, 73

- Kozma Andor III, 282
 ködöbás a sírra 352, III, 353
 Köhalmi Mihály II, 561
 Kölcsey Parainesisének kör-
 mondai 93
 kölcsönelemek, kölcsönszavak I.
 jövevényszavak
 kölcsönhatás | a nyelvvaltozo-
 tok között 47, III, 67* ~ a ro-
 mán—magyar katonai nyelv-
 ben 159
 költői indíték a Tetemrehívás-
 ban II, 516
 költői szabadság a nyelvhasz-
 nálatban 30
 Königsbergi Töredék II, 470,
 III, 77
 Köpec II, 9
 körmondat 93
 körülíró kérdezős a nyelvföld-
 rajzi gyűjtésben 524
 kötőszók nyelvhelyességi kérdé-
 sei 72, 97
 Kövesd eltűnt település III,
 342
 A. Kövesi Magda III, 427
 középfokjel a *-cska*, *-cske* és
-ka, *-ke* képzős szókban III,
 143*, 145*
 középiskolai nyelvoktatás kor-
 láta 98
 középkori oklevelek magyar
 szórványai II, 521
 köznyelv 27*, 45*, III, 60*
 köznyelviesség 47 ~ a XVI.
 század elején II, 493 ~ a
 nyj-okban III, 67*
 közvetett szókölcsonzés 165,
 173*, III, 518*
 közvetítő nyelv 160, 165
 közvetlen | átadó nyelv 173* ~
 szókölcsonzés 165, 173, III,
 518*
 krajnikság intézménye 246*
 Kresz Mária II, 316, 328
 Kresznerics Ferenc II, 73, 162
 Kristóf György 10, III, 273, 493*
 Kriza János 305, II, 9, 94*
 317, III, 443* ~ bece- és ke-
 resztnevgyűjteménye III, 313
 ~ Tájszótára II, 90, III, 451
 ~ helynévgyűjtésének érté-
 kelése III, 451 ~ jelentősége
 a magyar nyj-kutatásban III,
 443*, 454 ~ Néhány szó a
 székely nyelvjárásokról III,
 452 ~ névgyűjteményei III,
 449* ~ székely nyelvjárasi
 anyaga Horger értékelésében
 III, 448* ~ Vadrózsák III,
 443*
 krumpfli elnevezései a nyj-ok-
 ban III, 64*
 Kun Lázár III, 242
 Kun Sámuel énekeskönyve II,
 558
 Kuun Géza gr. 399
 külföldi földrajzi nevek hely-
 névanyagunkban 465
 különírás a XVI. században II,
 384
 kürti nyj hangtana III, 210
 -l ablativus rag II, 139
 l : r hangcsere 344, II, 325, III,
 149*
 l : r váltakozás a *Selester* ~ *Se-
 rester* névben és alakvaltozo-
 taiban 344
 -l ~ -ly kicsinyítő képző 421
 l > v változás II, 139
 labializáció Sopron megyében a
 XVI. században III, 243
 labiodentális v II, 137
 Laczkó Géza II, 124
 -laka, -laki településnevekben
 69
 Lakó Elemér III, 109
 Lakó György III, 79, 420*
 Landovits István II, 153
 László Elek II, 261
 latin jövevényszavak 35, II, 491
 ~ Chch István nyelvében II,
 492
 latin—magyar nyelvrokonság
 III, 15*
 latin—román szókincsbeli egye-
 zések III, 29
 Lavotha Ödön II, 567
 Laziczius Gyula III, 85* ~ a
 magyar szókincs nagyságáról
 III, 86*

- leánykori név megőrzése az asszonynevekben 52
 legényavatás II, 33
 Lehr Albert II, 24
 leíró nyelvtudományi vizsgálat III, 69*
 lejegyzési gyakorlatok szerepe a nyj-l gyűjtők felkészítésében 531
 lejegyzési veszélyek 529
 lekapás (megcsapás) II, 32
 -lék denominális és deverbális képző II, 97
 lélektani indíték a Tetemrehívásban II, 516
 Lépes Bálint II, 91
 Lestyán István II, 354
 Lexicon Budense 158, 164
 Lexicon Marsilianum 164
 Liszti László verses krónikája II, 23
 logikai szempont a nyelvhelyességi kérdések megítélésében 29
 Lorántffy Zsuzsanna II, 39
 Losonczy Zoltán 335
 Loványi Gyula II, 68, 445, 565, III, 391
 Lőrincze Lajos 125, II, 455, III, 380 ~ az ikes ragozásról III
 B. Lőrinczi Éva III, 77, 196
 lúdra esküvés (hamis esküvés) III, 72*
 Lugossy József II, 168
 Lukinich Imre III, 253
 Lupuj vajda romlásáról ének II, 148
 -m kicsinyítő képző 440, II, 330
 m > v hangváltozás II, 137
 Madách Imre 127 ~ Az ember tragédiájának kézírata III, 283* Arany János jegyzetei, ajánlásai ~ kéziratához III, 283*; az -e, -é kérdőszócska ~ nyelvében III, 278, 284*
 magánhangzó | illeszkedés II, 196 ~ kivetés II, 149, III, 245*, 249 ~ sorvadása III, 57
 magánhangzók mennyiségi/mínőségi viszonyai II, 174
 magánhangzósodás III, 71
 magyar | alakítani rendszer szegényedése 109 ~ asszonynevhasználat 48* ~ etimológiai kutatások története III, 428
 Magyar Etimológiai Szótár III, 78
 magyar felezőszámok II, 445*, III, 49*
 magyar finnugrisztika fejlődése III, 46*
 magyar—héber nyelvrokonítás III, 44
 magyar irodalmi nyelv története II, 493 ~ nek kutatása III, 80
 magyarítás 140
 magyar jövevényszó kutatás módszertani elvei 160
 magyar kiejtés 40*, 97*
 magyar—lapp—finn szöveggyeztetések III, 45
 magyar mondatszórend 95*
 Magyar Népnyelv III, 211
 magyar nyelv alapszókincse a SzófSz-ban 167
 Magyar Nyelvatlasz II, 79
 magyar nyelv földrajzi gyűjtés történetének vázlata 478*
 magyar nyelv | hangtagolása 98* ~ helyesírási szabályainak kialakulása II, 482 ~ „napkeleti nyelvek“-kel való rokonsága Gyarmathinál III, 46
 magyar | nyelvjárások III, 62 (újabb) ~ nyj-kutató irodalom III, 206* ~ nyj-kutatók első (bp-i) értekezlete 505 ~ nyj-történet forrása az ESzT-ban II, 528
 magyar nyelvtörténeti kézikönyv III, 76
 Magyar Nyelvtörténeti Szótár szókincsenek nagysága III, 86
 Magyar Nyelvtudományi Társaság II, 472 ~ Kiadványai II, 472
 magyar nyelvű írásbeliség II, 492* ~ kezdőkorai II, 485

- magyar nyelvű | kolozsvári nyomdászat II, 503 ~ oklevelezés a XVI. század elején II, 493
- magyar paraszt szókincsének nagysága III, 82
- magyar peres eljárás formásagai II, 37, 508*
- magyar—román | nyelvi érintkezés társadalmi háttere II, 218 ~ nyelvi kölcsönhatás és vizsgálata nyelvföldrajzi módszerrel 482, 494, II, 231, III, 94, 101* ~ szótár III, 111
- magyar—sumér nyelvrokonság III, 10
- magyar—szász nyelvi kölcsönhatás III, 102*
- magyar szófejtés III, 78
- magyar szókészlet | feudális-muskori román eredetű elemei 155*, II, 198*, III, 79, 90* ~ finnugor elemeinek kutatása III, 420 ~ körülhatárolhatatlansága III, 84*
- magyar szókincs | eredete 177 ~ nagysága III, 78, 81*
- magyar szólások II, 9* ~ kutatása III, 79
- magyar szótárak szókincsének nagysága III, 86
- magyar szótárszerkesztési gyakorlat II, 532
- Magyar Tájszótár szókincsének nagysága III, 86
- magyar történeti-etimológiai szótár III, 428*
- magyar történeti szótárak II, 522
- Magyar Tudós Társaság II, 452
- magyarvalkói kendermunka szókincs III, 212
- Major Márton latin—magyar szótára II, 361
- Makkai László 246, II, 392, III, 226
- Maksai Ferenc II, 478
- Malomba, Malombába-típusú hn-ek III, 346
- Malonyai Dezső II, 328
- Mályusz Elemér III, 339
- Manninger Karl II, 459, III, 51
- manumissio II, 237
- Mánzat Gheorghe II, 197
- maradiak (ortológusok) 28
- Margalits Ede II, 79
- Marinovics Milán (Simonyi Zsigmond) II, 214*
- Marosvásárhelyi Sorok és Gloszszak II, 469*, III, 77, 112, 218, 236
- Martinkó András II, 389 ~ A prózaíró Petőfi III, 80
- Márton Gyula 169, 480, 488, 492, 523, II, 288*, 339, 355, 373, III, 99, 104, 109, 132, 154 ~ Írjunk, beszéljünk helyesen III, 110
- Márton József II, 87, 89, 99, 163, 201, 283, 367
- mássalhangzó-ikerítés II, 484 ~ Temesvári Jánosnál III, 266
- mássalhangzó-torlódás a szláv nyelvekben 29
- Matkó István II, 79
- Matthews W. K. II, 460
- Maugham W. Sommerset, Örök rabszolgaság II, 341
- Medgyesi Pál II, 153
- megcsapás határjáráskor II, 30, 557
- megholt tetemre hív II, 516
- megvágás határjáráskor II, 30, 557
- Mehmet temesvári pasa levele II, 173
- Melich János 167*, 179, 189, 197*, 308, 370, 378, 400, II, 154, 270, 365, III, 78, 166, 196, 217* 232 ~ a becenevek alakulásmódjairól III, 314*
- Mellius Péter II, 222 ~ a vi-rágénekről II, 519
- mellérendelt mondatok 90* ~ helytelen egybekapcsolása 91
- mely jétlen írása a régiségben II, 474
- mény képző III, 134
- Mester Miklós II, 192
- F. Mészáros Henrietta III, 426
- Mészöly Gedeon 402, II, 392, 557, III, 196

- mezőségi a-zás II, 497
 Mezőség nyelvjárása II, 481*, 495*
 mezőségi szászság elsovadása II, 191
 mezőszengyeli egyezséglevél II, 495*
 Míkecs László 320, 328, III, 120, 139, 515*
 Mikes Kelemen II, 95, 390 ~ leveleskönyve II, 332, 560
 Mikesy Sándor 337, 343, 361, 564, II, 56, 58, 97, 300, 557, III, 229, 237, 245
 Miklosich Ferenc 255, 458, II, 215*
 miklósvárszéki zendülés II, 16*
 Mikó Imre 276
 Mikó Imre gr. 157, 176, III, 444
 Mikszáth Kálmán 32, II, 46*, 60, 73, 144
 Mindszenti Nagy Ottó III, 510* ~ Gyarmathi életrajza 232*, III, 511
 Miskolczi Gáspár 332
 mogyoróhájjal kenegetés (pálcázás) II, 386
 Moldován Gergely II, 198, 266
 moldvai csángóság 12, III, 119*, 124 ~ csillagnevei III, 132* ~ kicsinyítő képzői III, 139* ~ nyj-ának tanulmányozása 499, III, 47 ~ nyj-a tanulmányozásának megszervezése III, 125* ~ tájnyelvi térképének munkálatai 486, II, 422, III, 104 ~ és a székelység nyelvi kapcsolatai III, 111
 moldvai magyar írdeákok román kölcsönszavai 192, III, 95
 Molnár József II, 81, 503 ~ A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására III, 80
 Molnár-Piuariu János 563
 mondathatár-eltolódás szerepe az aki alakulásában III, 413*
 mondatszerkesztési pongyolaság 22
 mondatszerkezeti egyezések a fgr. nyelvekben III, 39
 Monoszlóy M. Dezső III, 291; az -e kérdőszócska ~ nyelvében III, 308
 Móra Ferenc II, 252, 275
 morfológiai formák küzdelme II, 536
 Mórlicz Zsigmond Boldog embere III, 67
 Mototolescu D. Dumitru 246
 Munkácsi Bernát 169, 486, II, 153, 216
 Murádin László 489, 521, 533, 544, II, 79, 292, 345, 378, 563, III, 104*, 108
 mutató névmás a főmondatban 92
 Müller Miksa III, 11, 81
 Münchener-kódex II, 470
 művelődési változások tükröződése a nyelvben III, 56
 művelődéstörténet és nyelvtörténet III, 72*
 művelődéstörténeti tanulságok román eredetű kölcsönszavainkban 170
 -n igei személyrag III, 182* ~ eredete III, 203*
 Nádasdy Anna Majlád Istvánné II, 199*
 Nádasdy Tamás II, 198
 Nádor-kódex II, 491
 Nagy Aladárné II, 359
 Nagybáncsai (Nagybánczai, Nagybánkai, Nagy Bányai) Mátyás III, 273*
 Nagyenyed 12
 nagyharanggal fizettet meg adósságot II, 45
 O. Nagy Gábor II, 9, 23*, 35, 46, 48*, 62*, 65, 557, III, 79 ~ Magyar szólások és közmondások III, 79 ~ Mi fán terem? III, 79
 Nagy J. Béla 110
 Nagy Jenő II, 275, 328, 351, 563, III, 102 ~ vizsgálódása

a magyar—szász nyelvi kölcsönhatás kérdésében III, 102
J. Nagy Mária III, 287
nagyolt fonetikus átírás III, 211
Nagy Ottó I. Mindszenti Nagy Ottó
Nagy Péter (Grandpierre Emil) 399
Nagy Rózsa II, 275
Nagysajó környéki nyj a XVI. század második felében II, 500
Nagy Sándor III, 274, 276
-nál, -nél ragos szerkezetek 83, 123
Nelescu Petre 489
nemesség és polgárság küzdelme az erdélyi városokban III, 257
német | irodalmi nyelv/köznyelv és a nyj-ok III, 62 ~ jövevényszavak 35 ~ közvetítésű anekdota a magyarban II, 63
nemzedékviszonyító elemek az erdélyi régiségben 284*
nemzetközi vándorszavak 36
-né nőnévképző 83, II, 58
neológusok 28
népetimológia II, 336, III, 150
népiesség és a nyj-i sajtóságok érvényesítése az irodalmi nyelvben III, 67
népi hitvilág tükröződése a hn-ekben III, 352*
népi mesterségek szókincsének kutatása III, 106
népiségtörténeti adalékok a hn-ekben III, 342
népi szokásjog II, 34
néplélektani mozzanatok emléke a hn-ekben III, 352
népnyelv és nyelvhelyesség 31
néprajzi vonatkozások a hn-ekben III, 352*
névbelseji hangcsoportból képzéssel alakult becenevek III, 327
névegyberántásos becenév-alakulás III, 331

néveleji hangtoldás becenevekben III, 350
-ni, -nit, -nul, -nül személyi határozórag III, 166* ~ Háromszéken III, 113 ~ időbeli és nyelvföldrajzi jelentkezése III, 176* ~ történeti adalékai III, 168*
Nibelung-ének II, 514
-nök, -nök feltételes módú tárgyias igealak 67, 112* ~ Adynál, Aranynál és Vörösmartyánál 113 ~ az értekező stílusban 114 ~ a MNyR-ben 114
-nő nőnévképző 83
női egyenjogúsítás igénye az asszonynévhasználatban 50
Nyárády E. Gyula 561
Nyárádmente nyelvföldrajzi kutatása III, 104
nyelv | eredete III, 31 ~ cseré III, 31 ~ és társadalom III, 25, 55*, 60, 75 ~ hanganyaga a nyelvrokonság bizonyításában III, 27, 32* ~ írásos rögzítése III, 60 ~ keletkezése III, 60, 75 ~ (lassú) változása 477, III, 25 ~ zeneisége 98
nyelvatlasz-kérdőpontok kijelölése III, 107
nyelvemlékek II, 469* ~ az erdélyi nyj-történeti kutatásban III, 371 ~ közzététele III, 77
nyelvemlékes rájegyzés oklevélben II, 478*
nyelvészeti dogmatizmus 30
nyelvfejlődés belső törvényszerűségei III, 370, 382
nyelvföldrajzi | gyűjtők III, 108 ~ módszer a csángó kutatásban 487 ~ kutatás a Borsavölgyen 481 ~ a Mezőségen 481
nyelvhasználati tudatosság 30
nyelvhelyesség 20 ~ és a népnyelv 31 ~ és a nyelvtörténet III, 74 ~ fogalma és kérdései 27* ~ normái 28

- nyelvi | egységesülés a XVI. században II, 493, 503 ~ elemek hangtestének megrövidülése III, 56*
- nyelvi kölcsönhatás II, 526 ~ kérdése a csángó nyelvföldrajzi kutatásban 487 ~ kutatása III, 97 ~ a moldvai román és csángó nyelvben III, 147
- nyelvi | lelkiismeret 20*, 61 ~ lustaság elleni küzdelem 26 ~ műveltség fejlesztése III, 74 ~ norma III, 63 ~ öntudat 20 ~ szabadság elleni küzdelem 26 ~ valóság a nyelvtudományi vizsgálatában 13
- nyelvi változások II, 147 ~ okainak kutatása III, 71 ~ szabályszerűsége III, 25 ~ társadalmi változások nyomán II, 147
- nyelvjárás 27*, 45*, III, 61*
- nyelvjárási | beütés a köznyelvben III, 64 ~ elszíntelenedés a köz- és irodalmi nyelvben 477, III, 249 ~ hangjelzés 526, III, 211 ~ határ az aranyosszéki és a kalotaszegi nyj között I, 292 ~ jelenségmnográfia fogalma és hiányai III, 108, 207 ~ kiegyenlítő-dés III, 62 ~ kölcsönhatás a peremvidékeken III, 62 ~ sajtárságok a XVI. század eleji mezőségi oklevelezésben II, 493 ~ sajtárságok elhatalmasodása elleni küzdelem az irodalmi nyelvben III, 65* ~ sajtárságok jelentkezése a hn-ekben III, 347 ~ sajtárságok szerepe az irodalmi nyelvben III, 68
- nyelvjárási jelenségek 28
- nyelvjáráskutatás 10, 14
- nyelvjárástörténeti | adalékok a mezőszegelyi egyezséglevélben II, 497*, 500 ~ előzmények búvárlata 11 ~ vizsgálódás III, 76*
- nyelvművelés 19*, 61* ~ időszzerű kérdései 61*
- nyelvművelő mozgalom 23
- nyelvpiszkitás 25
- nyelvrokonság | fogalma III, 31 ~ történeti bizonyítéka III, 29
- nyelvszerkezeti egyezések | a rokon nyelvekben III, 28, 36 ~ a nyelvrokonság bizonyításában III, 28, 32, 36
- nyelvszokás 110
- nyelv szókészlete a nyelvrokonság bizonyításában III, 28*, 31, 40
- nyelvtani | kérdések a nyelv-atlasz-kérdőívben III, 107 ~ oktatás célja 59 ~ szempont a nyelvhelyességi kérdések megítélésében 28*
- nyelvtérkép-adatok egyeidejűségi követelménye 477
- nyelvtisztaság 25 ~ kérdése Kosztolányinál III, 469
- nyelvtisztítás 25
- nyelvtörténet III, 71*, 75 ~ és a nyelvhelyesség kérdései 32 ~ fogalma 76
- nyelvtörténeti | kézikönyvek III, 76* ~ kutatás III, 75*
- nyelvújítás 46, 63, II, 428, III, 58, 66 ~ szótermése III, 58
- nyelvújítók (neológusok) 28, 54, II, 98
- Nyelvünk a reformkorban III, 80
- nyelvünk zenei romlása 41, 98
- nyelvváltozatok 27, 45, III, 85 ~ a magyarban III, 63
- nyelvváltság (jog) II, 38
- nyi képző II, 150*
- nyílt szótagbeli rövid magánhangzó sorvadása 429
- Nyíri Antal III, 208*
- nyomda (feltehető) változtatásai Temesvári János históriás énekében III, 267
- Nyugat-India II, 339
- Nyujtódi András III, 372

o lat. végződés helyettesítése a magyarban 308
 -ó, -ő bece-, kicsinyítő-nagyító képző 321, III, 141, 322, 330
 -ő, -ő végű melléklevek + -an, -en határozórag 70
 -ocska, -őcska kicsinyítő képző III, 141
 ő- és középmagyar kori erdélyi szörványemlékek III, 376
 -ók, -ők bece-, kicsinyítő-nagyító képző 305*, 321
 -óka, -őke kicsinyítő képző III, 141
 oklevél-szótár II, 520 ~ pótlék terve II, 521
 olasz jövevényszavak 35
 ómagyar ß (w) kérdése III, 217*
 Orbán Balázs 366, 565
 Orbán Gábor II, 454, 461, 464
 Orczy Lőrinc II, 153
 óriás-vonatkozások a hn-ekben III, 353
 Orion csillagkép II, 334, III, 137
 Ormánység (Kiss Géza társadalomkutató monográfiája) III, 210
 orrhangú, dunnyogó ejtés 99
 Országh László II, 270, 342
 ortológusok 28
 Ortutay Gyula II, 328
 Ortvay Tivadar 370
 osztják (hanti) III, 42
 Ó-szövegség (héber) szókincsének nagysága III, 81
 Ozsvald Árpád III, 291; az -e kérdőszócika ~ nyelvében, III, 308
 -ő beceképző I. -ó beceképző
 -ős beceképző III, 322
 -ők beceképző III, 322
 őket személynév más állatra és tárgyra vonatkoztatva 71
 ökör-idézés II, 505*
 őrhelyek és ősi települések emléke a hn-ekben III, 341
 Ósz János II, 335
 összehasonlító- történeti nyelvtudomány III, 31

összetétel a becenevalakulásban III, 329, 333
 összetett mondat nyelvhelyességi kérdései 90*
 összetett múlt idejű igealakok kérdése 521
 ő-zés 46, II, 280*, III, 250, 255, 263 ~ a két Temesvári nyelvben III, 262*, 265 gyenge fokú ~ Cheh István nyelvben II, 486 ~ Désen III, 250 ~ kódexeinkben 46 gyenge fokú ~ a Mezőségen II, 499 erős fokú ~ Udvarhelyszéken 344
 ő-ző jellegű szöveg a dési levéltárban III, 250, 388

Paasonen Henrik III, 47
 p ~ b hangtoldás az ikerített becenevekben III, 324
 p ~ f megfelelés fgr eredetű szavainkban III, 21*
 Pais Dezső II, 129, 372, 440, II, 301, 490, 566*, III, 76, 184, 196, 227, 233, 311, 383*, 396
 Pálfi Márton II, 480, 523
 Pápai Páriz Ferenc 196*, III, 313 ~ életrajzi vázlata 200 ~ Pax corporis II, 178 ~ szótára Bod-kiadásának magyar személynévei III, 313 ~ szótárának kiadásai 198* ~ szótárkiadások román eredetű kölcsönszó-anyaga 199* ~ szótárkiadásokból kimaradt román kölcsönszóanyag és gazdasági-társadalmi tanulságai 208*
 Papp László II, 501, III, 77
 párhuzamos szókölcsönzés a románnyelvekben III, 24
 páros testrésznevek egyes számú használata 69
 Pașca Ștefan 495
 Pataki József 244, 563, II, 146, III, 540
 Pathai István II, 78
 Pătruț Ioan II, 562
 Paul Franz II, 459

- Pázmány Péter 260, II, 23, 73, 200, 344, 391 ~ a virágénekről II, 519
- Péntek János II, 91, 201
- Perföldi II, 37
- Pesty Frigyes 236*, 378, 392, 470, II, 227
- Pesti Hírlap nyelv-művelése III, 470
- Péterfi Sándor II, 9
- Péter László II, 284
- Petőfi Sándor 30, 127, III, 67, 279; az -e kérdőszócska ~ nyelvben III, 279
- Pető József III, 213
- Petrás Ince (Rokonföldi) II, 377, III, 182
- Petrovici Emil 495, 497, 527, 539, II, 201, 289, 298, III, 218
- pf német szókezdet megfelelései a magyarban II, 368
- Pigafetta Antonio, velencei patericium III, 9
- Pintér Jenő II, 502, III, 253
- Poe Edgar Hollójának fordításai III, 382
- pofoncsapás emlékezetnek okáért II, 31
- pogánykori neveket rejtő becenevi származékok III, 317
- polgárság és nemesség küzdelme az erdélyi városokban III, 257
- Polyák János, dési íródeák III, 263
- pongyolaság 22, 25
- Pop Sever 497, II, 251
- porosz nyelvjárás III, 62
- Pósházi János II, 91
- Pray György III, 46
- primitív | felező számnevek II, 463 ~ számolásmód II, 460*, III, 49
- Prodan David 240, 561, 563, II, 562
- prókátor-vallás l. ügyvéd-vallás
- Proust 94
- Pungur Gyula II, 294
- purista nyelvhelyességi nézetek 53
- purizmus kerülése az erdélyi szótörténeti gyűjtésben III, 390*
- Puskás Lajos II, 339
- puszta jobbágytelkek benépesítése II, 236
- puszta személynevek a hn-ekben III, 346
- r névszó-képző 415
- r : j hanghelyettesítés a gyermeknyelvben 41
- Rác Endre III, 315, 323, 542
- raccsolt ejtés 99
- Radvánszky Béla II, 304
- Radványi Sándor II, 81
- raghalmozás III, 180
- ragozott múlt idejű melléknévi igenév 89
- I. Rákóczi György II, 144
- Récsey Viktor 179
- Reguly Antal III, 46*
- Reményik Sándor 127, III, 291; az -e kérdőszócska ~ nyelvben III, 300*
- Remény zsebkönyv III, 445
- rendhagyó jelenségek a nyelvben III, 69
- rendszámok (sorszámok) II, 453
- részosztók (törtszámok) II, 453
- Réthei Prikkel Marián II, 24
- Rettegi György emlékirata II, 222
- Révai Miklós II, 126*, III, 46 ~ az ikes ragozás megőrzésének szükséges voltáról 107
- Révai Nagy Lexikona II, 87, 97
- Reymont Wt. St., Parasztok II, 33*
- Riedl Szende II, 452*
- ritmikail megmondolás az -e, -é kérdőszócska használatában 127, III, 303*
- Ritus explorandae veritatis II, 503
- Rokonföldi (Petrás Ince) II, 377, III, 182
- rokonsági fok jelölése 142
- rokonságneveink 142
- ról, -ről hangalakja II, 487 ~

nak nyelvöldrajzi képe a XVI. században II, 500
 román eredetű foglalkozásnevek a magyarban II, 218
 román eredetű kölcsönzők 35, 155*, 176*, 212*, II, 198*, III, 517* ~ a csángóban II, 154 ~ diakrón és szinkrón kutatása III, 100* ~ az EtSz-ban 168 ~ Gáspár János tájszógyűjteményében III, 465* ~ Gyarmathi Sámuel nyelvhasználtatásában 212* ~ időbeli rétegződése 171, III, 91* ~ Kapnikbánya szókincsében 158 ~ középmagyar kori rétege 176, 189 ~ a PP-ben 199* ~ a PPB-ben 205* ~ PPE-ben 205* ~ SzófSz-ban 168 ~ szóbokrai 193 ~ társadalmi vonatkozásai 191 ~ történeti nyelvöldrajzi kérdései II, 271
 romániai magyar | irodalmi és köznyelv vizsgálata III, 110 ~ nyelvöldrajzi kutatások 516*
 Romániai Magyar Nyelvjárások Atlasza II, 79, 318, 344, 352 ~ adatainak kérdezőmódja 510, 524* ~ adatközlőinek kiválasztása 510, 523 ~ anyaga 1962 végén 533 ~ anyagának rendezése 542 ~ anyaggyűjtése 513, 541 ~ és a többi magyar nyelvátlasz viszonya 516 ~ kérdőíve 501, 518, 520, 540, III, 106 ~ kutatópontjai 506*, 510, 522, 532 ~ munkálatainak előkészítése, ütemterve és további feladatai 1962 végén 495*, 500, 535 ~ munkatérképlapjai 544 ~ személyi kérdései 500* ~ szervezési kérdései 500
 romániai magyar nyelvjárások | kutatása és a nyelvi kölcsönhatás III, 102 ~ története III, 112
 romániai magyar nyelvtörténeti és nyj-történeti kutatások III, 111

romániai magyar nyelvtudományi munkálatok III, 96*
 Román(vásár) környéki csángók I. északi-csángóság
 román—magyar nyelvi kölcsönhatás I. magyar—román nyelvi kölcsönhatás, román eredetű kölcsönzők
 román—magyar szótár szerkesztése III, 111
 Román Nyelvátlasz I. Atlasz Limbei Române
 román nyelvi hatás a csángóban 490, II, 154
 román nyelv | latin eredetű szavai III, 29 ~ magyar eredetű jövevényszavai III, 102
 román páztorélet szókincsének hatása a magyar szókincsre 161*
 román páztorország nyelvi közvetítése 161*
 román szókincs hatás | az erdélyi magyar nyj-okban III, 99 ~ az erdélyi magyar régiségben III, 99 ~ társadalmi vonatkozásai II, 218
 romantikus eredetkutatók III, 9*
 Rosetti Alexandru II, 214
 Rosnyai Dávid II, 222
 rostálás (gabonatisztítási mód) II, 70
 roszhangzás 30
 Ródi Cheh-család II, 480
 „rövid” mondat 94
 rövidítés (rövidülés) a becenev-alakulásban III, 314
 rövidítési jel szokványos értéke a régiségben II, 531
 rövidült tőből képzéssel alakult becenevek III, 326
 Rubinyi Mózes 486, III, 147, 193
 Rusu Grigore II, 193
 s kötőszó 72
 s-elő csángóság 333
 s-es ejtés a Silvester névben 343
 -s melléknév-képző 381, II, 159, 428, 438, 489

- Sajnovics János 230, III, 45 ~
 Demonstratiója III, 45
 K. Sal Eva III, 426
 Sándor Gábor III, 512*
 Sándor István II, 24
 satem nyelvek I. szátem nyelvek
 Sauvageot Aurelien, MFrSz II, 342
 Scheiber Sándor II, 30*, 33, 557
 Scott Walter II, 514
 Sebből pirosan buzog a vér... II, 510
 K. Sebestyén József II, 355, 358
 Setälä Emil III, 47, 49
 Shakespeare II, 514 ~ szókincsének nagysága III, 81
 Simai Kristóf II, 367
 Simai Ödön II, 23
 Simonyi Zsigmond 335, II, 135, 179, 387, 389, 458, III, 51, 217, 316 ~ az ikes ragozásról 110
 -ska, -ske ~ -szka, -szke kicsinyítő képző I. -cska, -cske kicsinyítő képző
 Slözer Ágost Lajos hatása Gyarmathi nyelvhasznító nézeteire III, 46
 J. Soltész Katalin III, 80
 Sopron megyei ajakhangúsodás (labializáció) III, 243*
 sorszámnev + fél összetétel II, 445*, III, 51
 Sós József II, 301
 spanyol jövevényszók 35
 stilisztikai rosszhangzás 30
 Strahlenberg Fülöp János III, 45
 Strömpel Gábor 349, 374, 416
 -suk, -sük igealakok 31, 66
 Sulyok-család II, 497
 sumér—magyar rokonság III, 10
 Sylvester János 337, 564, III, 237 ~ í-zése III, 66
 Sylvester név erdélyi régiségbeli alakváltozatai 337*, 564
 sz-elő csángóság 333*, III, 126
 sz-es ejtés a Sylvester névben 343
 Szabács viadala III, 77
 szabadságeszmék tükröződése a hn-ekben III, 344
 szabályos hangalaki megfelelések a rokon nyelvekben III, 32*
 Szabédi László III, 291; az -e kérdőszócska ~ nyelvében III, 301
 Szabó Ambrus, kv-i bírós II, 473
 Szabó Bálint II, 33
 Szabó Dénes 382, 505, 565, III, 77 ~ A magyar nyelvemlékek III, 77
 Szabó Károly 469* III, 252, 273, 373, 450
 Szabó Lőrinc 127, III, 291; az -e, -é kérdőszócska ~ nyelvében III, 296*
 Szabó T. Adám III, 279
 Szabó T. Judit II, 192
 Szabó Zoltán III, 109*
 számbeli egyeztetés 69
 számfogalmak kialakulása II, 460*, III, 49*
 számnévi jelző után többes szám 22
 számolás a kézpárral II, 460* III, 49*
 Szamosháti Sztóár III, 476
 Szamota István II, 479, 521, 529, 537
 Szaniszló Zsigmond naplója 323, 565, II, 423
 származékszók az ESzT-ban II, 533
 Szarvas Gábor 169, 179, 486 ~ az -e kérdőszó szórendjéről III, 289
 szász eredetű elemek a magyarban II, 179*, 189
 Szász István II, 346
 Szász Károly 127, II, 343, 351, III, 281; az -e, -é kérdőszócska ~ nyelvében III, 281*
 szatem nyelvek III, 27
 Szegedi Lőrinc | ő-zése III, 251 ~ Theophaniája III, 251
 szekszárdi (újbárosi) nyj III, 209
 székelyes csángóság III, 121, 132*

székely kivándorlás Moldvába II, 156
Székely Nemzeti Múzeum kö-
rözlevél-anyaga II, 324
székely nyelvtérkép-munkála-
tok 499
Székelyudvarhelyi kódex III,
372
személyes névmás használata
70
Szemlér Ferenc 127, III, 291; az
-e kérdőszócska ~ nyelv-
ben III, 302
Szenci Molnár Albert 260, II,
203, 212, 216 ~ bibliafordítása
II, 160
Szendrey Ákos II, 30
Szendrey Zsigmond II, 30, 124
Szenna és vidéke nyj-a III, 209
Szentsei-dalokönyv II, 41
-szer képző illeszkedés nélküli
alakja a keleti nyj-okban II,
500
-szer, -ször képző II, 500
Szeret-vidéki csángó települé-
sek III, 126, 128
szerkesztési megoldások az
ESzT-ban II, 536
szerkesztői változtatás feltevé-
se Temesvári históriás éneké-
ben III, 267*
szerkezeti egyezések a rokon
nyelvek között III, 32, 36
Szilády Áron III, 273
Szilády Zoltán II, 90, 355
Szilágyi Benjámín István II,
361
Szilasi Móric 370, II, 457
Szily Kálmán II, 126, 270, 365
Szilvásújfalusi Imre a virág-
énekről II, 519
színház hatása a kiejtésre 44
Szini Lajos Nyüszkölései II, 10,
III, 67
szinkronia III, 69
szinkronikus (szinkrón) | vizs-
gálat III, 69 ~ és diakroni-
kus vizsgálatok a román ere-
detű kölcsönszók kutatásában
III, 100*

Szinnyei József II, 135, 150, 175,
201, 215, 219, 266, 283, 285, III,
17, 90, 98, 182, 196, 253
Szirmay Antal II, 24
-szka, -szke kicsinyítő képző l.
-cska, -cske kicsinyítő képző
szláv jövevényszavak 35 ~
Cheh István nyelvében II,
491*
szó | fogalma III, 83, 86 ~
hangalakja III, 83 ~ haszná-
lati köre II, 536, 541 ~ je-
lentése III, 83
szóbokrosítás, családositás II,
543*
szóegyed l. szó
szóeleji mássalhangzó-torlódás
feloldása II, 267
szóhatár-tévesztés 451, 454, 458,
460*, II, 286
szóföldrajzi | adalékok föld-
rajzi elhatárolása II, 525 ~
ismérv a román eredetű köl-
csönszók kutatásában II, 219,
III, 93 ~ kérdések a nyelv-
atlasz kérdőívben III, 107
szójelentés alakulása II, 536
szókapcsolatok az ESzT-ban II,
541
szokásjogi | kérdések II, 250 ~
háttér II, 244
szóképzésbeli egyezések a fgr
nyelvekben III, 38*
szókészleti egyezések a nyelvek
között III, 32*, 40*
szókezdők k ~ h megfelelés fgr
eredetű szavainkban III, 22
szókincsbeli változás okai 172
szókincs és társadalom III, 58
szókincsünk gazdagságának ki-
aknázása 39
szókincs-gyarapodás 34 ~ tár-
sadalmi okai III, 59
szólás II, 9* ~ hangulati ér-
téke II, 10
szolgáltatás-mentesség II, 237
szórás (gabonatisztítási mód)
II, 70*
szórendi kérdések nyelvhelyes-
ségi megítélése 95*
szórványemlék II, 476

- szótári címszó II, 532
szótörténeti | gyűjtés II, 521* ~
módszer 161
szökött jobbágyok száma a gya-
lui vártartomány falvaiban
271*
szövegemlék II, 469*
sz-török nyelvek III, 27
Szvorényi József II, 452*
- t : d hanghelyettesítés a gyer-
meknyelvben 40
t ~ d váltakozás szövegben 400,
II, 189*
-t tárgyrag nélküli személyes
névmási alakok 89
Tagányi Károly 370
Tagliavini Carlo 197
táji köznyelv III, 66
táji-népi kölcsönhatások vizs-
gálata 13
tájnyelvi alakulatok III, 62
tájnyelvi atlasz III, 103
tájnyelvies hang-, alak- és
mondattani sajátosságok II, 524
~ Cheh István oklevelezésé-
ben 485*
tájnyelvi térkép kérdései III,
103*
tájszók | a köznyelvben III, 64
~ a nyelvújításban III, 67 ~
az ÉrtSz-ban II, 369
B. Takáts Lajos II, 195
Takáts Sándor 161, 170, II, 238,
303, 392, 410
-tal névszó-képző III, 72
Tamás Lajos 169, III, 102
Tanügyi Újság 55, 60
tárgy nyelvhelyességi kérdései
89
társadalmi harcok Désen a
XVI. században III, 258*
társadalmi szempont a jöve-
vényszó-kutatásban III, 93*
társadalmi változások | és a
nyelvi változások összefüggé-
se II, 147, III, 56 ~ emléke
a hn-ekben III, 343
társadalom és szókincs III, 58
- társadalomtörténeti tanulságok
román eredetű kölcsönszav-
vainkban 170
-tat, -tet igeképző 67, II, 533
-tatik, -tetik igeképző 68
Tatros menti csángó települé-
sek III, 126, 129
Tavaszy Sándor 10, 141
Tázló menti csángó települések
III, 126*
Teiszlér Pál 489, III, 105
tejgazdálkodásunk román ere-
detű kölcsönszavai II, 198*
Telegdy Miklós a virágénekről
II, 519
Teleki-kódex III, 372
településtörténeti adalékok a
hn-ekben III, 341
Temesvári István III, 252, 261
Temesvári János deák III, 250*,
276 ~ életrajzi adatai III,
252* ~ hangjelzése III, 264*
~ helyesírása és a korabeli
helyesírás III, 269* ~ histó-
riás éneke III, 260 ~ kézírása
III, 262 ~ nevének írása III,
262 ~ nyelve III, 261* ~ ok-
levelezése III, 254* ~ ö-zése
III, 260*
térképelés a hn-gyűjtésben III,
355
Terestyéni Ferenc II, 40, 43
termékeny toldalékos szók az
ESzT-ban II, 533
térszíni formák a hn-ekben III,
347
tervszerűsítés a romániai ma-
gyar nyelvtudományi kutatás-
ban III, 114
Tessedik Sámuel II, 339
TESz. I. A magyar nyelv tör-
téneti-etimológiai szótára
tetemre hív, tetemrshivás II,
510*
th-s írás női keresztnevekben
150
Thaly Kálmán II, 41
Thesaurus Linguae Latinae II,
536
P. Thewrewk Emil 399
Thorma Károly 323, 565

Thököly Imre II, 92
 Tihanyi Alapítólevél III, 77
 Tiktin II, 246
 Tinódi Lantos Sebestyén III, 256, 261
 tisztaság a nyelvi kifejezésben 34
 tisztségnévvel alakult három-
 elemű személynévek 395
 Toivonen György III, 47
 -tól, -től rag II, 487
 Toldy Ferenc III, 252
 Tolnai Lajos 127, III, 282; az -e,
 -é kérdőszócska ~ nyelvében
 III, 282
 Tolnai Vilmos 308, 440, II, 49,
 67*, III, 82, 86*, 282, 315* ~
 a becenevek alakulásmódjairól
 III, 315*
 Tomanóczy Jolán III, 210
 Tompa József a rövidüléssel
 alakult becenevekről III, 322
 Tompa László 127
 Tompa Mihály 127, III, 279; az
 -e, -é kérdőszócska ~ nyelv-
 ében III, 279*
 Tordai/Torda hasadék 147
 Torockai-Wigand Ede II, 335
 torockói magyar viselet II, 327*
 Tóth Árpád 127, III, 282, 291; -e,
 -é kérdőszócska ~ nyelvében
 III, 295, 310
 Tóth Béla II, 334
 Tóth Kálmán II, 67
 Tóth Sándor II, 459, 565
 továbbragozott határozószók 71
 tőcsonkítás (tőcsonkulás) | a be-
 cenévalakulásban III, 320* ~
 időbeli jelentkezése III, 334
 több egyes számú alany 88
 többet jelentő számnévi jelző 68
 többlet-hang a rokon nyelvek-
 ben III, 33
 több szófajú szók II, 537
 többszörösen összetett mondat
 92*
 Tömörkényi István II, 344
 törökségi nyelvek rokonságának
 egyik hangtani bizonyítéka
 III, 27

török művelődési és szókincssha-
 tás a magyarban 35
 törövidülés | a becenévalakulás-
 ban II, 490, III, 320 ~ időbeli
 jelentkezése III, 331* ~ és
 tőcsonkulás együttes jelentke-
 zése a becenévalakulásban
 III, 334
 törövidüléssel becenevek Halmá-
 gyon és Szakadátan III, 332
 történeti | hang-, alak- és mon-
 dattani adalékok az ESzT-ban
 II, 535* ~ hn-anyag gyűjtése
 III, 357 ~ hn-térképek terve
 III, 368 ~ nyelvvizsgálat III,
 71 ~ szóföldrajz II, 412 ~
 szóföldrajzi adatok rögzíthető-
 sége 190 ~ és szóföldrajzi
 szempont együttes alkalmazá-
 sa a jövevényszó-kutatásban
 165*, III, 92* ~ szótár terve
 II, 520* ~ vidékszótárak II,
 143, 528
 törvényszerűségek nyelvi sza-
 bályba foglalása III, 69
 tőszámnév + fél szerkezetű fe-
 lező számnév II, 461*, III, 50*
 tővégi rövid magánhangzók sor-
 vadása II, 436
 Tőzsér Árpád III, 291; az -e kér-
 dőszócska ~ nyelvében III,
 308
 Treml Lajos I. Tamás Lajos
 tridium dominale forum II, 508
 tudatzavar mint a hangcsere
 oka III, 57
 tudománytörténeti előzmények
 román kölcsönszavaink vizs-
 gálatában 155*
 Tulogy János 321
 turáni népek és nyelvek III, 12
 Turán III, 11
 Turáni Társaság III, 12
 turánizmus III, 11
 tükörszók és tükörkifejezések
 133
 u = ü III, 238
 u, v, w, y = ü jelölésingadozás
 III, 238

- Udvarhelyszék nyelvöldrajzi kutatása III, 104
 udvarhelyszéki tetemrehívás II, 510*
 udvari tisztségek román kölcsönszavai 186*
 ugor nyelvek közös sajátágai III, 42
 Újfalvi Sándor II, 301
 ujjszámolás II, 461
 újmagyarkori erdélyi szövegemlékek számbavétele III, 375
 Újszövetség szókincsének nagysága III, 81
 új Vadrózsza-pőr III, 443, 448
 -us lat. végződés helyettesítése a magyarban 308
 ű : i hanghelyettesítés a csán-góban 334
 ű jel eredete III, 244
 ügyvéd-vallás II, 37*
 ügyvédvalló-levél II, 37
 ű-zés kódexeinkben 46
- v hang jelei III, 225
 v hangtoldás az ikerítéses nevekben III, 324
 v-hiányos adatok a szórványokban III, 224
 v-s alakok a szórványokban III, 224
 v sarjadékhang 403
 v tövű névszó (tó) v-tlen alakjai II, 488*
 v = ű III, 238
 Vadrózsák II, 250, III, 443* ~ anyaga III, 446* ~ nyelvjárástani értéke III, 446 ~ Hunfalvy értékelésében III, 443
 Vajda János 127, III, 286; az -e, -é kérdőszó és szórendje ~ nyelvében III, 286*
 Vajda László II, 324
 -val, -vel rag 86 ~ illeszkedése II, 488
 Valkai András III, 261
 Valló Albert II, 217
 Vámbéry Ármin II, 97
 Vámszer Géza II, 328
 Vámszer Márta 488, 490, III, 104, 109, 132
 Váradi Regestrum II, 503
 Varga Katalin 308*, III, 317* ~ Becéző keresztneveink III, 317 ~ a becenevek alakulás-módjairól, csoportosításáról III, 317*
 városi nyelv | hatása a környező nyj-ra III, 213 ~ monografikus történeti feldolgozása III, 379 ~ vizsgálata III, 213
 Vas Gereben II, 133
 Vass György és László naplójegyzetei 164, II, 178
 Vass József 158, 196, 212
 -val, -vel rag illeszkedés nélküli jelentkezése II, 475, 488
 -vény névszó-képző III, 134
 vérbuggyanás a tetemrehíváskor II, 512*
 Veress Endre 170, 172, III, 242
 Veres János III, 291; az -e kérdőszócska ~ nyelvében III, 308
 Verseggy Ferenc II, 426, 451 ~ az ikes ragozás ellen 107
 Vértes Edit III, 426
 Vértes O. András III, 426
 vidék-szótárak II, 143, történeti ~ II, 143, 528
 virágdobás a sírra 353
 virágének III, 517*, 566
 virágénekmondás és társadalmi környezete II, 517*
 virrgás II, 32
 Viski Károly 332, 337, II, 102*, 113*
 visszaható névmással alakított szenvedő ige 68
 visszakölcösznés a románból II, 437, III, 346
 Vítkovics-kódex II, 91, 492
 vízrajzi változások emléke a hn-ekben III, 348
 vlach pásztorkodás II, 214
 vlach pásztorok II, 217
 vlach szó-közvetítés II, 217
 vogul (manysi) III, 42 ~ felező számnevek II, 456* Reguly Antal ~ kutatásai III, 47
 Voinovich Géza II, 566

- Voitec Ștefan II, 147
 Voitec-törvény II, 147
 vokalizálódás 1. magánhangzó-
 sodás
 volapük III, 75
 Vöö István III, 106
 Vörösmarty Mihály 126*, II, 73,
 III, 279; az -e kérdőszócska
 ~ nyelvében III, 279
 Vulgata II, 469
- w (ß) hang III, 217* ~ fejle-
 ménye III, 71
 w jel hangértékei a nyelvem-
 lékekben II, 137, III, 238
 Wagner Phraseológiája II, 88
 Wass I. Vass
 Webster-féle amerikai—angol
 szótár szókincsének nagysága
 III, 88
 Wichmann György 486, 529, II,
 137, 455, 457, III, 47, 182, 193,
 211 ~ csángó hagyatékának
 közzététele III, 473 ~ csángó
 tanulmányai és szótára III,
- 47, 473* ~ vogul útja és
 gyűjtése III, 47, 472*
 Wiedemann Ferdinand Joh. II,
 457, III, 51
- y a becenevek írásában 150
 y hangérték nélkül a régiség-
 ben III, 240
 y, yw jel nyelvemlékes hang-
 értékei III, 236*
- z jel nyelvemlékes hangértékei
 III, 236*
 -z igeképző 67, II, 147, 341*
 Zilah 12
 Zolnai Gyula 129, II, 148, 334,
 387, 424, 478, 521, 529, 536,
 III, 384
 Zrínyi Miklós III, 289; az -e, -é
 kérdőszócska és szórendje ~
 nyelvében III, 289 ~ Szigeti
 veszedelem II, 140
 zürjén felező számnevek II, 457
 Zsemlyei János 381, III, 106

II

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMUTATÓ

- abál, abárol II, 98
 Abrahám, Abrán, Abránk III, 314
 Abrahám mezeje III, 352
 ad II, 478*, III, 33 ~ származékai II, 534
 Ádám, Ádi, Ádika III, 326
 Ádám és Éva sírja III, 352
 adat II, 533
 adhat II, 478, 534
 adhatás II, 534
 adható II, 534
 addigra 71
 advent II, 432
 Aegidius 422
 aevum III, 22
 afine 228
 áfonya 217, 228
 afurizál 161
 aggaszt II, 168
 aggeb II, 474*
 aggik II, 168
 aggódik II, 168
 aggott-tej II, 168
 Ágnes, Ági, Ágica, Ágics III, 326
 ágy, áj 371 ~ váltakozás a hnekekben 349
 Aigidész 422
 áj 407
 ajándék II, 168
 ajánl II, 168
 akcsa 160
 aki III, 403*
 alábbad, alábbatka III, 140
 alac 223
 alacs 160, 167, 179
 alakor 178, 223*
 alatt 77
 Albert II, 432 ~ becealakjai III, 321, 327
 áldott nap III, 132
 állat II, 377*
 almafánk II, 361
 Almágy 371
 Alynír, Arnyír III, 157
 alóla II, 474
 alom II, 330
 alsó, arsó III, 149* ~ felsőimeg II, 306 ~ fersing II, 326 ~ imeg II, 308 ~ ing II, 304
 Alszeg, Arszeg III, 152
 által 89
 ama, eme, amaz, emez 71
 Amáli, Amália III, 323, 334
 Ambarus, Ambrus 451*
 amely 77, III, 414
 Amerika 465, 471, III, 350
 ami 77, III, 414
 amíg 91
 Amszterdám 465, III, 350
 And, Ant 454
 Anda 453*
 anderthalb, anderthalph II, 458* III, 51
 Andi III, 330, 335
 Andi-Bandi III, 316, 324, 332
 Andó 455
 Andók 455
 Andor és becealakjai III, 325
 Andorkó-Bandorkó III, 332
 András, Andris III, 332, 335
 Andris-Bandris III, 324
 ángy II, 492
 angyal II, 432
 angyal uttya III, 136
 ángyócska III, 141
 ángyóka III, 141
 Anikó III, 326
 Anna 320*, 563, III, 329 ~ becealakjai III, 327, 329
 Annasszony III, 245*
 Anna-Panna III, 316, 325, 327, 332
 Annis III, 326
 Annók, 320*, 563*
 Annók bopa 563
 Annus III, 326
 Antartigy III, 157
 antinty-sup II, 456

- anyó, anyu II, 285
 anyóka III, 141
 Apalín 308
 apika, apó, apu II, 285, III, 141
 apócska III, 141
 Apollónia 308
 apró II, 97, 99
 apródonként III, 140
 aprólék II, 87*, 560
 apró pánkó II, 363
 apostol II, 432
 Aradókút 354*
 arra föl 78
 arató-kaláka II, 256
 Arfódi tető III, 152*
 armás 159, 161, 188
 armás-kurtány 188
 armaş-mare 188
 Arnyir, Alnyir III, 157
 Árokelve 374
 Árpád és becealakja III, 327
 arsó, alsó II, 311, 327, III, 156*
 ~ ing II, 310*, III, 156*
 Arszeg l. Alszeg
 árvák uttyik III, 136
 ásó, kapa s nagyharang ... II,
 45
 aszik 428
 aszó 428
 asszony 50, 309*, 563, III, 245*
 ~ a magyar nőnevekben 309*
 ~ a női szentek nevében 309*
 asszony(i) állat II, 378
 á-tól cettig 78
 átpilinkázik II, 345, 347
 Attila III, 334
 atyafi 142, II, 333
 Aurélia III, 323
 auricula III, 56
 Ausztria l. Ösztria
 autó 136
 avicellu III, 57
 ázalék II, 87*
 ázalékállatka II, 98
 ázalékos II, 88
 ázik II, 87

 baba, Baba III, 22, 318
 bába-kaláka II, 262
 babbo III, 22
 babe III, 22

 Babilon 465, 471, III, 350
 babóka III, 141
 baby III, 22
 bács 181, 218
 Bácsstövise III, 220*
 Baj van Köpeccen II, 9*
 Balassa 357
 Balázs 357
 Balla III, 331
 Ballabás 305
 Ballók 305
 Bán és származékai 356
 Bána 356
 Bánca III, 275
 báncai vám III, 274
 Bánca, Wanca III, 275
 Bancsi, Bancsika III, 332
 Bandi, Bandy 150, III, 316, 325
 Bandorkó III, 325, 332
 Bandri III, 325
 bangert, Bangert, Bangort 400,
 II, 179*, 195, III, 344
 Bányabükk 356
 baraboj 160, 224, II, 338, III, 64
 bárányprólék II, 96
 báránylopó kaláka II, 261
 baranza 162
 barassai 130
 barát uttya III, 136
 barázda III, 23
 Barbála, Barbara 307, 313
 Bardosom III, 357
 Barla III, 320, 331
 Barlabás, Barnabás 305*, III,
 314, 320
 Barlok 305
 Barna III, 314
 Barnabás l. Barlabás
 barnasib II, 380*
 Barók, Barrók 305*
 baromállat II, 377*
 Barrabás 305
 Barta III, 331
 Bartasom III, 357
 Bartók 305
 Bata, Vata III, 231
 batuta 218
 bazilikus II, 507
 bazsarózsa II, 275*
 bébe III, 22
 Bécs 465, 471, III, 350

- bécsinált II, 97
 becstelen, bestelen II, 278*
 bedellei: bedellői 129
 beindítás 105
 bekalácsol II, 246
 békadobás II, 345
 békasó II, 349
 békát csinál/dob 345*
 békázás II, 346
 békáz(ik) II, 345*
 beljebb II, 138
 Bella III, 327
 belőle II, 474
 belső, berső II, 327, III, 149*
 belül 78
 bemutatató (előadás) 146
 Bence szekere III, 135
 Benjámín, Béni III, 316
 Benk 358*
 Benke(i)s, Benkijes, Benkinyes 358*
 Benk(ő) Ilyés 358
 berbec, berbeci 179*, II, 175
 berbécs, börbécs 162, 179*, 193, 218, II, 173*
 berbécsbárány 162
 berbecse II, 175
 berbence 183
 berbés II, 173
 berbex, berbix II, 175
 Berci III, 327
 berence II, 199
 berenza II, 203
 berső, belső II, 327, III, 149*
 Berta III, 320, 331
 Bertalan 305, III, 314, 320
 Berti III, 327
 Bertók 305
 bestelen II, 278*
 bestia II, 282
 bestye II, 282 ~ kurafi II, 475
 beszerez 105
 beszerika 173, 218
 beszervez 105
 Beszprém, Veszprém III, 231
 beszűkülés 104
 betilt 105
 bevizsgál 104
 bévül II, 139
 biharpüspöki 70
 Bikágy 371
 bika-kaláka II, 256
 bikasó II, 349, 351
 Bila, Wila III, 231
 birka 163
 bírói kalákás II, 258
 bisziok 218
 bobé III, 22
 boér, bojár, bojér 158, 161, 170, 187, 224, II, 561
 boérfi 173, 188
 boérné 173
 bojárság, bojárság, bojárség 173, 188, II, 561
 bojér-falu 188
 bojéri 188
 bojérmente 188
 bojéroccka 188
 bojó, bojóka III, 64
 bojtorkodó II, 124
 bola II, 461
 boldogfalvi II, 82
 Bollig 361
 Bolonya 465
 Bolyik 361
 Bongár mezeje II, 191
 Bongárpaták II, 179, 191
 Bongárt, bongert, bongor, bongord, bongort 400, II, 179*, III, 344
 Bonger, Bongert, Bongor, Bongord, Bongort II, 180*
 bongordos, bongoros II, 186
 bonus III, 22
 bonya, bonyó II, 285*
 bopa, bopó 563, II, 285*
 bopám bopja II, 287
 Bopäu II, 285
 bopó II, 285*
 Borbála, Barbála, Borbár(i) 307, 313
 Borcsa, Bori, Borika III, 326
 bordó, burdó 183
 Borjumál 433
 bor-kalák II, 245
 bor-kaláka II, 259
 Borlik 361
 Borók 305*
 boroncsa, boronza 162, II, 199
 boronza-túró II, 203

boronzás tonna II, 203
 Bortosom III, 357
 borúlátó 38
 borz 361
 Borzik, Borzlik 361*
 Bosnya, Bosznia 464, 470*, III,
 350
 bosziok 218
 botóka III, 141
 botor 415
 botratekeracs II, 356
 božur II, 276
 böcstelen, böstelen II, 280*
 börbecs l. herbécs
 bráha 167
 brassai: brassói 70, 129, 429
 brassai posztó 131
 brassai szilva 131
 braszka II, 346 ~ dobás II, 346
 braszkát csinál/dob II, 346
 braszkázik II, 346
 brazdă III, 23
 brenza, brenze, brindza, brinza,
 bronza 162, 177, 218, II, 198*,
 III, 23, 520
 brickel II, 346
 brindza l. brenza
 brindzás bődön II, 203
 brindzás edény II, 203
 brindza-tűró II, 203
 broască II, 349
 bronza l. brenza
 bronza-sajt II, 203
 Bruder 142
 brüktet II, 346
 bun III, 22
 bungăr, bungăre, bunguri II,
 193*
 Bungăraş II, 193
 Bungárd, Bungort l. Bonger
 bungur II, 189, 193
 Bungur, Bungurd II, 195, 193*
 Bunguriş II, 193
 bur III, 22
 burdó 183
 burduf 183
 Burg 465
 Burga, Burgundia 465, 470*
 Burzo(u)k 361
 busir rosa II, 276
 buszujók 218

buzdogán, buzogány III, 520
 Büdösbarlang III, 348
 Büdöskút III, 348
 caballus III, 56
 cal III, 56
 cáp 160, 162, 179, 219 ~ szó-
 bokra 193
 cápunkurt 160
 carul, ~ mare III, 135
 caval III, 56
 Cecilia és becealakjai III, 323,
 327
 cendit II, 558
 Chahocharge 378
 cheval III, 56
 Cía III, 321
 cibabó, cicabó II, 293, 297, 562
 cibók, cibóka II, 289*
 cibókás II, 295
 cica II, 562
 cicabó l. cibabó
 cigány 182
 cigányka III, 145
 ciglizik II, 346
 cikket csinál 133
 Cili és becealakjai III, 323, 327
 cimborá 158, 177*, 219 ~ szó-
 bokra 193
 círlan 228
 clacă 166, II, 266
 clăcaş II, 266
 cloşca cu puí III, 134
 coach 137
 cocchio 137
 coche 137
 cocie 137
 colaci II, 246
 cölömp, cölönk II, 165
 cövekverő berbécs II, 176
 crainic 256*
 Cuesd III, 342
 žärgä 183, 224
 činjatí 132
 csendit II, 42, 558
 csendítés II, 42
 csendítő II, 42
 csenger II, 179
 cseresznyés-bongort II, 187
 cserge 183, 224
 csesztet II, 342

Csikágó 465, 471, III, 350
Csiki szekere III, 135
csikó, csitkó II, 392, 407*
csillag és nyj-i alakváltozatai
III, 133
csillagocska, csillagécscska III, 133
csimpoja 332
csinál 132* ~ egy pityapalattyot
II, 346
csipkés férfiüveg II, 304
csiporkacska III, 141
csiribiri 167
csisszent II, 345
csisztet II, 343
csitkó l. csikó
csobán(y) 181, 224
csoma 219
csödörccsikó II, 407
csöngör II, 179
csőr III, 58
csukázik II, 346
csutka III, 141
csuma 219, 562
csürkéscsillag III, 133

dacára: ellenére 71
dacödzsín II, 457, III, 51
dajnál 167
Damók 305
Damokos 305
Dán 364 ~ berke 364 ~ fája
365 ~ mező 365 ~ réte 365
Dandi III, 335
Dániel és becealakjai 364, III,
316
Danystor, Dán Nyisztor 365
darvak húggya II, 335
de 90 ~ azonban 91
deák, diák 219
deberke-orda II, 209
deget 224
dékán II, 432
Demberke 364
Demeter 305
Demók 305
Demsze szekere III, 135
derdehalf II, 459
deres II, 386 ~re húz II, 34
derülátó 38
dézsa-orda II, 209

disznó | aprólék II, 95* ~ áza-
lék II, 90 ~ költség II, 90, 94
ditrai: ditrói 70, 129* 429
Dodó III, 328
dohot 224
domború 415
domika 177
Domokos 305
doromb, dorong II, 165
Dödi III, 330, 336
döglik II, 422
döglődik II, 422
döglött lovon (lón) patkó II, 564
dögrovás II, 21 ~on van II, 21*,
~ra jut/kerül II, 21
Dönci III, 321
Dörgő 366, ~akna 366
dörgölőke III, 145
Dráva, Droa, Drova, Droşa, III,
232
dritt(en)halb II, 452, 458*, III,
51
Droa, Drova l. Dráva
drumu | rátáciilor III, 137 ~
ordilor III, 137 ~ pástorilor
III, 137
dyhos (dühös) III, 241*
Dzsu III, 332

ebül gyűlt szerdek II, 168
Ede: Eduárd és becealakjai III,
316
Édenkert III, 352
Édestő III, 348
Edythke 151
Egútja, égneke az uttya III, 136
Egre(ü)gy 370
egy 'édestestvér' 143
egy, így, úgy 370
egyágú II, 57
Egyed, Enyed 422*
egyedül 72
egyföldi II, 332
egy határozatlan névelő 22, 73,
118*
egy kevés 23
egy test és vér szerint való
atyafia 143, II, 332
éjfélicsillag III, 132, 138
eke húggya II, 335
ekemezei: ekemezői 70

eklézsia II, 47
eladja az erdő szőrét II, 299
él a gyanúperrel II, 23*
elázik 103
el-e mész? III, 289
Eletke III, 321
elhal II, 425
el- igekötő 78
el kell menjek 31, 67
Elena, Elona 308
elkalácsol II, 246
Ella III, 321
élő állat II, 377
élőerdő, Élőerdő 372*
előszer II, 500
előkelően : előkelőn 70
előszobázik II, 134
elpusztul II, 425
elsírül II, 350
első I. erső
elsőház III, 154
eltéktintve 79
elű, elve ~ vízneveinkben 374
elvész II, 65
elvtárs II, 333
embertürső III, 149
Emil, Emilia III, 323
En, Eny, Ény 422
Enes 422
Enlaka, Jenlaka 383
Enyed, Egyed 422*
Enyesd 422
epi-deúteros II, 459
érce I. jérce
erdei pele II, 295
Erdély 374
erdélyi | fersing II, 321, 328 ~
szőnyeg II, 118
Erdőd III, 246
erdő | gyapja/szőre II, 299*
erege, Erege, erge, 374, 378*
Eregély 374, 382
érettségit csinál 133
erge, Erge 374, 378*, 458, III, 344
ergős 381
erre föl 78
Ernö-Bernő III, 324
erössent II, 389
erső, első III, 149*
elsőház III, 154
értekezés, értekezlet 79

Erzse III, 320 ~-Perzse és
becealakjai III, 325, 327
Erzsébet és becealakjai 150, III,
326
Erzsi, Erzsike, Erzsóka III, 321,
326
Erzsi-Perzsi, Erzsók-Perzsók III,
324*
Erzsóka III, 321
és kötőszó használata 72
esik 79
éskola I. iskola
esküvés III, 237
este, estve 344
estéji csillag III, 138
esti (liceum) II, 147
estis II, 147
eszközöl 79
Eszenyő, Jeszenyő 383
eszperantó III, 75
eszténa, isztina 162, 181, 225,
259*, 264*, III, 23 ~ jelentései
263* ~ szöbokra 193
Eszter-Beszter, Eszter-Peszter
III, 324*
Eszti-Peszti III, 324
esztrenga, esztronga, esztrunga,
isztronga, sztronga, sztrunga
162, 219, 259*, III, 23 ~ bá-
rány 260
étel III, 72
Etel-Petel III, 324
Eulália III, 322*, 334
ev (r.) III, 22
év III, 22
evégből 79
excentrikus 36, 75
exercitus campestris II, 145
ezer III, 52 ~ nyolcadfélszáz II,
450
ezótától 71
ezt : eztet 71
fa-berbéc II, 176
Fábián II, 432
fahordó-kaláka II, 259
fahozó-kaláka II, 256
fakakukk II, 385
fakultáció II, 146
fálcsa 161, 177

- falnagy, folnagy, fonad, fónagy 395*
 Falnagy-ucca 386
 -falva; -fala; -falvi; -fali 69, 344
 fan l. fon
 fánk II, 355, 361, 563, 566
 fánkó II, 364, 366
 fantasztikus 24
 fáratt embereknek az uttyik III, 136
 farsangi fánk II, 361
 fattyú 160
 fecske meghal II, 425
 Fefe III, 316, 327
 Fehéregyháza, fehéregyházi II, 82
 Fejérkalap 426
 Fejérkút 426, 566
 fejérpánkó II, 363
 fejőrekesz 259
 Feketeüver III, 230
 fekszik, fektet 79
 fel- igekötő 79
 fellazulás 105
 fél a felező számnevekben II, 445* ~ fül III, 49 ~ kéz III, 49 ~ láb III, 49 ~ szem III, 49
 félcsahol, félcsahol II, 303
 Felegyed, Felenyed 423
 felett 79
 felhízik 104
 felüreg, féling, féling, felüreg, felüreg II, 303*, III, 157
 feljavítás 105
 feljebb II, 138
 felső l. ferső
 felső imeg, felső ing, felsing, felső ing, ferső ing, fersing, folső ing, folsing II, 306, 309, 317*, III, 156*
 Felszeg, Ferszeg III, 152
 fénykép 134
 Ferenc III, 316, 327
 férfiallat II, 378
 Feri-Beri III, 324
 fersing, ferső ing, fersching, fersching, fessing II, 303*, III, 156* ~ ábrázolások II, 328 ~ leírás II, 328 ~ társadalmi eredete II, 324 torockói ~ II, 328
 ferső, felső II, 311, 325, III, 149*
 ferső ing l. fersing
 Ferszeg l. Felszeg
 Fery 150
 festékes II, 101*, 116* ~ szé-
 kely szőnyeg, II, 112 ~ sző-
 nyeg II, 114
 fi l. fiú
 Fiad, Fiod II, 330
 fiadal II, 330
 fiadalom II, 330
 fial 421
 fiascsillag III, 133*
 fiaska III, 132*, 145
 fiastyúk III, 132*, 145
 fiatal II, 330
 ficsor, ficsúr 177
 Fifi III, 328
 fijas III, 133
 fika II, 146
 filius III, 22
 fillérnyi II, 151
 fiscalis procurator II, 37
 fist, füst 334
 fitestvér 143
 Fitymálja, mint Csegezi a pulic-
 kát II, 35
 fiu (r.) III, 21*
 fiú, fi 421, II, 330, III, 21*, 32
 fiúgyermek II, 330
 fiútestvér 142*
 fivér 143
 fiz, füz 334
 Fize(i)gy 370
 fodorpánkó II, 363
 fogadatlan prókátor II, 36 ~
 nak ajtó mögött a helye II, 36
 fogott (köz)bírák II, 128
 fogva, fogván, fogvánt II, 387*
 fogvást II, 387, 389
 folnagy l. falnagy
 folyton II, 389
 fon, fan II, 301
 fonad, fónagy l. falnagy
 Fónakfű 395*
 fonó-kalácsa, fonó-kalácsás II,
 257*
 fonott kalácspánkó II, 364
 fonyaszt, fonyasztó II, 98
 forint II, 492
 fotó, fotól 134*

fő, fő III, 237
 főármás 173, 187*
 főboér 173, 187
 főhény 437
 főkáptalan II, 430
 főkulcsár 173
 föld III, 83
 földi II, 332
 főlogofet 173, 187
 főlső ing, főlsing, főrsing I. felső imeg, fersing
 főpohárnik 173, 187
 főposztelnik 173
 főszpatár 173
 fővény 437
 fővisztier 187
 fővornik 173, 187
 Franciska III, 328
 frate 142
 frère 142
 furdancs II, 122*
 furuľa, furulya, furiľa 161, 219, 332
 furujacska 332
 fustély 159, 166, 177
 fuszulyka 174
 futást, futván, futvást II, 389
 fű, fő III, 237
 fűnfthalb II, 458
 fűrösz 103
 füst, fist 334
 fűz, fiz 334

Gáb III, 320
 galya, galya 386
 galyület, Galyület 386*
 gaj 391
 Gájános, Gájános, Gál János, Gáljános, Gályános 389*, III, 345
 Galanas 408*
 Galicia 471
 Galittás, Garitás 392
 Gál János, Gáljános, Gályános I. Gájános
 gálna, Gálna 408*
 Gálnás, Gánás, Gányás 409*
 Ganci szekere III, 135
 ganyézó-kaláka II, 261
 garasnyi II, 151
 Garitás I. Galittás

galya, galya 386
 Galyaárnyék 388
 galyafenék 386*
 Galyahegy 388
 Galyaköz 388
 Galyaláb-utca 387
 Galyaláb-ülete 387
 Galya-utca 387
 Galyaszár-utca 386*
 Galyaülep 387
 galya-ület 386
 gazduram II, 149
 gejinusza III, 133
 Gence szekere III, 135
 gépkocsi 136
 gerezna II, 296
 Gica III, 321
 Gici III, 321
 Gigi III, 328
 Gina, Ginka III, 321
 gíra II, 492
 Gitka III, 321
 göbé, kópé 160
 gornyik 225
 Goede szekere III, 135
 goctse 137
 Gönce szekere III, 135
 gönci szekere III, 132
 Gönde szekere III, 135
 Gugu III, 328
 gugyor 415
 gugyorodik 417
 gulászta, gulásztra, gurászta 225, II, 217

gyakorol 80
 gyalog-faberbécs II, 176
 gyanúper II, 23* ~be esik II, 24 él a ~rel II, 23
 Gyapal II, 301, III, 341
 gyapjú II, 301
 gyapjűfestékes II, 102
 Gyapjús II, 301
 gyapot-fonó kaláka II, 257
 gyep II, 301
 Gyepel II, 301
 gypű II, 301, III, 341
 gyerek, gyermek 440, II, 330, 421
 Gyerekgyár-utca III, 352
 gyermekcsikó II, 421
 gyermekded II, 421

- gyermekkanca II, 411, 421
 gyermeklő II, 391*, 412*, 491 ~
 szóföldrajzi elterjedése II, 408,
 412*
 gyermektehen II, 411, 421
 gyermektinó II, 411
 gyergyai: gyergyói 129*, 429
 gyergyai tőrő 131
 gyilok 161
 György Fona Pataka 395
 Gyújts az ördögnek gyertyát! II,
 62
 Gyurkaeska, Gyurkéska III, 141
 gyűjt III, 237
 gyümölcsös bongor II, 187
- hadak uttya, hadak uttyik III,
 132, 136
 hajnalesillag III, 132, 137
 hal II, 425
 halál ellen nincs fő a kertben
 (patikában): halál ellen nincs
 orvosság II, 39
 halálmadár II, 43
 halfr pridi II, 459
 hál' istennek II, 149
 halottak uttyik III, 136
 hanem 90*
 harmad II, 445
 harmadfél II, 445*, III, 50, 53
 ~ezer II, 450 ~száz II, 449
 harmadfű II, 406, 491
 harminc | egyedfélezer II, 450
 ~hetedfél, ~kettődfél, ~
 nyolcadfél II, 448
 haricska 167, 219
 Hárság, Háság 371
 hasa (ol.) III, 22
 Haselgert 400
 Hasengarten 399*
 Hasadát 148
 Hasadék 148
 Hassonsarch, Hazinshart 399
 hatod II, 445
 hatodfél II, 446*, III, 50 ~száz
 II, 449 ~ezer II, 450
 hatodfű II, 407
 hatszer II, 500
 hátulsó, hátursó II, 327, III, 149,
 155
- hatvan | harmadfél II, 449 ~
 hatodfél ~ negyedfél II, 449
 Haus III, 22
 Havasel, Havaselve 374
 ház szó fgr megfelelői III, 22
 -háza, -házi 69
 házal II, 134
 házalék II, 90
 Hazinshart 399
 Házsongárd, Hásongrád 397*, II,
 190* ~ alakváltozatai 398* ~
 eredete 399*
 Hedviga és becealakjai III, 327,
 334
 hegyező-kaláka II, 257*
 Heléna 308
 helyt ad 80
 Hercegovina 464*, 470, III, 350
 herélt | gyermeklő II, 406 ~ ló
 II, 407
 Hermina és becealakjai III, 327
 heted II, 445
 hetedfél II, 446*, III, 50 ~ száz
 II, 449
 hetemény, hetevény III, 132, 134
 hetvenkilencedfél II, 449
 Hewlgazzon 309
 Hidelbe, Hidelve 374, 376
 hídkaláka II, 257
 higany III, 58
 hintó 404
 Hintóaj 403
 Hintómező 402
 Hinto(ós), Hintus 403, 405
 Hintuspaták 405
 Hintyes 406
 Hinčauš 406
 hírharang II, 40*, 558 ~ot küld
 II, 43
 hírharangozó II, 40, 43
 hiriba, hiribe (gomba) 225
 hiribá 225
 hiribi 225
 hivatal II, 126*, III, 72
 hivatalos 126*, III, 72 ~ köz-
 bíró II, 128 ~ személy II, 128
 Hja, szegény az eklézsia ... II,
 46
 hódacska III, 133
 Hódostó III, 340
 hogy 91

hógy I. hold
hold, hód, hógy, húgy II, 334*,
III, 133
holt lón patkó II, 564
Holumb 567
homorú 415
Horhagy 371
hosszúimeg (ing, ümeg) II, 304,
308
Hottembernél III, 353
hoz 80
húgy II, 334*
hullócsillag III, 138
huszadfél II, 447
huszon | harmadfél II, 448 ~
hatodfél, ~hetedfél II, 448 ~
kettődfél II, 447 ~kilenced-
fél, ~nyolcadfél II, 448

Ibolya III, 319
idejében, idején, időben 138
ides bonyó II, 285
idős, idősb(ik), üdős, üdösb 301*
ifjú, ifjabb(ik) 301*
Igfon II, 301
igy II, 301
ihar 383
Ilosva, Jolsava 383
iktat II, 457, III, 51
iktat peläk II, 457, III, 51
II, III III, 330*
Ila-Pila III, 325
Ildikó III, 331
Illeerdő 372
Ilon 308, 312*
Ilona 308, 313, III, 330
Ilona-Bilona III, 324
Ilonasszony 313, III, 246
Ilonka 308, 314
ilyet sem hallottam (pipáltam)
mióta kétágú vagyok II, 55
imola, Imala, Imola, imoja,
imolya, imla 457*
Imolás 457
imént II, 389
Inci III, 331
india, India II, 337*, III, 64
Indiacum II, 339
inkábbad III, 140
innentől 71

Iny 422
írék 521
Irén, Irénci III, 331
írít: irt 393
iromba 383
irodalmat csinál 133
írtam lenne, írtam vala (volt)
521
irtás: ritás 393
is 97
iskola, eskola, oskola II, 491
iskutuja 221
ismerni tanul vkit 85
Ista-Pista, Isti-Pisti III, 316,
324*, 327, 332
Isten szekere III, 135
István, Istók 305
iszkompia I. szkumpia
iszom : iszok 106*
isztina I. esztina
isztina-üst 260
isztri(o)nga I. esztronga
ital III, 72
Iván 308
íver, Iver 460
Ivervég 460
Izabella és becealakjai III, 327
izlot, zlot 219*
izmos 440
izünt II. 389

Já, János 329
Ják III, 320, 331
Jákob botja III, 137
Jámborka III, 353
Jancsi-Bancsi III, 332
Jancsi szekere, Jancsika sze-
kere III, 135
János 308, 329
Jánoska III, 314, 326
jaręba 383
jarica, jérce, érce 383
jaruga, jeruga 383
játszik pocsipacsit II, 347
javorü 383
Jenlaka, Énlaka 383
jérce, érce 383
Jerikó, Jérikó 465, 472, III, 350,
352
Jeruzsálem 465, 471, III, 350,
352

- jintitā II, 199
 job anya, jóbonya, jóbonyó II, 285*
 job apa, jóbopa, jóbopó II, 285*
 Joe III, 332
 johor 383
 Jonesi szekere III, 135
 Jóska-Bóska III, 324
 joujou III, 328
 József III, 329
 Józsi, Józsid, Józsika III, 140, 329, 335
 jön 80
 Judith 151
 juhsztronga 162
 Jula III, 330
 Julcsa-Pulcsa III, 324
 Júlia, Julianna és beceformái 316, III, 314
 Júlia asszony III, 316
 jut 80
- Ka, Kata, Katí 329, III, 315, 320, 330*
 kacola II, 393
 kacsá II, 345 ~ aprólék II, 96
 kacsázás, kacsázik, kacsázó II, 341
 kacsáztat II, 342
 Kádbükke III, 349
 kalács II, 243* ~ot vesz II, 245 ~péNZ 220 II, 244* ~ vétel II, 246
 kalácsló, kalácsoló 220, II, 244*
 kalácsolás II, 245
 kalácsoltat II, 245
 kalácsos II, 245 ~ asszony II, 245 ~ ember II, 245 ~ levél II, 245
 kalácsosság II, 245
 kalácspáncó II, 363
 kalajjuk I. krájnuk
 kalák, kolák 173, 220, II, 243* ~ elavulása II, 250 ~ot fel(vesz) II, 245 ~ péNZ II, 245
 kaláka 158, 166, 225, II, 251* ~ abrosz II, 257 ~ adás II, 258 ~ asztal II, 258 ~ csu-por II, 258 ~ forma II, 258, kapáló ~ II, 258, 262 takaró ~ II, 261 táncos ~ II, 262 ta-pasztó ~ 257* tapogató ~ II, 261 törökbúza ~ II, 258
 kalákás II, 254* ~ legény II, 258 ~ társ II, 259
 kalákázás, kalákázik II, 252, 256
 kalákázhatik II, 258
 kalákáztat II, 256, 258
 kalákoló II, 245
 kalákos II, 243*
 kalákosság II, 245
 kalákozik II, 245
 kalán, kanál III, 57
 kaland II, 428
 kalandos | atyafiak II, 426 ~ egyházfiak II, 427
 kalandosság II, 426
 kalandoz II, 426
 kalarás 173
 kalaráság 173
 káléjja cseruluj III, 127
 káléjja lu Tráján III, 127
 kaliba 220
 kalina, kálna 408
 kállai kettős 131
 Kálmán II, 432
 Kálna 408*
 Kálnás 409
 kalug(y)er | kaloger, kalogyor 173, 187, II, 219*, 223 ~ ba-rát II, 222 ~ gárgyán II, 224 ~ szöbokra 193 tanító ~ II, 224
 kalugerkedik, kalugereskedik II, 224
 kalugerség II, 224
 kan 'fa' II, 461
 Kán(y)ád 409*
 kanál, kalán III, 57
 Kán(y)ás 409*
 kanca II, 394* ~ csikó II, 408 ~ gyermekló II, 421
 Kandí, Kandia, Kandlia 465, 466*, III, 350
 kandiás 466*
 Kandia-utca 466, III, 350
 kantus II, 57
 kapáló-kaláka II, 258
 kapikiha II, 119
 kápra 162, 181
 káptalan II, 49*, 429*

- kaptárhúggya II, 335
 kar II, 432
 karajnok, karajnok 236*, III, 521
 Karajnokfalva 243
 Karajnokháza 243
 Karcsi III, 316
 kardos II, 60 ~ asszony, ~ kislány, ~ menyecske II, 60
 Kari III, 316
 karinca 220
 Károly és becealakjai III, 316
 káru III, 135
 kárul | ku bój III, 135 ~ máre III, 135
 kaskavál II, 217
 Kásüver 460, III, 230
 kaszahúgy II, 334*
 kaszáló szőre II, 299
 kaszáscsillag II, 334*
 Kata II, 489, III, 314, 320, 331
 Katalin(a), Katarina 308*, III, 320
 Katalinka III, 331
 Katerina 308
 Katl, Katika, Katinka 326, III, 331
 Katli(e)n 315
 katló pszizenekvel III, 134
 Kató II, 489
 Katolna 308
 katonaságot csinál 133
 katrinca 177, 220
 kátyó, kátyú 416
 kecécske II, 108
 kecese II, 108, 119*
 kecskecáp 162
 kecskolló II, 149
 kedeglen II, 491
 Kéke(ü)gy 370
 kelementelki II, 82
 kelim I. kilim
 kell menjek, kell mennem III, 63*, 493
 kend II, 333
 Kénestó III, 348
 kenyeret szel II, 346 ~vet II, 346, 350
 képesént II, 389
 képez 80
 kérei: kérői 130
 -kereke, -kereki 69
 kere(i)ngő út 140
 Kerengut 140
 Kerestelly 344
 Keresztájhíd III, 356
 keresztke III, 145
 keringő grádics 141
 kerlán(y) 228
 kertel II, 133*
 kerucsor III, 135
 keserű 415
 kész 81
 két: kettő 72
 kétágné II, 58
 kétágú II, 55, 58
 kettős ing II, 304
 kevés 23
 kézenfekvő 81
 kézen fogott bírák II, 128
 kéziberbécs II, 176
 ki- igekötő 81
 kicsid III, 140
 kicsikecske III, 141
 kicsiszekér III, 136
 kicsóvál II, 33
 kiértésít, kiértésítés 104*
 kihagyás 104
 kihál II, 425
 kihúrolt II, 96
 kikalácsol, kikalácsolás II, 246
 kikalácsolt II, 246
 kikalácsoltatik II, 246
 kilenced II, 445
 kilencedfél II, 446*, III, 50 ~ száz II, 450
 killim II, 107*, 116, 120, III, 618
 ~ szőnyeg II, 112, törökországi ~ II, 110*
 kívül I. kívül
 kinyid III, 140
 kispuztul II, 425
 kirlán(y) I. kerlán(y)
 Kis, kisebb(ik), Kúsebb(ik) 284*, 292*
 Kísamező, Kísamező 318, 322
 Kísanna, Kúsanna 318*, 323*, 564, III, 330, 333
 kiserül, kisirül II, 350*
 ksigöncöl III, 136
 kising II, 304
 Kiska 328, III, 330

- Kiskata, 320, 324, 326, III, 330, 333
 Kiskató III, 330, 333
 Kislaci 328, III, 330, 333
 Kislukács 327, III, 330, 333
 Kismező I. Kisamező
 Kismiklós III, 330, 333
 Kisó 318*, III, 330
 Kisómező I. Kisamező
 Kisüver 460
 kitöntig-sup II, 456
 kivesz II, 425
 kívül, külül, kühül, küjel, külül, kül II, 135*, III, 70, 72, 237 ~ régiségbeli alakváltozatai II, 135*
 kívülről 81
 kláka II, 252*
 klákás II, 254
 Klopú N'amszului 426
 klóska a csirkével III, 132
 Kobaz, Koboz 412*
 koboz, kobza 413*
 kocz (lengy.) 137
 kocsa (tör.) 137
 kocsi 136
 kocsu (tör.) 137
 Kódustó III, 353
 kojmod džin II, 457, III, 51
 Kokó III, 328
 kokozja 228
 koktat II, 457, III, 51
 koktatpelák II, 457
 kolák I. kalák
 komárnik III, 23
 kondít II, 44
 konvent II, 429*
 Kopac 412*
 kópé 160
 kop-hal II, 230
 koresijáz a kú II, 346
 koro II, 461
 Kosárdomb III, 353
 kosie 137
 kozmós 440
 kotéc 221
 kotmány, kotymány 416
 koty- tő 415
 kotyec 220
 kotymány, Kotymány 415*
 kotyor, Kotyor 415*
 Kovács III, 222*, 226, 230
 Kovácsbükke III, 231
 Kovácshida III, 223
 Kovácsi III, 223, 226, 230
 Kovácskút III, 231
 Kovácspataka III, 226
 Kovás III, 226*
 Kovászi III, 227
 Kovász(n)y III, 228
 Kovászó III, 227
 Kovázd III, 227
 kozsók 179
 kő, kú III, 70*
 Köhös, Köves III, 234*
 kölcsönöz 81
 Kómál 433
 Kómálalja utca 433
 köntös II, 57
 könnyelmű III, 58
 könyüd, künnyüd III, 140
 Köröstölly 344
 körte, körtve, körtély, körtvély 344, 421
 körtvélypánkó II, 369
 körül 81
 kösnyöfersing II, 308, 327
 kötött festékes II, 103*
 Köved III, 221
 Köves III, 235
 Kövesd III, 221, 225
 Köveskút III, 219
 közbürső II, 327, III, 149
 közel 81
 Közép, Középső 303*
 krai, kráj 255
 krajna 247
 krajcárnyi II, 151
 krajnicus 238
 krajnik, Krajnik, karajnok, kalajnok, karajnok 236*, III, 521
 krajnikalis | fundus 253 ~ ház, ~ hely 253
 krajnikátus 525
 Krajni(o)kfalva 241, 243*
 krajnikoskodás 525
 Krajnikovo (Mihálka) 243
 krajnikság 238, 252
 Kraynycesth 244
 Krestályhíd, Kristályhíd III, 356*

- Krisztina és becealakjai III, 318,
 328, 331, 334
 Krisztinka III, 334
 krumpli és hangalaki változatai
 III, 64
 krumplis fánk II, 361
 kusma, kusma II, 174
 kuczorodik 417
 kujmettis džin II, 457
 kujmēt wunse džin II, 457
 kukujza 228
 kulcsér 173
 kum kečak pele II, 457
 kunkorodik 417
 kurmittij-sup II, 457
 kurtány 159, 161, 188
 kusk 137
 kusma l. kucsma
 Kutsche 137
 kutuja 221
 Kutyor, Kutyora 415
 kutyorodik 417
 kühül, küjel, kül, külül l. kívül
 külön III, 237*
 különb III, 238
 különbözik III, 238
 külföld, külföldi II, 433
 külső, kürső II, 327, III, 149,
 154
 künyüd III, 140
 künyütke III, 140
 kürső l. külső
 kürt, kürtő II, 354, 356*
 kürtkalács II, 359
 kürtőkalács II, 356
 kürtősfá II, 355
 kürtősfánk II, 355
 kürtőskalács II, 354*
 kürtőskalács-forma II, 357
 kürtőskalács-sütő cserép II, 357*
 kürtőskalács-sütő fa II, 356*
 563
 kürtős-sütő fa II, 356
 Kúsanna l. Kisanna
 Kúsó l. Kisó
 küzdszegszékér III, 136
 Kyrthuilkapu III, 243
 Kyzepbirch III, 243

 lábikó III, 141
 Lack III, 314
 Lácó III, 314
 Lajkó-Pajkó III, 324
 Lajos III, 327
 Lala III, 327
 Láli III, 322*, 334
 landauer 136
 lányikó III, 141
 lap 82
 lapor 415
 lapot csinál 133
 László III, 314
 látogat, látogatás II, 140*
 látómester II, 141
 le- igekötő 82
 leánytestvér 142*
 Leber III, 233
 leépítés 105
 leértesít, leértesítés 104*
 lég III, 58
 legát, legátus II, 432
 lej 167
 lelátogat 104
 lélekharang II, 42
 lélekváltság-harang II, 42
 lelkesállat II, 377*
 Lengyeltóti, lengyeltóti 70
 lenne, volna 87
 lenyomozás 105
 lepint vet II, 346*
 lér, lérique, rér III, 141
 leszállítás 105
 lesz, leszen II, 489
 létezik 82
 Letke III, 321
 Leveld III, 221*
 levir III, 141
 Lia III, 321
 líbaaprólék II, 96
 lik, luk, lyuk 361
 Lili, Lily 150, III, 318, 328, 335
 lipitoare II, 234
 lipitor II, 232* ~ jószág, ~
 zsellér II, 233
 lipitorkodik, lipitoroskodó II,
 233*
 lipsi III, 461*
 liptai : liptói 70, 131
 liptai (túró) 131
 Lisárdó III, 157
 livágya 226, 562
 Lizi III, 329

lőcsikó II, 409
lófi II, 392
logofet 173, 187
Lolo III, 318
Lompért, Lompír II, 190
lovacska II, 409
Lovas III, 228
Lovászcsanak III, 231
Lövér, Lövér III, 228, 233
Luer III, 233
ludas a dologban III, 70, 72*
Lujza III, 316, 327
Lula III, 330
Lulu III, 316, 327*
Lwer III, 233

macsuka 221
Magda, Magdácska, Magdaléna,
Magdolna III, 314*
Magduska III, 315
magabízóan: magabizón 70
mäyl 432
magyar, magyaros II, 322
magyar felimeg II, 329
magyarka III, 145
magyaró l. mogyoró
mál 431*
malacaprólék II, 96
málé 221
málhká 432
Máli III, 323, 334
malom II, 486
Malomba, Malombába III, 346
mama III, 22
mámika III, 141
maradéktalanul 82
marele paharnic 187
Margareta, Margarita 308
Margit(h), Margita 151, 308, 315*
Margitka, Margica III, 321
Mari III, 315
Mária asszony III, 316
Mária és becealakjai III, 316
Marid III, 140
Marika III, 140, 315
marmonner III, 23
Mártha 151
Martinus 308
más II, 445, 463
másfél 445*, III, 50, 53 ~száz
II, 449 ~ ezer II, 450

Másról beszél Bodóné ... II, 9
maszka(u)ra 221
megaggik II, 168
megázik 103
megbombáz 104
megdöglik II, 422*
megént II, 389
megfizet az ásó, kapa s a nagy-
harang II, 45
megfizeti a nagyharang/öregha-
rang II, 45
megfüröszt 103
meghal II, 422*
Meghalt a gyermek, s elköt a
komaság II, 52
Meghalt Mátyás király ... II,
52*
megkalácsoz II, 246
meglátogat II, 140*
megszállít II, 439*
megvesz az isten hidege, meg-
veszi a hideg II, 65*
megvérmesedik 440
megvérmeszik 440
megvész II, 65
megy 82
méh, méhecske meghal II, 422,
424
mell 432
mellett 82
Melsed II, 436
menedék II, 492
ménló II, 407
menten II, 389
-mentes 82
menyei : menyői 70, 129
meringya III, 23
metszett ló II, 407
mevet, nevet III, 267
mezei II, 144* ~ bölcsész II,
146 ~ hadak II, 144* ~ ha-
dak főkapitánya II, 144 ~ jo-
gász II, 145*
mezeizés II, 146
mezeizik, mezeiző II, 146
Mézmar III, 152
m=ül 432
mi bonyónk II, 285
Mici III, 321
midőn, mi üdön, мүдөн II,
148*

- míg 91
 Mihálka (Krajnikovo) 243
 Milchstrasse III, 132, 136
 Mili III, 323
 miliora 162 ~ juh 162
 Mimi, Mimy 150, III, 318
 Mina és becealakjai III, 321, 327
 miora és alakváltozatai 177, 227
 ~ szóbokra 193
 mióta kétágú II, 55
 miótától 71
 Miriszló, miriszlai: miriszlói 129
 Mirsid II, 437
 Misemulasztó III, 352
 miszerint 82
 mi üdön l. midön
 mogyoró, magyaró III, 64
 mogyorófacenna II, 386
 mokányló II, 405
 mókus II, 290*, 562
 monaszter, monasztéria 173, 187
 Mórág 371
 mormái 228, III, 23
 mormojál 228
 mormular III, 23
 Mosolygó 418, III, 353
 mosolygó-almafa 418
 Mozsda 420
 murmeln III, 23
 murmullo III, 23
 murmurare III, 23
 muszka, muszkva 344
 muszuly II, 113
 muzsdal(y), Muzsdaj 420*
 мүдөн l. midön

 nadrág, nagyrag II, 491
 Nagy, Nagyobb 284*
 nagyapika III, 141
 Nagybáncái III, 274
 Nagybáncsa III, 275
 Nagybánkai III, 275
 Nagydörgő 366 ~ bánya 366
 Nagyenyed 12, 422*
 nagyharang II, 45
 Nagyobb Péter 284, 304
 nagyszekér III, 135
 Nagyüver 460
 nála, nálla II, 474
 nap, napęcska III, 132*
 negyed II, 445
 negyedfél II, 446*, III, 50 ~
 ezer II, 450 ~ száz II, 449
 negyedfő II, 406, 491
 negyven | harmadfél II, 448 ~
 kettőfél, ~ negyedfél II, 448
 néhány, néhány II, 290
 nehezék II, 492
 neki, néki III, 290
 nélkül 83
 nélkülöz 83
 németbor 427
 németbőr 427
 németbugyogó 427
 németkalap, Németkalap 426*
 Németkútja 566
 Nem káptalan a fejem... II, 49
 Nem vagyok káptalan... II,
 49, 431
 néne 143*
 nénika III, 141
 nevet, mevet III, 267
 nézeget II, 140
 néznők 112
 nilak II, 457, III, 51
 nilakpelák II, 457
 Nohaj l. Novaj
 nótin 177
 Nova III, 228
 Novaj, Novoj III, 234
 Novák III, 228, 231
 nőtestvér 143
 nővér 142*
 Nusí, Nusy 150, III, 321
 Nyalakodó III, 353
 nyár 428
 nyárszai: nyárszói 429
 Nyárszó 428
 nyegoccs 221
 nyer 83
 nyilvánbant II, 389
 nyír II, 434*
 nyíres, Nyíres II, 435
 nyírfa II, 435
 Nyírsíd II, 434, 436
 nyist l. nyüst
 nyolcad II, 445 ~fél II, 446,
 III, 50 ~ félszáz II, 449
 nyolcszer II, 500
 nyolcvannyolcadfél II, 449
 nyom II, 168

- nyomdék II, 168
 nyomont II, 389
 nyújt 83
 nyüst, nyist 334
 Nyüved III, 228
- Obad, Ovad III, 232*
 obsonium, opsonium II, 89, 560
 oda 84
 odor 415
 oka 221
 okol, okoz 84
 oktalan állat II, 377
 oldal 84
 Olga és becealakjai III, 318, 321
 Oli(ü)mposz 567
 olvas-sz, keres-sz 108
 onnantól 71
 opsonium l. obsonium
 opsono II, 89
 optimista 38
 Orboa, Orbova III, 222
 Orbán, Orbók 305
 orbonás 158
 orda, urda és szóbokra 177, 193, 221, II, 198*, 204*, III, 520
 tömlő ~ II, 209 ~ főző üst II, 208 ~ merő kanál II, 208 ~ tömlő II, 208
 ordás II, 209 ~ dézsa, ~ leves II, 209
 Ordományos, Zordományos 458, 462
 oreille III, 57
 Orsolya, Orsika II, 490, III, 314
 orszak, orszok 228
 iskola l. iskola
 oszkotár 162
 oszkotárság 162
 oszpora, oszporás II, 154
 oszlik, oszol II, 489
 oszpotár 173
 Osztria (Ausztria) 465, III, 350
 osztronga l. esztrenge
 osztronga-bor 162
 Ottilia és becealakjai III, 322*
 Ovad l. Obad
- öcs 143
 Ödön, Ödi III, 330, 335
 ökör II, 76
- öreg | öregbik, öregjebb 286, 300*, II, 45 ~ apika III, 141
 ~ harang II, 45
 őriz 84
 őrvend 84
 Őrse-Börzse II, 324
 ősz- 84
 ősbemutató 84, 145*
 őszközi csillag III, 138
 őszcécimborál 178
 őt: ötet 70
 ötöd II, 445 ~ fél II, 446*, III, 50, 53 ~ félszáz II, 449
 ötödfű II, 406
 över, üver III, 233
 Övervég 460
- páca (pálca) III, 137
 pacsit vet II, 347
 Pádi III, 321, 327
 Paeonia festiva II, 276
 pahárnik 173
 pajtás 159
 pakulár 177, 185, 222
 palacsinta, placsinta II, 347 ~ t csinál, süt, vet II, 347
 palacsintázik II, 347, 350
 palázik II, 347
 pálcika, pálcikó III, 141
 palintáz II, 344
 Pancho II, 563
 pánkó II, 355, 361*, 563 ~ kalács II, 363 ~ vágó bádóg II, 365 ~ vágó forma II, 366 ~ vágó pléh II, 365 ~ vágó sarkantyú II, 365 apró ~ II, 363
 fejér ~ II, 363 fodor ~ II, 363 kalács ~ II, 363 paraszt ~ II, 369 puhas ~ II, 369 száraz ~ II, 367 tekert ~ II, 363
 Panna és becealakjai III, 316, 325, 327, 332
 papa III, 22
 papusa 226, 562
 papusált 226
 para, parah 174, II, 150*, 153*, 157*
 parácska, parécska 174, II, 153*
 Paradicsom III, 352
 paráhol II, 158

- parányi, perányi II, 150, 153, 157
 paraszt | festékes II, 103 ~fogas II, 114 ~kályha II, 114 ~pánkó II, 369
 paripa II, 407 ~ csikó II, 407
 parittyázik II, 347, 350
 Párizs 465, III, 350
 Párparragja III, 152
 pártahúggya II, 335
 pásztor(ok) uttya III, 136*
 -pataka, -pataki 69
 Patakelbe 377
 pátriárka 187
 Paulus 308
 Pável bicsiklétája III, 136
 pedig II, 491
 pele l. erdei pele
 Pendzsi és becealakjai III, 325, 327
 Pendejereszték 387
 peónia II, 276
 perányi l. parányi
 Peres 448
 Perzsi l. Pendzsi
 pesszimista 38
 Pet, Pét III, 320, 331
 Péter és becealakjai III, 320, 322, 331
 Petke, Pető III, 322
 Pfannkuchen II, 367*
 pickázik II, 347
 picsipacsi, picsipacsizik II, 347
 picsipacsit játszik II, 347
 picsóka II, 338
 piharc 437
 pijó III, 64
 Pila III, 325
 pilinkázik a kő II, 347
 Pindus 465, 471* ~ hegység 472
 Pipi, Pipy 150, III, 327
 Piri, Piry 150, III, 316
 pirányi és alakváltozatai II, 151
 pirinkál II, 347, 350
 pirinkó II, 151, 350
 pirinyó II, 151
 Piroska III, 316, 327
 piruláz II, 347, 350
 Piski, piski 70
 Pista és becealakjai III, 316, 324*, 327, 332
 pita 222
 pítónka-kalácsa II, 259
 pityirkó III, 64
 pityóka II, 338
 placsinta, placsintázik II, 347
 plájás 159, 226
 plébánia II, 47
 Pleiades, Plejádok III, 134
 Podul Verdei 384
 pohárnik l. paharnik
 pohárnikné 173
 Poiana Zimbrului III, 350
 polárcsillag III, 138
 polo II, 150
 poltora II, 459
 póni ló II, 405
 pónkuchn II, 355
 pop II, 229
 pápa 167, 187, II, 226*
 popizál, popizált II, 231
 popizáltatja magát II, 230
 popizáltatik, popizáltatott II, 231
 porácska l. parácska
 poronty 160, 178
 posztelnik 173, 187
 Pousy 150
 pulya 160
 pörgető, pörgettyű 333
 praelatus, prelát II, 432
 prépost II, 432
 preszkura 226
 priddehalf II, 459
 procurator II, 37 ~ constitutus II, 37 ~ inconstitutus II, 37
 prókátor II, 37
 protopop 187
 prömier 146
 prunc, prunci 178
 Pudéros-utca III, 352
 puharas-pánkó II, 367
 pulmentum II, 560
 pulya 166, 178
 pulykaaprólék II, 96
 puolikolmatta II, 458*, III, 51
 puolitoista II, 458*, III, 51
 Pusztatemplom III, 342
 pünkösdi rózsa II, 275*
 rabok uttya (uttyik), robok uttyik III, 136
 radina 226

- Radó, Radófi 354
 Radókút 354
 Radvány III, 220*
 rászáll II, 371*
 ravasz, Ravasz, roasz, rošasz,
 roosz, rohasz, ruosz 431*, 436,
 III, 35, 234
 Ravaszd III, 222, 229, 231
 Ravaszlik, ravaszlyuk, Rohasz-
 lik, Rovaszlik 434, 436
 Ravaszmal 431*
 reáhív a tetemre II, 516
 reáhivatal II, 516
 Rebeka és becealakja III, 316
 réce II, 345 ~ aprólék II, 96
 reggeli csillag III, 137
 Regina és becealakja III, 316
 Relli III, 323
 remek II, 141 ~darab II, 141
 remekezés II, 141
 remekező legény II, 141
 rémes II, 428
 repulsiót tesz II, 61
 rér l. lér
 Részeg, Ríszeg, Ríszek 438*
 retecsít út III, 137
 Rétyi nyír II, 435
 révén 84
 rezes 173
 rezsnyc(a) 222, 562
 Rhus coriaria III, 90
 Rhus cotinus 157, 222
 Rika III, 321
 Risárdó III, 157
 Ríszeg, Ríszek 437
 ritás l. irtás
 roasz l. ravasz
 robok uttya/uttyik II, 132, 136
 rošasz l. ravasz
 rogosz 222
 rohasz l. ravasz
 Rohaszlik 436
 róka málja 432
 róla, rolla II, 474
 Róma 465, 471, III, 350
 Rompás 367
 roosz l. ravasz
 rovar III, 58
 Rozália, Rozáli 316, III, 321
 Rózsa III, 319
 Rózsíd III, 140
 Rózsika III, 140
 rögtön II, 389
 rövid III, 140
 ruca II, 345 ~ aprólék II, 96
 ruuož licu 434
 rüh 160
 Sa III, 331
 Sál, Saul III, 158
 Salai, Sallai II, 81*
 Salat(h)iel II, 82
 Salamon II, 82
 Sali II, 82
 Sálvásár, Sárvásár III, 157*
 Šapka N'amszului 426
 Šarāmpa, sārūpo II, 165 ~ ka-
 pušī II, 165 ~ kazugi II, 166
 sarampó, sorompó, sarampé II,
 159* ~ kapu II, 162*
 sarkantó, sarkantyú 333
 sarkcsillag III, 138
 Sárvásár l. Sálvásár
 Sárgyilkosok utcája III, 352
 Sasa III, 316
 Saul l. Sál
 schranke II, 164
 schrankenbaum II, 164
 schranz II, 165
 Schwester 142
 Sciurus vulgaris L. II, 562
 scrīni II, 373
 scumpie III, 90
 Sebből pirosan buzog a vér ...
 II, 510
 séd(ü), síd, sid II, 435*
 Sejmik 416
 Selester l. Sylvester
 selymék 416
 semisque II, 458, III, 51
 semis-tertius II, 459, III, 51
 seregek uttya III, 136
 Serestej, Serestely, Serester l.
 Sylvester
 serít l. sirít
 sertésaprólék II, 96
 sesqui II, 458, III, 51
 sestertius II, 459, III, 51
 Sesterz II, 459
 siel l. sízik
 Sijester l. Sylvester
 siklik a kű II, 347

- Silester, Silöstör, Silvester,
 Silye, Silyester l. Sylvester
 állag III, 133
 siltü l. sültü
 simbrä 178
 Sinahegy, Sinai hegy 472
 singel, singez II, 347, 350
 sirít, sirint II, 346, 350
 Sivester l. Sylvester
 sízik, síel 85
 Slobozia II, 562
 Sodoma 471, III, 350
 soeur 142
 Sok bába közt el meg-vész a
 gyermek II, 65
 Sok bába közt meghal a pulya
 II, 65
 Solymos III, 345
 Solyomstó l. Sulyomstó
 solyom, sulyom, Solyom 440*
 soml(y)ai: soml(y)ói 70, 129*, 429
 somlai (bor), somlyai (bor) 131
 Somlyó 129
 sorä 142
 Sorompad, Sorompod II, 161
 sorompó II, 159*, ~fa II, 163
 Sorompod l. Sorompad
 sorompós kerítés II, 163
 Sorompota II, 162
 űorompod II, 164
 Sós- elötagú hn-ek III, 348
 söllő II, 318
 Sölöstör l. Sylvester
 söltül 330
 sölyő 335
 Sölyős 335
 sörmény II, 318
 Söröstőj, Söröstöly, Söröstör,
 Söstör l. Sylvester
 sötü l. sültü
 Sövény III, 222 ~szád III, 223
 ~vár III, 231
 sramp-, srämpa II, 165
 srank(e) II, 165
 srompó l. sorompó
 srompos II, 165
 stanas, stones III, 57
 steaua polarä III, 138
 Suadas l. Suvadás
 suba II, 490
 sucman 222
 Suhadás l. Suvadás
 sulyom, Sulyom 440*, II, 330,
 III, 340, 345, 350 ~ tó III,
 345, 350
 Sulyomstó III, 340, 345, 350, 357
 súlyt helyez vmire 85
 Susanne III, 329
 suspectus II, 25
 suta, sutás II, 438
 Suvadás, Suadás, Suhadás III,
 234*
 süßölt l. süvölt
 sül, szül 440
 Süjester, Sülester, Sül(y)e, Sü-
 löster, Sül(y)östör l. Sylvester
 sültü, szültü, sütü, sütyü, szütö
 330*, III, 240
 sültül, szültül 330*
 süprücsillag III, 138
 Süröstör l. Sylvester
 süt, sütö III, 238
 sütü, sütyü l. sültü
 süveg, süveges III, 239*
 süvölt, süßölt, süvöltés 332, III,
 240
 süvöltő, süvöltyü, süvöltő 332*,
 III, 240
 süvöltős 334
 swt, syt (süt) III, 238*
 Sylvester, Selester, Serestely,
 Serester, Sil(y)e, Sil(y)ester,
 Sivester, Sölöstör, Söröstöly,
 Söröstör, Söstör, Sül(y)e, Sü-
 l(y)ester, Sül(y)östör, Süröstör
 337*, III, 237
 Sythethovkwtt III, 241
 Szába l. Száva
 szabad, szabadjon 67 ~ ennem
 67
 Szalai l. Salai
 szalank II, 165
 Száldobágy 371
 szálika III, 141
 száll II, 371
 szállít II, 439*
 szán, szándék II, 168
 szanikó III, 141
 szántai: szántól 129
 szappankázik II, 347, 351
 szárazpánkó II, 367
 Szarvág 371

- Száva, Szába, Szoa III, 229, 232
 száz III, 52 ~huszonharmadfél,
 ~ huszonhetedfél, ~ huszon-
 nyolcadfél, ~ tizedfél II, 449
 százsázalékig, százsázalékosan
 85
 szedett búza II, 72
 szedni való búza II, 69
 Szedre(i)gy 370
 szegén uttya III, 136
 Szegény az eklézsia/klastrom...
 II, 46*
 székelyke III, 145
 székely | fersing II, 327 ~ fes-
 tékes II, 102, 112, 116 ~ kár-
 pít III, 117 ~ kecske II, 112 ~
 kilim II, 110, 112 ~ szőnyeg
 II, 103, 116*
 szekrény II, 373*
 szemelni való búza II, 72
 szemelt búza II, 72
 szemenszedett II, 67* ~ árpa II,
 69 ~ barack II, 73 ~ beszéd
 II, 73 ~ búza(liszt) II, 68* ~
 cseresznye II, 73 ~ ékes ki-
 fejezések/szavak II, 73 ~ fiúk
 II, 73 ~ gazember II, 74 ~
 gázság II, 74 ~ haricska II,
 69 ~ hazugság II, 67, 74 ~
 igázság II, 73 ~ kitalálás II,
 74 ~ legények II, 73 ~ liszt
 II, 68 ~ rágalom II, 74 ~
 szó II, 74 ~ szőlő II, 73 ~
 társaság II, 73 ~ valótlanság
 II, 74
 szemény 160, 173
 szeménység 173
 szen achscin maria 309
 szent III, 343
 Szentgyed, Szentenyed 424*
 szentegyház II, 492
 Szentgyörgynek a kocsija III,
 135
 Szentkatalin III, 245
 Szentpéter III, 342 ~hegy III,
 342 ~karucája III, 135 ~kul-
 csaji III, 137 ~pácája III, 137
 ~ szekere III, 135
 szenved 85
 szerdár 173
 szerdek, szordék II, 168*
 Szeréna III, 329, 335
 szerént II, 389
 szerpentin 140* ~út 140*
 Szesi III, 329, 335
 Szibéria 470*, III, 350
 Szicilia 471, III, 350
 szilimán, szirimány 227
 szilti l. sültü
 Szilvágy 371
 Szilveszter, Szilvester l. Syl-
 vester
 szimbora 177
 színikó, szinyikó III, 141
 szintez II, 348, 351
 szirimány l. szilimány
 Sziszi III, 328
 szítál II, 348, 351
 szivárvány, szovárvány II, 442*
 ~ bolthajtás II, 444 ~fej II,
 443
 szivárványos II, 443
 szkompia, szkumpia, iszkompia
 157, 222
 szkotár, szkutár, oszkotár 162,
 177, III, 518
 szkumpia l. szkompia
 szkutár l. szkotár
 szkutárság 162
 szlobozia | kiáltás II, 236 ~le-
 vél II, 237
 szloboziát kiált II, 236
 Szoa l. Száva
 szokmány 184, 186, 222
 szól a hírharang II, 42
 szolomp II, 165
 Szorbon 465
 szordék l. szerdek
 szorit, szorul II, 168
 szovárvány l. szivárvány
 Szovát III, 223*, 229, 234
 szó, szü II, 342*, 345, 348, 351*
 szöcske, szöcske III, 57
 szökik III, 57
 szöcske l. szöcske
 Szőlómár III, 152
 szőr l. szúr
 szösz-lopó kaláka II, 261
 szövés II, 343

- szpatár, szpotár 161, 173
 sztina l. esztina
 sztolnik 173, 187
 sztrenga-hajtó 162
 sztrunga, sztrunga, l. esztrunga
 sztronga | bor 162 ~ juh 162
 sztrongál 162, 260
 sztrongás 260
 szukmán(y) l. szokmány
 szug, szugoly: zug, zugoly 421
 szurkálódó II, 124
 Szuszi III, 329
 szű l. sző
 szültü l. sültü
 szül l. sül
 szültül l. süttül
 szűr II, 168, 342*, 348, 352
 szűrés II, 344
 szűrű II, 344
 szűvődöz II, 344
 szűvöltü v. sültü

 takaró-kaláka II, 261
 Tamás, Tamók 305
 tanító-kalugyer II, 224
 tanul 85
 tanulatlan | ökör II, 77 ~ tulok
 II, 77
 Tanulj tinó, ökör lesz belőled
 II, 76*
 táncos kaláka II, 262
 tanult II, 77* ~ gyermeklő, ~
 ölyv, ~ tulok II, 78
 tapasztalhat, tapasztalható II,
 534
 tapasztalhatatlan II, 534
 tapasztalhatóképpen II, 534
 tapasztalhatósan II, 534
 tapasztó | kaláka II, 257, 259 ~
 kalákás II, 257
 tapes Siculicalis II, 107
 tapicskál, tapicskol III, 425
 táplál 85
 tapod ige szócsaládja III, 425
 tapogató-kaláka II, 261
 tapsol III, 425
 tart 85
 tarty, torty, tartyos 387
 tehén, tehent II, 488
 Teiuş III, 220
 Te jó Isten! 85

 tejút III, 136
 tekert pánkó II, 363
 tekintget II, 140
 -teljes 85
 -telke, -telki 69
 templom II, 492
 tényleg 86
 tepsel III, 425
 Terézi, Terézia; Trézi, Trézsi 316
 testamentom II, 487, 491
 testvér 143, II, 332
 tesz(en) 86, II, 489
 tetem 440, II, 330
 tett, tött II, 499*
 teveször-kecse II, 119
 Ti III, 331
 ti, tü III, 240
 Tibor és becealakjai III, 318,
 327*, 331
 Til(l)a III, 321, 334
 Tili III, 322*
 tilutoa III, 217
 Tina, Tini, Tinka III, 318, 321,
 334
 tinó II, 76*
 tipeg, tipereg, tipor, tiporcol III
 425
 Titi III, 316, 318, 327*, 334
 Tiurea III, 243
 tiz III, 51
 tizedfél II, 447 ~ száz II, 450
 tizenegyedfél II, 447
 tizenharmadfél II, 447 ~ száz
 II, 450
 tizenhetedfél II, 447
 tizenkettőfél II, 447
 tizenkilencedfél II, 447
 tizennyedfél II, 447 ~ száz
 II, 450
 tizennyolcadfél II, 447
 tizenötödfél II, 447
 tláka II, 265
 tó, tók, tót, tós II, 488
 toborzó III, 425
 tóka 222
 tokány 222
 tolófánk II, 361, 364
 tompor 415
 Tóni III, 329, 334
 toporzékol III, 425

toppan III, 425
 Torda-hasadék, Tordai hasadék
 147*
 Torda-kapu 148
 Torda-utca 148
 torty I. tarty
 Toto III, 316
 Tótország 465, III, 351
 továbbad III, 140
 tühüs I. tövis
 töle, tölle II, 474
 tömlő-orda II, 209
 Tömösvár 465
 törökbúza-kaláka II, 258
 törökországi kilim II, 110
 tött I. tett
 tövis, tübis, tühüs, tüis, tüüs,
 tüs, tüss III, 234
 Tövis III, 219*, 222, 229, 231
 Tövisegyház III, 229
 Töviski III, 230
 Tövissess III, 229
 tret(y)ina 160, 162, 181, 561, II,
 238* ~ juh II, 238 ~ marha
 162, II, 238 ~ pénz 162, II,
 238 ~ tehén 182, II, 238 ~
 váltság 162
 Trézi, Trézsi I. Terézi
 tsibokä, tšiboucä II, 289*
 tursó, túlsó II, 311, III, 151, 154*
 Tusy 150
 Túzókmál 433
 tü I. ti
 tüßüs, tühüs, tüis, tüüs, tüs,
 tüss I. tövis
 tűnik 86
 Türe III, 243
 tüstént II, 389
 tyúk a csürkéekkel III, 133
 ̂ap 179
 tšiboucä II, 289*
 ucello III, 57
 udvari út III, 136
 úgy . . . , mint 72
 újdondász, újdondászat II, 40
 urdä II, 215
 ural 86
 Uraufführung 146

Ursa maior III, 135
 Ursa minor III, 136
 Urszolasszon III, 245
 usztat II, 348, 352
 után 86
 úti csillag III, 135
 über I. Üver
 Über alja III, 233
 üßeltés, üßöltés, üeltés, üjeltés
 III, 244
 üdös I. idös
 Üer I. Üver
 úgy 'vöz' 370
 ügyész, ügyvéd II, 37
 ület 386
 üllel: üllöi 130
 üstökös III, 138
 üszötehen II, 491
 üt (vog.) 370
 üver, över, Über, Üer, Üver
 460*, III, 230, 233
 Üvererdő teteje III, 233
 üz 86
 vacsoracsillag III, 132, 138
 Vágja, mint Salai a szappant
 II, 81*
 vaj III, 34
 vakisa 160
 vakok uttya III, 137
 valál II, 478*
 Varcagás-utca III, 357
 Vargalistető, Varga ölés tető 444*
 várnók 112
 Vársza 430
 vasberbécs II, 176
 Vata, Bata III, 231
 vatáf 173
 vátra-péñz 162
 Vége Vig Andrásnak II, 83
 végett 87
 vehem II, 408*
 vele, velle, velle II, 474
 velem, vélem III, 290
 velence II, 120
 vén 302
 Vence szekere III, 135
 véres(gömböc) II, 98
 vérmes 440, II, 330

vervex II, 175
 Veronika és becealakjai III, 316
 Vervölgy, Vír völgy 449
 Vervölgyeszka, Vürvölgyészke
 449*
 vesz 87
 veszedelmes II, 428
 veszélyes II, 428
 vészharang II, 44
 vészmadár II, 43
 Veszprém, Beszprém III, 231
 Veszter III, 321
 vet kenyeret II, 346
 Vica, Vici III, 321
 Viga és becealakjai III, 321, 327
 334
 vihola 437
 Vika III, 321
 Világvége III, 352
 villang, villong, virong, virrog
 447*
 Villongó 448
 Viola III, 319
 Violette III, 319
 Virág III, 319
 virágének II, 517 ~et mond II,
 517
 Virgó 446*
 virrog l. villang
 Virvigyeszka 449*
 virt(en)halb II, 452, 458*, III, 51
 viszen II, 489
 vissza- igekötő 87
 visztier, visztiernik 173
 vit, vüt, wüt 370
 Vizebe, Vizeve 374, 376*
 vizgát csinál 133
 vladika 173
 vojtekezik, vojtekezés, vojte-
 kező II, 147
 volna 87
 vonatkozással 87
 vornik 173, 187
 Völgyelve 374
 Vrzolazzon III, 245
 Vuca III, 321

 Wancza l. Bancza
 wengert 400
 Wila, Bila III, 231

yeltés, yueltes III, 236, 244

 Zalka elve 374
 Zámoborus 451*, 461
 Zanda, Zonda 451, 453*, 461
 Zangyalhegye 461
 zárvak uttyik III, 136
 zdochne II, 425
 zeke 222
 Zekel vidék III, 119*
 zentica II, 217
 Zentkatherina III, 245
 Zentkatherynazzon III, 245
 zér II, 217
 Zerge 384*, 451, 460 ~híd 384,
 458
 Zerke, Zörk, Zörke 461
 Zimola 451, 457, 461
 zintica II, 217
 Ziver 460 ~vég 460
 zlot, izlot 219
 Zó III, 331
 Zonda l. Zanda
 Zordományos 451, 458, 461
 Zovajk III, 221
 Zovány III, 220
 Zörk, Zörke l. Zerke
 zug, zugoly: szug, szugoly 421
 Zumala, Zumala 461
 zunnaktat II, 348
 zuodus III, 217
 Züer l. Üver
 zwbicza II, 490
 Zypazzon 309
 Zsazsa III, 328
 zsendice, zsentica, zsentice 181,
 II, 198*, 210*, III, 520 ~ főző
 üst II, 212 ~ merő fakanál
 212
 Zsi III, 331
 zsidóka III, 145
 Zsiga III, 314, 324
 Zsiga-Biga III, 324
 Zsigmond III, 314, 331
 Zsike III, 321, 328
 zsinice l. zsendice
 zsitár 222
 Zsizsa III, 329
 Zsizi III, 328
 Zsó III, 331

Zsodoma 465, 471, III, 350
Zsófia, Zsófi 308, 316, III, 320,
328
Zsóka III, 321
Zsozsó III, 328

zsubica II, 490
Zsu III, 331
Zsuzsánna, Zsuzsa III, 329, 331
zsuzsu III, 328

HELYESBÍTÉSEK ÉS PÓTLÁSOK
A VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK, CIKKEK KÖTETEIBEZ

I. kötet

29. l. 9. sorában *érvények* h. *érvényűek*.
51. l.-on alulról a 4. sorban *eredei* h. *eredeti*.
111. l.-on alulról a 4. sorban az *iktelen igék iktelen ragoz-*
zását h. *az ikés igék iktelen ragozását*.
120. l. 11—12. sorában *összetétel* h. *szerkezet* irandó.
147. l. 18—19. sorában a latin idézet egy részlete helyesen:
„... *silvam nostram Kiraly erdeje vocatam...*”
164. l. 25. sorában *Czegi* h. *Czeget*.
218. l. *bisziok* szócikke a kimaradt *örzi* állítmánnyal zárul.
292. l.-on alulról az 5. sorban a *Tutorokkba helyébe Tuto-*
rokka irandó.
296. l.-on alulról a 3. sorban *10 feo* h. *lo feo* olvasandó.
403. l.-on alulról a 8. sorban az *aoa* hármashangzó h. *äoa*
irandó.
462—3. l.-on a *Zordományos* helynévi forma alakulására
nézve l. előbb a 458. l.-on mondottakat.

II. kötet

26. l.-on alulról a 14. sorban a név helyesen: *Komáromy*
Andor.
65. l.-on a címben *BABA* h. *BÁBA* irandó.
120. l. 1. Mint erre Fehértói Katalin figyelmeztet (Nyr.
XCVI, 239), az első közlésnek a *kelim* ~ *kilim* szó
eredetére vonatkozó lapalji jegyzete (Ethn. LVII,
108) sajnálatosan kimaradt. Erre, a TESz. állásfog-
lalás után a szó eredetetésére nézve, úgy látszik,
nem lényegtelen jegyzetecskére itt pótlólag legalább
utalásszerűen hivatkoznom kell.
155. l.-on a 19. sorban *alakváltókkal* h. *alakváltozatokkal*
irandó.
295. l.-on a 12. sorban a TESz.-ra való utalás törlendő.
318. l.-on a 12. sorban > *Hosszúaszó* h. < *Hosszúaszó* olva-
sandó.
397. l.-on a 9. sorban *gyerne* h. *gyermek* a helyes.

447. l.-on a két *tizenhetedfél* címszó közül a második tör-
lendő, viszont az első címszóban az 5 adalék 7-re
javítandó.
457. l.-on a 9—10. sorban a *szólásmóddal* h. *számolásmód-
dal* a helyes.
478. l.-on a nyelvemlék-mondat *oltalmazol* szava *oltalmol*
alakra javítandó.
489. l.-on a 10 sorban helyesen *leszen* ~ *lészen* formára
javítandó a váltakozás.
533. l.-on a 19. sorban a *határozóvá* h. *határozószóvá* a
helyes.

**A TÉRKÉPVÁZLATOK ÉS KÉPMELLÉKLETEK
JEGYZÉKE**

A -ni határozórag erdélyi régiségbeli elterjedése	167
A -nit határozórag erdélyi régiségbeli elterjedése	171
A -nul, -nül határozórag erdélyi régiségbeli elterjedése	175
Minta a belsőség helyneveinek térképelésére	349
Minta a belsőség és a határ helyneveinek együttes térképelésére	351

MELLÉKLET

A Vadrózsák I. kiadásának címlapja	I
Kosztolányi Dezső	II
Csúry Bálint	III
Kelemen Lajos	IV
Kristóf György	V
Brüll Emánuel	VI
Kannisto Artúr	VII
Kniezsa István	VIII
M. Nagy Ottó	IX
Gergely Béla	X
Sándor Gábor	XI

TARTALOM

I. Népszerű nyelvészet

Fellegjáró nyelvrokonítás	9
Látszatrokonság — valóságos rokonság	21
Nyelvünk finnugor eredete és rokonsága	31
A magyar nyelv finnugor eredeztetésének évszázados ösvényein	44
Egy primitív számolásmód nyelvi maradványai és a magyar felező számok	49
Nyelv és társadalom	55
Nyelvjárás, köznyelv, irodalmi nyelv	60
Mi a nyelvtörténet?	69
A nyelvtörténeti kutatás új csapásain	75
Hány szó van a magyar nyelvben?	81
Észrevételek a magyar szókincs román eredetű feu- dalizmuskori kölcsönszavainak vizsgálatához	90
A romániai magyar nyelvtudományi munkálatok két évtizede. 1945—1965	96

II. Régi és mai nyelvjárásaink

A moldvai »Zekel vidék« kérdéséhez	119
Kik és hol élnek a csángók?	122
Moldvai csángó csillagnevek	132
Kicsinyítő képzők a moldvai csángó nyelvjárásban	139
A nyelvjárási alsó > arsó-féle hangfejlődéshez	149
A -bali képző az erdélyi régiségben	160
A nyelvjárási -ni, -nit, -nul, -nül határozórag erdélyi régiségbeli elterjedéséhez	166
A felelin-féle igealakok az erdélyi régiségben	182
Széljegyzetek az újabb népnyelvkutató irodalomhoz	206

III. Nyelvtörténeti tanulmányok

A magyar bilabiális <i>v</i> nyelvemlékes jelölésének, ille- tőleg jelöletlenségének kérdéséhez	217
Az <i>y</i> -féle jelek egy számon nem tartott hangértéke	236

Annasszony és asszonytársai	245
Temesvári János deák	250
Egy XVI. századi énekszerzőnk nevééről	273
Egyik legönállótlanabb szavunk nyomában	277
A magyar becenevek alakulásmódjairól	313

IV. Tervezés, módszer és értékelés a nyelvtörténetben

A helynévgyűjtés jelentősége és módszere	339
Az »Erdélyi Helynévtörténeti Adattár« és az erdélyi helynévkutatás néhány kérdése	359
Az erdélyi magyar nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti kutatás feladatai	370
Az Erdélyi Magyar Oklevél-szótár műhelykérdései	383
Az Erdélyi Szótörténeti Tár szerkesztéséről	396
Jegyzetek a Szótörténeti Tár aki szócikkéhez	403
A magyar szókészlet finnugor elemei	419
A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára a múlt és a jövő távlatában	428

V. Az emlékezés fényében

Az évszázados Vadrózsák és a nyelvjáráskutató Kriza János	443
A nyelvész Gáspár János és román eredetű kölcsön- szavaink gyűjtése	455
Kosztolányi Dezső és az új magyar nyelv művelés	468
Kannisto Artúr	471
Csűry Bálint	475
Két megemlékezés Kelemen Lajosról	479
Néma halotti beszéd Kristóf György ravatalánál	493
Cs. Bogáts Dénes	498
Brüll Emánuel tudományszerűsítő munkássága	502
Három derékba tört élet. 1. Gergely Béla sírjánál. 2. Mindszenti Nagy Ottó. 3. Sándor Gábor	508
Mikecs László	515
Kniczsa István szerepe a magyar szókincs román eredetű feudalizmus kori elemeinek vizsgálatában	517

Függelék

Forrásjelzés-rövidítések	527
A rövidítések és jelek magyarázata	536

Jegyzetek	537
A szerző szaktudományi és tudománynépszerűsítő köz- leményeinek könyvészete. Összeállította Sz. Csáti Éva	547
Mutatók a Válogatott tanulmányok és cikkek I—III. kötetéhez	563
I. Név- és tárgymutató	563
II. Szó- és szólásmutató	593
Helyesbítések és pótlások a Válogatott tanulmányok és cikkek kötetéhez	618
A térképvázlatok és képmelléletek jegyzéke . .	620

HELYESBÍTÉSEK

38. l.-on a 2. sorban *harmadfél h. harmadfél 'kettő és fél' toldandó be*
39. l.-on felülről a 7. sorban *kundente h. kuudente*
42. l.-on felülről a 2. sorban a példák közül a *tapos, tipor* törlendő
67. l.-on felülről a 16. sorban *kísérlet h. kísérletek* irandó
88. l.-on a 9. pont 1—2. sorában *számításba h. számítás* olvasandó
133. l.-on alulról a 4. sorban az utolsó szó *gejnuza* alakban helyes
152. l.-on felülről a 19. sorban *Fel- és h. Fel-es* olvasandó
207. l.-on a 2. bekezdés 3. sorában *essen h. essék*
270. l.-on felülről a 19. sorban *valóbbi h. való* olvasandó
465. l.-on alulról a 8—9. sor így javítandó: *plajás, (meg)pu-punyáz és szilimány ~ szirimány. S ha aztán tovább-menőleg...*
535. l. legalsó sorában *l h. l'*
541. l.-on a 14. sorban *verses h. versek*
543. l.-on alulról az 5. sorban *Szótörténeti h. Szótártani*

Nyelv és múlt.

A könyv szerkesztője: V. András János

Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos

A megjelenés éve: 1972. Alak: 54×84/16

Példányszám: 3750+140 kötve

Papír: 63 g-os famentes

Kiadói ívek száma: 34,98

Nyomdai ívek száma: 39+12 melléklet

Tizedes osztályozás nagy könyvtárak számára:

894 511 — 4, kis könyvtárak számára: 894 511

Első kiadás

Tiparul executat sub comanda nr. 422/1972

la Întreprinderea Poligrafică Cluj

str. Brassai nr. 5—7, Cluj,

Republica Socialistă România

